9632

281.6
U-25

ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

ԿԱՄ.

ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՍԱՐԳԻՍ ԱՐՔԵՊ.Ի ՍԱՐԱՖԵԱՆ

ԵՒ ԹԱՄԲԱՆԱԿԻՆ ՀԱՅ ԿԱԹՈՂԻԿՆԵՑՔ

ՎԻԵՆՆԱ
ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆ
1908.

81.6գ.
-25գ.
04 NOV 2009

ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ
ՍԱՐԳԻՍ ԱՐՔԵՊ.Ի ՍԱՐԱՖԵԱՆ
ԵԻ ԺԱՄԱՆԱԿԻՆ ՀԱՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՑՔ

1720—1775.

—

ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ
ՍԱՐԳԻՍ ԱՐՔԵՊ.Ի ՍԱՐԱՖԵԱՆ
ԵԻ ԺԱՄԱՆԱԿԻՆ ՀԱՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՑՔ

—

ԳՐԵՑ
Հ. ԳՐԻԳՈՐԻՍ Թ. Վ. ԳԱԼԷՄՔԵԱՐԵԱՆ

ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՈՒԽՏԵՆ

Հ.ՍՍՌ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
СССР Ну... ичная биб иотека
1/XI 1922
имени А. Мясн... ян
Ա. ՄԱՍԻՆԻ ԱՆՎԱՆ

ՎԻԵՆՆԱ
ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆ
1908.

12.03.2013

9632

ՆԵՐՍԷՍ ՊԷՅ ԱԼԼԱՀՎԵՐՏԵԱՆ

ՊԱՏՃԵՆ
ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ
ՄԱՏԵՆԻԿՍ
ՊԱՏՄՈՒԱԾ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿԷՈՑ
ՓԻԼԻ
ՎԱՍԵՄԱՊԱՏԻՒ
ՆԵՐՍԷՍ ՊԷՅ ԱԼԼԱՀՎԵՐՏԵԱՆ
ՈՐ 312/25 ԱԻՈՒՐ ՄԱՅԻՍԻ 1907
ԵՐԵՍՈՒՆԵՒԵՐԵՔԱՄԵԱՑ
ԱՆՑԵՐ ՅՇԱԽԱՐՀԷՍ
ՈՎ ՊԱՏՃԱՌԱՏՊ ԸՆՏՐԵԼ
ՎԱՍԵՄԱԾՈՒՔ
ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ԷՓԷՆՏԻՒ ԱԼԼԱՀՎԵՐՏԵԱՆ
ՈՐ
ԱՐՔԱՀԱՄՈՒ
ՈՐ
ՄԱՆԿԱՆ
ՈՐ
ԱՍՏՈՒԱԾԱՏՐՈՑ
ՈՐ
ՍՏԱՑԿԱՑ
ՀԱՅ ԿԱԹՈՂԻԿԵԱՅ
ԵՐԿՆԱՐԵԱՆ ԱԶՆՈՒԱԿԱՆ ԳԵՐԴԱՍՏԱՆԻ

Բագրատ Հայոց
Հոխիսեմեան Դպրոց
Եկեղ.-ծխական (օրհորդաց)

Ա Զ Դ

Աշխատասիրութիւնս սկսաւ հրատարակուիլ Հանդէս Ամսօրեայի 1906 տարւոյ Յուլիս թուին մէջ (էջ 216) եւ աւարտեցաւ 1908 տարւոյ Յունիս թուով: Սակէ հանուած է այս առանձին տպագրութիւնը, որուն մէջ շատ յաւելուածներ եւ ուղղութիւններ եղան, եւ այս պատճառաւ սոյն հրատարակութիւնս է գործածելին:

Գործոյս բովանդակած յիսունհինգամեայ եւ աւելի ժամանակի ազգային պատմութիւնը, եւ ի մասնաւորի հայ կաթոլիկէ նշանաւոր եկեղեցականներու կենսագրութիւնները վաւերագիրներու վրայ հիմնուած նորագոյն տեղեկութիւններ կը բովանդակեն:

Քիչ ատենէն տպագրութեան պատրաստ կ'ըլլայ նաեւ Կ. Պոլսոյ հայ Պատրիարքներու եւ անձնաւորութեանց, եւ ի մասնաւորի հայ կաթոլիկէ հասարակութեան սկզբնաւորութեան եւ անցքերուն

պատմութիւնը, հայ կաթողիկէ նշանաւոր եկեղեցականներու եւ աշխարհականներու ցեղաբանութիւնները, կենսագրութիւններն եւ իրենց գործերուն վրայ նորագոյն տեղեկութիւններ, վաւերագիրներու վրայ հաստատուած, 1200էն մինչեւ 1830:

Նոխած սահմանս քոլորովին անձնական է, եւ ընթերցողս կը տեսնէ, թէ ինչ յատուկ եւ մանրախոյզ հետազօտութիւն ցոյց տրուած է, եւ ուզուած առանց կողմնակալութեան, պատմական ճշմարիտ իրողութիւններ պարզապէս ներկայացընել:

Կ. Պոլիս, 12/25 Մայիս 1908:

Հ. ԳՐ. Ծ. Վ. ԳԱԼԷՄՔԵԱՐԵԱՆ

ՅԱՆԿ ՆԻՒԹՈՑ

	Էջ
Բնագիր Յովհաննէս Քահանայի Նուրտինեան:	1—140
1720—1775. Սարգիս Արքեպ. Սարաֆեան եւ իւր ժամանակը: Տեղեկութիւնք: . .	143—152
1. Սարգսի ծնունդը, պատանեկութիւնն եւ աշակերտիլն Յովհաննու Կոլոտի: . . .	152—154
2. Սարգսի վարդապետ ձեռնադրութիւնը, քարոզչութիւնը, կեսարիոյ Առաջնորդ ընտրուիլը, Ս. Կարապետի վանքին պարտքն հատուցանելու համար մինչեւ Ատանա եւ Բերիա նուիրահաւաքութեամբ երթալը, եւ եպիսկոպոսանալու համար Կարնոյ վրայէն Էջմիածին ուղեւորիլը:	154—157
3. Սարգիս վ. Էջմիածնի Սիւնոդին մէջ Աբրահամ Կրետացի Եպիսկոպոսը կաթողիկոս ընտրել կու տայ: Կեսարիոյ Արքեպիսկոպոս կը ձեռնադրուի եւ "Շնորհալի" անունը կ'առնու: Աթոռը կը դառնայ 1735 ին. նոյն տարին Կ. Պոլիս կ'երթայ եւ կը վերադառնայ: Ժողովուրդը կը հակառակի իրեն՝ կաթողիկեայ ըլլալուն համար. 1737ին Կ. Պոլիս կ'երթայ: Աբրեպիսկոպոսութեան կոնդակին բնագիրը. կաթողիկեայ ըլլալուն պատճառն ու ժամանակը: Ղուկաս վ. Թաբբերոցի եւ իր 19 կտոր մեծատառոց թարգմանութիւնները լատին տեղինակներէն: Սարգիս վ. 1730էն յառաջ կաթողիկեայ, իրեն համար 1732ին եւ 1740ին գրուած ձեռագիրը: 1743ին կաթողիկէ դաւանութիւն յղած է ի Հռոմ:	157—176
4. Սարգսի ծաղտարութեան մէկ դրուագը: Կոլոտ Պատրիարք վանն ուղղափառու-	

թեան կը տալածուի. Սարգիս կը խաղաղցընէ ժողովուրդը եւ կը վերահաստատէ զկողոտ ի պատրիարքութեան ընդդէմ Պետրոս Քիւթիւր վ.ի: . . . . . 176—178

5. Սարգիս 1738ին կեսարիոյ Աթոռէն կը հրաժարի: Պահատուրեան Պետրոս վ., Ումիտ օղլու Սիմոն Եպիսկոպոս ի Դաղատիա կաթողիկեայ Ք'ըլլան: Կիւլապ օղլու Եղիա վ.: Դաղատացի կաթողիկեայք հոգս եկեղեցիներու կը տիրեն: Սարգիս 1738–1740 Առաջնորդ Դաղատիոյ, իր ընթացքը: Աւգերեան Ստեփ. Եպ.ի եւ Տէրզի Շերին օղլու Մովսէս կաթողիկեայ եպիսկոպոսներու կենսագրութիւնը, տապանագիրը, եւ Դաղատիոյ կաթողիկեայք: Վրթանէս վ., Տէր Սուքիաս, Մայմուն օղլու Պետրոս վ., Պիպէոճի օղլու Մովսէս վ., Ալահվէրտի օղլու Յովհաննէս վ., Ումիտ օղլու Տէր Սահակ, Կարապետ վ. կաթողիկեայք: Քիւթիւր Պետր. վ. ի Դաղատիա: Մէհտէր օղլու Կէորգ վ.: Սարգիս Դաղատիոյ առաջնորդութենէն հրաժարականը կու տայ նորընտիր Պատրիարք Յակոբ Նալեանի 1741ին: Մովսէս վ. Պիպէոճեան, Կարնեցի Քէորվէզ վ., Պահատուրեան Պետրոս վ. Առաջնորդ Դաղատիոյ, իւր օրերը: Նալեան Պատրիարքի հալածանքն ընդդէմ Դաղատացի կաթողիկեայց. Նիկոմիդիոյ Առաջնորդ Աթանաս վ. Առաջնորդ Դաղատիոյ, աքսորանք եւ մահ հայ կաթողիկեայ եկեղեցականաց եւ աշխարհականաց. Զատըրճը օղլու Կաբրապետ վ.: Սարգիս 1742–1744 նուիրակ Երուսաղէմի Զմիւռնիոյ թեմին մէջ: 1744ին Զմիւռնիոյ վրայէն Վենետիկ կ'երթայ: Սարգսի աշակերտ Յովհ. վ. Զմիւռնիացի, Աբրահամեան Եպիսկոպոս Համշէյ, կենսագրութիւնը: Դր. վ. Բաղիշեան, Աբրեպ. Կարնոյ, Ձեռնադրիչ ի Հռոմ., կ. Պոլսեցի Յովհ. վ. Տուրտունեան, Ստեփ. վ. Լեհացի:

Սարգսի աշակերտք՝ Դաղատացի Հռնափրոս վ., Կեսարացի Յովհան վ. Արիմանեան, Դաղատացի Լօրտէկճեան Պետրոս վ.: . . . . . էջ 178—198

6. Սարգիս ի Վենետիկ. Հռոմ երթալու պատրաստութիւնք. առ Մխիթար Աբբայ գրած ինք նամականիներուն օրինակները. Սարգիս ի Հռոմ՝ հոկտ. 1745–1747. 1745 Նոյ. 20ին Հաւատոյ դաւանութիւն կու տայ, կը ներկայանայ Բենետ. ԺԴ. Քահանայապետին: Վրթանէս վ. Ստեփանեան, Աբրեպ. կեսարիոյ, Ձեռնադրիչ ի Հռոմ, կենսագրութիւնը: Զէյթունցի Ստեփ. Եպ. Սաչլը եւ Զէյթունցի Կարապետ. Եպ. Առաջնորդք Դաղատիոյ: Կաթողիկէութեան սկիզբն ի Դաղատիա: Դր. Աբրեպ. Եղեսիոյ եւ Հ. Յովս. վ. Ստեփանեան, Աբրեպ. Եղեսիոյ ի Հռոմ. Հ. Մկրտիչ վ. Անանեան: Սարգիս ի Հռոմ ծեռնադրութիւնները կը կատարէ, Սրբացուցման ժողովոյ մէջ կը գտնուի: Յովհ. վ. Դասպաս, Աբրեպ Մէտթինի. Ակնցի Մինաս վ. Փերուազեան. Աբրեպ. Զմիւռնիայ կաթողիկեայք: Սարգիս Աբրեպ. ի վենետիկ. տպարան կը հաստատէ եւ 18 կտոր գիրք կը տպագրէ Սահակ Աբրեպ. Անագին: Սարգսի տպարանն ի Կ. Պոլիս, եւ նոյնին երկրաշարժի ատեն փլատակներու տակ մնալը: Սարգիս 1769ին ի Կ. Պոլիս կը հրատարակէ "Ծաղկոցիկ„: Սարգիս ի Հռոմ, Լիվոռնոյ եւ Զմիւռնիա: . . . . . 199—257

7. Վարդան Աբրեպ. Յունանեան, Սևլբոն Եպ. Դասպասեան, Աբրահամ Եպ. Արծիւեան. Գրիգոր Աբրեպ. Քիւրքէեան. Սարգիս առաքելական միսիոնար ի Զմիւռնիա. Պրուսա. Սահակ Անագնի դաւանանութիւնը. Սարգիս ի Կ. Պոլիս: Կենսագրութիւն Սամուէլ Եպ. Երզնկացւոյ. Սարգիս կաթողիկեայ քարոզիչ ի Կ. Պոլիս, իբրեւ Առաջնորդ ի Ռոտոսթոյ 1755ին.

էջ

դառնալով ի Կ. Պոլիս՝ կ'աքսորուի ի Կիպրոս: . . . . . 257—280

8. Սարգիս Ռոտոսթոյի մէջ կը քանտարկուի. Զմիւռնիա կը տարուի, ասկէ Քիոս, ուր կը թողուի տարի մը: Ազատութեան հրովարտակը կ'ելլէ, Սարգիս Եւդոկիոյ Առաջնորդ կ'անուանուի: Սարգիս Պոլիս կ'երթայ կը հաստատուի: Սարգիս Վ. Թէքիրտաղի, Սահակ երէց, Ակնցիայի կաթողիկեայք եւ իրենց կենսագրութիւնը: Սարգիս Նպ. Խաբլանեան, Ստեփանոս Արքեպ. Դունտի, կաթողիկեայք: . . . . . 281—298

9. Սարգիս Եւդոկիա փոխանորդ կը դնէ եւ տարիէ մը կը հրաժարի. Կ. Պոլսոյ ամէն եկեղեցիներու մէջ քարոզ կու տայ: Իր հակառակորդները. Բալուզի Մանուէլ քահանայ, Սափրիչ Յովհաննէս՝ ինքնակենսագրութիւնը: Սարգիս Երուսաղեմի նուիրատուութեան հաշիւը կը ներկայացնէ: Սարգսի աշակերտ Յարութիւն Պետանեան: Նաւեան կը հրաժարի Պատրիարքութենէն եւ կը վախճանի: Սարգիս կը խօսի դամբանականը: 1771ին Սիմէոն Կաթողիկոս զՍարգիս կ'ուզէ նուիրակ անուանել Սարգիս կը մերժէ. 29 Սեպտ. 1772ին Յովհ. վ. Նուրտինեանին հետ Պոլսէն կը մեկնի. 24 օրէն Մարսիլիա կը հասնի: . . . . . 299—312

10. Սարգսի հաւատքին բազմաթիւ հետեւողներու անուններ: Իր մեկնումը Պոլսոյ մէջ մեծ տպաւորութիւն գործեց: Սամուէլ Նպ. Լաճեան, Պրուսայի Առաջնորդը: Վազգէն Անմարմին Արքեպ. Տրապիզոնի՝ կաթողիկեայ. Կարնեցի Տէտէ Յովհաննէս Վ.: Յարութիւն Արքեպ. Բասենցւոյ նամակը. Յարութիւն Պետանեանի ընդարձակ նամակը: Գր. Պասմաճեան Պատրիարքի ընդարձակ կենսագրութիւնը: Յարութիւն Արք. Բասենցւոյ կենսագրութիւնը: Սարգիս ի Մարսիլիա, ի Լիվոռնոյ. հիւանդութեանն սկիզբը: Կ. Պոլսեցի Յակոբ Միսրոպ Արքեպ. Քեահեայ Արապեան. Կ. Պոլսեցի Աղեքսանդր Արսլանեան, Արքեպ. Վանայ., Սիմոն Նպ. Ուսմուտեան, Սամուէլ Նպ. Երզնկացի կաթողիկեայք ի Հռոմ: Սարգիս հոգեվարքը, իր կտակը, մահը, թաղումը: Իր հոգւոյն համար մշտնջենաւոր պատարագ. իր հիրիմը, գինանշանը, տապանագիրը: . . . . . 312—405

Ուղղելիք եւ յաւելիք: . . . . . 407—411

Յուցակ յաւտուկ անուանց: . . . . . 412—433

ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՍԱՐԳԻՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ՍԱՒԱՓԵԱՆ

Ա.

ԲՆԱԳԻՐ

ՅՈՎՀ. ՔՀ.Ի ՆՈՒՐՏԻՆԵԱՆ

Ղ.Ս.Խ.Հ. ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
СССР Ордена Ленина Государственная Библиотека
7/XI - 1922
Именная, Мягкова
Ա. ՄԱՍ Ի.ՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ

ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՍԱՐԳԻՍ ԱՐՔԵՊ. ՍԱՌԱՖԵԱՆ

Վեհ վարուց դըրոշատուի
Շարադրեալ լուռ գրչէ ոմի
Կանոնիւ չափաբանի
Ի գովեստ շընորհալւոյ

Բոգնիմաստ Սահաֆեան Ցի Սարգիս բարեմտոյ
Վաչէ ատենաբանի կոստանդ°նուպօլսեցւոյ
Արքեպիսկոպոսի նախ մեծ կեսարիոյ
Ողջ կապպադովկացւոց գերապանծ Ամոոյ

Որ ապայ դէտ արժանի
Լայնատարած վիճակի
Մ'ոխ Անկիւրեայ քաղաքի
Դաղատացւոց աշխարհի

Ի ԼԻԳՈՒՌՆԱՅ
ՅԱՄԻ ՄԱՐԴԵՂՈՒԹԵԱՆ ՓՐԿՉԻՆ
ՌՉՉԹ

Ցառնել զայս վէպ զիս շարժեաց
Ողջ յիշատակն անմոռաց
Վարդապետիս մեծապանծ,
Հօրս ըստ հոգւոյ՝ որ չնորհեաց
Ընարժանիս խակ մտաց
Նպաստ՝ բանիւ իւր շըրթանց,
Նովիմբ եւ զիս հ°րահանգեաց,
Էրէց բակերտ ձեռնադ°րեաց
Սիրոյն՝ անձինս սատարեաց։

Վարժեալ ապա ի չնորհաց
Աղնիւ հօր իմ նրբիմաց,
Բոտինս ի դաս բաբունեաց,
Դըրուատ եւ ճառ գովասանաց
Առ բազմազան երախտեաց
Պետիս արժան յարգանաց,
Երգեալ ըստ իմ սուղ կարեաց
Տըրիտուրըն նրմա տայց
Սին եւ ապախտ ոչ գըտայց։

Նրման ցամաքաց,
Որ յագ յընձեռմանց
Ի 'իւթից ծովակաց
Բամեալ մեծ լըճաց՝
Տան յեաս ըստ պարտեաց
Ինքեանց բաշխողաց
Նիւթիւ կորընթաց,
Երդով կարկաչմանց,
Առուաց վըտակաց
Նոյն ձօն ընկալած։

Ն Ա Խ Ե Ր Գ Ա Ն Ք

Երգեմ բանիւ երերգելի
Վէպ հօր իմոյմ հոգեւորի,
Սարգիս ներհուն վերատեսչի,
Աստուածաբան վարդապետի,

Ճարտարամիտ հըռետորի,
Քաղցրաբարբառ քաջախօսի,
Առենաբան քարոզատուի,
Զունկընդրողաց սիրտս հաճողի,

Սուրբ սերմ բանին սերմանողի
Յոգի ւ՝ ի սիրտ իւրաքմ Ազգի,
Արգասալիր հունձ քաղողի,
Յեկեղեցւոյ անդաստանի,

Ա յգւոյ փրկչին ժիր մշակի,
Յապականչաց զայն պահողի,
Ըզծառս բարի անդ տածողի,
Եւ չար փըշոց բոյս խըլողի,

Ընտրելագոյն փութոյ հօտի
Ըզգաստ, արթուն եւ քաջ հովուի,
Ըզմոլորեալ ոչխար գոմի
Ի սուրբ փարախ Ցեառն ածողի,

Զ°Հարեալս նեփիւ Սատայելի
Ըստ հոգեւոր փորձ բըժշկի
Եւ յոյժ ճարտար վիրաբուժի
Ի սուրբ պանդուխ գարմանողի,

Ճշմարտութեան ջատագովի,
Սուրբ հարց շաւղաց հետեւողի,
Ծայթս ի հաւատ շառաւղողի
Ապացուցմամբ անպարտելի,

Ուղղադաւան ախոյենի
Ընդդէմ այնըմ ամենայնի,
Որ ներհակէր բանիւ յոռի
Ուղիղ մասանց սուրբ կրօնի,

Հակառակաց կըշտամբողն,
Զառ Տէր դարձեալս քաջ մարտողն,
Ուղղասիրաց համոզողն,
Ցանդըգնողաց կուռ սաստողն,

Մեղաւորաց ամէքողն,
Ցապաշխարել հ°րաւիրողն,
Զապաշաւօղս կապդուրողն,
Զարդարս յաւէտ ժիր գործողն,

Աստուածաշունչ սըրբոյ տառի,
Եկեղեցւոյ սուրբ Հարց ճառի,
Եւ արտաքին գըրոց բանի
Առ հասարակ մեկնաբանի,

Ըղկերճ համբաւ ըստացողն,
Պատիւ փառաց ժառանգողն,
Մեծամեծաց սիրականի,
Հասարակաց յարգականի,

Յամենայնի աստ ճրգնողն,
Զամբիծ հաւատ սերտ պահողն,
Զընթացս, պաշտօն կատարողն,
Քաջ պատերազմ մարտնչողն,

Զանձն արարչին նըւիրողն,
Ցաւուր յետին ակնունողն
Արդարութեան մեծ պըսակի,
Ըստ յայտնութեան Տեառն սիրողն։

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆՆ

Վէպս որ ասէն յինէն երգի
Չէ ծնունդ շըթանց մարդահաճի,
Այլ ճառ ըստոյգ եւ արժանի
Առ ի գովեստ Սարդսի քաջի,

Որ մըտօքն էր հանճարալից,
կամօք պատրաստ առնել ը°բարի,
Ուշիւ յաջող սրտիւ արի,
Բանիւ վըստահ եւ փաստալից,

Ողջամիտն էր յամենայնի,
Խոհմամբն անկեղծ խորհըրդալից,
Ցուղիչ ս՝ ունակն էր սրխրալից
Քաջ ըսկզբանց եւ առաջի,

Խորագէտն էր եւս աղաւնի,
Քաղաքական առանց կեղծի,
Հընարագիւտ ի շուարի,
Եւ փարատիչ տարակուսի,

Սըրտմտօղն էր բաս պատշաճի,
Ապտիչ լեզուի բարբանջողն
Վըստահ գանիչ դրկահարի
Եւ յանիրաւս ընթացողն

Չէր մարդելոյդ փառաց գերի,
Այլ զղջ աւուրս իւրում կենի,
Փառքըն ինքեան չոգայր բգի°նի,
Ուստի լինէր նախանձելի,

Զարդն էր ե՛ ոդի բախ հանդիսի
Տուիչ բարի օրինակի
Ըսփոփիչն էր այլոց վըշտի
Տանօղ սիրով կարեաց խաչի։

Սովիմբք եւ այլովք էր պանծալի,
Վարուքն յաւէժ առաքինի
Խարուքն համեստ յար նազելի
Եւ մարդավար յոյժ քաղցրալի։

Հասակաւն էր բերձ փառացի,
Դիմօք պայծառ եւ բերկրալի,
Ձայնիւն ահեղ ե՛ ակնածելի,
Ի՛ ակնարկութեամբն հիանալի։

Թէպէտ յայտ էր մերում Ազին
Կընիքս ազնիւ հօր իմ անձին,
Այլ կամեցայ ես աստտին
Ցիշել երգով զայն վերըստին։

Այժմ ճառեցից ըզվէպ կենին,
Զոր փորձեցի ես առանձին,
Եւ զոր այլք իսկ հըռչակեցին,
Թող զոր եւ մերթ պատմէրն ինքնին,

Եւ ըսկսիմ զայս վէպ աստէն
Ի ծընընդեան նորին օրէն
Որպէս ըստէպ ծէս է ե՛ օրէն
Վիպչաց վարուց ընդհանրօրէն։

Իսկ բաժանեմ զայս պատմութիւն
Ի տասնեքին երգերգութիւն
Ըստ վիճակացն եւ կենցաղոյն
Ի՛ ըստ դիպուածոց անձին նորուն։

ԵՐԳ ԱՌԱՋԻՆ

Որ ճառէ զծնունդ, զտիս մանկութեան
Զաշխարհի կենցաղ պատանեկութեան
Սուրբ Տամբակ Սարգսի առ բաբուն Ջօհան
Որ Պաարիարգն էր Հայոց Բիւզանդեան։

1 Արդ էր Սարգիս որդի սիրուն,
Առն համեստի եւ գովանւոյն,
Ուղղավաստակ Սառաֆ բարւոյն
Ալեքսանի պերճ Ակնցւոյն։

2 Ուստի էառ Սարգիս բաբուն
Ըզսառաֆեան զիւր մականուն,
Որ եւ իսկ էր Սառաֆ ներհուն
Ի ճանաչել զբարս մարդոյն։

3 Իսկ Թադուհի ունէր անուն
Մայր իւր պարկեշտ եւ բարեսուն,
Որ էր ծնունդ Հռոմմայ նորոյն
Դուստր ծնողաց բարեանուն։

4 Սոյն երկոքին միմեանց հանգոյն,
Ըստ հաճութեան կոչման վերնոյն,
Ամուսնանան միւն ընդ միւսոյն 1698
Ի կոստանդեան Պոլիս փայլուն։

5 Ցոր յղացեալ նոյն Թադուհւոյն
Երթայր անտի արամբն իսկոյն
Ի ճոխ Պոլիս Անդրիանուն
Ի սակս իւրեանց մեծ ինչ գործոյն։

6 Անդ կայր յայնժամ արքունեաց տուն,
Մեծամեծաց եւ Տեառց Համբուն,
Իբր առ մարտի Դ°րան Օսմանցւոյն
Ընդդէմ կայսեր Գերմանացւոյն:

7 Ուր եւ ապա հասեալ ժամուն՝
Նա ծնաներ զհուր փաղփաչուն,
Կայտառ, զուարթ փունջ ոսկեգոյն
Մատաղ մանուկ աղնուագոյն:

8 Ահա ինչ լիներ ի մէջ ամսոյն
Փետրուարի այնր տարւոյն,
Որ վերջինն էր անցեալ դարուն
Յառաջաւոր կոչեալ պատուն:

9 Զոր մկրտեն յօր շաբաթուն,
Ցոր Սուրբ Սարգիս Զօրագլխոյն
Տօն, յիշատակ եւ յիմնուխիւն
Կատարէ միշտ Հայոց Սուրբ տուն:

10 Որ եւ դրօշմեալ միահաղոյն
Ըստ մեր ծիսի յոյժ հնագոյն
Ի 'արեւելեան Եկեղեցւոյն՝
Առնոյր անդրէն Սարգիս անուն:

11 Ապա անտի գառնան խակոյն
Ի Բիւզանդ°այ իւրեանց իսկ տուն,
Ուր զարգացեալ հասակ նորուն
Աճեր ծ°նողացն ուրախութիւն:

12 Եւ պատճառ անանելոյն
Ի նոյն քաղաք մեծ եւ զարդուն,
Առնոյր Սարգիս մեր զուարթուն
Բիւզանդացի միւս մականուն:

13 Ի մեծանալ անդէն մանկան,
Ծ°նօղքն առ վարժել զոյն յընթերցման,
Ի 'ի սուրբ հաւատս քրիստոսեան,
Յանձնեալ միւմ երիցու տան:

14 Ուսեալ նորա զայբբենարան,
Ըզդիր, սաղմոս, կտակարան,
Ըզժամագիրք եւ Շարական
Երգեր յաճախ ի ժամատան:

15 Մինչ չափահաս էր բաւական,
Կրթեալ յարուեստ ոսկերչութեան,
Կայր ի կրպակ առեւտրութեան
Ոսկեղինաց գ°հարական:

16 Սակայն հակումն իւր բնական
Միտէր ըզկետ շաւղաց ուսման,
Աստուածաշունչ գրոց համայն
Եւ գիտութեանց արտաքնական:

17 Ուստի սիրովն եռանդական,
Եւ բազձանօքն յօժարական
Երթայր ատեպ յաղօթարան
Առ լսել անդ զԱստուածոյ բան:

18 Ի քարոզիչ բարձունս Հայոց՝
Ցոյժ տեղեակն էր յայնժամ գրոց
Պատրիարգքն Հայկայ սրտւոց
Ի քաղաքին Բիւզանդացւոց,

19 Որ էր տեղեաւ Բաղիշեցի
Կոչեալ անուամբ Ցօհաննիսի
Որ եւ Կոլօա մականուանի
Քաջաբարոզ մեծ րաբունի:

20 Սա ըստացեալ էր ի մերոց
Աքանաղեան պերճ ծննդոց
Զոմանս համբակս սիրօղս գրոց
Զորս քաջ մարզէր յիւր իսկ դպրոց։

21 Ցակն արկանելն Սարգսի ղըրոց
Ցառաջանալն ի դասս գիտնոց,
Փայլէր յինքեան իբր ի հնոց
Խմաստութեան սուրբ սիրոյն բոց։

22 Վասն այն յաւէտ հանէր յոգւոց
Ցուսումնատենչ սրտին խորոց
Առ դոլ ինքն իսկ ի շար թուոց
Առ ոտս վեհին հրահանգելոց։

23 Իսկ հայրն առ այս կանգնէր խարոյց,
Զի եզակն էր յարուս որդւոց,
Անակնկալ հարուածոյս խոց
Մաշէր Սարգսի զաղիս եւ ծոց։

24 Ապա տեսեալ նորուն ծնողաց,
Թէ չէր հնար հանել ի բաց
Ցոգւոյ նորա եւ ի մտաց
Զայն քաջ խորհուրդ ճահ դովանաց։

25 Նաեւ ազդեալ իբր ի բարձանց՝
Ձընդդիմանալ նորին կամաց,
Ի 'երկնից կոչման անօրինմանց,
Ցուցին յայն փոյթ ը՞ստացս իւրեանց։

26 Ցայնժամ Սարգիս սիրօղ բարեաց,
Ոչ հետեւող չար ընկերաց,
Եւ պատանի յոյժ մաքրակեաց,
Էր հասակաւ քան ամաց։

27 Որ յեօթնեքին աստիճանաց
Եկեղեցւոյ ուխտի մանկանց
Վաղ իսկ ըղձորն, ըստ տիրացուաց,
Ընկալեալ էր ընդ այլ դպրաց։

28 Եւ արդ լքեալ նորուն ձեռաց
Զոսկի, զարծաթ, կոյտ գոհարաց
Զ՝վաճառ, հանուրթ փարթամ արդեանց,
Զողջ վաճառեալ ի դրամ փոխեաց։

29 Զորոյ ըղկէն հօր իւր յանձնեաց,
Զի ի նմանէ էր ընկալած,
Զերթ մայր գրամոց իւր վաճառաց,
Միւս կէսն ինքեան վաստակ մընաց։

30 Ցետոյ ասէր յոյժ համարձակ,
Իբր առնելով զիւր բուն կտակ,
Մնասջիք բարեաւ առհասարակ
Ով սիրելիք իմ անքատակ։

31 Զի թէպէտ եմ մեծահասակ,
Այլ յարեմ պիս մանկան գունակ
Ի նորավարժ համբակաց կարգ,
Զորս արդ մարզէ մեր Պատրիարգ։

32 Թողեալ ահա զերկրի վաստակ,
Զ՝հայր, մայր եւ տուն, վաճառ, կրպակ
Ցանկամ լինել գրոց համբակ,
Որոց շահն է գանձ անքանակ։

33 Ճեմեալ ուղիղ ոտն շարունակ՝
Ըղձամ ջանիւ գոլ հետեւակ,
Ցարդ ըմպողաց զքանին բաժակ,
Թէեւ չեմ այժմ բաւ ընդունակ։

43 Ապա լցեալ սրտին փափագ՝
Գրկեր հապճեպ զիւր նոր վիճակ,
Որում բաղում էր ժամանակ,
Յորմէհետե բաղձայր անյագ։

ԵՐԳ ԵՐԿՐՈՐԴ

Որ պատմէ Սարգսի յուսման կրթութիւն,
Սարկաւագութիւն, Քահանայութիւն,
Վարդապետութիւն, զԱռաջնորդութիւն
Ի Տաւ. Էջմիածին գուգեւորութիւն։

1 Սարգիս մեր ահա սիրով կամովին
Աշակերտ եղեալ Յօհաննու մեծին,
Կոստանդ°նուպօլսոյ քաջ Պատրիարգին,
Լընայր առ նա միշտ զըղճանս իւր սրտին։

2 Որ եւ հանապազ եւ յօժարովին
Աշխատասիրեալ ըստ կարի անձին,
Ի պահ տրբընջեան եւս ի գիշերին,
Հետեւէր ըղձիւ ուսման իմաստին։

3 Եւ ըստ տրչութեան Հոգւոյ անեղին,
Ուսանէր նա անդ ողջ բոլորովին,
Ըզպիտանացուն նաեւ զարժանին,
Ի սակս որոշեալ նորոգ վիճակին։

4 Ապա դիտելով ժիր վարդապետին.
Ըզյառաջանան իւր աշակերտին,
Լինէր բերկրալից յիւրում իսկ սրտին,
Ցնծութեամբ կարի եւ անհնարին։

5 Վասն որոյ ջանիւ իւրով գլխովին,
Թէ յեկեղեցւոջ եւ թէ առանին,
Հ°րահանգեալ մարդեր ի յուսմունս նրբին,
Ըզհամբակութիւն Սարգսի անվարժին։

6 Առ ոտս այնպիսի քաջ վարդապետին,
Ի յընթացս ամաց երից ե՝աւելի,
Գէտ հանդիսացեալ Սարգիս ըստ կարի,
Անցեալ զանցանէր զընկերս իւր դասի։

7 Որոյ աղագաւ ձեռնադրեալ լինի
Ի քսաներորդ երրորդի ամի 1722
Պատանեկութեան իւրոյ հասակին,
Կիսասարկաւագ Սարկաւագ արհի։

8 Ապա իբր երից ամաց ըզկնի,
Ձեռ ճիշդ քննութեան իւր վարդապետի,
Ի՝այլոց իմաստնոց նորին դպրոցի,
Արժանի գտեալ քահանայ օրհնի։ 1725

9 Եւ ի նոյն աւուր ի յերեկոյի
Ընկալեալ վեղար Սրբոյն Անտոնի
Ըստ ծիսի Ազգիս կրօնաւորի,
Մտեալ ընդ լծով վանական կարգի։

10 Շնորհ սուրբ օծման մաքուր Միւռոնի
Քահանայագործ սուրբ պատարագի
Ի՝ ընկալման սրբոյ Հոգւոյն պարգեւի
Գործեր զնա միշտ ընտիր եւ բարի։

11 Այնուհետեւ նա բազմաշխատ տքնէր,
Ոգւով չափ ճգնեալ եւ եւս հետեւէր,
Ցեսական ուսման որ զԱստուծոյ էր,
Եւ որ քարոզչաց յոյժ հարկաւորն էր։

12 Ցաստուածաբանիչ մատեանս թափանցէր,
Մեծ ուշադրութեամբ անդէն դադարէր,
Կարծեաց մեկնութեանց նոցուն հաւանէր
Թէ յեկեղեցւոյ այնպես վճռեալն էր։

13 Ընդ նմին եւ զայլ գիտութիւնս փորձէր,
Ատենաբանից նմանիլ ձկտէր,
Զիմաստասիրաց քաջ առածս ընտրէր,
Զորոց բան խրթին հանճարով մեկնէր։

14 Սոյնպէս հրահանգեալ Սոփեստ երեւէր,
Յաչ՚ս մի մի մարդոյ որ ըզնա գիտէր,
Որոց բերան իսկ ըզնա դրուատէր,
Յականջս ամբոխին հռչակ հարկանէր։

15 Յայնժամ Պատրիարգն որ վարդապետն էր,
Զաշակերտն իւր զոր քաջ մարզեալն էր,
Համայն զինուքթեամբ եւ հարցմամբ փորձէր,
Վարդապետութեան արժան գտանէր։

16 Վասն որոյ ըզհետ մի տարւոյ իբրու
Մի ըզհետ միոյ Սարդիս մեր հասու
Փոքր եւ ծայրագոյն գաւազան առնու,
Ի վարդապետէն իւրմէ Յօհաննու։

17 Որ եւ իսկ եւ իսկ ըզտեղի կալնու,
Յատեան քարոզչաց Կոստանդուպոլսու,
Անզոյգ հանճարով եւ բանիւ ազդու
Ի իւր ճարտար լեզուաւ լինի խրատու։

18 Նա մոլասիրաց էր ազդիչ ձայնտու,
Եւ առաքինեաց ներբողիչ լեզու,
Ուղղասէր անձանց յաջող ձեռբանաւու,
Աղանդաւորաց փաստիւ ահարկու։

19 Քանզի ուսեալն էր բարւոք առաջու,
Վտահ բարբառիլ ոչ գոլ ակնառու,
Սրտեղ գոյանալ եւ ոչ ակնածու,
Սաստ վաստաց լինել լաւաց հոգածու։

20 Յաղագս պյսպիսի հանճարոյն զարդու
Անդէն առ նրմին պատիւ ընկալնու,
Ի մեծամեծաց ի գիտնոց դասու
Եւ առ հասարակ ի ռամկաց պարու։

21 Երբ անուն Սարգսի գովեստ ըստացաւ,
Օր քան զօր յաւէտ հռչակն յորդեցաւ,
Սակայն առաւել նոյն բարի համբաւ
Ըզկեսարացիս հապճեպ շահեցաւ։

22 Զայնու պահօք իսկ լուր տարածեցաւ,
Ապա ճշմարիտ պատգամ ծանուցաւ,
Թէ կեսարիոյ առաջնորդն հանգեաւ
Հայ եկեղեցին անդր այրիացաւ։

23 Յայնժամ կեսարեան ժողով որ գրտաւ,
Ի Բիւզանդիայ շէն քաջահամբաւ
Իւր քաղաքակցաց շարժիչ պատգամաւ
Եկին առ Յօհաննէս Պատրիարգ դնդաւ։

24 Յորմէ Սարգիս մեր վարդապետըն լաւ
Ցեղելոց անդրը աղերսիւ բաղմաւ
Կարի ստիպմամբ մեծ աղաղակաւ
Յառաջնորդութիւն իւրեանց խնդրեցաւ։

25 Ալ մեծն Յօհաննէս իմ հոգեւոր հաւ
Պարապեալ գոլով ըզբաղմամբ ամբաւ
Կարգեալ էր ըզնա փոխան իւր կամաւ
Ի քարոզել անդ բանիւ ճարտարաւ։

26 Ուստի բացասէր որոշեալ բանիւ
Ողջ կեսարացի Հարց բազմամեայ
Յայտնելով նոցա ըզպնա իւր փափաք
Ընտրեցեք տակաւին զայլ ի տալիս։

ԿԵՆՍԳՐ. ՍՄՈՒՑՔ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ ԳՐՔԴԱՐԱՆ
ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ
7/XI 1929
ՀՄՑԻՒ Ա. ՄՐՑ. ՄԱՏ
Ա. Մ. ԱԱ Ի. ՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ

27 Բայց կեսարացիք գառնացեալ սրտիւ
Շեշտ ի գուբս ելեալ անտի անհաճիւ
Թղթով առ Գրիգոր գիմեն աղերսիւ,
Որ Պատրիարգն էր շինին սուրբ ւ՝ ազնիւ։

28 Զոր աղաչէին շատ պաղատանօք
Հաճել զՈվհաննու միտըն պատգամօք,
Տալ ինքեանց ղ՝Սարգիս գովեալն համբաւօք
Առաջնորդ հովիւ արքունեաց թղթօք։

29 Որոյ նշմարեալ զայնց ըղձից բորբոք,
Որ կարէր զաղերս փոխել ի բողոք,
Օրհնառաք թղթով լի բանիւ ամօք
Խոստանայր նոցա յանդել զայն ողոք։

30 Եւ՝ ի նոյն պահու ձիգ յորդորանօք
Դիւրեր զՈվհաննէս Պատրիարգ տոմսօք,
Շահիլ կեսարեանս սրտառուչ կամօք
Տալով այնց ղ՝Սարգիս ի հովիւ փառօք։

31 Յայնժամ Յօհաննէս որ սիրէր տենչօք
Ըզմեծն Գրիգոր պատուեալն յարգանօք,
Յորոյ շ՝նորհ զինչեալ կամակար մըտօք
Կատարէր նոցուն խնդիր իւր սարօք։

32 Ահն է անուանէր ղ՝Սարգիս ընտրանօք 1730
Հօտին կեսարու հովիւ պերճ բաղմօք,
Հաստեալ յայնմ ըղնա կարեւոր կարեօք
Արքունի դրան հրովարտակօք։

33 Ապա կացեալ նա անդր եւ եւս ամօք
Վասըն լննելոյն լի զբաղանօք,
Բայց յետոյ անտի մեծ հանդերձանօք
Երթայր ի Մաժակ բազում ուղեկցօք։

34 Որոց միտն էր իւր աշակերտակից,
Յակոբ վարդապետ Նալեան ղ՝գօնալից
Որ եղեւ յետոյ Պատրիարգ գահից
Երուսաղեմայ Բիւզանդի՝այ շինից։

35 Ժամանեալ ողջամբ Սարգիս շ՝նորհալից
Ի կեսարիայ, քաղաք մարդալից, 1731
Ընդունիւր անդէն փառօք պատուալից
Յաշխարհականաց ւ՝ ի քահանայից։

36 Որում եւ Յակոբ եղեալ յարգակից,
Որ յամայր աւուրս յար սեղանակից,
Լինէր ընդ նմա անդ ուրախակից,
Որպէս հարազատ եւ մեծ դասակից։

37 Ապա յետ ամաց Յակոբ վարդապետ
Հ՝րաժարեալ անտի գոհութեամբ յաւէտ
Ի Բիւզանդիայ առ իւր աւագ պետ
Դառնայր իւրայօք կալեալ ընծայն հետ։

38 Արդ Սարգիս հասեալ հովուէր զիւր հօտ ժիւր
Ճարակեալ յառատ հովիտ եւ աղբիւր,
Տածեալ ըստ հոգւոյ ճգամբ մտադիւր
Վարդապետութեամբ ողջամիտ եւ դիւր։

39 Ի կեսարացւոց այր իւրաքանչիւր
Զառաջնորդըն նոր ի յարգել շարժիւր,
Զոր ի ներբողել դրուատիս ձկտիւր,
Յամենայն ուստեք լեզու բազմ հարիւր։

40 Այսու ահաւասիկ նա յաջորդ լինիւր
Ղեւոնդի, Բարսղի սրբոց շնորհատուր,
Յորոց մեծ աթոռ ժառանգեալ նատիւր,
Հայրապետական պատուով հռչակիւր։

41 Ցետ տնտեսելոյ չնորհիւ երկնատուր
Ըզմայրաքաղաքն եւ զայլ շէն անձնիւր
Տրամադրութեամբ յամենայն աւուր
Հոգածեալ կարգեր զանուանի վանք իւր։

42 Վանքն այն վաղեմի էր տապան ամուր
Սուրբ Կարապետի նշխարաց մատուր,
Յորոց Սուրբ Գրիգոր Ազգիս լուսատուր
Ընդ այլ նշխարաց ըզմանն ինչ առնոյր։

43 Յաւուրսն յայնոսիկ նոյն սուրբ ուխտ նեղլուր,
Ի ներքոյ պարսուց որ էր իբրու բիւր,
Զոր փրկել անտի նախորդք իւր ի զուր
Ջանացեալ էին տարտղուս անդիւր։

44 Նմին իրի նա լեալ զերթի մարդ անուր
Մեկնեալ ի թեմէն վազվազեր յայլուր,
Ի բառնալ զայն պարտք արօք այլոց յոյժ դիւր
Վշտաց վտանգաց եղեալ անճնատուր։

45 Շրջեալ ատ եւ անդ հասեալ յԱտանայ
Անտի յԱսորիս եւ ի Բերիայ
Յամենայն ուրեք շուք, տուրս ըստանայ,
Ապա ճոխ արդեամբ յաթոռ իւր դառնայ։

46 Վճարեալ զայն պարտք մօտ դիւրանայր,
Ի Բիւզանդիա շոյտ անդրէն երթայր,
Ի՛ անտի պատրաստեալ ուահ դարձել փութայր
Առ Էջմիածին դիմել անպատճառ։

47 Որ եւ առնէր անդ սրկիհ ինչ ոսկեայ
Գեղեցկապատչուճ եւ անդամանդեայ,
Զոր վարդապետ իւր առաքէր յրնծայ
Սրբոյ տաճարին գահին հայկազնեայ։

48 Ի ճանապարհին նախ ընկէրանայ
Ընդ Աբրահամու բարբառոյն գերակայ,
Որ ծննդեամբն էր ի կղզւոյն Կրետեայ
Դէտ Ռեդեստոնի յաշխարհին Թրակեայ։

49 Որում Յօհաննէս համաշաւիղ տայր
Զաշակերան իւր՝ զոր առեալ չոքայր
Մինչեւ ի կարին՝ ուր Սարգիս մընայր,
Ի՛ ինքն Էջմիածին ուղղորդ յուխտ գընայր։

50 Սարգիս ի կարին ամօք յամենայր,
Յարգեալ ի Հայոց տեղւոյն անդադար,
Որ անտի ապա չըւեալ ընթանայր,
Հասանէր յաթոռս Լուսաւորչարար։

ԵՐԳ ԵՐՐՈՐԴ

Որով յուցանի Սարգսի մեր պայծառ,
Փոյթ եպիսկոպոս օրհնիչն ի տաճար,
Սուրբ Էջմիածնի յուխտ հրաշափառ,
Եւ հովուութիւնն ոճիւ յոյժ յարմար։

1 Իսկ արդ Սարգիս ժաման լինի
Յաւաջին գահ Հայոց մեծի,
Յաւուրս տեղւոյն Հայրապետի
Աբրահամու որ Մրջեցի։

2 Այս ինչ լինէր յաշնան միջի
Ի թուականի մերում փրկչի
Հազար եւ եօթն հարիւրորդի 1734
Երեսներորդ եւ չորորդի

3 Ուր նա եդիտ խօթ ի մահճի
Կաթողիկոսն զոր յիշեցի,
Որ փոքրօրեայ պահու ըզկնի
Առ հանդերձեալն անդրափոխի։

4 Ապայ ժողովՀ անդ գումարի
ՑընարուԹիւն նոր գահակալի,
Ցոր Սարգիս իսկ մըտեալ բազմի
Որպէս գիտուն դէտ անուանի։

5 Նոյն ժողովոյ էր նա հոգի
Ուր հանճարով քաջ բարբառի
Եդեալ համայնց իսկ առաջի
Զաբրահամ դէտ Հռեդեստոնի։

6 Որ ընդ աւուրս ընդ պինոսիկ
Դեռ գտանիւր յաԹոռն յայնմիկ,
Ուր կատարեալ ղուխտըն լռիկ
Դառնալ խոկայր անդրէն յիւր բնիկ։

7 Սակայն ոմանք հարք հանդիսին
ԸնդդիմուԹեամբ ներհակէին
Ցընտրել ի գլուխ Հայոց Աղին
Զ°նոյն Աբրահամն օտարոտին։

8 Առ այս բերեալ փաստ ասէին
Թէ չէ նորա պաշտեալ գահին,
Զէ ի դասուց հարց նոյն ուխտին,
Եւ նըւիրակ չէ լեալ բնաւին։

9 Իսկ այլք ի հարց նոյն ատենին
Թէպէտ ընտրել զնոյն հաճէին,
Այլ նախ ազդել պարտ դատէին
Զայն Բիւզանդի°յ Պատրիարգին։

10 Ցայնժամ Սարգիս մեր բազմագէտ
Զաբրահամըն քաջ վարդապետ
Հ°ռեդեստոնի խոհական դէտ
Գովէր նախ սերտ բանիւ ճարտար։

11 Ա՛յս այր, ասէր, է իրաձգետ,
Ի տրնտեսել հընարագէտ,
Ապա չէ պարտ բանիւ տրգէտ
Ասել չէ նա գահին սատար։

12 Ապայ ցուցեալ նոցուն յայն կէտ,
Նոյն Աթոռոյ ունիլն ըղպէտ
Ցըստանալ փոյթ ղոք տէր եւ պետ
Որում լինի նա օգտակար։

13 Զի յայնմ վայրի ը°թահմանն անգէտ
Շահաբասաւ որդւովն անպէտ
Զանայր սերտիւ առնել անհետ
Նատրըշահըն մեծ վնասակար։

14 Նմին իրի Պարսից սուր նետ
Շուրջ զաԹոռովն որ էր անպետ
Մնային արեամբ ներկել գաշտ գետ
ՆիւԹեալ գահին ե՛ Աղից տոյժ չար։

15 Ցառնել ապա զիւր վարժապետ
Բիւզանդիոյ աԹոռապետ
Այնմ ընտրուԹեան հաւան եւ մէտ
Ինքն յանձն էառ որպէս ե՛ արար։

16 Քանդեալ նորա ղողջ անջըրպետ
Որ ժողովոյն հարց վաւիԹ ետ
Հիճել[1] ընդ իւր անշահաւէտ
Աղէն այնմ հաճեալ լինէր դադար։

17 Արդ սահմանեալ զօրն հանդիսի
Օծման մեծի Պատրիարգի
Հանդիսանայր յիջման տեղի
Նոյն Տաճարի ուխտին գումար։

1 Ըստ բնագրին. Թուի լինել ՀՏԻԼ՝

18 Քաղեալ Հարցն անդ գ°կարգ Կանոնի
Ձեռնադրութեան Հայրապետի
Աբրահամըն ըստ մեր ծիսի
Օծեն իւղով յոյժ քաղցրաշաւ։

19 Ապա ի քսան հինգերորդի
Աւուր ամսոյն Նոյեմբերի
Ա՛յն է ըզկնի աւուր մենի
Ձեռնադրութեան վեհին պայծառ։

20 Յաւագ խորան էջմիածնի
Ձեռամբ նորին Հայրապետի
Եպիսկոպոս օծեալ օրհնի
Մեծ կեսարու Սարգիս կայտառ.

21 Որ կոչեցաւ իսկ Շնորհալի
Բուն բերանով նոյն նոր վեհի
Ի լուր համայն մանկանց ուխտի
Ի ժամ օծման յայն սուրբ տաճար։

22 Ա՛յս ողջ գըրեալ կայ համարձակ,
Ի գ°կայական կոչեալ նամակ,
Զոր Հայրապետք տան ի գաւառակ
Վերատեսչաց առ հասարակ։

23 Եւ գայս կոնդակ գեղեցկածիր
Քառակընիք եւ մեծադիր
Պահեմ առ իս իբր ապնիւ իր
Ի յիշատակ հօր իմ ընտիր։

24 Բայց արդ Սարգիս մեր Սառաքեան
Արհի տեսուչ Կապպադովկեան
Ցեա օրհնութեան եւ սուրբ օծման
Եկաց անդ եւս ի ՃՄեռն յայն։

25 Ուր նա բազմից եղեալ ժառեան
Վըստահութեամբ իւր սեպհական
Քարոզէր գ°բան տէրունական
Յականջս ուխտի տեղւոյն իջման։

26 Ջոկն անհատից ազքանազեան
Որ կեայր անդրէն զերթի միաբան,
Մեծ հաճութեամբ գ°մայլէր ընդ բան
Զոր Սարգսի մեր ճառէր բերան։

27 Իսկ ի միւս ամ ի գալ գարնան
Տըւեալ զողջոյն հրաժարական
Վեհին ՚ի այլոց ընդհանրական
Զոգայր անտի յիւր թեմ հաւան։

28 Անտուստ ապա յարքունական
Շըքեղ Պօլիս կոստանդինեան
Ողջամբ զըւարթ լինէր ժաման 1735
Սարգիս փառօք իւր հովուական։

29 Ուր Պատրիարգ տեղւոյն Յօհան
Որ հոգեւոր հայրն էր արժան,
Եւ դասակիցք նորին համայն
Գըրկեալ ըզնա ուրախանան։

30 Անդ եւ ծնօղք իւր մարմնական
Հոյլք սիրելեաց ողջ ազգական,
Եւս եւ ծանօթք իւր ամենայն
Ընդ փառս որոյ խայտեալ ցընծան։

31 Կայեալ զաւուրս անդ համառօտ
Պատնայր անդրէն դէպ առ իւր հօտ,
Որ հոգեւոր կարեաց կարօտ
Մընայր հովուէն յիւր բուն արօտ։

32 Ուր ժամանեալ նա անդանդաղ
Հետազօտեալ զ՚խաչանց մակաղ
Զբններ ըղձոյս, գառինս մատաղ
Եւ զչխարաց մաքեաց կենցաղ։

33 Եւ զորս դիտէր անդ բեկ, կոյր, կաղ
Լըքեալ պասքեալ եւ անսուաղ,
Հոգեւորաւ ցանդ անյապաղ
Խընամ տարեալ տածէր յաճախ։

34 Զայնս որք էին աստ անդ ճապաղ,
Շըրջեալ յաւէժ որպէս անկախ
Գաւազանաւ բանից շատ հաղ
Դարձուցանէր յիւր բուն փարախ։

35 Ա՛յնց որք էին յունայնս պատաղ
Ի՛ ի ճարակիլ անհոգ դանդաղ
Արբուցանէր խիստ գան վաղվաղ
Առեալ զ՚նոցուն կեանս աղաւաղ։

36 Եւ զորս մեղաք էին շաղախ
Քաւմամբ մաքրէր զերթ սրբիչ շաղ
Զապաշխարօղս գործէր ուրախ
Վասն անդարձիլ կարդայր աւաղ։

37 Իսկ որք բարւոք էին անաղ,
Աղէր զայնս իբր համեմիչ աղ,
Զուշեղս մարդէր դիմաք ծիծաղ,
Զախմաբս վարժէր ձայնիւ խաղաղ։

38 Որ միանգամ չուներ սիրտ պաղ
Անսայր նըմա ոչ կեայր նուաղ
Որ ոսոստոէր իբրեւ մարախ
Զառնայր զ՚կենաց հայց յիւր մախաղ։

39 Ահա հրսկմամբ այսու տրքնեալ,
Զ՚հօտ կեսարեան ինքեան յանձնեալ,
Զ՚յայդ եւ յերեկ անխոնջ հովուեալ,
Հովուաց քաջաց նա նըմաներ։

40 Սերմըն ի ռահ ոչ սերմանեալ,
Ժայռից փըշոց չաւատացեալ,
Միայն յերկիր բարի ցանեալ,
Զաստուածոյ բանն արդիւնաւորեր։

41 Ի դարաստան Տեառն մշակեալ,
Ցօստոց անտի զանպէտս հատեալ,
Շուրջ զանպըտղօք բահիւ բըրեալ,
Զ՚ծառ, տունկ եւ թուփ պըտղաւէտեր։

42 Քաջ այգեպան հանդիսացեալ,
Զեղծիչ փոքրիկ աղուէս կալեալ,
Զայգի փրկչին ծաղկազարդեալ,
Ժիր մշակաց համանմաներ։

43 Զուղորդն յաստխս աւազակեալ,
Զվէրս ի վերա վիրաց առեալ,
Ի պանդոկի Տեառն դարմանեալ,
Զ՚Սամարացին կերպարաներ։

44 Իբր վատ ծառայ ոչ թաքուցեալ
Ի ներքս հողոյ զտաղանդն առեալ,
Այլ զայն երկամբք ճոխացուցեալ,
Քանքարաշահ ծառայ լիներ։

45 Անդ էր դիտել ըզկեսարեանց
Փառս եւ պարծանս ընդ պարծանաց
Վասն ունելոյ հովիւ ինքեանց
Սարգիս զընտրեալն ի մէջ հովուաց։

46 Եւ զի ոչ կայ յայսմ աշխարհի
Լաւ արարք ինչ այր ոք բարի,
Որ ի լեզուէ չարաբանի
Չար պարսաւմամբ չանարգիցի:

47 Վասն այն եւ ոչ Հօր իմ Սարգսի
Աղնիւ համբաւ գործ բարելի
Ազատելոյ կարօղ լինի
Ի վատ շըրթանց չարախօսի:

48 Ո՛վ ապերջան լեզուի անհամ
Որ թէպէտ է փոքրիկ անդամ,
Սակայն գործէ բազում անգամ
Ըզմեծ չարիս իբր անըզգամ:

49 Որ եւ է հուր ղարդ չարութեան,
Եղծէ զանտառ ըմմարմին մարդկան,
Վառէ, կիզէ զանիւ ծննդեան,
Եւ բորբոքի անշէջ դեհեան:

50 Եւ արդ բերանք ոըք գովէին
Յայնվայր ը՞Սարգիս մեր գովանին,
Ի շըշնչել լեզուի չարին
Ի գառնահոս աղբիւր փոխին:

51 Ոըք եւ իսկոյն նըմանէին
Եբրայեցւոց մանկան, ծերին,
Ոըք բզկնի Ովսաննային
Ի խաչ հան ը՞գա կառաչէին:

52 Պատճառ այսըր այսպէս ելոյ
Չեր վատութիւն հովուին բարւոյ,
Այլ քաջութիւն նորին աջոյ
Որ յըստակէր զիսկն ի սրտոյ:

53 Քանզի Սարգիս ըղհետ շաւղոյ
Ուղղադատան մեր սըրբոյ Հարց
Յընթանալոյ յետս ոչ եկաց,
Ցայն սակս ատիւր յանգիտակաց:

54 Եւ յիրաւի՝ զի՞ էր հնար
Սարգսի մերոյ որ զընդէր յար
Ըզմեր նախնեաց մատեանս եւ ճառ
Ցո՞չ ընթանալ ի ռահ պայծառ:

55 Զի ընթերցեալ զայնս անդադար
Փորձէր թէ չեն ձայնք անյարմար,
Քաղկեդոնիկն եւ ուղղափառ,
Ուստի չըլինէր նզովից պատճառ:

56 Այլ մանաւանդ զարժանն առնէր,
Ը՞բան նորամուտ որ սըրբոց չէր,
Ոչ ընկալեալ Ջանիւ Հերքէր,
Զի յախմարաց յայնս մատչելն էր:

57 Ասէ, յայլոց սրմին նըման
Առեալ ոմանց զառիթ խոտան,
Զամաչէին զերթ անպիտան
Առել հովուին զարարս արժան:

58 Բայց Սարգիս մեր գոլով արթուն
Ախտաճանօթ բըժիշկ ներհուն
Մեղմ ամբեր ը՞մահու չափ թիւն,
Զոր արբեալն էր անմըտութիւն:

59 Եւ բատ առըն սերմանողի
Սերմըն բարի յագարակի
Տեսեալ անդէն զորոմն չարի
Խ՞ըել փոյթ անտի զայն ոչ հաճի:

60 Այլ ըսպասեալ հասման հնձոյն
Յոր ի ցորեանց ղբոյս թըշնամւոյն
Զատեալ կապէր ի խուրձ համբուն
Զոր չար գըտեալ մատնէր հրոյն։

61 Զարբօղս զայն թիւն դեղիւ բուժէր,
Զահաբեկեալս քաջալերէր,
Զ°տաբակուսեալս սերտ անդորէր,
Եւ ղողջամիտս յար երանէր։

62 Աղմուկն այսուիկ մերթ հանդարտիւր,
Այլ ընդ երկար չերբէք տեւիւր
Անդորրութիւն հօտին եւ իւր,
Վասն այն սիրտըն ճըմլեալ նեղիւր։

63 Զի օր քան զօր դաս ներհակաց
Աճէր յանդէտ բիրտ երիցանց
Եւ յանդրշան վարդապետաց
Ի՛ ի սպառ անձանց եւ յիշխանաց։

64 Որք վիճէին աղճատելով
Զասմունս իւրեանց չիմանալով
Եւ պանծային յոխորտալով
Ցաղթել ուղղոց անարդելով

65 Ո՛վ անիշեան անտէր ազգի,
Եղե՞ւկ իսպառ այնըմ ցեղի,
Երբ խռովութիւն նորուն խըմբի,
Ընդ անուսման համաձայնի։

66 Ափսո՜ս քըրտանց ճգանց մեծի
Աբգանաղեանց Լուսաւորչի,
Եւ քաջ սուրբ հարց մերում սեռի
Հետեւողաց նորուն շաւղի։

67 Բայց յոյժ աւաղ կեսարիոյ
Հովուաց քաջաց մեծ աթոռոյ,
Որ ի փարախ հօտին նախնւոյ
Արդ նշմարէ զայլ ընդ այլոյ։

68 Իսկ Սարգիս մեր ոչ դադարէր,
Ի ծուխածուփ նաւն յոր ինքն էր,
Սաստել ալեաց որչափ կ°նար էր
Թէ եւ մըրրիկն անդադար էր։

69 Անցեալ այսպէս կըրկին ամաց՝
Սարգիս անտի ըստ պատգամաց
Յօհան, Գ°րիգոր պատրիարգաց՝
Առ Բիւզանդիա չուեալ գընաց։

70 Որք կոչէին զինքն անգանօր,
Օգնել իւրեանց հանապազօր,
Առ նըւաճել Յունաց զոյժ զօր,
Որ մաքառէր ընդ Հայս զայն օր։

ԵՐԳ ՁՈՐՐՈՐԴ

Որ համառօտ 'պ°վէպ ինչ միջարկեալ,
Յորում երեւին Սարգսի հընտացեալ,
Զանք եւ աշխատանք՝ հընար ճարակեալ
Յօգուտ մեր ազգի եւ հօրն հալածեալ։

1 Եւ արդ՝ ազգ Յունաց՝ տոչորեալ խեթիւ,
Կիզելիւր նախանձու՝ ի դիշեր 'ւ ի տիւ,
Առ վայելչութեան՝ զոր ունին հաղիւ
Հայք յերուսաղէմ՝ երկնային շնորհիւ։

2 Ուսաի նենգութեամբ՝ եւ զըրպարտ բանիւ,
Որպէս յայլ նըւաղ՝ ոսկւով եւ չանիւ,
Ի Սուրբ Յակոբայ վանել զՀայս դանիւ,
Հաճել փութային՝ զայլազգիս սերտիւ։

3 Յերուսաղէմ Սուրբ՝ լուրս եհաս տումիս,
Գ՝րիգոր Պատրիարգ՝ հանդերձ իւր Ուխտիս
Պաշարեալ լիներ՝ ապշալիր ահիս,
Ի՝ անտի ի Պոլիս՝ ժամաներ գանձիս։

4 Ո՛ւր գտար կալեալ՝ հընարեր ըզճար,
Կարի վաստակօք՝ մրտօք կամակար.
Ի գերեւ հանել՝ ըզրպարտից գումար,
Վանել վատ Յունաց՝ պահանջմանց զոյժ չար։

5 Որում եւ ազգ մեր՝ յաւէտ բարերար,
Ընդ Պատրիարգին՝ Յովաննու ցանկայր,
Գրաւանիլ նրպատ՝ գործով օգտակար,
Բանիւ համաձայն՝ ոսկւով անհամար։

6 Յայս գործ եւ Յակոբ Վարդապետ Նալեան,
Եւ հայր իմ Սարգիս բաբուն Սառաֆեան,
Եւ այլք ի ռաբբեաց՝ իւրեանց դասատան,
Ո՛չ սակաւ օգնիչ ե՝ աշխատօղ գըտան։

8 Անդ էր տեսանել սատան Յունաց պար,
Թէ զի՞ ընդդէմ մեր՝ մրցէր չարաչար,
Յայտնի սրտուքեամբ՝ գաւով անդադար,
Սըփռեալ այսր եւ անդր՝ զսկի եւ գոհար։

9 Իսկ բազուկ Հայոց՝ Յունաց յաղթահար,
Ո՛չ սիգաւ, սըրով՝ որպէս ի շա՛տ գար,
Այլ՝ պարզ իրաւամբ եւ փաստիւ արդար,
Զամօթի հարեր 'գ՝Հելլէնս անարդար։

10 Այսուիկ հասաներ վէճն այն ի կատար,
Հայն յաղթեր Յունաց՝ ի բուն նոցին վայր,
Անդրէն հաստատեալ հրովարտակ, յետ կար,
Որով Սուրբ Յակոբ՝ առ Հայս միշտ մընայր։

11 Երուսաղէմի ճրագնօղ Պատրիարգ,
Գրիգոր Վարդապետ՝ յաւէտ մեծայարգ,
Առ ծախուց վիճիս՝ յիւր վիզ շըղթայս արկ,
Զոր բարձին անտի՝ ապայ Խարերարք։

12 Այլ թողեալ զայս վէպ՝ այսպէս ընդ աղօտ,
Պատմեցից ասէն զայլ իմն համառօտ,
Որում պատմութիւնս՝ թէ եւ կարճառօտ,
Այլ ըստ պատշաճին է իբրու կարօտ։

13 Յաւուրսն յայնոսիկ ոմանք ի խռովչաց,
Առանց բանաւոր ինչ պատճառաց,
Զբրկել Ջանային՝ յաթոռոյն փառաց,
Զ՝Յովհան Պատրիարգ՝ սիրեալն ի բազմաց։

14 Եւ անդ ընդ նորա՝ դընել Ջանային,
Ըզպետրոս Քիւթիւր՝ յոյժ ազնըկալին,
Որ լիներ յետոյ՝ ներհակ գըլխովին,
Զահկեցի Ղազար՝ կաթուղիկոսին։

15 Պատճառանք որոց՝ յայս ինչ կայանայր
Թէ ի նըզովել Յովհան հեռանայր,
Ըզքաղկեդոնիկս եւ Ղեւոնդ սուրբ հայր,
Ոչ հալածեալ զայն, որ ը՝նետ այնց երթայր։

16 Զայս ինչ նոյն Քիւթիւր վաղ իսկ հրաչակեալ,
Մըխեալ էր յուղեղս անձանց ուսմացեալ,
Որով երկատէր՝ զազգ մեր ամբոխեալ,
Ի միջն որոյ զաղմուկ յարուցեալ։

17 Սոյն վատթար խորհուրդ բընաւ չէր հաճոյ,
Իշխանաց Հայոց Կոստանդ՝նուպօլսոյ,
Եւ ոչ անձընիւր խոհական մարդոյ,
Այլ՝ միայն խուժ դուժ ռամկաց ժողովոյ։

18 Ընդ որս էին իսկ՝ ոմանք ի յետնոջ,
Այլ եւ այլ եկաց եւ կեսարացւոց,
Որք շահեալ անդէն՝ գումարս դրամաց,
Շնքեղ թըւէին յաչըս խուժայնոց։

19 Այս վատ խումբ Հայոց՝ ախտակրեալ անդամ,
Խըմբիւր ի ծածուկ՝ յայտնի շատ անգամ,
Զ°Հովուէն զանպատեհս գոգեր դետ չարկամ,
Զայնն որոյ սարսեալ՝ ցօդայնոց երամ։

20 Պակուցեալ ուրեմն՝ Յօհաննէս բաբուն,
Պատրիարգն Հայոց Հըռոմմոյ Նորոյն,
Փախըստեայ գաղեր զանձն ի ներքնատուն
Ցարկին Ըռաստեանց՝ որ պերճն էր տեղւոյն։

21 Գրիգոր Պատրիարգն Երուսաղեմի,
Որ յայնժամ հիւանդ ճընշիւր ի մահճի,
Մըտեալ յօր ոմնի՝ ի պատգարակի,
Մուծէք զիս ասէր անդ յեկեղեցի։

22 Ուր ամբք խրատիւք եւ ձայնիւ ահեղ
Ցուցանէր ազգին՝ գոլըն յոյժ մեծ մեղ
Ապերախտութիւնն անձանցն անշըքեղ,
Ցուցեալ առ Յօհան՝ պատրիարգն անմեղ։

23 Ապայ ո°պառնացեալ՝ յայտ ազգին ասէր,
Ի փոխել դոցա Պատրիարգըն ձեր,
Ընտրեսցի պայ ոք եւս գահիս ի տէր։
Զի չէ ինձ հաճոյ ազգ խըռովասէր։

24 Զայն լըւեալ յուզեաց՝ փոքր ինչ զըղջանան
Ի չար խորհըրդոց՝ զայն օր հեռանան.
Բայց յիւրեանց վրսխած անդրէն իսկ դառնան,
Գըրգըռեալ զամբոխն եւ եւս չարանան։

25 Յետոյ եւ Յակոբ Նալեան վարդապետ,
Ելաներ յատեան եւ առներ զայնս մէտ,
Կասիլ ի չարեաց, ոչ գոլ վատ 'ւ անպետ,
Այլ այն իսկ լիներ բան անշահաւէտ։

26 Արդ՝ յայտ է հընտաց կոստանդ°նուպօլսոյ
Թէ զիարդ են անդ՝ յոխորտ ւ՝ ահարկու,
Կեսարացի Հայք՝ քան զայլ Հայս ազդու.
Ապա՝ շահիլ զայնս հարկ էր ւ՝ օգտածու։

27 Վասն այն՝ Սարգիս մեր՝ վարդապետ ճարտար,
Զաւագս կեսարեանց՝ յիւր սենեակ էառ,
Զոր քաջ համդիմամբ՝ հաճ հաւան արար,
Հաճել զ°համշիրակս, թողուլ զ°չար կամառ։

28 Կեսարեանց ուրեմն՝ իշխանաց ժողով,
Կոչէր անդ իւր լըռին եւ մեղմով,
Ցիւր համշիրակաց՝ զանձինս անվըրդով,
Որք ւ՝ էին ճարպիկ եւ քաջակորով։

29 Զորըս յորդորեալ՝ տայր նոցա խրատ,
Երթալ գրասանել եզ առ մի ի զատ,
Զողջ զայն համշիրակ՝ որք էին հըրատ,
Նոյն հըրկիզութեան, զըրմէ էր գանկատ։

30 Որոց՝ եւ ասեն, խօսեալչիք թաքուն,
Սերտ ւ՝ամբք բանիւ յուսկս ամենեցուն,
Ի խոկմանց ժանտից հեռի կալ համբուն,
Չատագով լինիլ՝ Յօհան բաբունոյն։

31 Ահա՝ իշխանք մեր՝ ասասչիք այնց յորդ,
Քաջ պատրիարգին չէն հակառակորդ,
Ապա չէ ձեզ ճահ ընդ չարս գոլ հաղորդ,
Զ°նոյն ձեզ պատուիրէ եւ մեր Առաչնորդ։

32 Գրնացեալ նոցա՝ արարին զողջոյն,
Որ յանձնիւր ինքեանց՝ յիւրեանց ժողովոյն,
Անդ էր տեսանել թէ զնարդ ի նոյն,
Նըւաղիւր ոյժ, կար, խըռովչաց դասուն։

33 Ցետոյ Սարգիս մեր՝ յայնց առ իւր կոչեաց
Զոմանս ի հրմտաց եւ յերեւելեաց,
Որք չէին բընաւ կամակից յուղչաց,
Որոց զնւր խորհուրդ այսպէս պարզ յայանեաց։

34 Պատրաստ եմ ասէրն ի կիւրակէի,
Հաճել միտս բազմաց՝ յատեան քարոզի,
Նահանջեալ զաղմուկն, որով ամբոխի,
Վարժապետն իմ քաջ եւ ազգ մեր բարւոյ։

35 Հարկ է ձեզ ապա՝ գալ ի ժամատուն
Սուրբ Աստուածածնի, որ ի Ղումխաբուն,
Եւ նրստիլ յայնմիկ ցիր եւ ցան ուրպն,
Ի՝ բացասել լըռիկ քարոզի ժամուն։

36 Ցողբաղն իմ անդէն ի վերա ազգիս,
Ցիշելով զարաս՝ զառատ երախտիս,
Զանուն քաջութեան փորձ վարդապետիս,
Լացկիք անդ եւ դուք միաձայն ընդ իս.

37 Ապա գոռացկիք մեծ աղաղակաւ,
Ասելով ուր է Պատրիարգ մեր լաւ,
Տառապանք նորա՝ մեզ վիշտ է եւ ցաւ,
Վասաց արարմանց չախորժիմք բընաւ։

38 Եկեսցէ ի յայտ՝ կացցէ յաթոռ իւր,
Վըստահ հովուեսցէ՝ զ՝մեզ իւրաքանչիւր,
Պատրաստ եմք ահա, հալածել 'զ՝քիւթիւր
Եւ զնւր համախոհս՝ թէ եւ իցեն բիւր։

39 Արդ՝ այս ինչ այսպէս ճարտարաբամադրեալ,
Յաչող կատարիւր ի պահ ժամադրեալ,
Կողմըն քիւթիւրին յայնց յոյժ երկուցեալ,
Դադարիւր շըփոթ ազգիս տագնապեալ։

40 Ցետ որոյ Յօհան Պատրիարգ արդոյ,
Դառնայր ի յարկ իւր՝ փառօք եւ տիր գոհ,
Որ գովեալ սերտիւ՝ զորդիս իւր հաճոյ,
Ամբէր զ՝նոսին, որք էին դըժգոհ։

41 Բայց կընքեալ իմ զայս կարճ միջարկութիւն,
Դարձայց վերըստին առ իմ պատմութիւն,
Զի մի երկարելս իցէ ձանձրութիւն
Ընթերցողաց զայս պարզ երգերգութիւն։

ԵՐԿ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

Որ սկսինքն յայտնէ Սարգսի կամաւոր
Ի նախկին հօտէն Կեսարիան բոլոր,
Զաւնիլն եւ թողուն Անկարեայ հօտ նոր,
Նուիրակութիւնն եւ չուն հետաւոր։

1 Ալ արդ Սարգիս յետ մի տարւոյ
Ի քաղաքին Բիւզանդիոյ
Հրաժարիւր ի հովուելոյ
Զազգ արամեան կեսարիոյ։

2 Զոր եւ առնէր կամաւ իւրով,
Զի զգուեան էր համբերելով
Անկըրթելի անձանց անդով,
Զորս չէր հընար հովուել շըքով։

3 Քանզի նոցուն անդուլ վըրդով
Օր ըստ օրէ մեծանալով
Անհամ բանիւ եւ վատ գործով
Վըթարանայր նորուն կորով։

4 Նա նըմաներ զայս առնելով
Նաւավարի լի հանճարով,
Որ ի ծըփիլ ալեօք հողմով
Խընդրէ ծոց նեղ լըքեալ լայն ծով։

5 Իսկ կեսարեանց խումբ համօրէն
Եւ մանաւանդ որ կայրն անդրէն
Մաղթեր ըզնա խոնարհօրէն
Ոչ հեռանալ յիւր բուն հօտէն։

6 Բայց որշեալ էր նա յայնմիկ
Առ պատճառաց ոչ սակաւիկ,
Ուստի չանսայր նըմա յայնմիկ
Հըրաժարեալ նըստեր լռիկ։

7 Ցետ այնորիկ իբր յայն ամի
Յակոբ Նալեանն եւս Տ՛րաժարի,
Լինիլ հովիւ մեծի հօտի
Գաղատիոյ ճոխ գաւառի։

8 Որ թէպէտ էր այնր առաջնորդ
Ա՛յլ նըստել անդ չեղեւ ցանկորդ,
Ուր դընելով զիւր փոխանորդ
Լիներ ռաբբւոյն կենաց կցորդ։

9 Ցայնժամ Յօհան պատրիարգէ
Տեսեալ ը՛Սարգիս առանց գահի
Կամէր զի նա հովիւ լինի
Գաղատացւոց անդէտ հօտի։

10 Բայց յըսկզբան նա հրաժարի
Հովիւ գոլոյ նոյն փարախի,
Յոր անդադար աղմուկ շ՛փոթի
Լիներ յանհատս խաշանց ջոկի։

11 Եւ մանաւանդ յայնըմ վայրի
Անկիւրիոյ մեծ քաղաքի
Ձորս ժամատունք Հայոց Ազգի
Կային ի ձեռս ուղղափառի։

12 Ա՛յս ինչ տրհամ չէր Սարգըսի
Բայց ոչ կամէր նա յայնպիսի
Երկաւոտեան ժամանակի
Գոլ դէտ երկու ներհակ կուսի։

13 Զինչ եւ իցէ ի վախճանի
Ոչ կամովին այլ յոյժ բռնի
Զայն յընդունիլ նա զկնի,
Ի՛ Անկուրեայ դէտ լեալ հաստատի։

14 Ապա անտի յուզի անկեալ
Երջանկութեամբ ուղեւորեալ
ՑԱնկիւրիա քաղաք պըճնեալ
Ժաման լիներ փառաւորեալ։

15 Ուր նա ըզնոր հօտն ողջունեալ,
Առ հասարակ աջովն օրհնեալ,
Խ՛րատեր երկուս կողմանս զատեալ,
Խաղաղ սիրով ե՛ւ անպարտաւ կեալ։

16 Որ ոգւով չափ անդ գուն գործեալ,
Լաւ կարգ պայման կողմանցն եդեալ,
Զանգուռն բերանս ասատիւ փակեալ,
Խ՛րոխտայր յուզչաց ոչ զանգիտեալ։

17 Առ առնել զայս նա յոյժ յոգներ,
Զի ուղղափառն եւ նայն որ չէր,
Ընդ իրերաց չունելով սէր
Խաշանցն աղմուկ ոչ դադարէր։

18 Թէպէտ եւ գոյր խոհեմութիւն
Յերեւելի անձինս տեղւոյն,
Իսկ յայլ անձինս բիրտ ւ՝անարդիւն
Թագաւորեր անհասութիւն։

19 Նա զի յերկուս կողմանս համբուն
Կային անձինք յոյժ աններհուն,
Վասն այն զ՝կրօնէ վէճ կապ նոցուն
Չէին՝ բայց թէ հայհոյութիւն։

20 Զի հետեւօղք Տաթեւացւոյն
Չարչարելով զաստուածութիւն
Ի՝ ոգեալ զայլ ինչ սրմին հանգոյն
Հեռանային յուղիղ ուղւոյն։

21 Իսկ ուղղափառք կարծեալք գիտուն
Լուեալ թէ է ճըշմարտութիւն
Տալ Քրիստոսի երկու բնութիւն
Երրորդութեանն իսկ տային զ՝նոյն։

22 Որոց ոմանց անհըմտութիւն
Երգեր մինչեւ ի ժամատուն
Յարեւագալ կոչեալ ժամուն
Երէ+ ՚ԱՅՆ+ երկո՚ ԲՆՈՒԹԻՒՆ։

23 Ցուղղելըն զայս մոլորութիւն
Արթուն Հովուին գըրոց ներհուն
Լըսեր յայնց թէ՝ ուր կայ ԲՆՈՒԹԻՒՆ
Պարտ է դնել անդ եւ չերկո՚ն։

24 Նըմին իրի անդ օր քան զօր
Լիներ շըփոթ աղմըկաւոր
Իսկ հանճարեղ գիտին յորդոր
Մերթ քան զաղմուկն եր յոյժ հըզօր։

25 Բայց յաղմըկէն հօտին բոլոր
Որ եր հովուին վիշտ հոգեւոր,
Նաեւ տենդ ինչ երկտարեւոր
Ճըշնշեր նորուն կար մարմնաւոր։

26 Սակայն այսու ամենայնիւ,
Յետ տածելոյ զ՝քաղաքն ուշիւ,
Յայց եւ թեմին զերթ լուրջ հովիւ,
Ուր կարդ հաստեր քաջ կանոնիւ։

27 Դարձեալ անդրէն յԱնկուրիա
Եգիտ ըզհօտն որպէս ւ՝էր նա,
Սիրտ իւր թախծեալ յայնըր վերա
Հառաչմամբ վահ կարդայր նըմա։

28 Ջանք, ե՛րատ, հանճար ուշեղ գըլխոյն
Ոչ բուժեալ զախտ հաշմ անդամոյն,
Ի գործ դընել խոկայր իսկոյն
Սուր, հուր, նըզով միահաղոյն։

29 Իսկ մըտածեալ ըստ արժանւոյն
Նտես թէ նոյն դեղ սաստկագոյն
Մարթ էր լինել թիւն անդամոյն,
Ուստի կասեր ի գործ դ՝նելոյն։

30 Այլ մանաւանդ որչափ հնար էր,
Յանդիմանեալ զանձինս անսէր,
Մեկնեալ փրկչէն սիրոյն պատուէր
Զերկճիւղն ի մի սէր սերտ պահէր։

31 Այսուիկ ւ՝այլովք տառապանօք
Ճըշնշեր, տոկայր ճգամբք բազմօք
Ընդդէմ հողմոյն որ փոթորկօք
Լըլկէր զ՝հովիւն խոյս տչկարօք։

32 Ծփեալ իբրու երեք ամօք
Զերթ նաւուղեղ լի մրրկօք
Դիտէր զնաւ ողջ նաւաստեօք
Հանդերձ իւրեւ ընդ վըտանգօք։

33 Վասն այն խորհէր օր ի յօրէն
Հըրաժարիլ իսկ ինքնօրէն
ՅԱնկիւրիոյ հովուութենէն
Եւ կեալ անքոյթ առանձնօրէն։

34 Եւ մինչ այսպէս այս անցանէր,
Ի Բիւզանդի°ոյ լուր հասանէր
Թէ Պատրիարգ տեղւոյն խօթէր,
Եւ ախտն որոյ մահաւիթ էր։

35 Յորժամ զայս ինչ Սարգիս լսէր,
Ի սիրտ հարեալ ուժգին հեծէր,
Ապայ հապճեպ ուղեւոյ լինէր
Ի 'ի Կոստանդեան շէն ժամանէր։

36 Ուր յետ ամսոյ զՈվհան բաբուն
Որ Պատրիարգն էր նոյն Պօլսոյն,
Կանխեալ տանէր օրհաս մահուն
Ի յօթեւանս հանդերձելոյն։

37 Ա՛յ ինչ էր մեծ կորուստ Ազգիս,
Բայց առաւել ողբայր Սարգիս
Զիւր վարժապետ քաջն ի ռաբբիս,
Որ ոչ եւս էր կենօք յաստիս։

38 Էր նոյն կորուստ յիրաւ արժան
Անմրխիթար մեծ աշխատման
Լալեաց, ողբոց եւ հառաչման
Հայոց Պօլսոյն Կոստանդինեան։

39 Զի էրն այր մեծ հանապազօր
Ներհուն ճարտար բանիւ հրզօր
Որոյ նըման միւնչեւ յայսօր
Ոչ ոք եկաց դէտ անդանօր։

40 Արդ յետ մահուան Յօհան Պետին
Հաճութեամբ մեր Հայոց Ազգին
Ի 'ըստ արքունեաց հրըամանին
Յակոբ Նալեան կալնոյր գ°տեղին

41 Որ յագանելն բոմեծ խիլային
Յեպարքոսի մեծի աաեան
Անդէն նըմա ընկերանան
Սարգիս բաբուն Սեղբոս իշխան։

42 Յետոյ Սարգիս գ°վսորհուրդ սրբոյն
Յայտնեալ նորոգ Պատրիարքին,
Յետոս կայր յելոյ եւս դէտ հօտին
Գաղատիոյ իւր վիճակին։

43 Աւ այս թէպէտ նոյն Պատրիարգ
Ընդ Անկիւրեայ իշխան աւագ
Էին անկեղծ բանիւ դիմակ,
Այլ նա չ°վոխէր զիւր ասից կարգ։

44 Զի նա բարւոք յառաջ խորհէր
Զոր միանգամ առնել պարտն էր,
Եւ զոր հաստատ որոշեալ էր,
Ոչ յանգել զայն նըմա մարթի էր։

45 Կացեալ ուրեմն Սարգիս անգահ
Խիղճ մըտաց իւր չունելով գահ
Ապրիւր անդէն հանդիստ վըստահ,
Գոհ լեալ զերկնից յամենայն պահ։

46 Ցետ ամսոյ ինչ Յակոբ Նալեան
Զիւր դասակից բաբունս Համային
Յրրուեալ կարգէր ըստ իւր բոտման
Դէտ ւ՝ առաջնորդ յաթոռս պատկան։

47 Զորոց յրբեալ խումբ ամենայն
Զանայր բանիւ յորդորական
Հաճել զ°Սարգիս իսկ Սառաֆեան
Ընտրել սակս իւր գահ ինչ արժան։

48 Զայս առնէր նա ըստ ոմանց,
Զի կասկածէր գուցէ ոք յայնց
Միաբանեալ ընդ իշխանաց
Առցե յիւրմէ գիւր գահ փառաց։

49 Իսկ Սարգիս մեր խորշիւր ի բաց
Յրնդունելոյ զ°վճակ հովուաց
Դէտ լինելով եկեղեցեաց,
Զի փորձեալն էր զերկուսն իսկ յայնց։

50 Ապայ դիտեալ զմիաս Յակոբայ
Որ ոչ հաճէր ընդ կալն նորայ
Ի քաղաքին Բիւզանդիայ,
Լինէր ն°ա իրակ Սուրբ Յակոբայ։

51 Զայս նոր պաշտօն նուիրակի
Պարան էր եղբել ի վիճակի
Ըզմիւռնացւոց մեծ աշխարհի
Թղթով գ°րիգոր Պատրիարգի։

52 Ձուեալ ապա Սարգիս անտի
Ուահ գործելով ողջամբ կարի 1742
Յըզմիւռնիա շէն հասանի
Ուր ի Հայոց պատուեալ յարգի։

53 Ցետոյ շըրջեալ ընդ նահանգն յայն
Ի շէնս ւ՝ ի գիւղս քաղաքս համայն
Տուրս հաւաքեր ընդ այլ արդեան
Իբր զամս երիս ընդ ամենայն։

54 Զոր բերեալ տայր Տեառն Յակոբու
Պատրիարգին մեծի Պօլսու,
Որ եւ յրղեր զայն ընդ նաւու
Յերուսաղէմ յետ սակաւու։

55 Անտի մուրհակ գայր վըճարման 1744
Ծրրեալ ձեռամբ իսկ յատկական,
Գ°րիգոր ռաբբւոյն վեհանձնութեան
Հաստեալ կնքով կարմրերփեան։

56 Սոյն այս մուրհակ անդէն գրրիւր
Ի թ°ուին Հայոց հազար հարիւր
Որ յիննըսուն երրորդ եզրիւր
Զոր յիս ունիմ ընդ այլ թուղթս իւր։

57 Ի ըստորեւ սոյն մարհակի
Ընդ կընքոյ ինչ ծուխագունի
Զնռագիրն իսկ յայտ նըշմարի
Նորին Յակոբ Պատրիարգի։

58 Որով նա անդ խոստովանի
Թէ տէր Սարգիս եղբայրս յարգի
Հասոյց ինեւ բաշխն անթերի
Յերուսաղէմ յաջ Գրիգորի։

59 Զայս ինչ վասն այն ասա յիշեցի,
Զի լեզուն այն պապանձեսցի,
Որ բարբանչէր թէ փոր Սարգսի
Լըցաւ բաշխիւք սուրբ քաղաքի։

60 Առեալ Սարգսի զայն ձեռագիր
Ի նոյն օրէ փոյթ ե՛ անձանձիր
Տրամադրեալ զինչս իւր եւ զկր
Հանդերձիւր գ°նալ յօտար երկիր:

61 Եւ յամառան յամին փըրկչի
Հաղար եւ եօթն հարիւրորդի
Քառասներորդ եւ չորրորդի
Յըզմիւռնիա անդրէն փոխի:

62 Անտի յետոյ ճեպիւ լուիկ
Զոգայր նաւու առ վէնէտիկ,
Ուր դադարեալ կալնոյր բնիկ
Զուարճութեամբ ոչ սակաւիկ:

63 Ունէր ընդ իւր յայնժամ ընկեր
Զաշակերտն յար հոգեսէր
ԸզՅօհաննէս րաբունն եւ տէր,
Ուր հեզութեանն էր իսկ պատկեր:

64 Նոյն էր տեղեաւ ըզմիւռնացի,
Պարկեշտ, համեստ ծ°նողաց որդի,
Վարուքն ազնիւ ե՛ առաքինի
Եւ դըպրութեամբ դովութեամբ լի:

65 Որ եւ յետոյ ի Լիբանան
Երթեալ նըստէր ի վանս յայն,
Յոր Պատրիարքն է Կիլիկեան
Ուղղափառաց ազգանագեան:

66 Յոր եւ ապա նա ձեռնադրի
Արհի տեսուչ ուղղեալ հօտի,
Տիգրանակերտ իմ քաղաքի
Որ եւ Ամիթ իսկ անուանի:

67 Ուր գնացեալ զիւր հօտն հովուէր
Ջանիւ սիրով որպէս պատն էր,
Իսկ հալածանք եղբարցն անսէր
Փութով անտի ըզնա վանէր:

68 Զոր ես յետոյ ճանաչեցի,
Ներստեալ այլ ուր ըստ ճրգնողի
Կեանսս վարեր առանձնակի,
Օժանդակեալ այլուս հօտի:

69 Մինչեւ ցայն վայր Սարգիս ճարտար
Բաց ի վերնոյն եւ զայլ գումար
Աշակերտաց բազմահանճար
Հըրահանգեալ էր անդադար:

70 Որոց միոնն էր գաղատացի
Իգնատիոս քաջ րաբունի,
Նախ նուիրակ էջմիածնի
Հանգչիւր յետոյ մահուամբ բարի:

71 Եւ այլ ոմն էր մեծ կեսարեան
Յօհան րաբուն Արիմանեան,
Որ եւ ապայ պատուով արժան
Երէց կարգիւր Հայոց Թրեստեան:

72 Մարվելաւ էր իսկ նա յԱնկուրեայ
Զոմն էօրտէկճեան Պետրոս տղայ,
Զոր եւ երէց եւ աբեղայ
Ի վէնէտիկ օրհներ ապայ:

73 Սոյն էր որ ըզկնի ընկերացաւ
Վարդապետին սիրով մեծաւ
Յողջոյն նորին աքսորս կամաւ.
Առ ծառայել նմա վշտաւ:

ԵՐԳ ՎԵՑԵՐՈՐԴ

Որ վեպէ Սարգսի կալն յիշալիս
Տպելն ըզգրեանս. զայլ արարս նորայ,
Զանցանելն ասաի առ Ըզմիւռնայ
Առ բերման գործոյն թէ եւ ակամայ։

1 Ապաքէն Սարգիս հերքեալ փառս պատիր, 1744
Դիւրեալ խիղճ մտացն շնորհիւ երկնաձիր,
Հեռացեալ իսպառ յիրաց անյարիր
Վարէր ի վընէժ կեանս անդորրալիր։

2 Ուր նա գըտաներ զոմանս ի Հայոց
Ընդ որս կենակցեալ ոչ հանէր յոգւոց,
Զի զայնքս խաղաղ նրկատեր ի ծոց
Եկեղեցւոյ մեր ուղղափառ սրտոց։

3 Սակայն սիրտ նորա յաւէտ զուարճանայր,
Երբ երթայր ի վանս կոչեալ Սուրբ Ղազար,
Զոր դեռ տընտեսէր զերթ քաջ աբբահայր
Յոդնիմաստ ։ արգոյ ռաբբին Մըխիթար։

4 Որոց կենակցեալ անկեղծ սերտ սիրով
Ա.յց առնել միմեանց ըղձային փութով,
Որով ափոփիւր Սարգիս հրըճուելով
Զօտարութենէն ոչ տըրտընջելով։

5 Նոյն վանաց ողջոյն միաբանք կարգաւ
Զօնէին նրմա շատ սէր շուք անբաւ,
Զորոց գոհ լինէր գովութեամբ բազմաւ
Ցամենայն աւուր՝ ցօրն յորում Հանդեաւ։

6 Անդ եւ Յօհաննէս սեպուհ պատուական,
Քաջահամբաւ բեր տընկոյն Սեղբոսեան,
Պատուէր ընծա միշտ սիրով յարգական
Գործով եւ բանիւ մըխիթարական։

7 Ապայ նա անտի յուղի անկանէր
Գընալ ի Հռոմ որպէս եւ ուխտն էր,
Ուր հասեալ ողջամբ յոյժ պատուեալ լինէր 1745
Ցիւրաքանչիւրոյ՝ Ագգիս որ անդ էր։

8 Ցայնժամ կայր յաթոռ Սրբոյն Պետրոսի,
Բենեդիկտոս Պապ՝ որ վերաձայնի
Զորեքտասաներորդ եւ Լամպերտինի,
Այր քաջ ։՝ իմաստուն եւ յոյժ անուանի։

9 Զոր ի յայդմ Սարգիս վաղվաղէր,
Ճանաչեալ ընծա ծայրագոյն եւ ծեր
Քահանայապետ ։՝ ընդհանրական տէր
Ողջ եկեղեցւոյ որ է սուրբ մայր մեր։

10 Ընդ որում խօսեալ թարգմանչի լեզուաւ
Զիւր հանճար նրմա յայտներ ոչ սակաւ,
Յորմէ ընկալոյր տակաւ առ տակաւ
Պատուասիրութիւն, շուք շնորհիւ մեծաւ։

11 Ցետ ամսոց անգէն կարգել դեպ լինէր 1746
Ի դաս սրբոյց ըղհինգ խաչասէր,
Որք նընջեալ էին սրբաբար ի տէր,
Որոց հրաշք ։՝ անուն յաշխարհ սփռեալ էր։

12 Առ այս արժան էր եպիսկոպոսաց,
Ըստ եկեղեցւոյ ժիր գատաւորաց,
Ցետ զընման վարուց նոյն երանելեաց
Տալ յատուկ գըրով ըզվիճակ իւրեանց։

Ցայր սակս իբր ժողովք լինէր գումարեալ
13 Ցեպիսկոպոսաց անդանօր եղեալ
Յոր հրաւիրանաւ Սարգիս իսկ բազմեալ
Վիճակաւ իւրով պնդմ լինէր հաճեալ։

14 Ի սուրբ Մարիամ որ Եգիպտացւոց
Ձեռնադրեր ապա զամանս ի Հայոց,
Որք ուսեալ էին գիտութիւն դրոց
Ի փրօփականտայ անուանեալ դպրոց:

15 Ցորոց եւ միոն էր Յօհան Դասպասեան,
Որ լեալ Մէրտինու իմ Միջագիտաց
Արքեպիսկոպոս ժիր ուղղափառաց
Նընջեաց ի Հռոմ յետ ժամանակաց:

16 Այլ յետ ամսոց ինչ անտի նա անդրէն
Դառնայր ուղղակի ի վէնէտկոյ շէն,
Զի որոշեալն էր բնակիլ անդէն
Գրեամբք պարապիլ կեալ առանձնօրէն: 1747

17 Եւ քանզի Սարգիս միշտ եւ հանապազ
Ծառայել Ազգին չէր բընաւ նիւազ,
Վասն այն որոնէր անդ իսկ ըզտարազ
Օգտել այնմ յիր ինչ թէ եւ յոյժ նըուազ:

18 Այլ նաև հասեալ անդ դըպրոց ինչ խոկայր,
Ցոր զաշխարհական հայ մանկանց գումար
Ցուղղափառ հաւատ ի բարս, վարս ճարտար
Ցաղատ արուեստ ինչ մարդել ըզձանայր:

19 Որոց յեզրեզն անդ վարժուհի եւ զիմաստ,
Ցաշխարհ հայրենի դարձեալ գետ ըզդաստ
Ցօդեսցին Ազգիս յայլ ոստ զերթ պատուաստ
Ցառնել լաւ պտուղ եղիցին պատրաստ:

20 Քանզի խորհէր նա՝ թէ այր աշխարհիկ
Կըրթեալ ի հաւատս ուսեալ սակաւիկ,
Աւուրեալ յազգային յաշխարհ իւր բընիկ
Զիւրայնոց ըզկամս շահէր դիւր, լըուիկ:

21 Սոյնպիսիքս ասէր կարօղ լինելոյ,
Զել եւ մուտս առնել յիւրոյինս գործով,
Համճէին յաւետ զայնս բանիւ սիրով
Քան զառաքեալս մեր որք կան ընդ երդով:

22 Զի ն°ման է, կրկնէր, ուսեալ այր կայծի,
Եւ խումբն անուսից՝ կուտից ածուխի,
Արդ երբ կայծն յածուխս՝ գէտն յանդէտս մուծցի
Մին հրըալառի միւսն հրահանգի:

23 Բայց սոյն կամք նորա ոչ յաջողէին,
Զի յայն գործ ինչք իւր բաւական չէին,
Եւ որք յայնմ օգնել խոստացեալ էին,
Ուխտազանց եղեալ փոյթ տեղի տային:

24 Իսկ որովհետեւ չէր նըմա հընար
Դանգաղ կեանս վարել խորդալ իբր ախմար,
Զեռն արկ տալ կերտել տըպարան եւ տառ,
Առ տպել գըրեանս ի մեր իսկ բարբառ:

25 Ունէր նա առ իւր մատեանս ձեռագիր,
Զոր շըրջեալ էին յայլոց ի մեր դիր,
Անյաջող թարգմանք ոճիւ անյարիր,
Որոց ընթերցումն էր գիտնոց ձանձիր:

26 Զորս ի սրբագրել ըստ ոճի մերոյս
Հարկիւր նա գիտել իբր անտարակոյս
Եւ զիտալական եւ լատին լեզուս
Թէեւ վարժիլ յայնս հասակն էր անյոյս:

27 Այլ որպէս եւ է ի կարճառօտի
Զայնս ուսեալ փոքր ինչ ըստ իւրում կարի
Ձեռնամուխ եղեալ սրբըագրել ձրկտի
Զառ իւր լեալ մատեանս թարգմանեալս յոռի:

28 Ահն է ներածումն առ Ջերմեռանդ կեանս
Սուրբ Ֆրանչիսկոսի քաջին Սալէզեան,
Եւ ճշմարտութիւնն յաւիտենական,
Եւ երկու քարոզք սուրբ խաչելութեան:

29 Ընդ որս էր եւ մեծ գիրքն Օրինակաց,
Եւ Նըմանութեանց եւ կամ կենդանեաց,
Զորոյ տպման ծախս տալ նըմա ուխտեաց
Սահակն ահագին այլ յետոյ ժըխտեաց:

30 Եւս ըզպատմութեան զոր շարադրեալ էր
Խորենեան քերթող Մովսէս սուրբ Հայր մեր,
Վըրիպակս գըրչաց խաւն ինչ սրբագրեր,
Աշխարհացուցիչն որ իսկ նորին էր:

31 Սըղալն ուղղեր իսկ ըստ մըտաց բանին,
Ճոխ վիպին վարուց Ոսկեբերանին,
Որ ի յոյն լեզուէ ի ձայն մեր լեզուին
Շըրջեալ էր յաւուրս Վըկայասիրին:

32 Նաեւ մեծ եւ փոքր գիրքն Էֆիմերէ
Ցորս յաւել եւ եւս զայլ բանս յինքենէ,
Բարդեր խաղալեօք որ Հարկաւոր է
Ի զննին անձին որ դեռ մանուկ է:

33 Բովանդակ սուքին եղեն տրպագրեալ,
Պատկերօք տառիւք սիրուն յօրինեալ,
Նախաբանիւք իսկ պըճնեալ ճոխացեալ,
Զորս իւր հանճարով էր նա շարադրեալ:

34 Գարձեալ գրքոյկ ինչ բարեպաշտական
Կոչեալ "Կրթութիւն ապաշխարութեան",
Ի յիտալացւոյ ի բարբառ հայկեան
Թարգմանեալ տըպեր նա միանգամայն:

35 Բայց ի սոցանէ զայլ պէսպէս տետրակ
Եւ գիրք ինչ որով առնէ ոք կրտակ,
Տըպեր ի շահիլ միայն զիւր վաստակ
Առանց իւր անուան զի չէր ինչ պիտակ:

36 Ցայս գործ մեծածախ եւ տարժանական
Ձունելով զայլ ոք ինքեան օգնական,
Տըքնեալ ի գիշեր քրտներ ի տունչեան
Վաստակօք անձին արդեամբ սեպհական:

37 Արդ այսուիկ փոխեալ զինչս իւր իբր համայն
Ի մատեանս ի գիրս եւ ի տրպարան,
Ցընչեցին իսկ մանն ինչ Հայք ոմանք կերան,
Քրտակք իւր ապա ողջ դատարկացան:

38 Ցայր սակս ի տրպել եւ եւս դադարեր,
Ցայնօր տրպագրեալս յարեւելս յըղեր,
Ուր թէպէտ վաճառն այնց ըսկսեալ էր,
Այլ փոյթ զողջն յարծաթ փոխել հընար չէր:

39 Պաշարեալ ուրեմն արծաթոյ սովու
Զոչ ոք տեսեալ անդ ինքեան ձեռընտու,
Տաղնապեր խոկմամբ յամենայն ժամու
Ոչ գտեալ ըզդեղ սրբոյն մեծ ցաւու:

40 Իսկ ի տառապիլն անձկութեամբ այսուիկ
Ցաւարտ մըտածմանն որ չէր սակաւիկ
Որոշեր թողուլ իսպառ գ՝վէնետիկ,
Զոգալ գտանել գ՝Հայրենեան բնիկ:

41 Բայց եկ նա անդրէն ի Հռոմ քաղաք
Զոր առ լաւ զննել էր տակաւ անյագ,
Ուր ըզպապական գեռ տաճեր ըզթագ
Նոյն Բենեդիկտոս Հայրապետն աւագ:

42 Սարգիս յայն քաղաք պատուեցեալ անդրէն
Ի մեծամեծաց՝ ի փոքերց դասէն
Համոզիւր յաւէժ ի բովանդակէն
Ոչ մեկնիլ անտի կալ մընալ անդրէն

43 Ալ սրովհետեւ տեսանել ցանկայր
Զաշխարհն հայրենի զիւր այրի ծեր մայր,
Որ դեռ ողջ՝ առողջ ի Բիւզանդիա կայր,
Վասն այն անդանօր մընալ ոչ խոհայր։

44 Եւ մանաւանդ զի ոչ եւս զօրելով,
Ոչ տրպագրելով ոչ քարոզելով,
Օգտել իւրայոց ընդ օտարս կելով,
Առ ազգ իւր ապա դիմէր փութալով։

45 Վերջապէս անտի Սարգիս ելանէր,
Ի՝ աստի Լիդուանայ ողջամբ իջանէր,
Խումբն Հայոց տեղւոյս որ յայնժամ մեծ էր,
Ընդ օտարազանց ըզնա յոյժ յարգէր։

46 Ա՛յս լինէր յամին հազար եօթն հարիւր
Որ յիսուն եւ չորս եւս ունէր ընդ իւր,
Պատն աղուհացիոյ յայնժամ դադարիւր,
Յաւագ Սուրբ շաբաթ յոր նաւել չէր դիւր։

47 Ընտէն հանդիսիւ ի տօնի Զատկին
Ի Հերաշակերտ մեր եկեղեցին
Պատարագէր նա գանբիծ գառն էին
Երգով եւ տաղիւ բատ Ազգի ծիսին։

48 Ապա յետ աւուրց եղեալ նա ի նաւ
Նաւէր յաջողակ հողմով եւ բարեաւ
Դէպ ՅԸղմիւռնիա շէն լի վաճառաւ,
Ուր հասեալ պատուիւր ՅԱզգէս ոչ սակաւ։

49 Եւ այն զի մեծ էր ի հայս իւր անուն,
Վասն այն ոչ բաւէր անդր յաչաց նոցուն
Պահել բատ այլոց զանձն անտես թագուն,
Ուստի եւ անդրէն յարեցաւ ի նոյն։

50 Ալ զայս ինչ առնէր նա բարի մըտօք,
Չի կամէր ածել զԱզգ իւր քարոզօք
Յուղղելոյ փարախ անմոլար շաւղօք
Եդեալ վասն իւրոց գանձն ընդ վըտանգօք։

ԵՐԳ ԵՕԹՆԵՐՈՐԴ

Որ պատմէ Սարգսի ըզփառս յարգանաց
Ընդնխանձ իւրոց աշակերտաց
Եւ զանկարգ ըզդրծ իւրոց հալածչաց
Եւ պատճառ նորուն չար արտորանաց։

1 Եմուտ գարձեալ Սարգիս բաբուն
Յըղմիւռնիայ յայնց ժամատուն,
Որք ոչ տանին ըստ արժանւոյն
Լուսաւորչեան պայծառ անուն։

2 Անդ նա ի բեմ ելանելով,
Զերթի ուղղափառ քարոզելով,
ԸզՍուրբ Լեւօն չանիծելով,
Աթիւր յոմանց բամբասելով։

3 Իակ պլէք յանձանց Հայոց տեղւոյն
Որք տեղչացօղ էին ուղղոյն,
Ունկընդ եդեալ բանի նորուն՝
Նահանջէին ի թիւր ուղւոյն։

4 Եւս եւ Սահակ պետն ահագին
Որ առանձնորդ էր անդ Ազգին,
Առ նախանձու անսէր սըրտին
Առեր գեղբայր իւր ցանկալին։

5 Քանզի Սարգսի համբաւ պայծառ,
Գոլն հանճարեղ քաջաբարբառ,
Ձըգեալ առ նա զԱզգիս կաճառ՝
Գոյանայր միշտ հեռից պատճառ։

6 Այլ նա յաշնան այնըր տարւոյ
Ձուեալ անտի լինէր ուղւոյ
Առ Պըրուսա Բիւթանիոյ,
Ուր ժամանէր ողջ ի կարճոյ։

7 Անդանօր իսկ ազդ մեր բարի
Ընդ գալն որոյ լեալ հրճուալի
Գուն գործելով սիրով սըրտի՝
Ցարգեալ պատուէր ըղնա կարի։

8 Անդը առաջնորդ էր յայնմ վայրի
Գէորգ բաբուն Հաբանդեցի,
Որ Պատրիարգ լեալ նախ Պօլսի
Ցետոյ յայն գահ փոխիւր անտի։

9 Սոյն սա գոլով այր մարգասէր,
Քաղաքավար եւ հիւրասէր,
Առ ինքն առեալ զՍարգիս սիրէր,
Գործով բանիւ պատուով յարդէր։

10 Զայս ինչ լըւեալ ունկն ահագնի
Առաւելոյր հեռըն սրտի,
Ընդգէմ Սարգսի իւր գաւակի
Եւ բսա հոգւոյն հարազատի։

11 Ոչստի գրրէր առ նախանձու
Պատրիարգին Տեառն Յակոբու,
Թէ ի մօտոյ Սարգիս առնու
Զաթոռդ ի քէն քեզ լեալ վըշտատու։

12 Ապա նախ քան ըզդալն նորին
Ի Բիւզանդիա յիւր հայրենին
Տուր աքսորել ըզնա լըռին
Զի բարեկամք իւր չիմասցին։

13 Քանզի դեսպանք ՓըռանկՀ ազանց
Պատուէր ունին յիւրեանց մեծաց
Նըբտուցանել ի գահդ փառաց
Ըզսոյն Սարգիս միտօղ Ֆռանկաց։

14 Զայս ինչ իբրու նա լըւեալ էր
Ի մեր Սարգսէ մինչ արբեալն էր,
Եւ թէ վասն այսր Սարգիս առնէր
Ընդ Գէորգեայ խորհուրդ եւ սէր։

15 Ո՛վ նախանձու մեղաց մեծի
Որ ի նախնումն զալ կայենի,
Եւ արդ ըզդրիչ սոյն ահագնի
Եղբայրասպան կազմէ գործի։

16 Այլ վայ յաւէտ յաշազկոտին։
Որ սրտոյ հօր սատանային
Տայ ըզտեղի յինքեան ինքնին
Ոչ յիշելով զահ գեհենին։

17 Սակայն ողջոյն ահագնին բան
Էր բարուրանք նախանձ միայն։
Զի Սարգիս բնաւ չէր գինեճան
Զունէր թուղթ ինչ առ մի դեսպան։

18 Նաեւ չէր նա նախանձաւոր
Այլոց փառաց ժառանգաւոր,
Գործ Գէորգեայ սէր էր բոլոր
Եւ ոչ իսրհուրդ ազմըկաւոր։

19 Բայց Սահակ զիւր թուղթ սրտալի
Անփակ եդեալ էր ի բարձի,
Եւ ինքն երբ չէր ի սենեկի
Կարդայր զայն ոք սիրօղ Սարգսի:

20 Զորոյ բանին բղծօրութիւն
Անձն այն գըրէր Սարգսի թագուն,
Որ յընթեռնուլն զայն գըրուելիւն
Ամբոխիւր յոյժ խոկմամբ անկուն:

21 Ի հաղորդելն զայն Գէորգեայ
Մբխիթարիւր բանիւ նորայ,
Զի ունէր նա ի Բիւզանդիայ
Շատ բարեկամս յորդիս Հայկայ:

22 Որոց կամէր գըրել նամակ
Առաքելով անդ սուրհանդակ,
Զի հրսկեսցեն լինել դիմակ
Թէ ըզՅակոբ շահէր Սահակ:

23 Ալ Սարգիս մեր դեռ ոչ հաճէր,
Ի վեր հանել զբանն որ յայտ չէր,
Ուսաի զԳէորգ յոյժ աղաչէր
Զառնել տակաւ զոր խորհեալն էր:

24 Քանզի կամէր նախ քան զվրդով
Ինքնին չոգալ անդրէն փութով,
Յառնել անպարտ զանձն իւր գործով
Ի' ահագնին բան քաջ սրտելով:

25 Ցոյր սակս հապճեպ յուզի անկեալ
Ի Բիւզանդիա լինէր հասեալ,
Ուր առ Յակոբ ապայ երթեալ
Փարէր զՆովաւ սիրով լցեալ:

26 Իսկ Յակոբու պետին նալեան
Որ առեալ էր զԹուղթ Սահակայն,
Նախ քան Սարգսի անդ ըզժամանն
Խորհրդեալ էր մաղձն ընդ սրեան:

27 Վասն այն իսկոյն կամեցեալ էր,
Դրանն Արքայի որպէս ծէնն էր,
Ծանուցանել զոր լըւեալն էր,
Վանել զՍարգիս որ անմեղն էր:

28 Ալ Սամուէլ բարուն ազու,
Որ փոխանորդն էր Յակոբու,
Արգելէր զայն հարուած հատու
Առ փորձել նախ Սարգսին լեզու:

29 Արդ ի դիտել Պատրիարգին
Ըզյարգանս, սէր անկեղծ Սարգսին,
Եւ ըզգրեալ բան ահագնին
Զարմանք կալնոյր զինքն անդըստին:

30 Ցետ աւուրց ինչ Յակոբ ծանեաւ
Զանմեղութիւն Սարգսի դիւրաւ,
Եւ ըզբարուրն որ զըրեցաւ
Նոյն Սահակայ պատրիչ գըրչաւ:

31 Բայց ի Յակոբ յաւէտ մրնայր
Անհաստատ ինչ կասկածանք յար,
Իբրու Սարգիս յաւէժ խոկայր,
Խըլել յիւրմէ զաթոռն յոր կայր:

32 Եւ արդ Սարգիս վարուքն աղնիւ
Անդ վերըստին գըտեալ պատիւ
Սիրիւր գովիւր շըրթանց բանիւ
Մեծամեծաց փոքերց անթիւ:

33 Ուր նա յաճախ քարոզելով,
Ճըշմարտութիւնն ոչ գաղելով,
Զըգեր առ իւր զանձինս յոլով,
Որք անսային նըմա սիրով։

34 Ցորոց որ էր յերկբայս անկեալ,
Զարատուղելոց շաւիղ կալեալ,
Ի թիւր կարծեաց զայն փարատեալ,
Ածէր ի ոահ անքոյթ ացեալ։

35 Եւ որք էին պարզամիտ տիր,
Ոչ գիտելով ըղվէպ եւ դիր,
Ոչ զօրութիւն գըրոյն կամ ղեր
Զսրոշէին յիսկէն զ°պատիր։

36 Ի սոյնպիսեաց Սարգիս չատիւր,
Ամլ մանաւանդ գովաբանիւր,
Ապա որ ն°մա ոչ ներհակիւր,
Ուներ նա զայն ի կողմին իւր։

37 Ամլ ոչ կարեմ ասել այսպէս
Ըզյամառեալ անձանց պէսպէս,
Որոց կագելն յանդրդնապէս
Եւ բարբանջելն էր իբրու ձէս։

38 Որք թէպետեւ տեղեակն էին,
Եւ հանապազ ուսանէին,
Ամլ ոչ երբէք հասանէին
Ի գիտութիւն պարզ ճըշմարտին։

39 Որոց ախորժ էր միայն այն,
Որ նըզովէր զ°քաղկեդոնեան
Ժողով, կանոն, սուրբ հարս համայն
Ի' ըզՍուրբ Լեւօն միանգամայն։

40 Եւ որ անէծ կարդայր իսկոյն
Հռովմէական եկեղեցւոյն,
Յաչըս սոցին այն էր գիտուն
Սուրբ վարդապետ Հովհիւ արքուն։

41 Ո՛վ կուրութեան աչաց անձին,
Որ ճառ սրբոց մերոյ Ազին
Զուղիղ պարզ բան շարակնոցին
Չակնեալ մեկնէ ըստ իւր սրտին։

42 Արդ սոյն սուքին զ°Սարգիս տեսեալ
Ի Հռոմայ յինքեանս դարձեալ
Ըղձային, զի նա քամահեալ
Նըզովիցէ զայն գահ օրհնեալ։

43 Ընդ որ եւ զիւր որդիս Համայն
Համեստ, հլու և' ուղղադաւան
Կամէին զի նորին բերան
Անգոսնիցէ զետ Նեստորեան։

44 Բայց ըստ որում Սարգիս էր այր,
Քաղաքական անկեղծ արդար,
Չիրաւն յայտներ հերքեալ զ°մոլար,
Սոսկ ըստ տեղւոյն երբ էր յարմար։

45 Նաեւ նա զայն որ արժան չէր
Անիծելոյ՝ չանիծանէր,
Ամլ մանաւանդ մինչ պատկանն էր,
Քաջ իրաւամբք օրհնաբանէր։

46 Իբրեւ ոմանք փորձեալ տեսին,
Թէ նա չասէր չար ինչ բնաւին
Ընդդէմ Հռոմայ պայծառ գահին,
Դեռ ՃՌանկ է սա գոչէին։

47 Իսկ այլք էին յայս բան ներհակ,
Պընդեալ թէ նա ոչ եւս է ֆռանկ,
Զի դարձ նորա է համարձակ,
Ի՛ ի մեղ յարի ահա հրոչակ։

48 Ահն զի Ցակոբ ունէր յինքեան
Կասկած, մխանք զոր Սահակայն
Ծընուցեալ էր ատելօդ բան,
Ցանկայր Սարգսի բասրեալ անուան։

49 Եւ զի ինքն իսկ կամէր գաղտնի
Զի Սարգիս մեր երեւիցի
Զերթ ըզձռանկ յաչս ամենի,
Ցայս ինչ հընար ծրպտեալ ձկտի։

50 Ահն է՝ սադրէր զի նա յատեան
Քարոզիցէ զԱստուածոյ բան
Ի տօն Ծ՟ննդեան, պենտէկոստեան
Ցօր մեռելոց եւ պետրոսեան։

51 Զի յայն աւուրս հանդիսաւոր։
Քաջ քարոզչին էր հարկաւոր,
Զուղղորդն յայտնել մերժեալ թիւր կոր՝
Եթէ չէր նա այր կեղծաւոր։

52 Ցորս ըզհոգւոյն ելման վիճէ,
Զերկու կամ մի բնութենէ,
Ըզմեռելոց ըզկեփասէ,
Խօսիլ պարան էր եւ զըստմ՟ոչէ։

53 Ցայսմիկ թէպէտ Սարգիսն ուշեղ
Դիտէր զ՟Ցակոբ ոչ գոլ չըքմեղ,
Սակայն գոլով ինքն հանճարեղ
Դաւն՝ այն նըմա չէր ինչ ահեղ։

54 Մըտեալ ուրեմն իբր ի կրկէս
Ցասայեալ ատնս մեծահանդէս
Զինուք Հայոց զ՟Հայս քաջապէս
Պարտէր ճարտար ոճիւ պէսպէս։

55 Զի բընաբանն որ նա դընէր,
Վըկայաթիւնն որ բանն հաստէր,
Եւ զըրինակն որ անդ ածէր,
Զողջն ի մերոց սուրբ հարց բերէր,

56 Անդ էր դիտել զուարթութիւն
Ուղղասիրաց անձանց արթուն,
Եւ զապշութիւնն երկմտելոյն
Ընդ թախծութեան յամառելոյն։

57 Հընար չէր անդ գաղտի յաչաց
Նըրբահայեաց նրկատողաց
Ցասման սրբոյ այնց բաբունեաց
Որք պահէին զպղծ՟ն բորբամած։

58 Ա՛յսուիկ Սարգիս ոչ նախատիւր.
Ա՛յլ եւս յաւէտ գովասանիւր,
Ուստի Ցակոբ նեղեալ ճընշիւր,
Զի ի դերեւս եղ հընար իւր։

59 Որպէս եւ է Հայոց կաճառ,
Զատ յայնց որք միշտ էին յամառ,
Զոչինչ գըտեալ ատման պատճառ՝
Ցարդեր ըղնա սիրով յոյժ վառ։

60 Եւ երբ նա էր քարոզատուն
Ցեկեղեցի ինչ մեծ պօլսոյն,
Երամ երամ Հայք նոյն տեղւոյն
Գնային լսել անդ զ՟բան նորուն։

61 Այս ինչ եւ եւս յոգնապատիկեր
Զերկիւղ, կասկած, հեռն անվաւեր,
Զոր յինքն Յակոբ յար դարմաներ
Ընդդէմ Սարգսի զոր գաղտ ատեր։

62 Ով սքոտութեան սերման չարի
Զոր Սահակայն բան անտեղի
Ցաներ ի սիրտ Նաբէան պետի
Որպէս յրմբոն պատրաստ անդի։

63 Ուր այն ահա արմատացեալ
Վերերեւեր շառաւիղեալ,
Որ յետ փոքու տեսցի ծաղկեալ
Եւ դառն պտղով բեղմնաւորեալ։

64 Այլ որպէս դէպ լինի յաճախ
Ընդմ որ ի մտայլ նաւէ խաղաղ,
Յոր թէպէտ ծովն հայի ծիծաղ,
Այլ մէգն այնմիկ լաստէ այս ձախ։

65 Այսպէս բազմաց սէրն յայտական
Թէպէտ Սարգսի առքեր բախճան
Իակ խեթն ոմանց որ ի մրթան
Պատրաստեր միշտ նրմա վըղեան։

66 Եւ արդ իբրու ի միւս ամին
Սահակ բաբունն որ ահագին
Եկրն անդրէն յոյժ զայրագին
Յընկճել զՍարգիս ըստ իւր բանին։

67 Քանզի յաւուր միում յայտնի
Յըղմիւռնիայ յիւրում յարկի
Մինչ բարկացեալ էր նա կարի
Ասացեալ էր զայս բան Սարգսի։

68 Զի եթէ դու բաբունեսցես
Ի' ի Բիւզանդիա պատիւ գըտցես
Եկից անդէն իսկոյն եւ ես
Առ ի գրկել անտի զքեզ։

69 Ի գալն ապա անդրը նորա
Օթեալ ի տան Տեառն Յակոբայ,
Զուր խըրոխտայր միշտ ի վերայ
Սարգսի մերոյ գերթ գերակայ։

70 Զի Սարգիս միշտ ծիծաղելով
Զով գոլն որոյ ճանաչելով
Զինքն եւ բանն իւր եպերելով
Ի պընոտիս գասեր մեղմով։

71 Ցայն ըզչարեալ Սահակ բաբուն
Ճըչէր գոռայր բայց անարդիւն,
Զի անարդար էր նոյն գոչիւն,
Եւ յանցաւորն էր իւր լեզուն։

72 Թէպէտ Յակոբ էր այնց ատօղ,
Այլ ըստ տեղւոյն էր եւս խորհօղ.
Զի խոհեմն էր եւ խափանօղ
Ցայտ մաքառման որ չէր շինօղ։

73 Ուստի երկուցն իսկ լեալ խրատուու
Բայց ահագնի սաստ ահարկու
Զոր հարկ էր գոլ խորհըրդածու
Ցոչ սայթաքեալ ըզմեր ածու։

74 Այսուիկ Սահակ յոյժ հանդարտեր,
Առ ի հաշտիլ իսկոյն դիմեր,
Մոռանալով զիւր գործ անսէր
Անդրէն դարձեալ զՍարգիս սիրէր։

75 Ցետ այնորիկ Սարգիս բաբուն
Ի վէնեհկոյ բերէր յիւր տուն
Ըզտըպարան, ըզտառս համբուն
Առ ի տըպել անդ գիրս բազմարդիւն:

76 Իսկ այն ինչ անդ ոչ յաջողէր.
Զի տըպել տալ Յակոբ կամէր,
Զայնպիսի գիրս որ վայել չէր,
Արդելեալ զայն որ շատ հարկն էր:

77 Ապա տեսեալ Սարգսի մեր զայն
Արգելն անկարծ տըպագրութեան,
Առ օգուտ գոլ իւրոց համայն
Յար քարոզէր ի ժամատան:

78 Որչափ վըտանգ բարուր եւ վիշտ
Նիւթէր նըմա այսն ամբարիշտ,
Այնչափ նա ժիր գոյանայր միշտ
Առ զիսկն ասել չեղեալ ծոյլ ճիշտ:

79 Զի ներհակաց ձայն, երգ, տաւիղ
Որ նուագիւր յաղօտ բաւիղ
Զաղդէր ի նա փոխել շաւիղ,
Յոր իսկութեան գոյր շառաւիղ:

80 Այսպէս զամն ինչ կենցաղ վարեալ,
Այց առնելով մօր իւր սիրեալ,
Եւ կենակցեալ ընդ արս ընտրեալ,
Շըրջէր նա անդ գովեալ յարգեալ:

81 Ցետոյ Սարգսի կողմն օր քան զօր
Շահմամբ սրտից հանապազօր
Աճեալ յորդեալ լինէր հըզօր,
Ընդդէմ որոյ չհիշեաք այլ զօր:

82 Սոյն ինչ սրբոյն Տեառն Յակոբու
Էր սայրասուր սրտաք հատու,
Ուստի նիւթեր զայն առաջու,
Զոր եւ արար Սարգսի վերջու:

83 Այն է խոկայր զաքսորանաց
Սարգսի որ էր մինն յանմեղաց,
Իսկ առնել զայն ի զուր ւ՝ ի բաց
Զերկիւղ կըրեր նա յիշխանաց:

84 Եւ զի Յակոբ վանել խորհէր
Անտի զՍարգիս զոր ոչ սիրէր,
Վասն այն ըստէպ զՆա անուանէր
Դէտ ւ՝ առաջնորդ գահիճ անտէր:

85 Զայս ինչ առնէր Յակոբ դիտօք
Զի գիտէր թէ Սարգիս կամօք
Յանձըն չառնոյր գոլ ընդ լըծօք,
Եւ կեալ անդրէն հառաչանօք:

86 Ի յաճախիլ հըրաւիրմանն
Տեառն Յակոբու եւ համոզմանն,
Սարգիս խօսիւք գոհայականն
Կըրկնէր զիւր բան հրաժեշտական:

87 Ի չընդունիլ Սարգսի զաթոռ
Գոյացեալ միշտ Յակոբ խոժոռ
ԶՆա բարուրեր բանիւ պղտոր,
Եւ որ վասն էր ջանիւ բոլոր:

88 Քանզի ասէր մեծի փոքեր,
Թիւր նըկարեալ Սարգսի պատկեր,
Թէ էր նա այր աղմըկաբեր
Ծայթ ի հաւատ եւ պաստակեր:

89 Եւ թէ սըրտի նորուն մեծ տապ
Զինքն համոզէր կալ աստ անկապ,
Զի ճարակեալ գըտցէ պարապ
Առ գոլ գահիս ինքնին շահապ։

90 Ա՛յս բան ի Հայս ճապաղելով,
Սարգիս ունկամբն իսկ լըսելով,
Ըղնախանձուն կըշռեալ կորով՝
Ընտրեր վերջու գահ ինչ ճեպով։

91 Ցայնմ վայրի անդէտ կային
Մեծ գահք ոմանք մերոյ Ազգին,
Այլ նա հաճեր Ի-եդեստոնին
Որ կայ յեզեր Պրոպոնտոսին։

92 Յորժամ լըսեր Ցակոբ Նալեան
Ըղ-Սարգըսի հաճուելեան բան,
Առ բերկրանաց սըրտի իւրեան
Ուխտեր նըմա զայս ինչ պայման։

93 Թէ ես ի քէն չեղէց խնդրակ
Զընտրեալ գահիդ տարեկան սակ,
Որ եր Տաճկաց մարչել համակ
Երկու հարիւր եւ մին յիանեակ։

94 Ա՛յսու գաշամբ Սարգիս չուեալ,
Ցաթոռ իւր նոր ժաման եղեալ,
Ուր ի հօտէն լինէր պատուեալ,
Որպէս հովիւ քաջ եւ ընտրեալ։

95 Իսկ յետ փոքու Ցակոբ ժըխտեր,
Զայն հասն անտի ճիշտ պահանջէր,
Որում Սարգիս սըրտնեալ դըրեր
Լոյտ, նախատ որ փոքր ինչ ծանր էր։

96 Եւ նա զայս ինչ առնէր վասն այն,
Զի խոստմնալանց գըտաւ բերան
Անձին միւսմ առեներան,
Որում վայել չէր պատիր բան։

97 Զայս թուղթ Սարգիս տայր նաւասուղ,
Բայց վաղ ընդ փոյթ զղջայր յետոյ,
Եւ մինչ խնդրեր 'դարձ նոյն թըղթոյ,
Լեալ էր վաղ իսկ նաւակն ուղեղ։

98 Առեալ Ցակոբ զայն թուղթ ցնծայր,
Զի ի վաղուց հետէ մընայր
Խօսման Սարգսի սըրտմըտաբար
Որով ըզնա ընկճել ցանկայր։

99 Թէպէտ սըրտիւ ընդ այն բախ էր,
Իսկ արտաստ նա կեղծեալ տըխրեր,
Ապա կընճռեալ յօնօք տանէր
Զայն թուղթ ի տես իշխանաց մեր։

100 Ցորոց ժողով նա բազմելով,
Զայն գիր նոցուն ցուցանելով,
Եւ գառնակուռ արտասուելով,
Զայնէր ւ՝ ողբայր զայս ասելով։

101 Ո՛վ դուք իշխանք ազգանազեան
Պատ արարէ՛ք ընդ իս ւ՝ ընդ այն,
Ցարդ եւ պատիւ իմ պետական
Ձերն է ւ՝ ազգի մեր ամենայն։

102 Ողբն, արտասուք Պատրիարգին
Խաբէր զոմանս որ գէտ չէին
Թէ հեռ նորին էր մեծ եւ հին
Ընդ սեպհական Սարգսի անձին։

103 Այլ ոչ պատրէր նոյն ողբ ը՛նոսայ
Որոց յայտ էր խէթն Յակոբայ,
Որում իսկոյն ասեն սոքայ,
Մի՛ լայր, համբեր, տեսցո՛ւք ապայ։

104 Սոքին էին ընդ ամենայն
Պերճ Աբրահամն որ Քուվելեան,
Մեծ Սիմէօնն որ Աստուրեան,
Ճոխ Մարտիրոսն որ Չոպանեան։

105 Ընդ որս Գասպար եւ Պաղտասար,
Սիւնք Մուրատեան տանն պայծառ,
Եւ այլ իշխանք արք բարեփառ,
Որք անդ գըտան Սարգսի սատար։

106 Տեսեալ ը՛նոսա Յակոբ ճարպիկ,
Չի առնէին զայն դատ յուշիկ,
Յաճախեր զնւր ողբն եւ լալիք,
Առ որսալ անդ զանգէտ մարդիկ։

107 Որպէս եւ իսկ շահէր լալով
Չաղաւնամիտ անձանց ժողով
Որ ըզՍարգիս պարսաւելով
Ա.քսորեացի գոչէր շուտով։

108 Ընդ որս եւ այլք ի ներհակաց,
Բարեկըրօն քաղկեդոնկաց,
Կառաչէին ելլել ի բաց,
Սարգիս գըլուխ երկաբ՛նակաց։

109 Անդ եւ Մաթոս այր անհասու,
Բայց Սառաքաց վերակացու,
Ասէր ը՛Սարգսէ ձայնիւ բարձու,
Գոլ մեղսպարտ ե՛ արժան մահու։

110 Յայնժամ Յակոբ մեծ խորագէտ
Շահէր ը՛ղազար՝ պետրոսն ըզՆետ,
Որք հաշուբընկեր էին կայն կէտ
Ի՛ Եպարքոսին վաճառապետ։

111 Որոց յանձնեալ զնւր ծանարտակ՝
Խընդրէր տալ զայն ի բուն դաստակ
Փոխարքային յայն ժամանակ,
Ցոր անըզբաղ կար միայնակ։

112 Ի ծանարտակն յայն անիրաւ
Գըրեալ կային գանկատ անբաւ
ԸզՍարգսէ՝ որ հաւատեաւ
Չէր արժանի այնըմ բընաւ։

113 Յորում Յակոբ իբր ի դիմաց
Հայոց Ազգին եւ իշխանաց
Ըզփոխարքային մաղթէր ընդ այնց
Վանել ը՛Սարգիս բացէ ի բաց։

114 Զոր եւ ժըտէր բանտել ըզնոյն
Յամրոցն Մաւսայ Կիպրոս կղզւոյն
Չի չար գոլով օդոյ տեղւոյն
Փոյթ ըզտեղւն տայցեն մահուն։

115 Ո՛վ բորբոքման չար նախանձու,
Որ ոչ տուժիւ միայն ցածնու,
Այլ բաղմօք յոյժ միւսէւ մահու
Նախանձելոյն անձեռընտու։

116 Ապա Ղազար Պետրոս տային
Ի գիշերի Եպարքոսին
Գիր ծանուցման Պատրիարգին,
Զոր ձեռնագրել աղաչէին։

117 Փոխարքային ընթերցեալ զայն
Զբննէր գանկատն որ բազմազան.
Եւ քանզի էր այր խոհական,
Ճանաչէր փոյթ գ՚ինէթ Յակոբեան:

118 Ուստի ասէր երկուց նոցուն
Երեւի թէ առ նախանձուն
Պատրիարգ ձեր գ՚Յանցանս անհուն
Դ՚ինէ ի վերայ Սարգսի ուսոյն:

119 Յայտ է թէ սոյն Սեւագլուխ
Սիրեալ յԱգգէ իւրմէ ոչ սուղ
Առթէ նըմա բզմեծ երկիւղ
Կորուսեալոյ գահն եւ կնգուղ:

120 Վասն այն այսչափ պարտաւորէ
Զայր մի որ արդ աստ ներկայ չէ,
Բայց դատաստան մեր պահանջէ
Լըսել նաեւ որ սադրեալն է:

121 Երբ սոյն գանկատ իրաւացի
Սարգիս ոչ թէ է արժանի
Ա.քսորանաց ե՚ արգելանի,
Այլ ըսպանման կախաղանի:

122 Միջնորդքն անդրէն նոյն մտանութեան
Համբուրելով միաբերան
Զեպարքոսին ըղդրապան
Մաղթեն առ նա ձեռնադրել զայն:

123 Եւ մանաւանդ Պետրոսն ախմար
Փոխարքային յանդգնաբար
Ասէր այսուիկ, ով Տէր արդար,
Ըստանայցես վարձ անհամար:

124 Ցայս բան անհամ յիմարելոյն
Բաղիպ փաշայն առ գարշելոյն
Ասէր, վարձ, մեղ, Սարգսի արիւն
Ի վերա ձեր լիցի համբուն:

125 Զայս ասացեալ դատակընքեր,
Եւ զզուանօք հրամայէր
Վանել զ՚Սարգիս որ մատնեալն էր,
Ուր եւ Յակոբ կամեցեալն էր:

126 Արդ ի միւս յառաւօտու
Զայն հրովարտակն որ ահարկու
Առեալ Զաւուշ մի գըրաստու
Տանէր ի շէն Ռեդեստոնու:

127 Ուր նա հասեալ վաղվաղակի
Լըսեր Սարգսի չուելն անտի,
Զորմէ գրեալ Դրանն արքունի
Ըսպասեր անդ նոր հրամանի:

128 Քանզի Սարգիս յետ առաքման
Թըղթոյն իւրոյ նախատական
Եվ առ Պօլիս Կոստանդինեան
Առ մեղկել զիւր բան ցասմնական:

129 Որ եւ նաւեալ եկաւօրի
Ի Բիւզանդիա յիւր հայրենի,
Իբր յայն աւուր երեկոյի,
Ցոր իւր վըճիռ տանիւր անտի:

130 Սարգիս վ՚նասուն իւր անտեղեակ
Իջեւաներ առ նուիրակ
Էջմիածնի Սիմոն գերյարգ
Ուր եւ յետոյ մեծ Պատրիարգ:

131 Բաբունս յայնժամ ի Սամաթիա
Ցեկեղեցւոջ Սուրբ Գէորգեայ
Բամէր ըղբաշխ էջմիածնայ
Անհաս գործոյն Տեառն Յակոբայ։

132 Սա ընդ գալուստ Սարգսի հըրճուէր,
Զոր զայն գիշեր առ իւր պահէր,
Իսկ լըրտես ոք աճապարէր,
Պատրիարքին զայն ինչ ազդէր։

133 Յակոբ ի նոյն ի գիշերին
Բացեալ գ՚բերան իւր քըսակին
Շահեալ ընդ այլս գ՚Զաւուշպաշին՝
Առնոյր գ՚պատճէն հրովարտակին։

134 Ապա ի միւս աւուր յայգուէ
Ամլ ոք Զաւուշ ի գրանէ
Կարգիւր կալնուլ զայն ուր եւ է
Տանիլ անդ ուր միւս Զաւուշն է։

135 Արդ սոյն Զաւուշ մինչ ըշտապաւ
Հրավարտակին օրինակաւ
Ի Սամաթիա երթայր նաւաւ
Նա իսկ անտի գայր նաւակաւ։

136 Ի մերձենալ նոցա միմեանց
Հուպ նոր դըրան ներկարարաց
Զաւուշին փոյթ լըրտեան յայտնեաց,
Սարգիսն այն է դնա կալ ասաց։

137 Զաւուշն իսկոյն մատնեալն էառ
Ցիւր իսկ նաւակ բերեալ պատճառ,
Թէ ունիս Դու ոսոխն անճառ
Անց ի նաւ իմ շոյտ անբարբառ։

138 Այսպէս նա զայն առեալ տանէր
Ի Սամաթիա ուր տունն իւր էր,
Անդ վաղ ընդ փոյթ ձիս պատրաստէր
Առ ածել զայն ուր պատուէրն էր։

139 Ի պողոտայս Սարգսի դիպին
Ծանօթ ոմանք ողք զարհուրին,
Ցիմանալ չար դիպուած նորին
Զոր եւ այլոց իսկ պատմէին։

140 Զայն ինչ լըւեալ եւս Սիմոնի
Էջմիածնայ նուիրակի
Թէպէտ տրտմեալ ցաւէր կարի
Ամլ գ՚նալ չէիշեր ի տես Սարգսի։

141 Որ եւ յետոյ զաբեղայն իւր
Ցըղէր առ նա ոսկւովք հարիւր.
Զի լուեալ էր թէ յայնմ աւուր
Ի դրամոյ էր նա թաւիւր։

142 Նաեւ Գասպարն որ Մուրատեան
Ցըղեալ առ նա զոմն աննշան՝
Ասէր հաճել ըզկամն չաւուշեան
Առ մընալ անդ ցօրն վաղուեան։

143 Զի բարեկամք նորին ողջոյն
Գուն գործէին միահաղոյն,
Ազատ առնել զնա ի պատժոյն
Ցաքսորանաց եւ երկաթոյն։

144 Ցայնժամ Սարգիս ըզՉաւուշին
Փորձեալ ծածուկ ըզպարկ բազկին՝
Եգիտ ըզպարկն ըստամբսին
Ցագեալ ոսկովք Պատրիարքին։

145 Ապա հընար չէր հաճել զայն,
Որ ունէր յիղձ զիւր որովայն,
Եւ մանաւանդ առ փոյթ չըւման
Գայր Չաւուշին յայն կէտ հրաման։

146 Եւ իբր օդ ցուրտ գ°ձուրն առնէ սառ
Այսպէս այնքան խուճապ կաշառ
Գործէր անշարժ եւ անբարբառ
Ըզսիրելեաց Սարգսի կաճառ։

147 Զայն ինչ առնէր Յակոբ վասն այն,
Զի մի՛ Սարգիս մեր պերճաբան
Եպարքոսին ելեալ յատեան
Ոսոխ արդար գըտցի իւրեան։

148 Ի վաղջանի զայն հեծուցեալ
Յերիվարի անդ հանդերձեալ,
Կապէն զոտըն շըղթայս արկեալ
Ի՛ ընդ փորով նոյն ձիոյ պընդեալ։

149 Այսպէս Սարգիս իբր ապերջան
Վարեալ բազմաց դէմ յանդիման,
Ի հ°ռեգեստոնս լինէր ժաման,
Մինչս Չաւուշին յանձնիւր յատեան։

150 Անդ էր լըսել հօտին բողոք
Որով ողբայր գ°հովիւն ամռք,
Զոր առ լըռել չէիւեր ոչ ոք
Սաստիւ եւ կամ բանիւ ողոք։

151 Ահա չար բեր սրտոյն սերման,
Զոր սերմանէր խէթ Սահակայն
Ի սիրտ Յակոբ Պետին Կալեան,
Որպէս ի վեր անդր ասացան։

152 Արդարեւ թէ չէր ի միջի
Նոյն նախանձու բանն անտեղի,
Սարգսի խուն ինչ թուղթ ցասմնալի
Չառնէր պատժոյ զանձն արժանի։

153 Սակայն տեսցես սուղ ինչ ապայ,
Թէ գի՛ Յակոբ ցաւօք զղջայ
Սակս առնելոյն չար յանխընայ
Այնմ՝ որ ինքեան չէր դիմակայ։

ԵՐԳ ՈՒԹԵՐՈՐԴ

Որ ձառէ Սարգսի ըզվիշան պատրին.
Զերերին ասա անդ, զանձկութիւն սըրտին,
Զպատանին անտի խընամք վերին,
Եւ փառք դառնալն առ իւրա վերըստին։

1 Տիրացեալ ապա Չաւուշն առաջին,
Մատնեալ եւ կապեալ Սարգըսի անձին,
Կալնոյր զայն առ իւր բանտեալ առտընին,
Եւ տայր հանդերձել նաւ ինչ առանձին։

2 Հըռեգեստոնի Հայոց աղաղակ
Թէպէտ էր նոցուն սիրոյն նըշանակ,
Բայց չելով Սարգսի օճան ե՛ օժանդակ
Առ կասել նա զայն կարդայր յորդորակ։

3 Սարգիս զառաջինն որպէս բանական
Վըշտանայր ոգւով զի չէր պատժարժան,
Եւ զի էր համեստ եւ բարենըշան
Թախծեալ պատկառէր ի պատժիչն յատեան

4 Իսկ յետ շատ խոկմանց ողջն ըստ աշխարհի
Խորհեալ ըզսուրբ բան աւետարանի՝
Դերեր հալածչաց իւրոց յիրաւի
Հայցեալ առ նոցուն կեանս վաղջան բարի։

5 Ապա առ օրին յոյժ ուրախ լինէր,
Յիշեալ ըզսուրբ տառս զանձրն ըսփոփէր,
Եթէ զոր սիրէ խըրատէ Տէր մեր,
Ի՛ երանի մարդոյ զոր խրատէ նոյն Տէր։

6 Այսուիկ եւ պլըովք բանիւք յուսադիր
Ցիշեալ ըզՇըդունս անձանց խաչակիր
Հալածեցելոց զերանին եւ ձիր
Անդորրիւր սըրտիւ տոկեալ անձանձիր։

7 Եւ յանձն արարեալ զանձն իւր Աստուծոյ՝
Առաջադրէր իսկ կորագլուխ կալոյ
Առաջի կամաց արարչին իւրոյ,
Եւ տանիլ որում եւ իցէ պատժոյ։

8 Զաւուշն ապաքէն կարի փուքթարար
Առեալ զնւր կապեալն եւ զըսպասարար,
Եւ ըզՏէր Պետրոս Սարգսին հարկահար
Ժամանէր նաւու ի Պօղազ Հիսար։

9 Ուր իջեւանեալ ի տան ինչ անձուկ՝
Պահէր ըզմատնեալն ի խորշ մի ծածուկ,
Ըսպասեալ նաւու նաւելոյ յատուկ՝
Առ Կիպրոս կըղզին ուր բանան էր տաղտուկ։

10 Անդրէն Հայք ոմանք հանդերձ երիցօք
Ակն առնել Սարգսի փուքթային ցաւօք,
Զոր եւ ըսփոփեալ մրխիթարանօք՝
Լընուին ըզնա կարեւոր կարեօք։

11 Տեսեալ Զաւուշին յետ փոքր ինչ աւուր
Թէ անդ առ Կիպրոս նաւ ոչ հանդիպիւր
Առ ոչ ըսպասել անդր եւ եւս ի զուր
Մրտածէր խաղալ անտի նախ պլլուր։

12 Ի նըմին վայրի նա իսկոյն լըսէր,
Թէ նաւ ինչ անտի փոյթ նաւելոց էր
Առ Ըզմիւռնիայ, ուր նաւ ընդհատ չէր,
Ուստի իւրայօք մրտեալ յայն նաւէր։

13 Ժամանեալ նոցա ի Յըզմիւռնիայ
Ի պանդոկի ինչ առնուին ըզկայ.
Ուր դարձեալ Սարգիս բանտեալ յանխընայ
Նստէր շըղթայեալ զերթի զոր սըրիկայ։

14 Անդանօր նորուն բարեկամք լըւեալ
Թէ Սարգիս բաբուն Սառաֆեան գովեալ
Կայր անդ շըղթայիւք կալանաւորեալ
Զոգային առ նա սրրտիւ թախծացեալ։

15 Որոց Համբուրեալ զօծեալ աչ նորին՝
Ընդ նոյն փորձանս իւր ցաւակցեալ կային,
Որում նրպաստ, յարդ մատուցանէին,
Ի սիրտ նեղելոյն մեղմով խօսէին։

16 Առաջնորդն Հայոց էր անդէն յայնժամ,
Վարդապետ ոմրն կոչեալ Աբրահամ,
Որ քաղկեդոնկաց թէպէտ էր չար կամ,
Այլ ողբայր ըզնա իբրեւ բարեկամ։

17 Անդր եւ Մըկրտիչ ուղղափառ բաբուն
Աշակերտ ճարպիկ, ժիր եւ բանիբուն
Մեծ Մըխիթարայ Աբբահօր ներհուն
Հայթայթէր ըզնա բանիւ իմաստուն։

18 Ցայտ է տեղեկայ թէ չէ ինչ դըժուար,
Ցաշխարհին Տաճկայ կաշառօք յարմար
Առն բանտելոյ հընարել ըզճար
Յունիլ ըզծանօթս յարգելան իւր յար։

19 Ա յսպէս եւ Սարգիս եւ ծանօթքն ողջոյն
Ըզկաման Ջաւուշլին ուժիւ արծաթոյն,
Համէին թողուլ սողիլ իբր յայն բոյն
Ըզծանօթ անձինս առ խօսիլ ընդ նոյն:

20 Արդ կացեալ նոցա անդր իբր ամիս մի
Առ Կիպրոս նաւօղ ոչ դիպեալ նաւի
Նաւեն առ Քիոս որ եւ Հոն կըղզի
Եւ որ ըստ Տաճկաց Սագըզ Ատասի:

21 Ուր օթեւանեալ ի յարկի միոջ
Միշտ բանտիւը Սարգիս յանճուկ ինչ տեղւոջ
Որ չէլով Հայոց ի նըմին կըղզւոջ
Կեայր անմըխիթար իբրեւ յամայւոջ:

22 Ցուսային նոքա անդ ունիլ ըղնաւ
Իսկ ի դերեւս եղ յոյսն այն որ սակաւ,
Զի ղոր յԸղմիւռնեա ոչ գըտին բնաւ
Զի՞ հնար էր նոցա ունել անդ դիւրաւ:

23 Սակայն ի վերայ այսր ամենայնի
Ցեա բազում աւուրց անդ յանկարծակի
Պատահիւր նաւ ինչ առ Կիպրոս կըղզի,
Որով Քանային փոյթ չըւել անտի:

24 Որք ընդ նաւուղղին արկեալ սակ եւ գիր
Առ նաւել յայգուէ եղեալ ժամադիր,
Բայց ի գիշերի հողմով յաչող տիր
Նաւն առագաստիւր սակն հաշուեալ նանիր:

25 Զարթուցեալ նոցա շոյտ յառաւօտու,
Ոչ ըղնաւակայն որ էր սակարկու,
Եւ ոչ զատուերն իսկ դիտեալ նոյն նաւու՝
Մընային անդէն որպէս առաջու:

26 Տես դու աստանօր ըզկընամ Վերնոյն,
Թէ զի՞ ամբքեր ըզվիշտ մատնելոյն,
Ներհակեալ յաւէտ դիպուածոյ նաւուն
Որ ածելոց էր զոյն յամրոյ մահուն:

27 Ահա անձրն որ խոստովան առնի
Առ Տէր Աստուած իւր միշտ յամենայնի.
Թէպէտ եւ մատնի ի ձանկ գազանի,
Այլ ըստ տրնանկի չերբէք մոռանի:

28 Իսկ յայս միջոցի Սարգսի սիրելիք
Ագնիւ ամիրայք ե՝ այլ անձինք բարիք
Որք ի Բիւզանդի՞ա էին անուանիք
Թիկունք լինէին նըմա չանիւ լիք:

29 Որք ընդ Յակոբու խօսէին յաճախ
Համոզեալ ըզնա փըրկել անյապաղ
Յաքսորանոց՝ զոյն որ էր այր խաղաղ,
Եւ որ չէր արժան հեծել ի մետաղ:

30 Եւս անգամ անգամ երթայր առ Յակոբ
Սարգսի ծեր խօթ մայր իբր ոսկերց կողփ,
Զորոյ նա խիստ սիրտ ակօսէր զերթ խոփ,
Երբ լալով խընդրէր զորդին իւր կոճապ:

31 Ընդ որ եւ երկու դըստերք իւր Համեստ,
Վաղ իսկ արամբիք քաջ վարուց պահեստ,
Միշտ ողբք բանիւ եւ ոչ լեզուաւ հեստ,
Զամուրս կակղելոյ գիտէին զարհեստ:

32 Յաւուրսն յայնոսիկ թուղթ գըրեր Դըբան
Զալուշն յուսահատ պատմել զանցս Համայն
Ուստի ըսպասէր նոր պատուէր ինքեան,
Զի ոչ կատարիւր նախկին հըրաման:

33 Սարգիս իսկ գըրէր իւրոց սիրելեաց
Ճառելով նոցա զանձին տագնապաց,
Եւ զերերմանէն եւ զարգելանաց,
Եւ զանբաւ ծախուց եւ զիւր կապանաց:

34 Եւս եւ Յակոբու յայտնէր առանձին
Յոյժ մեղադրանօք զանձկութիւն սըրտին,
Որում յուշ ածէր զօր գատաստանին,
Զանմեղութիւն իւր եւ զըրկանս նորին.

35 Սոյն Թուղթ Սարգըսի լալիք մըր նորուն,
Քերցըն արտասուք ե՛ այլոց բանք Համբուն,
Կակղեն սակաւ ինչ տարափոյ Հանդոյն
Ըզկոշտացեալ սիրտ նախանձու գերւոյն:

36 Ուստի նա անդրէն գըրեալ ծանարտակ
Զեպարքոն Հայցեր զերթ անընդդիմակ,
Թողուլ ըզՍարգիս անչաւուշ ե՛ արձակ,
Ի Քիոս միայն շըջել Համարձակ:

37 Սոյն ծանարտակաւ Ղազար եւ Պետրոս
Երթային դարձեալ առ նոյն Եպարքոս,
Որ Հաճեալ ը՛նոսա եւ ըզՅակոբոս
Բանտ կարգէր Սարգսի ըզըղոլոր Քիոս:

38 Առեալ Յակոբու զայն գիր արքունեաց
Ուղարկէր Սարգսի ընդ Հարիւր ոսկեաց,
Որում եւ գըրեր բան ըսփուփանաց
Տալով յոյս վերծման ողջ յիւր կապանաց:

39 Գըրէին նըմա եւ բոլոք ծանօթից
Ընպէսպէս գըրեանս մխիթար բանից,
Ու եւ յուսագրիւր յայնց բովանդակից
Փըրկիլ ի մօտոյ յողջոյն արկածից:

40 Ընկալեալ Սարգսի զայն Թըղթոց ծըրար
Ընթերցեալ ըզգիրս յոյժ ուրախարար,
Յայտներ Զավուշին զարքունեաց յետկար,
Որում եւս անտի յատուկ Թուղթ ինչ կայր:

41 Զավուշն առեալ զայն զերթ պատգամաւոր
Տանէր առ տեղւոյն մեծ իշխանաւոր
Որում եւ յանձնէր զիւր կալանաւոր
Առ պահել անդէն մինչեւ պատուէր նոր:

42 Որ եւ յետ աւուրց ողջունեալ ը՛Սարգիս
Ի Կոստանդինեան զարձ առներ Պօլիս,
Ուր եւ բաժանէր նամակս գոհալիս,
Գըրեալս ի Սարգսէ առ իւր սիրելիս:

43 Ապա մընացեալ Սարգիս անդ ատատ,
Պակասիւր անձին տըխրութիւն գանկատ,
Ուր յայտ կենակցեալ ընդ յոյնս կից եւ զատ,
Պատուիւր ի նոցունց սիրով յոգնառատ:

44 Այլ Յակոբ ըզնա ըսփոփէր Թէպէտ
Ընծայիւք Թըղթով բանիւ յուսաւէտ,
Սակայն գարմանէր ի սըրտին յաւէտ
Խուն Հեռ ինչ որ չէր Սարգսի շահաւէտ:

45 Եւ սուղ նախանձն այն Թելադրէր ընդնա
Թողուլ ըզՍարգիս կապեալ մընչատակայ,
Վըտարեալ, պանդուխտ, յիւրոց տարակայ
Ի ծուվապատ բանտ ցամաքին Քիայ

46 Վասն այն յերբ ոմանք խնդրէին գիտել
Արդեո՞ք Սարգըսի վերծման յետկարն եւ,
Ասէր, Թէ գեռեւս կայ այլ իմն արգել,
Զոր Ջանամ բառնալ եւ անՀետ առնել:

47 Տեսեալ Սարգսի թէ ոչ կատարիւր
Խոստումն Ցակոբայ եւ սիրելեաց իւր,
Զարմացեալ խոկայր եւ դարձեալ թախծիւր,
Զի պատասխանիս թըղթոյն իսկ չառնոյր։

48 Թէպէտ նա սըրտիւ կամայ Խարձրելոյն
Ցանձնեալ էր զանձն եւ զոճ ապրելոյն,
Ալ զի պարտն էր իսկ հոգալ զ՚ալ կելոյն
Դիմէր առ օճան բարերար մարդոյն։

49 Վասն որոյ գըրեր դարձեալ իշխանաց,
Զի զերծցեն իսպառ վենքն յայնց վտրճանաց.
Իսկ բարեկամք իւր ի նոյն նամակաց,
Ձառնուին բընաւ ըզմին ի բազմաց։

50 Զի ունէր Ցակոբ զոմանս ի Հայոց
Ի նաւահանգիստ նաւուց Սախըզցւոց,
Որք ի խարբսխել լաստից Հասելոյ
Մրտանէին վոյթ յայնց ատակաց ծով։

51 Որք եւ նաւաստեաց ասէին լալով,
Թէ ունիք ըզթուղթ Հայկական գըրով,
Շընորհ առնէիք տալ մեզ զայն փութով,
Զի ըսփոփիցիմք գոնէ նոյն թըղթով։

52 Զի կայ, կըրկնէին, նոցուն լալագին,
Արդ կապեալ յաքսորս ի ձեր իսկ կըղզին
Մեր յոյժ սիրելի վարդապետ քեռին,
Որոյ ընդ վաղուց մընամք նամակին։

53 Հաւատացեալ այնց անհոգ նաւորդաց
Տային գիրս Հայկեան նոյն կեղծաւորաց,
Որք յանձնէին զայնս ապայ շոյտ ՚ն անբաց
Ի ձեռս Ցակոբու կացեալ լըռակաց։

54 Իմացեալ ապայ Սարգիսն հանճարեղ,
Թէ ծանօթք իւր ողջ ե՛ ամբողջ շըքեղ
Ձառեալ են բընաւ զիւր գիրս առ ետեղ
Ընդդէմ սոյն ախտի եգիտ իսկ ըզդեղ։

55 Նա զի ինքն ընդ յոյնս անդ ըզկեանս վարեր,
Ուստի միւսմ յայնց ըզթուղթս իւր յանձներ,
Որ զայնս եղբօր իւր ի Պօլիս յըղեր,
Եւ նա տեարց իւրեանց անդէն բաժաներ։

56 Նամակք օրհնութեան եւ քաջ համոզման
Լի վիպօք վըշտաց չար պանդխտութեան,
Զոր Սարգիս գըրեր առ մի մի իշխան,
Շարժէին յայնըս սէրն ընկերական։

57 Որոց չեւ ժուժեալ եւ եւս ի լըսել,
Ցակոբու ճարեալ զանվըճար արգել,
Ճեպէին ջանիւ ճարակ ճարտարել
Առ յողջ աքսորից ըզՍարգիս փրկել։

58 Ղազար, Պետրոսն իսկ յայնժամ զըղջացեալ՝
Ոչ եւս անօգուտ իբրեւ ըզխաբեալ
Բանիցն Ցակոբայ զոր գրտին կեղծեալ,
Ուստի յայլ իշխանս լինէին յարեալ։

59 Նոյն նոքին իշխանք ժողովեալ յայնժամ,
Ընդ զերծման Սարգսի խորհեալ համակամ,
Ագդեն Ցակոբու ե՛ այն վերջին անգամ,
Թողեալ պատճառանս տալ առ այն զիւր կամ։

60 Ըստիպեալ Ցակոբ յորոշեալ բանից,
Նոյն քաջահամբաւ պերճ ամիրայից,
Ի ներքուստ թէպէտ լինէր տըխրալից,
Ալ արտուստ մընայր նոցա կամակից։

61 Որ եւ վաղ ընդ փոյթ յարքունեաց անտի
Ձեռամբ Վազարու Նաեւ Պետրոսի
Խընդրեր զերծման գիր սադրեալ Սարգսի,
Որ եւ շընորհիւր նմա շեշտակի։

62 Նաեւ յայնս աւուրս զ°Սարգիս կարգեր նա
Արքեպիսկոպոս Հայոց Եւդոկեայ,
Զոր եւ հաստեր յայն նոյն իսկ փոխարքայ
Հրրովարտակաւ որպէս օրէն կայ։

63 Յակոբ զայս առնէր սոյն դիտամբ եւ ետ,
Թէ այլուր երթեալ Սարգիս վարդապետ
Ոչ եւս ի Պոլիս գրացի նորուն հետ,
Զի ձ°րագ նախանձուն գեռ ունէր ըղձեթ։

64 Ցետ որոյ Յակոբ լուր պարետաւոր
Գրրեր Սարգսի պատմութեամբ բոլոր,
Որում առաքէր զարքունեայ շընորհ,
Որ առ զերծմանն էր եւ հովուութեան նոր։

65 Զոր եւ յորդորէր ոսահ գործել անտի
Առ Եւդոկիայ ուղեւով ուղղակի,
Ուր, ասէր, մընայ Հօտն այն անուանի
Ի համբուրել զալ նոր հովուիդ քաջի։

66 Ընկալեալ Սարգիս նոյն ծրրար թղթոյ՝
Ընդ որ եւ թուղթս ինչ իշխանաց մերոյ
Ընթերցմամբ որոյ տածիւր սրտին խոց
Գոհութիւն ձօնեալ Տեառն արարածոյ։

67 Ապա հանդերձեալ անդէն առ նըմին
Երթայր ի պալատ իրաւարարին,
Յոր պատճէն զերծման հրրովարտակին
Օրինակել տայր արձանագրին։

69 Լուր զերծման նորին կատարեալ Համբուն,
Լըսեալ անդանօր բարեկամք ողջոյն,
Երթային առ նա ի խընդակցութիւն,
Զորոց գոհ լինէր բանիւ քաղցրագոյն։

68 Եւ քանզի ի գիր անձին ազատման,
Բանք զեւդոկիոյ բընաւ ոչ գրատան,
Վասն այն չերթայր նա ի քաղաքըն այն,
Այլ հապճեպ գիմէր առ շէն Կոստանդեան։

70 Ուր հասեալ նորա օթէր առ մօր իւր,
Որ առ հրճուութեանն լայր եւ դողդոջիւր,
Եւ ողջագուրմամբ որդւոյն ըզմայլիւր,
Թրռուցեալ յերկինս գոհութիւն փառս բիւր։

71 Անդէն քորք նորին ե՛ անձն իւր երդակից,
Ծանօթք, սիրելիք, ողջ արենակից,
Ընդ զերծման նորա գիմէք քաղցրալից,
Լինէին սըրտիւ լեզուաւ խընդակից։

72 Արդ Սարգիս թէպէտ էր ուրախալի,
Այլ վըտանգ, ճըգանք եւ վիշտ աքսորի,
Որք տեւեալ էին իբրեւ տարի մի,
Ներգեւեալ էին զիւր կորով կարի։

73 Ուստի դադարէր զաւուրս ինչ ի տան,
Զոր ի տեսանել անձինք բազմազան
Երթային առ նա ընծայիւք արժան,
Առ որ յրղէր իսկ Յակոբ զիւր փոխան։

ԵՐԳ ԻՆՆԵՐՈՐԴ

Որ արտաճառէ զզղուածն սըրտից
Սարգսի Տալատչոյ՝ Նեղոյ ամենից,
Եւ զուրախութիւն իւրոց Ծանօթից
Ձերն անդրէն յաչխարհս այս արեւմըտից։

1 Դարձեալ անդրէն վանեալ Սարգիս
Ի Կոստանդեան պայծառ Պոլիս,

Ողջ գըտանէր զնւր սիրելիս,
Զորս չեւ յուսայր դիտել յաստիս։

2 Որոց պատմեալ զանցեալ չարիս
Վերառաքէր փառս գոհալիս
Ահիմ՝ որ պահէ ըզվշտալիս
Ի մէջ վ°տանգաց սոյն աշխարհիս։

3 Ցետ դիւրելոյ զանձին կարիս
Առեալ ընդ իւր յիւրոց ղ°քանիս
Եւ յայգորել ի մէջ Ագիս,
Զորս համարէր յայգորելիս։

4 Այլ նախ զՅակոբ մեծն ի ռաբբիս
Որ սադրեալ էր զինքն ի ս°նոտիս
Ողջունէր նա գեր քան զարգիս,
Ոչ եւս թըւեալ ընդ թըշնամիս։

5 Անդ էր դիտել զողբն եւ լալիս,
Զըղջումն եւ ցաւ երեւելիս,
Զոր փըղձուկ սիրտ Պատրիարգիս
Ցաչս ամենից առնէր յայտնիս։

6 Եւ սոյն տեսիլ տեսարանիս
Ցեսօղս գործէր դորովալիս,
Զորոց եւ զաչս արտասուալիս
Եւ ըզխոկմունս զարմացմամբ լիս։

7 Զի անդ Յակոբ բազկատարած
Նախ քան դրկելն իւր արտալած
Յուցեալ թէ ինքն էր մեղսամած,
Քաւել հայցէր զանձին գործած։

8 Յայնժամ Սարգիս ներող գըթած
Մոռանալով զիւր չար արկած,
Թողեալ նրմա զերթ ողջմած,
Գըրկէր ըզնա համբուրամած։

9 Այսուիկ հասեալ ի կատարած
Դըժպըհութեան նախանձամած,
Նըստէր Յակոբ միշտ ամօթխած,
Սարգիս հանգչէր յաղթ գերապանծ։

10 Անդէն Սարգսի սըրտին հարած,
ԸզՅակոբայ ոճն եւ բան ցած,
Փորձեալ իբրու զնւր պիտակ տած,
Խուժիւր նոքօք ցաւն եւ խոցուած։

11 Վասն այն անդ նա ոչ եւս յուշ ած
Զաքսորանաց իւրոց դիպուած,
Այլ մանաւանդ ի մէջ էած
Ուրախ ըզրոյց պատմեալ զառած։

12 Որ եւ հայցէր սըրտիւ զԱստուած
Խափանել միշտ զայն ինչ հարուած,
Որ կայր վասն իւր նեղչաց կաղմած
Ոչ լըքեալ զայնս իբրեւ անկած։

13 Ապա թողեալ զ°Յակոբ Նալեան
Զոգայր սըրտիւ ուրախական
Առ Աբրահամ՝ մեծ Ամիրայն,
Որ ի զարմն էր Քուլէլեան։

14 Այս պէր շըքեղ քաջ տոհմական,
Մեծահամբաւ յազգս պլաղան,
Ճարտարամիտ եւ խոհական,
Սիրէր զ°Սարգիս յար անխափան։

15 Որ եւ լեալ էր ձայն ազգական
Յորդորակաւ յուննկ ամենայն
Ընդ Սարգըսի փոյթ ազատման
Եւ առ նորուն նեղչաց զըղջման։

16 Սոյն հաշուբընկեր էր նախնական,
վաճառապետ Վազարուն այն,
Որ Պետրոսիւ առ փոխարքայն
Նեղչաց Սարգսի լինէր բերան։

17 Զոր առ գործոյն սադրողական
Նա պարսաւէր յայտ յանդիման,
Զոր եւ գործէր յոյժ զըղջական
Փաստիւ զօրեղ եւ խըղճական։

18 Շահեալ ըղնա շահէր զ°Համայն,
Գըտեալ ինքեան զօդըն համաձայն,
Բռնի զ°Յակոբ առնէր Հաւան
Առ կատարեալ Սարգսի գերծման։

19 Առ այսպիսի այր գովանի.
Բարեացապարտ եւ պատուելի,
Դիմէր Սարգիս զուարճալի,
Հարուստ բանիւ շնորհակալուի։

20 Որ օգնեալ զ°նովաւ փարի,
Օրհնեալ ըղնա բերանալի
Մեծ գոհութեամբ յոյժ արժանի
Վասըն Ջանից սիրոյն սրբոյ։

21 Ցետոյ երթայր նա առ մի մի,
Գովեալ բարեաւնս, իշխանս յարդի,
Որք լալագին ւ՝ ուրախալի
Փարին գինքեամբ համբուրալի։

22 Ամէնց օրք եղեն նըման յայտնի
Բասրիչ, մատնիչ յամենայնի,
Ներեալ գրթով անպատմելի՝
Զանցեալս առնէր անյիշելի։

23 Զայնս օրք անհոգ գըտան կարի
Օգնել ինքեան յայնմ աքսորի,
Ոչ մեղադրեալ զերթ անմարդի
Օրհնէր բանիւ ողջունալի։

24 Իսկ զառնողաց ինքեան բարի
Գանձու, չանիւ եւ սիրով լի
Շնորհընկալ եղեալ նա տի
Հայցէր նոցա վարձ վըճարի։

25 Ահա զ°Սարգիս որ մատնեալն էր,
Եւ կապանօք յաքսորս շըրջէր,
Տէր ւ՝ Արարիչ իւր մարդասէր
Խ°րատեալ փրկէր զի սիրեալն էր։

26 Ուստի նախանձն ըղնա վանէր,
Եւ մահաւիթ բանտի մատնէր,
Անդ վերըստին դարձուցանէր,
Խրնամն Երկնից զի անպարտն էր։

27 Զայն՝ զոր եղբայրն հրզօր ւ՝ անսէր
Դաւով, ոսկւով վըտարանդէր,
Սէրն օտարաց օգնեալ գերծէր
Չանիւ գործով՝ զի զըրկեալն էր։

28 Որ միանգամ զայն զըրպարտէր.
Եւ զայլս կեղծեալ բանիւ խաբէր,
Թէ նա հերձուած ւ՝ աղմըկիչ էր,
Արդ ամաչէր զի այնպէս չէր։

29 Եւ որ միջնորդ մատնութեանն էր,
Զըղջմամբ սրբոյն բարեխօսէր,
Առ փոխարքայն՝ զոր եւ Հայցէր
Զերծել ըղնա՝ զի սադրեալն էր։

30 Որ մեղապարտ է նա գոգէր,
Ի՝ արժան մահու իսկ տեսանէր,
Զաչն համբուրեալ մեղայ գոչէր,
Լայր եւ զըղջայր՝ զի անմեղն էր։

31 Թէպէտ Սարգսի տագնապ է՝ աքսոր
Վիշտ եւ չարիք վըտանգաւոր
Զ°նա տանջեցին զերթ պարտաւոր,
Այլ գործեն արդ եւս պատուաւոր։

32 Անուն նորին համբաւաւոր,
Զոր առ յայտնել արատաւոր,
Զ°նա վանէին իբր յանցաւոր,
Այժմ հըռչակի եւս փառաւոր։

33 Եւ որ յանձանց նախանձաւոր
Խընդրիւր մընալ կալանաւոր
Ի բանտ ինչ գարշ եւ թիւնաւոր,
Արդ է նոցուն եւս մնաւոր։

34 Զոր եւ որպէս վըշտաց կ°րաւոր
Ի՝ բսփոփանաց արժանաւոր
Սիրով յարգիւ առանձնաւոր
Պատուեն անձինք հազարաւոր։

35 Քանզի իշխանք առաջաւոր,
Եւ ամենայն ոք մանաւոր,
Տեսեալ թէ չէր նա բըծաւոր,
Գըտան նըմա նըպաստաւոր։

36 Որում նաեւ զարդիւնաւոր
Տուրս ընծայեն սըրտիւ բոլոր,
Առ լընուլ զիւր պետս հարկաւոր
Որով լեալն էր պակասաւոր։

37 Արդ յետ աւուրց Սարգիս անդրէն
Լեալ առ Յակոբ՝ յայտնէր անդէն
Հըրաժարել հըռչակօրէն
Յիւդայիզմոյ տեսչութենէն։

38 Զոր եւ մաղթէր եղբայրօրէն
Թողուլ ապրիլ անքոյթօրէն
Զինքն յայն Պօլիս առանձնօրէն
Առանց գահի աղքատօրէն։

39 Իսկ Պատրիարքն Յակոբ աստէն
Ոչ բարբառեալ իշխանօրէն՝
Հայցեր ըզնա ընկերօրէն
Դեռ աչ մեկնիլ յայն պաշտօնէն։

40 Որ եւ ասէր անկեղծօրէն,
Թէ ի մօտոյ ի Պըրանէն
Առ ի սակս քոյ գիր յատկօրէն
Ըզնոյն հօտիդ հովուութենէն։

41 Ապա չէ ինձ վայել ե՛ օրէն
Խօսիլ ի Գ°րան արդ զայն գահէն,
Այժմ ժառանգեա գերթ յայս օրէն
Մինչեւ ցամ մի զայն հովուօրէն։

42 Առ այս Սարգիս հնազանդօրէն
Հաճեալ լըռեր ըզհըրաժեշտէն,
Ի՝ ինքն ոչ մեկնեալ ի մեծ Պօլսէն
Հովուիւր նոյն հօտ յիւր փոխանէն։

43 Եւ զի աքսոր կոյտ վընասուց
Առիթ եղեն ծանրը ծախուց,
Վասն այն Սարգիս տարապարտուց
Կայր ի նեղքոյ բաղում պարտուց։

44 Ի վըճարել զայն ի մօտոյ
Զուներ նա գանձ ինչ դըրամոյ,
Եւ դիրքն ածեալք ի վէնետկոյ՝
Կային առանց վաճառելոյ։

45 Զայս ինչ լուեալ Ամիրայից
Ի Սարգըսե որ պարտալից,
Խնդրեն յիւրմէ ղ°հաշիւ ծախից
Արարելոց սակս աքսորից։

46 Ըզնոյն հաշիւ առեալ նոցայ
Տային ի ձեռս Տեառն Յակոբայ,
Որք պահանջմամբ հաճէին զ°նա
Վըճարել զայն լըռիկ նըմա։

47 Ցայս անուաչառ պարզ գաւառատան
Քաջ Աբրահամն, որ Քուլէլեան,
Մեծաւ սիրով լեալ յոգնաջան՝
Մեղկեր Սարգսի զըրկանս, տոյժ, զեան։

48 Թէպէտ Յակոբ ընդդիմանայր
Դաւաին այնմիկ, որ էր արդար,
Ալ իշխանաց իրաւ պատճառ
Գործէր ըզնա փոյթ խըղճահար։

49 Ուստի Յակոբ հատուցանէր
Սարգսի՝ զոր ինչ եւ ծախեալն էր,
Որ եւ զոսկիան Հարիւր օժտէր
Զոր ի Քիոս այնմ յըղեալն էր։

50 Սարգիս ուրեմն ծախան ընկալեալ,
Եւ զիւր պարտսըն ողջ վըճարեալ,
Հանդչէր մըտօք անդորրացեալ,
Մեծ գոհութիւն Տեառն մատուցեալ։

51 Իակ Նուիրակ Սիմոն ռաբբին,
Որ տուեալ էր փոխ Սարգըսին
Զոսկիս Հարիւր յօր աքսորին,
Զօնէր նըմա զայն գըլխովին։

52 Զորմէ Սարգիս մեր փոխառու
Թէպէտ էր միշտ շնորհակալու,
Ալ հարկեալ իակ օժտիւս այսու
Սիրէր ըզնա զերթ ձօնարկու։

53 Արդ Յակոբու բոց նախանձուն,
Որով կիզիւր Սարգիս բաբուն,
Շիջեալ իսպառ ի սիրտ իւր բուն՝
Առթէր Սարգսի անդորրութիւն։

54 Ուստի ոչ եւս ատողաբար,
Ալ մանաւանդ սիրելաբար
Թոյլ տար Սարգսի կալ, կեալ պադար,
Ուր եւ նոյնն իակ ինքնին ցանկայր։

55 Զոր եւ Թողոյր ապատապէս
Ցեկեղեցիս ի կիւրակէս,
Նաեւ յայլ տօնս մեծահանդէս,
Քարոզ կարդալ յաւէտ իւր պէս։

56 Ալ սուիկ Սարգիս անքոյթանայր,
Զանցեալ չարիս ողջ մոռանայր,
Առ Պատրիարքն յաճախ երթայր
Սիրով նորին զուարճանայր։

57 Նաեւ Դըրունք ապարանիկ
Ազգանազեան Ամիրայիկ
Բաց կային միշտ եղումընտիր
Սարգսի մերոյ վստահալից։

58 Ո՛վ երկնային ըղձանչելեաց,
Որ զայր անպարտ մատնեալ Դահճայ
Զերծ կացուցեալ յողջ վըտանգայ
Ճընշօղս առնէր իսկ՝ ողորմած։

59 Եւ որ զըրկեալ զանձն արտալած
Չի անմեղն էր եւ երկիւղած,
Չեռամբ նեղչին որ արդ գըթած՝
Հանէր անդրէն յաթոռ փառաց։

60 Արդ Սարգիս իբր յետ մի տարւոյ
Թողեալ զԱթոռ Եւդոկիոյ՝
Հըրաժարիւր ի հովուելոյ
Փոխանորդիւ ըզՀօան որոյ։

61 Ցետոյ նա մերթ առնէր ըզկայ
Ի ժամատան Սուրբ Գէորգեայ,
Ի՝ երբեմն ի յարկ Տեառն Յակոբայ,
Ցեկեղեցւոջ Աստուածածնայ։

62 Նաեւ երթայր յաճախակի
Ցեկեղեցին Լուսաւորչի,
Ուր կայր շերիմ Հօր իւր մեծի
Տեառն Յօհաննու Պատրիարգի։

63 Պարձեալ չոգայր յաղօթատուն,
Որ Տ՛րեշտակաց պետաց յանուն,
Յորս քարոզէր Սուրբ բան վերնոյն
Առթեալ Հոգւոյ օգուտ անհուն։

64 Եւս էրն անգամ քարոզատուս
Ըրամենից Ըսկիւտարու,
Եւ յայն տաճարս իսկ էր խ՛րատատու
Որք ի նեղուցն են սեաւ ծովու։

65 Այսպէս զամս ինչ քարոզելով
ԶԱւագաց սիրտս բռնանալով
Ի սէր Աղգին վայելելով՝
Վարէր նա կեանս յոյժ ապահով։

66 Ցայց ո՛վ աստեացս պլլայլութեան,
Եւ ո՛վ մարդկան փոփոխութեան,
Որք ոչ պահեն յերջանկութեան
Ի ձիգ պահու զայր պիտեան։

67 Քանզի ահա մինչդեռ ցընծայր,
Սարգիս ի սէր Աղգիս պայծառ,
Անգէտք ոմանք աղմըկարար
Նորոգ վըշտաց լինին պատճառ։

68 Նոքին Համբուն էին յուզիչ,
Ցորս էր շամբուշ Ցօհան սափռիչ,
Տիւրիկեցի Մովսէս դըժրիչ,
Եւ Մեծմատնեան ւ՝ պլլք ամբոխիչ։

69 Որոց էր գլուխ ոտն եւ քամակ
Ոսկեմանըն կորաքամակ,
Խեռ Մանուէլն յաւէտ Համբակ
Ի՝ ուղղասիրաց միշտ հակառակ։

70 Անուն սոցին էր աննըշան,
Իսկ պաշտպանեալ կոյս Տաթեւեան,
Երեւէին քաջ ախոյեան
Խուժամըժից յաչըս միայն։

71 Զինչ եւ իցէ զ՛սիրտ քաղցրալից
Սարգսի մերոյ անդորրալից,
Զօրէն զեռնոց, բըզըզաց, ճանճից
Գործեն տաղտուկ եւ զըզուալից։

72 Սոքին բամեալ միշտ գընային
Առ լըսել բան քաջ քարոզին,
Զոր Սարգիս մեր ըստ պատշաճին
Ցեկեղեցիս կարդայր Աղին։

73 Բայց ոչ գիտաք զ՚Նետս ուղղելոյ՝
Այլ ըզբառս ինչ նըշմարելոյ,
Զի պատճառանս կալցին յետոյ
Առ ըզՍարգիս բամբասելոյ։

74 Որպէս եւ իսկ զ՚նա բաորէին,
Ըստ սադրելոյ չար բանսարկուին,
Ի հրապարակս եւ առաջնին
Զարամեկնեալ ըզբան նորին։

75 Առ ատելի առնել ըզնա
Ասէին նախ՝ թէ եկեր նա
Զողջոյն ըզբաշխ Սուրբ Յակոբայ,
Զոր բոռեալն էր յԸզմիւռնիայ։

76 Եւ թէ յաւուր միում Սարգիս
Ասէր, լաւ է ուտել ըզմիս
Յաւուրս պահոց յամին տարիս
Քան բամբասել զընկեր մարդիս։

77 Յասելն որոյ թէ գուն՚նա սիսեան
Ոչ բանայր գուռն արքայութեան,
Կամ առնել անպէտ, խոտան
Ըզպահս Աղին մեր Արամեան։

78 Եւ թէ յաւուրս աղուհացիկ
Եւ այլ պահոց պարասկեւիկ
Ձէթ ի վերայ հեղոյր խահիկ,
Եւս եւ սընկոց խորովածիկ։

79 Զ՚Հուսկն ասացից գոռային թէ՝
Սարգիս տակաւ զոյտ ֆըռանկ է,
Քաղկեդոնիտս յաւէտ սիրէ,
Լուսաւորչեանս գարշիւ ատէ։

80 Սովիմբ ե՛ այլովք անհամ ասիւք,
Ըզպարզամիտս սոպռըս բարուք,
Հաճ առնէին բասրել բանիւք,
Զանուն Սարգսի որ ունէր շուք։

81 Բանքս աղճատանք էին համբուն,
Յականջս անձին՝ որ էր գիտուն,
Այլ Յակոբու խոր լըռութիւն
Աճէր սըրբր լեզուս նոցուն։

82 Որուհ Սարգիս ասէր միշեւ,
Թէ լուռ կալովք մի լինիր թեւ
Սոյն հաչողաց յանթիդ ներքեւ,
Զի մի գօշմամբ փարցին եւ զ՚քեւ։

83 Որպէս եղեւ իսկ ըզկընի.
Երբ նոյնք կըցան ընդ Բալուեցի
Տէր Մանուէլ ի՛ռովայուզի
Ընդդէմ նոյն իսկ Պատրիարգի։

84 Այլ զի համբաւ Սարգսի դարձեալ
Լինէր անդէն քաջ հըռչակեալ,
Վասն այն Յակոբ նրստեր լըռեալ,
Առ առթել բիծ անուան գովեալ։

85 Յորմէ թէպէտ հեռին արմատ
Կորզեալ վաղ իսկ մրնայր բացատ,
Իսկ եղ անտի նոյն տակ ծայրատ
Թողեալ ի ն՚մին զիւր ծայր ինչ ծայթ։

86 Եւ նոյն հատեալ մնացեալ մանիկ
Լըրով փառաց Սարգսի քաղցրիկ՝
Աճեր անդրէն յայն սիրտ լըռիկ,
Եւ բողբոջիւր իսկ սակաւիկ։

87 Ուստի թոյլ տայր նոցուն բըզկել,
Զառ իւր Սարգսէ իսկ բողոքել,
Որ եւ հաճեր ըզնա կոչել,
Հանդէպ նոցուն ւ՝ այլոց դատել։

88 Տարմն ապաքէն ճըպռանց բըզկայ
Զ°հաւալասանն մատնէր դաստայ
Դատաւորին կընգղաւորայ
Կըրով թուոց նորուն մեղայ։

89 Աւաղ արդեան աւուրց պահուց
Այլ ո՞հ զարդի բարուց, վարուց,
Որպէս ողբայր ի վաղընջուց
Մինն ի հընոց քաջայ դասուց։

90 Արդ երբ յայն դատ կողմն ամբաստան
Ի Սարգըսէ փաստիւ ունայն
Խընդրէր ըզբաշխն Երուսաղմեան,
Բազմեալքն անդէն տիր զարմանան։

91 Թէպէտ Յակոբ բարւոք գիտէր,
Թէ նա վաղ իսկ վըճարեալ էր
Ըզտուրսըն որ Սուրբ Շէրմին էր
Այլ ի չըքմեղս եղեալ լըռէր։

92 Զի ոչ կարծէր՝ Թէ տակաւին
Ուներ Սարգիս յիւրում ձեռին
Զընկալման գիրն՝ որ Կրիգորին,
Յոր կայր գիր, կնիք իւրն առանձին։

93 Այլ մանաւանդ զերթ դատաւոր
Ասէր Սարգսի ոչ յանցաւոր,
Պատասխանի տալ փաստաւոր
Դատախազին իրաւախորհ։

94 Յայնժամ Սարգիս ժըպտեալ դիմօք
Դատաւորին շուրջ զերեսօք
Յածեալ զաչս իւր զարմանալեօք
Ասէր նրմա հառաչանօք։

95 Մի°թէ սոքին են առաջնորդ
Սուրբ Յակոբայ, կամ փոխանորդ,
Ոքք ընդդէմ են ինձ աղճատմամբ յորդ,
Արդ բացեալ են բերան, կոկորդ։

96 Արդեօք չէ՞ յայտ քուէմ տերութեան
Գոլն զայսմանէ գիր վըճարման,
Զոր եառեր ինձ կընքովդ յամն յայն,
Յոր յանձնեցի քեզ տուրսըն զայն։

97 Յամեալ Այն Տեառն Յակոբու՝
Բանիւ Սարգսի ոմն ընթեռնու
Զայն թուղթ վ°ճարման անդ լու ի լու,
Որով Յակոբ զամօթ զգենու։

98 Որ եւ սըրտնեալ չարախօսից
Կրուփեր զայնըս նախատալից,
Ի՝ բղնոյն առնէր զայլ գանկատից,
Զի ողջն էր իսկ զըրպարտալից։

99 Զորս զանց առնեմ ի յիշելոյ,
Առ ոչ եւ եւս տաղտապելոյ
Զընթերցողըս այսըր երգոյ
Անհամ բանիւք նոյն ժողովոյ։

100 Եւս անդ բազմեալ դաս րաբունեաց
քահանայից եւ իշխանաց՝
Փորձեալ ըզսուտս նոյն յանդըգնաց
Մատնեն զայնս թըշնամանաց։

101 Որք եւ ասեն Պատրիարգին,
Դընել տալ զայնս ի բանտ ւ՝ ի թին,
Իսկ գոլով այնց անրգամ հին՝
Կասկածեր նա պատժել զ°նոսին։

102 Յակոբ Նալեանն յայնժամ ապա
Հարկեր զայնըս գոչել մեղայ,
Զի տեսաներ թէ բանք նոցա
Էին անաղ, պատիր, սին, բայ։

103 Որ եւ անդէն զ°Սարգիս պատուով
Հայցեր ներել նոցա սիրով,
Զոր եւ առներ Սարգիս փութով
Մանուէլին՝ զայս ասելով։

104 Սապատոզըն խաղայ, խաղայ[1],
Ցընկողնակաս յեցեալ մընայ,
Զի յայն կէտ կոր քամակ նորայ
Ցեցմամբ այնց անդ կայր դիմակայ։

105 Յայնըմհետէ նոյն ջոկ լըրբից
Կորագըլուխ ւ՝ երկիւղալից
Ակնածէին ամօթալից
Մինչեւ Սարգսի յըստուերածից։

106 Զորոց կէսն ես ապա գըտի
Զընջհաւատս սադուկեցի,
Որպէս բազմաց ժանտից դիպի
Ունել զայնգոյն վէճակ րզկնի։

---

1 Գամպուր գնար գնար իւբէ ասյածըր։

107 Նոյն Մանուէլ զերթ խմաստակ
Յանդրգնեալ էր երբեմն անյագ,
Գրրել բարուր, նախատ, ծանակ
Մրխիթարեանց գըրոց գիտակ։

108 Իսկ դիպեալ նա սերտ սուր գըրչի
Ճոռոմաբան Հայր Մըկրտչի
Խոցիւր ի սիրտ ըստ գիշատչի,
Որ ընդվզեր զինու հատչի։

109 Ապա զուր գործ նոյն խելառի
Հաստեր ըզհին բանն առակի,
Թէ շամբուշ է որ ներհակի
Ընդ վեհս քան զինքն յամենայնի։

110 Արդ յետ որոյ Սարգիս ի զատ
Նըստեր վըստահ, հանգիստ ւ՝ ազատ
Ի ժամատան՝ որ ի Պալատ,
Տալով Ազգին քարոզ, խրատ։

111 Յայնըմ վայրի հայր իմ եւ տէր
Մեծաւ ջանիւ աշակերտեր
Ըզհոգեւոր որդեակնս, որ էր
Քաղցր Յարութիւնն ուսումնասէր։

112 Որ մանկանուամբ կոչիւր Պետան,
Եւ ըստ այլոց իսկ Պետանեան,
Թէպէտ ըստ իս յար պիտեւան,
Սիրուն եղբայր եւ պատուական։

113 Որ եւ որդի էր նազելի
Բարեպաշտօն Յօհաննիսի
Տամբ եւ թաղիւ Սամաթի°ացի
Ի կօստանդեան մեծի Պօլսի։

114 Սոյն պատանեակ հեզաբարոյ,
Համեստ ե՛ւ ունակ պերճ հանճարոյ,
Ոչ դադարիւր յուսանելոյ
Ըզդըպրութիւնս, վարս լաւ կելոյ։

115 Որպէս եւ իսկ բարւոք ուսեալ,
Ըստ քաջ որդւոյ ըզսպաս տարեալ,
Հօրն հոգեկան յաւէտ գովեալ,
Առնէ ըղնա գոհ եւ բերկրեալ։

116 Թէպէտ ղ՟վեճակ րաբունական
Խոհայր ունել նա յետ ուսման,
Այլ հաճութեամբ վերին կոչման
Կարգիւր ի դաս աշխարհական։

117 Եւ որ յետոյ ղերթ աշխարհիկ
Ի գործ դընէր անդ յիւր բընիկ,
Եւ յայլ յաշխարհս ոչ սակաւիկ
Զանձինն հանճար գովութեամբ ձիգ։

118 Ա՛յս պայ ըղգաստ արդ գըտանի
Ի Բիւզանդի՟ա յիւր հայրենի
Ամուսնացեալ կամօք երկնի,
Զբաղեալ ի գործ արդար շահի։

119 Եւ արդ Սարգիս յետ ինչ ամաց
Երթեալ Նբատէր հանդարտակեաց
Ի Ղալաթի՟ա ըստ իւր կամաց,
Ի ժամատան մեր հայկազանց։

120 Ուր ի տաճար Սուրբ Գ՟րիգորի
Ազգի մերում Լուսաւորչի
Քարող կարդայր ըստ իւր ծիսի
Ցարգեալ յԱղգէն սիրով կարի։

121 Զայնու պահու Յակոբ Նալեան
Հիւանդացեալ ախտիւ մահուան
Նբատէր ի սակս օգոյ փոխման,
Ցըսկիւտարու վանս Սաղիմեան։

122 Ուր եւ Սարգիս ըստէպ երթայր
Առ բսփոփել զեղբայրն անկար,
Որում եւ իսկ սիրելաբար
Հանդերձեալըն խոկալ ձայն տայր։

123 Զոր ի գ՟տանելն առանձնացեալ,
Զարարսն ոճիւ ի յուշն ածեալ,
Համոզակեր յոյժ խրղճացեալ,
Զի գէթ մեռցի սերտ ղղջացեալ։

124 Որ եւ անդէն ի մէջ բերեր
Մատեանս Նորին՝ զոր տըպեալն էր
Ընդդէմ ուղղոց որ արժան չէր,
Ընդ որս ինքն իսկ գաղտ անհաճ էր։

125 Որպէս յայտ է անձանց ոմանց
Թէ նա զայս բանս ոչ շարադրեաց
Ընդդէմ բանից ուղղափառաց
Բայց թէ հաճիլ Հայոց բազմաց։

126 Առ այս Յակոբ տայր պատասխան,
Թէ տպեալ եմ արդ ի մատեան,
Ժամամըտից ե՛ւ աղօթից բան,
Ցոր ու ղղափառ բազում բանք կան։

127 Որում Սարգիս կրկներ անդէն,
Թէ կամքդ յայնմիկ նոյնպէս պարզ չէն,
Որպէս ի միւս գրեանսդ յայտ են,
Ցորս անպատեհ՟ք յոգնաթիւ են։

128 Ալլ տեսեալ թէ ունչս առնելով,
Զիւր վերջին գիրք բաւ թուելով,
Պատասխանէր պատճառելով,
Սարգիս լռեր հառաչելով։

129 Ո՛վ փառամոլ հիւանդ սրտի,
Որ թէպետեւ դիտէ յայտնի
Զանձին վըտանգ ի միւս կենի,
Բայց դեղ չառնու դի անարգի։

130 Ցետ այնորիկ իբրեւ աճեր
Ախտն Ցակոբու՝ որ մահաբեր,
Յորդորակաւ այլոց հաճեր
Ընտրել Գահին գայլ ոմն ի տեր։

131 Յայնժամ ապա Ցակոբ սերտիւ,
Առեր Սարգսի ամոք բանիւ,
Կալնուլ զԱթոռն ախորժ սրտիւ,
Լեալ Պատրիարգ տեղւոյն յարգիւ։

132 Իսկ Սարգիս մեր հըրաժարմամբ,
Մինչեւ ապայ մեծաւ երդմամբ,
Ցայտներ նըմա ստուգութեամբ,
Զոչ կամիլ գոլն ընդ նոյն բեռամբ։

133 Ցետոյ իբրեւ յայտներ նոյն բան
Սամուէլի եւրս բերան,
Ցակոբ այսպէս ոճիւ կոծման
Ողբայր Սարգսի դէմ յանդիման։

134 Վա՛յ քեզ Ցակոբ հեզ աբեղայ,
Զոր պլաք երդմամբ հերքեն, ահա
Կալաք դու զայն որպէս ագահ
Զամբս յոլով՝ ցօրըս ներկայ։

135 Ցայս բան նորին Սարգիս բաբուն
Կասեալ ըզնա ի կոծելոյն
Մրխիթարեր անդրէն իսկոյն
Ըսփոփելի բանիւ ներհուն։

136 Ի վաղջանի Ցակոբ ծիւրեալ,
Իբրու բըռնի հաճեցուցեալ,
ԸզԳրիգոր բաբուն գովեալ,
Կարգեր ինքեան յաջորդ բնտրեալ։

137 Ապա Ցակոբ բրաբունի
Իբըր երկուց ամաց ըզկնի՝
Ի հանդերձեալն յաստեաց փոխի,
Ա՛ւ տալ համար իւր բստեղծչի։

138 Եւ մինչ Թաղիւր նորին մարմին
Ի դամբարանս Պէյօղլուին,
Առներ Սարգիս ի նոյն վայրին
Ողբերգաբար գ՚գովեստ նորին։

139 Եւ յիրաւի Ցակոբ Նալեան
Էր դըրուատից մեծաց արժան,
Եթէ չէր լեալ փառաց մարդկան,
Եւ Աթոռոյն գերի հաւան։

140 Զի առ պահել միշտ ըզգահ իւր,
Ցար անկասկած վայելել գիւր,
Ի սեր Ազգին ՚ւ՝ ի փառըս իւր,
Ընդ լաւս վատ իսկ խառնել հարկիւր։

141 Ապա եղե՛ւկ մարդահաճի,
Որ բզսին փառս այս աշխարհի
Ի վեր դասէ քան զ՚փառս երկնի,
Զարն հրէշակեալ որպէս բարի։

142 Այլ արդ Գրիգոր նոր Պատրիարգ
Որ ձօնեալ էր յար Սարգսի յարգ
Ոչ պատուիրեալ նըմա նոր կարգ
Թոյլ տայր նըստել յիւր նախկին յարկ։

43 Զոր եւ պատուեալ սիրեր յաւէտ,
Կոչեալ ըզնա հայր, վարդապետ,
Որում առնէր զօճան եւ պետ,
Զի գիտեր թէ չէրն այր անպէտ։

144 Իսկ յետ իբրու միոյ տարւոյ
Հայ երիցունք Ղալաթիոյ
Սարգսի բանից ոչ եւս հաճոյ
Դարան գործեն նըմա յետոյ։

145 Զի Սարգիս միշտ ի քարոզին
Ընդ այլ խրատուց ասէր Ագին,
Խոստովանիլ նոյն Տէրտէրին,
Որ է գիտուն նրբաշնին։

146 Առ այս բերէր իսկ օրինակ,
Թէ անփոյթ է եւ անգիտակ,
Որ առ բըժիշկ՞ս հերքեալ ը՞գիտակ՝
Ընտրէ զանվարժն եւ զանտեղեակ։

147 Ապա որչա՛փ է աններհուն,
Որ վասն հիւանդ, խոցեալ հոգւոյն
Մերժեալ ըզնա՞մ քաւչի ներհուն՝
Անփորձ բուժչի հաճի դեղոյն։

148 Եւ զի յոգունք այնց երիցանց
Անկիրթ, անհաս էին գըրեանց,
Ագին ըսկըսեր հեռանալ յայնց,
Ուսոի վըրէժ նոցուն փայլեաց։

149 Ոըք եւ ապա ըստ մեծ մասին
Ի տան իմիք գաղտ խրմբէին,
Ուր չարաճօս գիր կինքէին
Առ յըղել զայն Պատրիարգին։

150 Որով զ՝Գրիգոր մաղթէին շատ
Զի արասցէ զինքեանս ազատ
Յըղել զ՝Սարգիս անտի բացատ
Բարձեալ յինքեանց զԱգդին գանկատ։

151 Զի ասէին թէ նա զ՝մեզ յար,
Ժողովրդեան ցուցեալ յիմար,
Տըրտընջելով Ագդն անդադար՝
Փախչի ի մէնջ, զի եմք ախմար։

152 Ցետոյ մեկնեալ ըզմիտ Սարգսի՝
Գրեն թէ նա այսուիկ կամի,
Զի խոստովան հօտ մեր լիցի
Առ կաթոլիկ քահանայի

153 Նոյն երիցանց գանգատ, բողոք
Լուեալ ի տան յայնմիկ կին ոք
Եկեալ յայտներ Սարգսի անհոգ,
Նոյն սուղ հըրոյ բոյն եւ բորբոք։

154 Որում Սարգիս չաւատացեալ,
Առ ժամարարն իսկոյն իջեալ,
Զոր եւ կերպիւ հարցափորձեալ,
Ըստուգեր անդ զայն գաւ հիւսեալ։

155 Ապա փութով կոչեր առ իւր,
ԸզՏէր Յօհաննն որ մեծ կոչիւր,
Յորմէ եւ իսկ նոյն բան հաստիւր,
Թէպէտ նա չէր փրչեալ յայն հուր։

156 Յետոյ հասեալ ժամ պաշտօնի,
Ժամերգութեան երեկոյի,
Ամբոխ ւ՝ իշխանք նոյն տաճարի,
Հաւաքէին ի սրբահի։

157 Յորոց Սարգիս ի տուն կոչէր,
Զանձինս ոմանս իրաւասէր,
Որոց պատմէը որ դիպեալն էր,
Եւ թէ զի՞ զայն ըստուգեալն էր։

158 Զայն լուեալ նոյնք՝ պայրանային,
Ողջ երիցանց ըսպառնային,
Վանել անտի բոլորովին,
Զեկս յերիցանց անդ խընդրէին։

159 Իսկ սրբոյ այնց բարկութիւն
Փոխէր մեղմով յանդորրութիւն,
Ուր ւ՝ երիցունք հասեալ համբուն՝
Խընդրէին փոյթ ըզԹողութիւն։

160 Զաղմուկս ապայ ողջ հանդարտէր
Պատրիարգըն խաղաղասէր,
Որ ըզՍարգիս մըխիթարէր,
Եւ երիցանցն ուժգին սասաէր։

161 Ի նոյն ամի յԵրուսաղմայ
Երթեալ հասի ի Բիւզանդիայ,
Ընդ բաբունոյն Յովակիմայ,
Արդ Պատրիարգ Սուրբ Յակոբայ։

162 Ա՛ռ որ կացեալ եւս վեց ամիս
Ի Կոստանդեան ազնիւ Պոլիս
Զատեալ անտի ըստ իմ սրբոյս՝
Նըստայ ի տան հարազատիս։

163 Որ բազմամեայ ժամանակօք
Բրնակ եղեալ էր անդ կամօք՝
Հանդերձ այլովք արենակցօք,
Եւ տոհմային մերձաւորօք։

164 Ապայ յաւուրս աղուհացիկ,
Յետ լըսելոյս զ՝բան քարոզիկ,
Շատ բաբունեաց Արամենիկ,
Կարօտէի Սարգսի ասիկ

165 Զի լըսէի համբաւ նորին,
Քաջաքարող գոլ ի բեմին,
Ճարտար մեկնիչ բանի փըրկչին,
Խելամըտող պարզամիտին։

166 Ուստի ըստէպ ես երթայի
Յեկեղեցին Լուսաւորչի,
Ւ՚ռ լսել անդ զ՝բան քարոզի,
Զոր արտադրեր բերան Սարգսի։

167 Նովաւ գըտեալ իմ մըխիթար՝
Ծանօթացայ Սարգսի ճարտար,
Ընդ որ յաճախ ընտանեբար
Երթեւեկ լեալ՝ խօսէի յար։

168 Իսկ ի դարնան փրկչին ամի,
Հազար եւ եօթն հարիւրորդի 1766
Վաթսուն եւ վեց եւս ըզկընի,
Աշակերտիլ այնմ ուխտէի։

169 Ի նոյն տարւոջ շարժն ահագին
Ըզտաւս Սարգսի տպարանին
Ջնջեալ՝ խառնէր ընդ խիճ փլածին
Ի վէղիր Խան կոչեալ տեղին։

170 Զոր եւ թէպէտ քաջ Սարգիս մեր
Բոլորովին վաճառեալ էր,
Զորոց եւ գինն իսկ առեալ էր,
Ալ ի կորուստ այնց յոյժ տըրտմէր։

171 Որոց գընօղն էր Տիրացու
Գիտուն Գէորգն ի կեսարու
Որ ի շարժին յայն ահարկու
Զընջմամբ մատնեալ լինէր մահու։

172 Յայնըմ վայրի Սոփեստ բաբուն,
Քաջ Բասենցի Տէր Յարութիւն,
Անդէն անուամբ շըքով փայլուն
Էր նուիրակ իջման տեղւոյն։

173 Ի նոյն ամի պարտ էր նըմա
Գալ բընակել ի Ղալաթիայ,
Առ րոտել բաշխն էջմիածնայ
Ի ժամատան Լուսաւորչայ։

174 Բայց յարկ նոյն իսկ աղօթատան
Գոլով երկուցն անբաւական,
Կալնոյր Սարգիս գայլ օթարան
Ի Մինջագիւղ վայր զուարճական։

175 Եկեղեցին գեղջն այն պայծառ
Ոչ ունելով Ռաբբեայ դադար՝
Անդ իւր արդեամբ Պատրիարքն յար
Վարձէր տուն ինչ Սարգսի յարմար։

176 Ուր յամարան նորին տարւոյ
Սարգիս երթեալ նրատէր Հաճոյ,
Առ որ եւ ես յետ մի ամսոյ
Դադար կալայ առ մարդելոյ։

177 Յետ վերնագոյն կոչմանն շնորհի
Որ արար զնս արժան Սարգսի
Յայսմիկ պարտ եմ մեծի չանի
Իմ Պետանեան Հարազատի։

178 Ո՛վ նոյն աւուր երանական,
Յոր սոյն Սարգսի մեր բարեջան
Համբակ լինել գըտոյ պատկան,
Ըստ երկնային տրնօրինման։

179 Առ նոյն թէպէտ իմ խակութիւն
Մրնայ անհաս եւ աններհուն,
Առ ծուլութեան անձին իմ բուն,
Սակայն հոգիս գըտաւ արթուն։

180 Զի սոյն բաբուն խոհեմ ե՛ ուշիմ
Յառնելն ինքեան զնս մրտերիմ
Զարթոյց ի քնոյ ըղհոգի իմ
Զոր առնել կիրթ չէր Յովակիմ։

181 Առանձնացեալ ապա Սարգսի
Ի միջագեղջ բատ իւր սրբոյ՝
Քարոզ կարդայր անդ Յանիւ լի
Ի կիւրակէս, յաւուրս տօնի։

182 Անդէն կային տունք իշխանաց,
Ընմրայից երեւելեաց,
Որք սերտ սիրով սըրտի իւրեանց
Տային նըմա շուք յարգանաց։

183 Ուր մանաւանդ զարմ Զօպանեան,
Եւ Սիմէօն որ Ատուբեան,
Եւ այլ ոմանք նոցին նըման
Զօնէին միշտ նըմա օճան։

184 Անդ ւ՝ Արամեանք պէշիկտաշի
Ոչ ուներով զեկեղեցի՝
Գային լըսել ը՛քարոզ Սարգսի,
Եւ կատարել ըղպարտ կրօնի։

185 Համբուն նոքին միշտ լինէին
Մեծ մրխիթար Սարգսի անձին.
Ողորմութեամբ յեկեղեցին,
Եւ յարգանօք իսկ առտընին։

186 Երբեմն երբեմն անտի Սարգիս
Երթեալ շրջէր ի մեծ Պօլիս
Առ ողջունել զիւր սիրելիս
Եւ յայտորել զաւագս Աղգիս։

187 Այսպէս վարեալ նա զիւր կենցաղ
Քարոզելով միշտ անդադաղ,
Վայելելով յաղգ իւր յաճախ,
Անցուցանէր զաւուրս ուրախ։

188 Անդ նա երից ամաց ըղկ՛նի
Ցետ մարգելոյ զիս ըստ կարի
Հաճութեամբ նոյն Պատրիարգի
Տայր ինձ ըզկարգ քահանայի։

189 Այս ինչ գիպէր յամին հաղար,
Յոր եօթն հարիւր վաթսունն համար 1769
Թըւով իննիւ իսկ կըցեալ՝ կայր
Ցետ Ապրիլն ըստ հին տօմար։

190 Զայն օր Հայոց եկեղեցին
Մուտն ի վիրապ Լուսաւորչին
Ընդ բազմազան տանջանս նորին
Յիշատակէր ըստ պատշաճին։

191 Յայն իսկ աւուր օրհնէր զիս նա
Կըրօնաւոր կամ աբեղայ,
Տալով վեղար, փիլոն ապայ,
Ըստ մեր ծխի հին եւ ներկայ։

192 Յառնուլն իմ կարգ ես եւ Սարգիս
Դէմ յանդիման խրմբեալ Աղգիս
Զանիծէաք միշտ զօրհնելիս,
Զընդունէաք նըզովելիս։

193 Այս ինչ թէպէտ ներհակ թուիւր
Զարդի Հայոց արարմանց թիւր,
Այլ Սարգիս մեր հերքեալ բզծուռ՝
Զուղղորդն առնէր բերեալ փաստ կուռ։

194 Եւ յետ երից ամաց անդէն,
Որպէս Հայոցս է կարգ ւ՝ օրէն,
Տայր նա պատուէր ինձ հանրօրէն
Քարոզ կարդալ բաբունօրէն։

195 Արդ յետ ամաց Սիմոն յարգի 1771
Կաթուղիկոսն Էջմիածնի
Խորհէր առնել ը՛նա իւր գահի
Մեծ նուիրակ ի շէն Պօլսի։

196 Զայս կամք իւր նախ հաղորդէր նա
Վարդապետին Զաքարիայ,
Մերթ նուիրակ Էջմիածնայ,
Արդ Պատրիարգ Բիւզանդիայ։

197 Որում գրրէր խօսիլ թագուն
Ընդ Սառաֆեան Սարգիս բաբուն,
Որոնելով ը՛հաճոյս նորուն՝
Առ մրտածեալ իւր խորհրդոյն։

198 Որ եւ յաւուր միում յայտնեալ
Սարգսի մերոյ ղ՟պատուէրն առեալ՝
Մաղթէր ըղնա զի հաճեցեալ
Յանձն առնացու զայն պաշտօն փայլ։

199 Իսկ Սարգիս մեր մեծ գոհութեամբ
Հըրաժարիւր անկեղծութեամբ
Յառնելոյ եւս իւր ծերութեամբ
Զայն գործ՝ որ էր լի աշխատմամբ։

200 Ցետ մի տարւոյ Սարգիս տեսեալ 1772
Զանկարգութիւն ինչ արարեալ
Ի յերիցանց անդէն եղեալ
Ասատէր նոցա յոյժ նախատեալ։

201 Որոց փորձեալ ըզսաստ նոցին,
Հաճեալ զոմանս նոյն ամբոխին՝
Վանկատ գըրեն Պատրիարգին
Վասն արարմանց մեր Սարգսին։

202 Ալ Կըրիդոր քալ Պատրիարգ
Քննեալ նոցուն զարարս անկարգ՝
Տալով նոցա նախատ ւ՝ անարգ
Հարկէր ղ՟նոսա տալ Սարգսի յարդ։

203 Որոց եղեալ ամօթալի
Պատուհասեալ ղ՟թուղթ գանկատի՝
Մեղայ դոչմամբ ի յատենի
Կարօտ լինին ներման Սարգսի։

204 Ապայ Սարգիս չեղեալ անփոյթ,
Սակս ունելոյ անձին իւր գութ՝
Խոկայր ունիլ ղերթալոյ փոյթ
Քրիստոնէից յաշխարհ անքոյթ։

205 Նա զայս թէպէտ խորհէր յողջ կէտ,
Ալ ըզբաղմունք նորին յաւէտ
Զայս մըտածումն իւր փըրկաւէտ
Արդելլէին՝ գործեալ անպէտ։

206 Բայց յարգելոյ նորին զբաղմանց
Տեւեալ մարտն իսկ Տաճկաց Ռուսաց՝
Խափան լինէր իւրոց խոհմանց
Թող զանվաճառ կալն իւր գըրեանց։

207 Ալ բազմիցս իսկ նա յորդորիւր
Ցինէն, յայլոց յորոց սիրիւր
Առ խըղել լարն՝ որով կապիւր
Դիւրել անդրէն խիղճ մըտաց իւր։

208 Ուստի դարձեալ խորհրդածէր,
Զելլիցն անտի ճարն որոնէր,
Զիւրոց գըրեանց վաճառ դիւրէր,
Եւ զըղբաղմունս իւր նուաղէր։

209 Եւ զայս խորհուրդ իւրոյն մըտայ
Ցայտներ յայս ամ իւր մըտերմայ,
Ցորոց օգտիւր ըստ իւր կամաց,
Եղեալ ինքն ւ՝ իւրք ողջ լըռակայ։

210 Ապայ ձօնեալ քեռոյ իւր Սարգիս
Ըզտան իւրոյ կահ կարասիս՝
Փոխեր զինչս իւր ի ձոյլ ոսկիս,
Որ պաշարն էր նորին յաստիս։

211 Որոյ յետոյ գըտեալ ինչ լաստ
Ի Մարսիլիայ նաւօղ պատրաստ,
Ինեւ հանդերձ գաղտ բայց ըղգաստ,
Նաւէր հողմով յոյժ բարեբաստ։

212 Ա՛յս ինչ անդէն մեզ յաջողիւր
Ցամին հազար եւ եօթն հարիւր
Եօթանասուն ե՛ երկու ընդիւր
Սեպտեմբերի ք՚սան ե՛ ինն աւուր։

213 Ցետ ք՚սան եւ չորս աւուրց նաւման,
Ողջամբ սրտիւ յոյժ հըրճուական,
Ի Մարսիլեայ եղաք ժաման,
Գոհ լեալ ղերկնից լիսբերան։

ԵՐԳ Ը

Որով գալուստն ասա Սարգսի անքաւական,
Եւ հիւանդութիւնն եւ մահուան վըտանգ,
Ձայրացումն ախտին, առնելն ըզկըտակ,
Լաւ մահն ընդ թաղման ցուցանի համակ։

1 Խընամն երկնային Սարգսի պաշտպանիչ,
Զորոյ կամեցեալ դիւրել մրտաց խիղճ՝
Յաջողէր նըմա որպէս նըպաստիչ
Յուղղափառս անդրէն յարիլ, կեալ անխիղճ։

2 Թէպէտ եւ Սարգիս իւրով քարոզիւ
Ածեալ էր յոգունս յուղղափառաց թիւ,
Ա՛յլ ոչ շատացեալ իղձ իւր սյն շահիւ՝
Ցանկայր յուղղութեան զիւրս դիտել ողջիւ։

3 Ուստի խօսակցեր զայսմանէ յաճախ
Ընդ Հայոց բաբունս եւ իշխանս խաղաղ,
Զի հետեւեսցին ջանիւ անդանդաղ
Բառնալ ի միջոյ զանառեղեաց շաղախ։

4 Որոց դըներ միշտ աչաց առաջի
Զուղղափառ հաւատ մեր Լուսաւորչի,
Եւ հետեւողաց նորին իսկ շաւղի,
Զկկեղեցւոյ մեր ծէս, կարգ ուղղալի։

5 Ընդ որս եւ մատամբ ցուցանէր նոցուն
Զոմանց նորահնար լուծմունս անկայուն,
Որ չէր ողջամիտ վարդապետութիւն,
Ա՛յլ չար Ասորւոց, ցուռնաց թիւրութիւն։

6 Զորս եւ համոզէր բանիւ անդադար,
Ծածուկ եւ յայտնի ի տան ե՛ ի տաճար,
Գրչով ե՛ անդամօք որոնել բզճար,
Ցարտուղեաց սրբել ղերգս մեր, գիրս եւ ճառ։

7 Ցուցեալ թէ առանց սոյն սրբբագրութեան,
Ցաւէտ իրաւամբ ուղղափառ բերան,
Մեզագրեալ ղԱգգ մեր ի խորշ եւ յատեան,
Հերձուած անուանէ ընդ իւր յամառմանն։

8 Իսկ սոյն բան Սարգսի միայն սակաւուց
Շարժէր փոյթ եւ չան ե՛ այն տարապարտուց,
Զի ուր ոչ կամի գործել չան յոգունց,
Անդ ղոչինչ կարէ առնել փոյթ փոքունց։

9 Ի մերոց թէպէտ բազումք առանձին
Բան նորին բստոյգ գոլ հաստատէին,
Ի՛ ի մեզ թիւր յոմանց մուծեալ փորձէին,
Ա՛յլ սրբբագրել զայն անփոյթ լինէին։

10 Զի կէաք առ ահին, ոմանք առ փառաց,
Եւ այլ ընդ պէսպէս սին պատճառանաց,
Որպէս առաջնորդ գըտեալ կոյր կուրաց՝
Միշտ ի խորխորատ մընային անկած։

11 Զայն տեսեալ Սարգսի լինէր յուսահատ,
Ե՛ կայն ընդ նոսին յաւէտ անանձատ
Պատճառէր խղճի մրտաց իւր արատ,
Եդեալ ի վըտանգ զիւր ամբիծ հաւատ։

12 Ուստի ըզպատիւ փառս առ Հասարակ
Հերքեալ հեռանայր յաշխարհէն բընակ
Առ եղբեալ կեանն աստ յարատից պիտակ
Ուղղափառութեամբ հանդարտ համարձակ։

13 Ահա այս ինչ էր եզական պատճառ,
Որ ոտն գործել տայր նըմա անպատճառ
Առ դալ դադարիլ յայս կողմանս իսպառ,
Կեալ եւ մեռանիլ որպէս ուղղափառ։

14 Հասեալ ապաքէն Սարգիս մեր հանդիստ,
Ի Մարսիլեացւոց մեծ նաւահանգիստ,
Զաւուրս քառասուն կալեալ անդ ըղնիստ,
Նոյն պանդըխտութեան հաճ է թէեւ խիստ։

15 Ձուեալ ինեւ իսկ յետոյ անտուստ նա
Ժամանէր ՅԱնթիպ, անտի ի Գենուայ
Անդրստին ի շէնն որ կոչի Բիզայ,
Ուստի վերջապէս աստ ի Լիգուռնայ։

16 Գալուստ մեր ուրեմն եղեւ յայս ամիս
Դեկտեմբեր ամսոյ յուԹ եւ տասն աւուր.
Աստ Սարգիս մեր նախ ըղդադար կալնոյր
Ի մեր ժամատան ըստ հաճութեան իւր։

17 Դադարեալ մեր յայս շէն բազմալաճառ՝
Շուրջ ըզմեօք իսկոյն բոլորէր ըղպար
Աստէն բընակեալ Հայոց մեր կաճառ
Յարգանօք մեծաւ եւ սիրելաբար։

18 Թէպէտ ոչ խոկայր Սարգիս բընաւին՝
Անցանել ընդ այս քաղաք վերըստին,
Այլ առ պաշտել ղՅոհն ծընընդեան փրկչին՝
Ի սակս փոքր աւուրց օթէր աստըստին։

19 Ցետ տօնի ծընընդեան նա երԹալ խորհէր,
Ի Հրոմ քաղաք՝ ուր որոշեալն էր,
Ապրիլ յանդորրու որչափ հընար էր,
Ի՝ անդր իսկ մեռանիլ եԹէ կամք Ցեառն էր։

20 Այլ ով անքընին տրրամադրութեան,
Ի՝ անհասանելի երկնից հաճութեան,
Որ ընդդէմ Սարգսի ե՝ այլոց ըսպասման՝
Դիպիլ որոշեր աստ նորին վաղեան։

21 Զի յետ աւուրց ինչ խօԹացեալ նորուն՝
Ցայտնիւր ի նըմին ախտ ինչ հին Թագուն,
Որ ուղղորդութեան շարժմամբըն իսկոյն՝
Սաստկացեալ՝ ծընշէր ըզկարիս մարմնոյն։

22 Եւ Թէպէտ նոյն ախտ անդրէն դիւրանայր
Ի ձեռըն դեղոց կիսառողջարար,
Այլ յետ խուն աւուրց դարձեալ զայրանայր,
Ի՝ այժ ըսպեղանեաց այնմ ոչ շատանայր։

23 Ուստի օր քան զօր ախտն աճեալ կարի,
Ցամին յաջորդի ի փետրվարի
Առ փոխել զօդ տան ըստ տածչաց բանի,
Զայլ ինչ յարկ կալնոյր յայսմիկ քաղաքի։

24 Այլ անդէն նաեւ հիւանդութիւն իւր
Օր ըստ օրէ միշտ խուճապմամբ աճիւր
Որոյ տեսեալ զանձն ի վըտանգ տըխրիւր
Ի՝ առ ունիլ բարի վաղեան պատրաստիւր։

25 Ապա իսկ եւ իսկ զըղջմամբ անքատակ
Սուրբ Հաղորդութեան առնոյր ըզԹոշակ,
Ընդ վերջին օծման ըզձիւ հոգւունակ,
Արարեալ նաեւ շնշաիւ զիւր կըտակ։

26 Սոյն պատրաստութիւն հոգւոյ եւ մարմնոյ
Անդորրեր ըզնա ըստ իւր սերտ յուսոյ,
Զելոն աստի բարեաւ խոկայր ըստ արուց
Առ ղերկնից ըզփառս յար ժառանգելոյ:

27 Ալ այս ամենայն հանդերձանք պատկան
Քրիստոնէի՝ առն խոհական,
Թէպէտ էր Սարգսի յոյժ բախտական,
Բայց առթեր սըրտիս հարուած թախծական:

28 Ըրդարեւ ղնարդ հընար էր հիգիս
Առանց հօր իմոյ ուրախ կեալ յաստիս,
Որ լուսաւորեալ բգմիտս եւ զոգիս
Տընտեսեր գրթով զիմ համոյն կարիս:

29 Որ եւ ոչ առնէր ինձ զայս ամենայն,
Վասն անարժանիս ժրրաջանութեան,
Կամ տրկար անձինս արբանեկութեան,
Ալ ըստ բընածին սրտին բարութեան:

30 Որով սիրէր զիս զերթ հայր բարերար,
Թէ եւ չէի միշտ որդի կամարար,
Կամ պաշտօղ նորին մրտաք ինամակար,
Եւ կամ յօժարիչ համբակ հարկահար:

31 Ապա օր յօրէ աճեալ ոգւոյս ցաւ,
Տագնապեալ անձն իմ պաշարեալ վըշտաւ,
Ի՝ ամենի ալեօք թախծութեանց անբաւ,
Տատանեալ տակայր որպէս ծրփեալ նաւ:

32 Իսկ յետ աւուրց ինչ զօրութեամբ դեղոյ
Հեռանայր վըտանկ մահուն հարուածոյ,
Ալ դառնայր անդրէն նոյն յետ մի ամոյ
Վըշտանգել ըզնա, մատնել զիս ցաւոյ:

33 Ուստի կըրկնէր նա հանդերձանս հոգւոյն,
Ցանձնեալ զանձն իւր հաճութեան վերնոյն,
Զօրէն իմաստնոյ բսպասեր մահուն,
Առ ղինքն ազատել ի պանդրխտելոյն:

34 Բայց ըսպեղանեաց օգտութեամբն ազգու,
Ներհուն բըժըշկոյ հոգւոք ե՛ ըսպառու,
Վերրատին ըզհետ աւուրց սակաւու
Մեղմանայր անդրէն ախտ նորին հատու:

35 Ապա յետ աւուրց անձն իւր զօրանայր,
Ախտն որոյ խուն ինչ իբր անկարանայր,
Ալ երբեմն երբեմն անդրէն բսպառնայր,
Զապրեցուցանել ըզնա աստ յամայր:

36 Եւ զի հասեալ էր գարնան եղանակ,
Առ Հըռօվմ չոգալ կարծեալ բնդունակ՝
Համոզէր ըզնա սրտին մեծ փափաք,
Երթալ մեռանիլ յայն Մայրաքաղաք:

37 Ցաւուրան յայնոսիկ ի վէնէտիկոյ
Պարոն Ցովհաննէս Սեղբոսեանն արդոյ
Դրրեալ նըմա թուղթ ողջունի սիրոյ՝
Խնդրէր զի գ°նասցէ յայն շէն ի մօտոյ:

38 Որ եւ գրրեալ էր նըմա յայլ անգամ,
Ըղնոյն բան փութով ե՛ բստիպմամբ յայնժամ՝
Մինչ նեղիւր նորին խօթացեալ անդամ
Վըտանգաւ մահու վըշտիս յարաժամ:

39 Առեալ Սարգսի զայն երկրորդ թուղթ նորին՝
Ակիւր չոգալ նախ ի շէն վէնէտիկին,
Ալ բստ բրժըշկոյ զննման եւ բանին
Մրնայր աստ ի սակս ուղւոյ վըտանգին:

40 Որ եւ կամեցեալ կառոյք շըրջելով,
Փորձել զախտին զօր եւ զանձին կորով,
Գըտանէր զիւր ցաւ առաջին կըշռով,
Եւ ըզբովանդակ անձն իւր անկորով։

41 Սոյն փորձ իսկ լինէր յայտնի ինչ պատճառ
Մընալոյ նորա յայս քաղաք խպառ,
Ուր յաւէտ տըկար եւ չերբէք կայտառ
Մերձէր յիւր շերիմ շաւղաւ յոյժ պայծառ։

42 Ասա զատ ի Հայոց նա մրխիթարիւր,
Յօտարազանց իսկ որք գային առ իւր,
Ընդ որս եւ բըզեշխ քաղաքիս ամուր
Եւ փոխան Տեսչին Բիզայի Թըւիւր։

43 Բովանդակ նոքին ափսոսմամբ մեծաւ
Դիտէին ըզնա պատեալ տագնապաւ,
Ընդ որոյ խօսէր ինքնին յոյժ սակաւ,
Իսկ ի պահանջել հարկին Թարգմանաւ։

44 Բըժիշկք յըսկրզբան ոչ ճանաչէին
Բարեպէս ըզցաւ Սարգըսի անձին,
Այլ տակաւ տակաւ փորձեալ հասուցին,
Գոլ ջըրգողութիւն սըրտի ։՝ այն յոյժ հին։

45 Որք եւ ասէին թէ պատճառեալ է
Ի նա նոյն ախտ չար ի տրխրութենէ,
Եւ տառապանաց մեծէ իմեքէ,
Որ գարեան նորին պատյտ վըրդովէ։

46 Այսուիկ երեւէր թէ նորին աքսոր
Ճաշակ մահաւիթ եւ վըտանգաւոր
Եղեալ էր պատճառ կարի զօրաւոր,
Նոյն հիւանդութեան չար եւ թիւնաւոր։

47 Որ եւ վըճռիւր յայնոյ գոլ անբուժելի,
Եւ միայն դեղօք տածմամբ բըժըշկի
Կարել կեանս վարել միշտ բաւ հիւանդի,
Ապրեալ անձկութեամբ ի համառօտի։

48 Զայս ինչ ի նոցունց Սարգիս իսկ լըսեալ՝
Եւ օրըստօրէ զինքն անզօր գըտեալ՝
Գրլխովին զիւր յոյս յաշխարհէս բարձեալ՝
Խորհէր զանանց փառս բարեաց խոստացեալ։

49 Արդ երբ փորձէր նա թէ աստ իւր վաղճան
Հասանելոյ էր բաւ վերին կոչման,
Որոշէր ունիլ զիւր մարմնոյն տապան
Յայս մեր Հայակապ սուրբ աղօթարան։

50 Ուստի վաղ ընդ փոյթ զիւր կրտակագիր
Ի վերջն յուլիսի ըընջեալ անձանձիր
Խորհըրդածութեամբ, ուշիւ, կամօք ժիր
Գըրէր նոր կըտակ եւ եւս մեծածիր։

51 Որով կարգէր նա ընչիւք իւր ժառանգ
Զեկեղեցին մեր՝ որ յայս իսկ քաղաք,
Ուր մըշտամատոյց հաստեր պատարագ
Վասն հոգւոյ իւրոյ ըստ իւր հին վաստագ։

52 Զորոյ տարեկան ըզպատարագիս
Ինձ ապրուստ կարգէր ըստ տեւեալ կենիս,
Գործեալ պարտական զիս յայս տաճարիս
Զօնել պատարագ վասն իւր յողջ տարիս։

53 Նաեւ իւր ընչիւք կերտել պատուիրէր
Զաւագ խորան սոյն եկեղեցւոյ մեր,
Զոր յընտիր կրճոյ յօրինել, ասէր,
Ի պատուանդանէն եւ մինչեւ ի վեր։

54 Եւ եւս զըզեստ մի ե՛ աղնիւ ինձ սըկի
Առ պատարագիչ Եպիսկոպոսի
Կազմել հրամայէր իւրում ժառանգի
Ընդ պլըզ սըրոց սընանկաց տալի։

55 Դարձեալ քեռց իւրոց ի նըշան սիրոյ
Թողոյր ըզգուշմար խուն ինչ դըրամոյ
Ի՛ ինձ ի յիշատակ ըստ սըրտի իւրոյ
Օժտէր զիւր դըրեանս զըզեստս ըստ կիսոյ։

56 Ապայ զիւր ժառանգ մերս աղօթարան
Կըտակաւըն իւր առնէր պարտական,
Տալ մատուցանել հանդիսիւ ի ձայն
Վասն իւր պատարագս յամին ըզքըսան։

57 Ցետոյ կամէր՝ զի մարմին իւր մեռեալ
Ցաջակողմեան դաս տաճարիս պըճնեալ
Ունիցի տապան ծիսիւ մեր կերտեալ,
Կափարիչ կըճով կընքեալ եւ օրհնեալ։

58 Սոյն վերջին իւրոյ կամայ յայտարար
Կըտակաւ կացոյց կըտակակատար
Զ°Հայս վեց որք էին յայնժամ գործավար
Մարմնաւոր իրաց յայս մեր Սուրբ տաճար։

59 Ա՛յժ թողում խորհիլ ընթերցօղ վիպիս
Ըզմեծութենէն տագնապի սըրտիս,
Զի արդարեւ ողջ գըրուած կըտակիս
Փըղցկեցուցեալ սիրտս՝ խոցեր զիմ աղիս։

60 Ցաւուրան յայնոսիկ հանէր հըրաման
Գերամբարձ մեծ Դուքս երկրիս Թօսկանեան,
Ոչ եւս յապագայս կազմել նոր տապան
Առ թաղել զ°մեռեալս ի մէջ ժամատան։

61 Իսկ տեղւոյս Հայք փոյթ մի ծանաքտակաւ
Խընդրեալ ի նոյնոյ աղերսմամբ մեծաւ
Ընկալնուն ըզ°ընորհ յատուկ հրամանաւ
Առ թաղել զ°Սարգիս ընդ մեր տաճարաւ։

62 Ցետ որոյ Սարգիս պատուիրեր ինքնին
Իրրեւ պատրաստել ըզիմս տապանին,
Որ ամօքք յառաջ կազմ ամենեւին
Ըսպասէր նորուն հոգւոյ անօթին։

63 Ապայ զայրացեալ անդրէն ախտ Սարգսի
Ցօգոստոս ամսեան ե՛ ի Սեպտեմբերի՝
Ճընշէր ըզնա միշտ ջերմիւ ինչ կարի
Թէ եւ մերթ հանգչէր ի ժամ դիշերի։

64 Ցայնըմ միջոցի յամէն շաբաթու
Խոստովանութեամբ եւ զըղջմամբ ազդու
Հաղորդիւր ի տան միշտ յառաւօտու
Սուրբ՝մարմնով ե՛ արեամբ փըրկչին կենսատու։

65 Ի վերջին աւուրս սոյն իմ վարդապետ
Բազկատարած լեալ՝ օրհնէր զիս յաւետ
Առ ծառայելոյս նըմա ցայն իսկ կետ,
Խնդրեալ ի Տեառնէ ինձ վարձ շահաւետ։

66 Որ եւ խըրատու քաջալերական
Համզէր զիս յար յիւրում հեծութեան
Հետեւօղ լինել առաքինութեան,
Հերքիչ սընոտեաց, մերժիչ մոլութեան։

67 Ա՛յսուիկ եւ այլովք ազդոյ յորդորեաւ
Թէպէտ ամքեր զանձն իմ լի վըշտիւ,
Ա՛յլ զըրկիլս յիւրմէ ըզսիրտ իմ խըստիւ
Աղեխարշ գործեալ՝ լընոյր աղետիւ։

68 Նա անդ ի մահճի իւրում մահաբեր
Ըզբարերարս իւր բերանովն օրհներ,
Եւ վընասողաց ինքեան ազօթեր,
Զամենն Աստուծոյ խրնամոցն յանձներ:

69 Եւ թէպէտ դառն է ամենայն մարդկան
Ցիշատակն եւեթ կենաց ըզբաւման,
Ալ քաղցր իմն է այն ի յիշողութեան
Աստուածապաշտից՝ իմաստնոց համբոյն:

70 Որք ճանաչելով զինքեանս մահացու
Գիտեն թէ զատին թողլոց են վերջու,
Ուստի դ°փառս ունիլ յուսան ի բարձու
Յետ ճեմման նոցա ընդ ոտ փայլածու:

71 Յորոց եւ մինն էր բարեկրօն Սարգիս
Որ առաքինի կեանս վարմամբն յաստիս
Եւ հըմուտ գրտեալ կարդի աշխարհիս
Ամք գոլ փորձեր ըղբուն մեր լեզուս:

72 Ուստի հոգացեալ զանձնէն սոյն ժիր այր՝
Ճրնշեալ տառապեալ արութեամբ տոկայր,
Յաւէտ քաղցրագէմ անտրրտունջ մընայր,
Հոգւոյն փրրկութեան ըղձալով ըղձայր:

73 Այսպէս անցուցեալ զաւուրս իւր վերջին,
Փառս յաւէժ տըւեալ կամաց Արարչին,
Ներուժն ի քաւչաց հայցեալ ի մահճին,
Անսայր աւանդել Աստուծոյ զոգին:

74 Յաւարտ ամենից ըստ կոչման վերնոյն
Մերձեալ, ահ, առ նա օրհասի մահուն՝
Խրկեր ըղշադիապ զանգուածոյ մարմնոյն,
Յարտօսր բնկրգմեալ զանձն իմ առ ցաւուն:

75 Այսուիկ փոխեալ նա առ անեղ իւր Էն
Որպէս ամենայն մարդկան է օրէն,
Թողլոյր զիս որբ աստ թափուր ի շնորհէն,
Զուրկ յոտս իւր կալոյ յողջոյն ինքենէն:

76 Անդանօր որպէս հաւատ իմ եւ յոյս
Սիրովս անդորրեն զեռանդըն հոգւոյս,
Գրտեալ է վաղ իսկ հոգի նորին լոյս
Անհուն զըթութեամբ ծայրագոյն բարւոյս:

77 Այս ինչ դէպ լինէր ի մէջ գիշերի,
Յոր եզբիւր նախկին օրն Հոկտեմբերի,
Ի կատարածի նախնի քառորդի
Առաջնոյ ժամու աւուրն երկրորդի:

78 Դիական Սարգսի ծիծաղ կերպարան
Տեսողացն որոյ յակունան էր նըշան
Թէ փոխիւր յաստեաց նա զըւարճ, հաւան
Ջունելով յինքեան բիծ ինչ խըղճական:

79 Իսկ ի լուսանալ նոյն առաւօտու
Երկրորդի ամսոյն յաւուր շաբաթու
Եպիսկոպոսեան զարդարեալ զարդու
Դընիւր դին ի նաշ ձեռամբ երիցու:

80 Զոր եւ բազմին նախ ի տան նորին,
Ուր հաւատացեալք իսկոյն խըմբէին,
Վասն հոգւոյ նորին հանդիստ հայցէին,
Յողորմութենէն համայնց բստեղծչին:

81 Ապայ ի ճաշու ժամու բովանդակ
Հայոց՝ այլազանց խըմբեալ դուռնարտակ
Վառեալ զինուորաց՝ երիցանց դասակ
Դիոյն թափօրի հանդերձէին կարգ:

82 Նոյն սրգատեսիլ յուղարկման թափօր
Մեծաւ հանդիսիւ ըսկըսեալ զայն օր՝
Զամբոխ քաղաքիս որ շատ բիւրաւոր
Հաւաքեր իսկոյն ի մի վայր բոլոր։

83 Բազմախըմբական հանդէսն այն տրխուր
Խաչիւ խաչվառաւ ջահիւք յառաջիւր,
Հաւատացելովք մարտկօք հետեւիւր
Եւ Ուխտի մանկամիք դեսպականն հզրիւր։

84 Դագաղն այն բարձիւր անդ ի թափօրին
Ցերկոտասանից երիցանց լատին,
Զոր վառեալ զինուորք շըրջապատէին,
Եւ մոմեղինօք Հայք բոլորէին։

85 Խումբ լատինացի կըրօնաւորաց,
Եւ քահանայից ողջ Ուխտի մանկանց,
Ցառաջընթաց լեալ Հայոց երիցանց,
Երգէին դաս դաս ըստ ծխի իւրեանց։

86 Հանդիսայարդար եւ թափօրիս պետ՝
Էր այն Գերյարդոյ Տէր Հայր Կարապետ,
Որ Հայոց տեղւոյս ժողովրդապետ,
Եւ սուրբ Տաճարիս մեր հանդերձապետ։

87 Սա ունէր ընդ իւր ընկեր ւ՝ երգաբան
ԸզՊետրոս րաբունն՝ որ Մուրատճայեան,
Եւ զնա՝ որ էի յայն հանդիսարան
Ցոյժ տըրտմահաղորդ փըղձկեալ լալական։

88 Անդ մեք ըզպաշտօն հոգւոց հանգուցեալ,
Ըստ ծխի մերում ողբաձայն երգեալ,
Սարգսի դագաղաց նախընթաց եղեալ,
Կըրկաք ի ձեռս ըզկերոնս լուցեալ։

89 Ա յսպէս հանդերձեալ թափօրն ողբալի
Ընթանայր յուշիկ յաւէժ ըստ կարգի
Ի մեծ հրապարակ յաւագ փողոցի,
Եւ յայլ պողոտայս այսըր քաղաքի։

90 Ցետոյ յուղարկումն այս կանոյր դադար
Հանդերձ դագաղօք յայս մեր սուրբ տաճար,
Ուր բազմարան ինչ ջահիւք պատրաստ կայր,
Յորոյ վերայ նաշն հանգուցեալ մընայր։

91 Ապայ ձօնէ անդ պատարագ ի ձայն
Ժողովրդապետն Ազգիս Արամեան,
Որ յետոյ առնէր ձայնիւ ողբական
Բոլոր մեօք հանդերձ պաշտօն հանգըստեան։

92 Իսկ ընդ երեկոյս նորին իսկ աւուր
Անդրէն յայս տաճար բազմութիւն խըմբիւր,
Ուր դուրթ Տեառն ի մէնջ սակս նորա մաղթիւր,
Քահանայաթաղն ամբողջ կատարիւր։

93 Վերջու ի զարդու յայնց մերկացուցեալ
Մաքուր պատեն°օք մարմինն ամփոփեալ
Ի Դիր հանգստեան խընկեալ եւ օրհնեալ
Հանդչիւր սաղմոսեալ ւ՝ ափսոս կարդացեալ։

94 Անդ ընդ իւր պատեալ կապարաւ թաղիւր,
Կըրկնակի լեզուաւ կարճ վէպ վարուց իւր,
Որ ասէն շեշտիւ յինէն շարադրիւր,
Եւ յիտալացի բարբառ թարգմանիւր։

95 Զայն թարգմանութիւն ոճիւ յոյժ յարմար
Քալ Մուրատճայեան Տէր Պետրոսն արար,
Որ էր աստ Սարգսի խոստովանահայր
Ցորոյ տանն իսկ մեք միշտ կալաք դադար։

96 Իսկ մինչեւ ցայն վայր ի Հանդէսն յայնմիկ,
Ըզբաղեալ գործով ողբալի լըռիկ,
Ըզդերապայծառ Հայրն իմ երջանիկ,
Եւ զորբութենէս խորհեալ սակաւիկ:

97 Զի ներկայութիւն նորին դիակն
Թէպէտ հարուածէր զոգիս տըխրական,
Այլ զաչս ըսփոփէր փոքր ինչ յայն ատեան,
Որովք պատրէի ես զօրէն մանկան:

98 Բայց նոյն ակունք իմ յորժամ կորուսին
Զառարկայն որով անդորրեալ կային
Իսկոյն արտասւօք ոտինս ձայն տային
Ըզկորըստենէ գըլխոյս գըլխովին:

99 Ասա էր տեսանել ըզփըղձուկ սրտիս՝
Որ յորդեալ հապճեպ ցաւ եւ կըսկիծ չիս,
Հարեալ խոցոտեալ գալարեալ ըզգիս,
Զիարդ յարտասուաց վըտակ սուղէր զիս:

100 Թէպէտ նոյն տագնապ ե՛ անձկութիւն ոգւոյս
Տայր զիս երեւիլ վերթի տըկար ե՛ անյոյս,
Այլ գիտօղք վըշտաց իմ տառապելոյս
Ոչ մեղադրէին զիս որպէս անուս:

101 Զի տեսանէին զիմ ցաւոց պատճառ
Ոչ գոլ մի միայն այլ բազմահամար,
Այն է կորուստ հօրս բաբունեւոյս պայծառ,
Որըութիւն անձինս յայս երկիր օտար:

102 Դարձեալ կալը որպէս անգըլուխ անդամ
Զերթի անղեկ նաւակ անտերունչ, տարտամ,
Անյեցուկ, անկախ, համբակ յարաժամ,
Առանց խըրատչի եւ անբարեկամ:

103 Նաեւ պանդուխտ կալս ի մէջ այլազանց,
Անծանօթութիւնս տեղւոյս ըբնակչաց,
Անհըմուտ գոլն իմ կողմանցըս լեզուաց
Կենցաղավարման, ծիսից ե՛ արարմանց:

104 Սոյնք եւ նըմանիք սոցին բովանդակ
Նիւթէին սըրտիս ցաւ առ հասարակ
Ուստի բանաւոր փաստիւ համարձակ
Ողբայի լալով զիմ դաստիարակ:

105 Եւ թէպէտ տեղւոյս Արամեանք շըքեղ
Մըխիթարէին զիս բանիւ համեղ,
Այլ զըրոյց նոցին չէր դեղ ինչ զօրեղ
Առ մեղկել զաղէտս, բուժել զիմ քաղցկեղ:

106 Ա՛յսպէս զաւուրս ինչ մորմոքեալ սըրտիւ
Եղուկ ինձ ձայնեալ, Հօրս՝ ափսոս կոծիւ,
Կամաց Բարձրելոյն տեւեալ փառս պատիւ՝
Անդորրէի զիս նորին իսկ շէրմիւ:

107 Որպէս եւ առնեմ ցայսօր ըընոյն բան,
Միշտ ծառայելով յայս մեր ժամատան,
Ուր ըսփոփանք իմ նախագասական՝
Ի գերերջանիկ Հօրըս դամբարան:

108 Ի վերայ շէրմին կափարչէն վիմի
Վերտառութիւն ինչ ի նըմին վայրի
Շարադրեալ յինէն քանդակիւր ըզ՚կնի՝
Ի գովեստ ազնիւ բաբունեւոյս քաջի:

109 Սարգսի ըզպատկերն իսկ կենդանագիր
Նըկարել եւու ասա նախ փոքրագիր
Որ յետոյ զարդուք Տեսչի մեծագիր
Օրինակեցաւ ի դըրչէ ընտիր:

110 Սոյն կենդանագիր բաբունեայս պատկեր
Կախեալ կայ զորմով յաւանդատան մեր,
Որով իբր յաւէտ դիտեալ զիմ հայր, տէր՝
Դարմանեմ առ իւր՝ յիս վաղ իսկ լեալ սէր։

111 Պատկերս այս ուրեմն եւ հօր իմ շերիմ
Հաստեցին աստէն ցայսօր ըզնիստ իմ,
Ոչ ներելով ինձ փարիզու ուշիմ
Հ°ռօմայ ե՛ այլ շինից գոլ բնիկ մըտերիմ։

112 Աստանօր ահա յետ բազում ամաց
Երթել կամեցայ վէպ վարուց կենաց,
Սարգիս բաբունեայս եւ Հօրս գերազանց,
Թէեւ անհնթեթ ոճիւ համբակաց։

113 Ցոր եթէ գըտցէ ոք ըստուգապէս
Զինչ ինչ որ յայլ վէպ արդեօք չէ այնպէս
Նոյն չէ սըտուրթիւն այլ սըղալի պէս
Մուծեալ կայ թերեւս յայս վէպ յանփորձէս։

114 Զի թէպէտ ըղճաւ բանիցս երգելոց
Առեալ եմ յըստոյգ լըրոց եւ գըրոց,
Իսկ անսըղալն է Տէրն արարածոց,
Որ ներէ յաւէտ սըղալից մերոց։

115 Ապա եւ գիտնոց յանկեղծ ներմանէն
Ցուսամ թէ ոչ իսկ զըրկիմ ես աստէն,
Որ յանդգնեցայ չափաբանօրէն
Երգել զերդ Հօր իմ աշակերտօրէն։

ԵՐԳ ԱԻԱՆՁԻՆ

Աստէն տեսանեմ, գոլ ինձ պարտ ե՞րէն
Խօսիլ յատկապէս՝ գինէ ինչ եւս գինէն.
Գէթ ընթերցողք իմ, համառօտօրէն։
Ծանիցեն զո՞վ գոլս՝ եւ զո՞ւտիս ամէն։

1 Արդ՝ ծընեալ եմ ի Թ°ուին փըրկչէ,
Հազար եւ եօթն հարիւրորդի,
Քառասներորդ եօթներորդի,
Ի միջագետս հուպ Տիգրիսի։

2 Այն է յԱմիթ շէն հրաշակերտ,
Որ եւ ասի Տիգրանակերտ,
Եղեալ քեռւոյս նախ աշակերտ,
Որ նոյն Ամթայ էր հովուապետ։

3 Ծընօղքս եկեալ ի Բաղիշոյ,
Ի բուն իւրեանց իսկ հայրենւոյ,
Բընակէին անդ ըստ մարդոյ,
Վըտարանդւոյ ե՞օտարոտւոյ։

4 Քանզի սեպուհ իշխանք կորդեաց,
Որք տիրէին եւս Բաղիշեանց,
Զինեալ յաւէժ ընդդէմ միմեանց,
Բ°նակս առնէին տարագընաց։

5 Հայր իմ կոչիւր Քօսէնց Սահակ,
Մայրս Նուրտինեանց Մարթա զաւակ,
Երկուքն իսկ լաւ բարուց ունակ,
Զորս գովել ինձ թէպէտ չէ հարկ։

6 Զի Բաղիշեանց յայտ է համբաւն,
Թէ Նուրտինեանց եւ Քօսէնց տաւն
Զիա՞րդ էին յար բարեսաւն
Եւ ընչաւէտ եւ զարդարուն։

7 Նաեւ Յակոբ պապս մայրական,
Որ բաբունն էր ըզՀետ մահուան,
Կընոջ իւրոյ սակաւամեան,
Էր առաջնորդ հօտին Ամդեան։

8 Սա մինչ Բաղէշ էր յանդորրու,
Որդւով իւրով Աբրահամու,
Նըստէր ի վանս Սուրբ Յօհաննու,
Վերաճայնեալ Ամբրդօլու։

9 Ուր նա Ձ որդին ըզՀետ ուսման,
Ըգկարդ, վեղար եւ գաւազան,
Ի միասին արժանանան,
Առնուլ ի տօնս Հանդիսական։

10 Անտի ապայ սոյն երկոքին,
Ցուխտ երթային Յէջմիածին
Ուր Նըւիրակ զոյգ կարգէին,
Մեր աղուանից մեծ աշխարհին։

11 Եզեալ նոցա պաշտօնըն գայն,
Դարձեալ ի վանս տեղւոյն իջման,
Կաթուղիկոսն օրհնէր յատեան,
Եպիսկոպոս կից զերկոսեան։

12 Որք եւ անտի յետ ինչ ամաց,
Ըստ բաղձանաց սըրտից իրեանց,
Ցուխտ գընային սըրբոց տեղեաց.
Ցերուսաղէմ շէն սըխրալեաց։

13 Ուր Գրիգոր քաջ պատրիարք,
Ճանաչելով, նոցուն տոհմ, յարկ,
Առնէր նոցա շուք, շընորհ յարդ,
Կարգեալ յիւրոց րաբունեաց կարգ։

14 Որ եւ զՆոսին ըզՀետ փոքու,
Զոյգ Նըւիրակ սուրբ Յակոբոյ
Կարգէր յաշխարհս մեծ Մոսկովու,
Եւ մանաւանդ Աժդարխանու։

15 Ցետ վաղջանման Գըրիգորի,
Սոյն երկոքին հայր եւ որդի,
Գընան ի շէն Կոստանդենի,
Ցաւուրս Յակոբ պատրիարգի։

16 Անդէն նոքին մարդավարեալ,
Առ ժամանակ մի դադարեալ,
Տեառն Յակոբու ծանօթացեալ,
Ի նըմանէ լինին պատուեալ։

17 Ուր կարապետն որ սըվաճի,
Ապարանից թագաւորի,
Տայր ըզքոյր իւր Հարազատի,
Պապիս Յակոբ վարդապետի։

18 Սոյն սա եղեալ յետոյ միջնորդ,
Կարգիւր պապ իմ, անդ առաջնորդ,
Շինին Ամէժայ յայնժամ պերճ յորդ,
Պետրոս Րաբբունի կացեալ յաջորդ։

19 Ա՛յս ինչ լինէր իբր յայն ամին,
Յոր ըսկըսայ նախ առաջին,
Յանդէտս դիտել զՈլոյս արեգին,
Անդ մօր իմում յանքոյթ զըրկին։

20 Իսկ յետ իբրու հընդից ամաց,
Հաւն իմ Յակոբ զաթոռն յանձնեաց,
Աբրահամու որդւոյն կամաց,
Հաւանութեամբ իւրոց խաշանց։

21 Ցետ սակաւու պապս ծերունի,
Ի վանս տեղւոյն որ Արղընի,
Բարձրահայեաց Աստուածածնի,
Ի հանդերձեալն անդրափոխի:

22 Ապա չըւեալ Աբրահամու,
Երթայր ի շէն Կոստանդընու,
Ուր յանուն իւր յետկար առնու,
Առ հովուել ղիմ Ամդայ ածու:

23 Յայնմ վայրի, ղառաղաշեան.
Աղէքսանդրը որ Բիւզանդեան,
Կաթուղիկոսն Արարատեան,
Զբուէր անտի առ վայրն իջման:

24 Ուր եւ ընդ իւր տանէր անգամ,
Յեղդոկիոյ քաղաք յայնժամ,
Ըղքեռիս իմ Տէր Աբրահամ,
Զերթ ուղեկից եւ բարեկամ:

25 Անտի քեռիս զատ ի վեհէն,
ՅԱմիթ քաղաք դարձեալ անդրէն,
Պատուիւր յողջոյն իւրմէ հօտէն,
Քաջ եւ հըսկող հովուի զօրէն:

26 Նա զի համեստ մայր իմ Մարթա,
Թողեալ յաստին զիս եօթնամեայ,
Փոխեալ էր առ կեանս մըշտակայ,
Զարգանայի առ քեռս ապա:

27 Եւ մինչ էի իբր եօթնամեան,
Վարժեալ փոքր ինչ յընթերցարան,
Բրնակէի ես յօթարան,
Աբրահամու քեռւոյս արժան:

28 Անդ եւ ի բերձ վանս Արղընւոյ,
Ոչ կասէի յընթեռնըլոյ
Ուր եւ դըպիր եղէ յետոյ,
Ծառայելով եկեղեցւոյ:

29 Ապայ ըզպէտս հոգւոյն վ°ճարեալ,
Փոխիւր յաստեաց հայր իմ սիրեալ,
Որ ուղղափառն էր թագուցեալ,
Զի ի նեզւոց կայր պակուցեալ:

30 Որ զաւուրս իւր միշտ համբուրեաց,
Ըզդառնութիւն կուռ փորձանաց,
Եւ մեծ սուղս միջագիտաց,
Զ°վերջին բաժակ լեզւոյն փորձեաց:

31 Ցետոյ քեռիս յամին հազար,
Եօթըն հարիւր որ միանայր,
Ընդ վաթ°աներորդ երրորդ համար,
Գրաւիւր մահու չապրեալ յամայր:

32 Եւ զի վաղյան սոյն իմ քեռւոյ,
Դիպիւր ի վանս իսկ Արղընւոյ,
Ուսաի թաղիւր մերձ հօր իւրոյ,
Անդ առ դըրան եկեղեցւոյ:

33 Այն զի քեռիս գըթով սըրտին,
Դաստիարակ գ°տաւ իմ անձին,
Վասն այն զանուն հօրըս յարկին,
Թողեալ՝ առի ը°քեռւոյս նուրբին:

34 Ի նոյն վայրի հեղն Յովակիմ
Որ էր նո°ւիրակ ի գաւառն իմ,
Սուրբ Յակոբայ որ ի Սաղիմ,
Գումէթ ցուցանէր ի վերայ իմ:

Ցոր եւ յարէր գլխս յիմ նահանգ,
Սուրբ Քաղաքին տեսման փափաք,
Ցորմէ եղէ իսկ Սարկաւագ,
Ի Դամասկոս մայրաքաղաք:

Ընդ որ յետոյ անտուսա եղէ,
Ցերուսաղէմ յուխտ սուրբ հիրմի,
Ի՞անտի ի մեծ Պօլիս եկի,
Որպէս ի վեր անդր ասացի:

Դիւանիս մէջ գտնուած քնագրոյն յար եւ նման ըլլալուն ի վկայութիւն կը ստորագրեմ՝ իբրեւ դիւանապետ

ՕՐԹԱՔՂՕՑ Կ. ՊՕԼՍՈՑ *Հ. ԻՍԱՀԱԿ Վ. ՍՐԱՊԵԱՆ*
12 Յունիս 1906 *Միաբան Անտոնեան:*

ՎՔԸՉ:

Բ.

1720—1775.

ՍԱՐԳԻՍ ԱՐՔԵՊ. ՍԱՐԱՖԵԱՆ

ԵՒ ԻՒՐ ԺԱՄԱՆԱԿԸ

1720—1775.

ՍԱՐԳԻՍ ԱՐՔԵՊ. ՍԱՐԱՖԵԱՆ

ԵՒ ԻՒՐ ԺԱՄԱՆԱԿԸ

Յեղինակութիւնք :

Երբ Բաբգէն Վ.ի հրատարակած "Յովհաննէս կոլոտ պատրիարքի կենսագրութիւնը„ (Վիեննա 1904) կարդացի, մտագրութիւնս գրաւեց կոլոտի աշակերտներէն նշանաւոր անձնաւորութիւն մը, Սարգիս Վ. Սարաֆեան, վաղուց ծանօթ գրեթէ միայն իր հրատարակութիւններովը, երբ մանաւանդ անոր մանրամասն կենսագրութեան գոյութիւնը կը ծանուցանէր բանասէր վարդապետը (էջ 202, 218): Անտարակոյս շատ նոր տեղեկութիւններ ամփոփած պիտի ըլլար սոյն կենսագրութիւնը՝ Սարգսի եւ իւր ժամանակին դէպքերուն վրայ:

Այս կենսագրութիւնը կը պահուի Անտոնեան Ցարգելի Միաբանութեան Միջագիւղի (կ. Պոլիս) վանքը: Իմ խնդրանքս՝ եւ բարեհաճ թոյլտուութեամբ աղուամիտ գերապայծառ Ընբահօր՝ գերյ. Միասէրեան Հ. Ռափայէլ Թ.

Վ.ի, վանքին արդիւնաւոր Մատենադարանապետն ու Դիւանապետը՝ Գեր. Հ. Խաչակ Վ. Սրապեան, յանձն առաւ սոյն կենսագրութիւնն ընդօրինակել եւ տպագրութեան սրբագրութիւնները հոգաց ամենայն խղճմտութեամբ։ Կենսագրութիւնս հրատարակուեցաւ "Հանդէս Ամսօրեայ„ի 1906, 205, 250, 325. եւ 1907, 7. 47, 76, 109, 169, 195 էջերուն մէջ։

Սոյն կենսագրութիւնը տպագրութեան տալու ժամանակ՝ դիտաւորութիւնս էր ինձի մատչելի վաւերագիրներով անոր ստուգութիւնը փորձի տակ դնել, եւ Սարգսի հետ՝ նաեւ ժամանակակից եւ կենակից հայ կաթողիկեայ եկեղեցական անձնաւորութեանց քանի մը հատին կեանքն հետազօտել, ի լոյս հանել ինչ որ ծածկուած կար այս մասին։ Ուրախ եմ որ կարող պիտի ըլլամ առաջնակարգ աշխատասիրութեան մէջ շատ նորութիւններ, շատ անձնաւորութիւններ ներկայացընել, միշտ յեցեալ վաւերագիրներու. բայց պատմական չոր իրողութենէ անդին՝ խորհրդածութիւններու կամ անձնաւորութիւններու առանց անցնելու։

Այս նպատակաւ աչքի առաջ ունեցայ շատ վաւերագիրներ եւ քանի մը տպագրութիւններ, որչափ միջավայրս կը ներէր։

1. Անտոնեան Ցարգոյ Միաբանութեան Դիւանն ու Մատենադարանը մատչելի եղաւ ինձ՝ շնորհիւ Գեր. Հ. Ի. Սրապեանի։ Ինչ որ այս տեղէն քաղեցի, առաջնակարգ գործիս մէջ կը նշանակուի՝ "Դիւ. Անտ.„ եւ "Մտնդրն. Անտ.„։

2. Իտալիոյ Լիվոռնոյ քաղաքին կաթողիկեայ Հայոց Ս. Գր. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ Դիւանը 73 կտոր վաւերագիր գտնուեցաւ Սարգիս Արքեպ.ի վերաբերեալ, զոր եկեղեցւոյն Գեղց. Մեծաւորն՝ Գր. Ծ. Վ. Պահապանեան ամենայն աղնուութեամբ իմ տրամադրութեանս տակ դրաւ, եւ Սարգսի գերեզմանի մասին պէտք եղած տեղեկութիւնները տուաւ։ Գործոյս մէջ կը նշանակեմ՝ "Դիւ. Լիվ.„։

3. Վենետիկի Մխիթարեան Ցարգոյ Միաբանութեան օգնական Մատենադարանապետն Գեր. Հ. Մկրտիչ Պոտուրեան, աղնիւ միջնորդութեամբ Գեր. Հ. Աթանաս Վ. Տիրոյեանի, հաճեցաւ Սարգսի առ Մխիթար Աբբայ գրած ինը նամակներու օրինակը ղրկել, եւ անոր հրատարակութիւններէն հինգին վրայ տեղեկութիւններ տալ ըստ խնդրանացս։ Գործոյս մէջ կը նշանակուի՝ "Դիւ. Մխիթ. Վենետ.„։

Այստեղ իմ մասնաւոր շնորհակալութիւններս կը յայտնեմ վերոյիշեալ Գեր. Անձնաւորութեանց, որոնք ամենայն հոգածութեամբ օգնեցին ինձի եւ գործոյս կատարելութեան գլխաւոր սատարներն եղան։

Տպագիրներէն գործածած, համեմատած եւ ուղղագրած եմ՝

1. Զամլեան Հ. Մ, Պատմ. Հայոց, Գ. Հտր., Վենետ. 1786։ Գործոյս մէջ նշանակուած՝ "Զամլ.„։

2. Ո–ղո–բղեան Մ. Վ., Պատմ. Հայոց գաղթականութեան... ի Լիվոռնոյ... Վենետ. 1891։ Նշանակուած՝ "Ուղղ.„։

3. Տաշեան Հ. Յ., Յուցակ հայերէն ձեռագրաց Մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վիեննա։ Վիեննա 1895։ Նշանակուած՝ "Տաշեան„։

4. Ալիշան Հ. Պ., Հայ-Վենետ։ Վենետիկ 1896։ Նշանակուած՝ "Հայ-Վենետ.„։

5. Աոպոր Հրանտ, Կ. Պոլսոյ Հայերը եւ իրենց Պատրիարքները, Ընդարձակ Օրացոյց ազգային Հիւանդանոցի, Կ. Պոլիս 1901, էջ 77—258։ Նշանակուած՝ "Ընդ. Օր.։„

6. Բոբբէն Վ. Կիւլէսէրեան, Կոլոտ Յովհ. Պատրիարք, Վիեննա 1904։ Նշանակուած "Կոլոտ„։

7. Նոյն, Ցիշատակարան Գրիգոր Պատրիարքի Պասմաճեան, "Բանասէր„ Փարիզ, 1905։ Նշանակուած՝ "Ցիշտկրն.„։

8. Աղէքսանդրեան Անդր. Գեր. Համառօտ Պատմ. երկոտասան կաթողիկոսաց, Վենետ, 1906։ Նշանակուած "Աղեքսանդրեան„։

9. Նոյն, Համառօտ Պատմութիւն Եպիսկոպոսական Աթոռոց ի Պատրիարքութեան կիլիկիոյ։ Վենետ. 1906։ Նշանակուած՝ "Աղեքսանդրեան Ա.„։

Նաեւ 10. Ա–ֆէրեան Ստեփ. Եպ., Պատմ. Գաղատիոյ Հայ կաթողիկեայ Հասարակութեան, գրուած՝ 1810, ընդօրինակուած Առաքելեան Կրպտ. Եպ. է 1882ի Կ. Պոլիս. Հայատառ տաճկերէն, ձեռագիր։ Նշանակուած՝ "Ազգեր.„։

11. Սաֆէ Պէյէ Սարաֆ Յովհաննիսեան, ազգային պատմութեան վերաբերեալ քանի մը ձեռագիրներ, գրուած 1760—1807, զորոնք ազնիւ բարեկամն Մեծ. Տր. Վ. Էֆ. Թորգոմեան տրամադրութեանս թողուց։ Կը յայտնեմ իրեն խորին շնորհակալութիւնս։ Նշանակուած է՝ "Սարգ. Դպ.„

Ասոնցմէ զատ անցողաբար գործածուած տպագրութիւնք, գիւանք եւն նշանակուած են իրենց տեղը։

Սարգիս Արքեպ. Սարաֆեանի կենսագրութիւնը մահուանէն ետեւ՝ 1789ին ոտանաւոր գրած է իր ձեռնասուն աշակերտն Յովհ. Վ. Նուրտինեան, որուն մի միակ սկզբնագիր օրինակը կը գտնուի ի Դիւ. Անտ., ինչպէս Նուրտինեանի ուրիշ գրութեանց եւ նամակաց գրեթուն համեմատութեամբ ստուգած եմ։ Գործոյս սկիզբը գրած եմ զայս, ամենայն ճշդութեամբ, միայն տները թուագրած եմ։

Աշխատասիրութեանս մէջ պահած եմ սոյն բնագրին տասն երգերու կամ գլուխներու բաժանումը, պատմական կէտերն ամբողջ, լռելով անոր խորհրդածութիւններն ու դատողութիւնները։ Անոր աւանդածներն ընդարձակած եմ ուրիշ աղբիւրներէ, եւ ժամանակակից հայ կաթողիկեայ եկեղեցական անձնաւորութեանց վրայ կենսագրական տեղեկութիւններ ըստ պատշաճի զետեղած եմ։ Եթէ ասով պատմութեան ընթացքն երբեմն կ'ընդհատի՝ ուրիշ անձանց միջամտութեամբ, այն դիտմամբ եղած է։ Թա-

մանակակից հայ կաթողիկեայ մէկ քանի անձանց եւ դիպաց վրայ աւանդուած եւ մանաւանդ անծանօթ մնացած տեղեկութիւններն ամփոփել ուզած եմ, որոնցմէ դեռ շատ ունիմ, թողած ուրիշ ժամանակի վերաբերեալ գործերու մէջ աւանդուելին:

Կենսագիր Նուրտինեան Յ. Վ. իր մասին մանրամասն տեղեկութիւն կու տայ իր այս գործին մէջ՝ "Երգ առանձին" բաժնով, զորոնք այստեղ կը համառօտեմ:

Յովհ. Վ. Նուրտինեան ծնած է 1747ին Տիգրանակերտ, հայրն էր Սահակ Քօսեանց, մայրը Մարթա՝ ծնեալ Նուրտինեան, որոնք իրենց ծննդավայր Բաղնիչէն գաղթած էին՝ կորդուաց (Քիւրտերու) երեսէն փախչելով: Ծնողքն հարուստ եւ բարեհամբաւ էին: Յովհաննէս եօթնամեայ էր երբ մայրը վախճանեցաւ. իսկ հայրը վախճանեցաւ իբր 1755ին, որ գաւառնուէթեամբ ուղղափառ կաթողիկեայ էր, բայց նեղչաց վախէն ծածուկ կը պահէր:

Յովհաննիսի մօր Մարթայի հայրը՝ Յակոբ Նուրտինեան քահանայ էր, եւ իր դեռատի կնոջ մահուանէն ետեւ, Բաղնիշու խռովութեան ժամանակ, իր Աբրահամ որդւոյն հետ Ամիդօլու Ս. Յովհաննու վանքն առանձնացաւ: Հոն թէ ինքն եւ թէ որդին ուսում առնելէն ետեւ՝ միասին վարդապետական կարգ, գաւազան եւ վեղար առին: Ցետոյ երկուքը Էջմիածին ուխտի գացին, եւ միասին նուիրակ ղրկուեցան Աղուանից աշխարհը: Սոյն պաշտօնը լաւ կատարեցին,

եւ ի դարձին՝ կաթողիկոսն երկուքը մէկտեղ Եպիսկոպոս ձեռնադրեց: Քանի մը տարի ետքը միասին Երուսաղէմ ուխտի գացին, ուր Գրիգոր Շղթայակիր Պատրիարք (ընտր. 1716—1749 փետր. 12 †) մեծ պատիւ եւ ընդունելութիւն ըրաւ իրենց, եւ զիրենք իր Եպիսկոպոսաց դասուն մէջ առաւ: Քիչ ետքը Պատրիարքը զիրենք Ս. Յակոբայ նուիրակ կարգեց ռուսական երկիրներու, մանաւանդ Աժտարխանու:

Գրիգոր Պատրիարքի մահուանէն ետեւ՝ այս երկուքն, հայր եւ որդի, Յակոբ Նալեան Պատրիարքի օրով (15 փետր. 1741—1749, Մարտ 26 †) Կ. Պոլիս գացին, Պատրիարքէն մեծ պատուով ընդունուեցան եւ քիչ մ'ատեն հոն մնացին: Այնտեղ արքունի պալատան "ըվէճի կապետ իր քոյրը Յակոբ Եպ.ին եղբօրը տուաւ, եւ անոր ազդեցութեամբ՝ Յակոբ Եպ. Առաջնորդ անուանուեցաւ Տիգրանակերտի, իբրեւ յաջորդ Առաջնորդ պետրոս Եպ.ի: Իբր հինգ տարի ետքը ծերունի Յակոբ Եպ.՝ ժողովրդեան հաւանութեամբ աթոռն իր որդւոյն՝ Աբրահամ Եպ.ին յանձնեց, եւ Արղնի Բարձրահայեաց Ս. Աստուածածնի վանքն առանձնացաւ, ուր քիչ ետքն առ Աստուած փոխուեցաւ:

Աբրահամ Եպ. գնաց Կ.Պոլիս եւ Տիգրանակերտի առաջնորդութեան հրովարտակն առաւ: Նոյն միջոցին (1754) Կ.Պոլսեցի Աղեքսանդր Նորընտիր կաթողիկոսն Ղարաղաշեան Կ.Պոլսէն Էջմիածին կը մեկնէր. հետն առաւ Աբրահամ Եպ.ն իբրեւ բարեկամ եւ ուղեկից.

Եւդոկիա իրարմէ բաժնուեցան, եւ Աբրահամ հասաւ Տիգրանակերտ։ Ինը տարի լաւ հովուեցին եւեւ՝ 1763ին վախճանեցաւ Արղնայ վանքը, եւ եկեղեցւոյ դրան մօտ՝ հօրը քով թաղուեցաւ։

Յովհաննէս մնրը մահուանէն ետեւ՝ իր քեռւոյն՝ Աբրահամ Եպ.ին խնամոց տակ էր, եւ երբ եօթ տարեկան եղած ատեն հայրն ալ վախճանեցաւ, Աբրահամ զինք քովն առաւ, եւ Արղնայ Բարձրահայեաց վանքը Յովհաննէս ուսման կը պարապէր եւ դպիր եղաւ։ Աբրահամու մահուընէն ետեւ՝ թողուց Յովհաննէս իր հօրը "Քօսեանց„ մականունը, եւ քեռւոյն "Նուրտինեան„ մականունն առաւ, վասն զի քեռին իր հոգեւոր եւ մարմնաւոր դաստիարակն եղած էր։

Այս միջոցին Երուսաղէմէն Տիգրանակերտ նուիրակ եկած էր Յովակիմ Եպ. Քանաքեռցի, որ վերջէն Երուսաղէմայ Պատրիարք եղաւ (2 Օգ. 1775—1793 Սեպտ. 25 †)։ Յովակիմ գթաց այս որբ պատանւոյն, հետն առաւ, Դամասկոսի մէջ Սարկաւագ ձեռնադրեց, եւ Երուսաղէմ տարաւ։ 1765ին Յովակիմ Եպ. իբրեւ վերէլ Երուսաղէմի՝ Կ.Պոլիս եկաւ, հետը բերաւ Յ.Նուրտինեան սարկաւագը, որ վեց ամիս անոր քով մնալէն ետեւ՝ զատուեցաւ եւ բնակեցաւ եղբօրը քով, որ շատ տարիներէ վեր իր ազգականաց հետ Կ.Պոլիս հաստատուած էր։ Աղուհացից օրերը շատ վարդապետներու քարոզները լսեց Յովհաննէս. բաղձաց նաեւ Սարգիս Աբգեպ. Սարաֆեանի քարոզներուն ներկայ ըլլալ, որուն համբաւը լսած էր՝ իբրեւ անուանի

քարոզիչ եւ մեկնիչ Ս. Գրոց, դիւրուսոյց պարզամտաց։ Յովհաննէս ստէպ Ղալաթիոյ Ս. Գր. Լուսաւորիչ կ'երթար քարոզն, որով ծանօթացաւ եւ բարեկամացաւ Սարգսի։ 1766ին գարնան խնդրեց Սարգսէն, որ զինք իբրեւ աշակերտ քովն առնու։ Ամիս մ'ետքը՝ Միջագիւղ Սարգսի բնակարանն հաստատուեցաւ՝ միջնորդութեամբ Պետանեան վարդապետի։ Հոն երեք տարի աշակերտեցաւ ետեւ, հաւանութեամբ Գրիգոր Պատրիարքին՝ Սարգիս զՅովհաննէս քահանայ ձեռնադրեց 3 Ապր. 1769ին ի տօնի "Մուտն ի Վերապն„, եւ նոյն օրը կրօնաւոր կամ աբեղայ ըրաւ տալով "Վեղար՝ փիլոն ապայ„։ Այս ձեռնադրութեան ժամանակ բոլոր աղգին առջեւ չսիշատակուեցան ծանօթ նզովքները, եւ անընդունելիները (տաթեւացի եւն)։ Ըստ սովորութեան՝ երեք ամիս ետքը հրաման տուաւ Սարգիս, որ Նուրտինեան քարոզէ։

Յովհ. Վ. Նուրտինեան 1772ին Սարգսին հետ Իտալիա գնաց, Սարգսի մահուանէն ետեւ Լիվոռնոյ հաստատուեցաւ, 1789ին անոր կենսագրութիւնը գրեց, ինչպէս նաեւ անոր տապանագիրը։ Ունի ոտանաւոր նամակ մը (Գիւտ. Անտ.), գրած 3 Մայիս 1790, առ Ստեփ. Վ. Ափթանտիլեան, Եպ. Ախալցխայի, Ձեռնադրիչ ի Հռոմ (1785—1795), որով կը ծանուցանէ, թէ Ջուղայեցի խօճամալ Սաֆար մեծահարուստը Հնդկաստանէն Լիվոռնոյ եկած է, եւ Նուրտինեանի հետ կրօնական վէճեր ընելէն ետեւ՝ համոզմամբ կաթոլիկէ հաւատքն ընդունած է։

Նուրտինեան մեռած է 56 տարեկան՝ 6 փետր. 1803ին, եւ թաղուած ի Լիվոռնոյ։ Ունի կտակ մը, որով Լիվոռնոյ քաղքին համար քանի մը բարեգործական տրամադրութիւններ ընելէն ետեւ՝ ստացուածոց ժառանգ կը դնէ Կ.Պոլիս բնակող իւր եղբօրորդին Մուրատ Նուրտինեանը, իսկ գրքերն ու գրութիւնները կը թողու Ընտանեան Մխիթարեան վանքին (Դիւ. Լիվ.), ուր եւ կը մնան Սարգիս Արք. Սարաֆեանի գրոց հետ, զորս ժառանգած էր Նուրտինեան Վ.։

* * *

Աշխատասիրութիւնս անշուշտ պիտի ընդարձակէ քննասէր, եկեղեցասէր, պատմագէտ եւ հնախօս ընթերցողներու ծանօթութիւնը. եւ հայ կաթողիկեայ հասարակութեան ծը դարու նշանաւոր մէկ քանի եկեղեցականաց կենսագրութիւնը ծանօթացընելով՝ ազգին նոյն մասին հետզհետէ կազմակերպումը պիտի ներկայացընէ։

1.

Սարգսի ծնունդը, պատանեկութիւնն եւ աշակերտիլն Ըռվհաննու Կոլոտի։

Ակնցի Ալեքսան կամ Աղեքսանդր «ոթֆն (լումայափոխն) 1698ին Կ.Պոլսոյ մէջ ամուսնացաւ Պոլսեցի Թագուհւոյ հետ։ Թագուհի իւր անդրանիկն ի Կ.Պոլիս յղանալէն ետեւ՝ երկուքն ալ գործով Ադրիանուպոլիս փոխադրուեցան։ Այստեղ 1699ին, փետրուարին, Առաքաւորաց պահոց մէջ ծնաւ իրենց անդրանիկ որդին, որ եւ Ս. Սարգսի տօնին շաբաթ օրը մկրտուեցաւ, դրոշմուեցաւ եւ կոչուեցաւ Սըֆէօ։ Ծնողքն անմիջապէս Կ.Պոլիս դարձան, ուր մանուկն Սարգիս զարգացաւ օրըստօրէ, եւ յանձնուեցաւ երիցու մը յաշակերտութիւն։ Սարգիս քիչ ատենէն Սաղմոս, կտակարան, ժամագիրք եւ Շարական սկսաւ կարգալ եւ եկեղեցւոյ մէջ դպրութիւն ընել։

Ծննդեան եւ պաշտաման պարագաներէն առեալ՝ Սարգիս յետոյ Սըֆէան (կամ Սաֆեան), Ալէքսանդր, Աղէքսանդրեան, Բիւզանդեան, Բիւզանդացի, Կոստանդնուպոլսեցի, եւ կեսարեան, մականուններն առաւ։ Պէտք չէ շփոթել մեր Սարգիսը, միւս Սարգիս Վ. Կոստանդնուպոլսեցւոյ հետ, որ կը յիշուի ի յիշատակարանի «Գիրք որ կոչի Հարանց Վարք», Կ.Պոլ. 1720—1. «Ցիշել... զամենայն միաբան աշխատաւորս, եւ զբարեմիտ սպասաւորս սուրբ տեղեացն այսինքն զՍըֆէօ վրդ. Բիւզանդացի, զՊետրոս Վ. Եւդոկիացի... որք շրջին ի դրունս ողորմածաց՝ առ ի հաւաքել զտուրս, սակս սուրբ տեղեացն եւ Սուրբ Ցակոբայ գահին...։» Ումանք կ'անուանեն մեր Սարգիսը Թէէրտաղցի (Մուրատեան Մ. Վ. Պատմ. Հայաստ. Եկեղեցւոյ, Եղմ. 1872, էջ 592. Գաբր. Պատկանեան, «Արարատ», 1875, էջ 174) Թէքիրտաղի առաջնորդութենէն առնելով, կամ շփոթելով գար մը յառաջ ապրող

Կ. Պոլսոյ Պատրիարք Սարգիս Վ. Թէքիր-
տաղցւոյն հետ։

Չափահաս ըլլալէն ետեւ Սարգիս՝ ոսկեր-
չութեան արուեստին աշակերտեցաւ։ Սակայն
ասկէ համ չառնելով՝ ուզեց եկեղեցական ուս-
մանց հետեւիլ եւ քարոզներու ներկայ գտնուիլ։
Այս ժամանակի Կ.Պոլսոյ Հայոց Պատրիարքն
Յովհաննէս Բաղիշեցի կոչուած (նստած 9 Սեպտ.
1715, ըստ Բաբգէն Վ.ի անդ, էջ 173, Ծան. 2։
Սարգիս դպիր Յովհաննիսեան իւր մէկ ձեռա-
գրին մէջ կը գնէ Սեպտ. 7) իր հիմնարկած
դպրոցին մէջ ուշիմ պատանիներ կը ժողվէր եւ
կ'ուսուցանէր։ Սարգիս այս աշակերտաց զար-
դացումը տեսնելով՝ ուզեց անոնց դասակցիլ.
սակայն Հայրը՝ որուն մի միակ արու զաւակն էր
Սարգիս, բացարձակ ընդդիմացաւ ասոր։ Բայց
յետոյ տեսնելով որ անկարելի է զինք ետ կե-
ցընել՝ վերջապէս հաւանեցաւ, եւ Սարգիս
20 տարեկան աղնիւ պատանին, որ արդէն իբրեւ
դպիր՝ Սուրբ Կարգի չորս փոքր աստիճաններն
ընդունած էր, խանութին ու ոսկեղէնները ծա-
խեց, գոյացած դրամին կէսը գարձուց Հօրը՝ որ
դրամագլուխը դրած էր, միւս կէսն իբրեւ իւր
վաստակն անձին պահեց, եւ 1719ին մտաւ
պատրիարքական դպրանոցը։

2.

*Սարգսի վարդապետ ձեռնադրուիլը, քարոզչու-
թիւնը, Կեսարիոյ Առաջնորդ ընտրուիլը, Ս. Կարա-
պետի վանքին պարտքն հատուցանելու համար մինչեւ*

*Առանա եւ Բերիա նուիրաձեռնաբերութեամբ շրջիլը, եւ
եպիսկոպոսանալու համար Կարնոյ վրայէն Էջմիածին
ուղեւորիլը։*

Սարգիս այս դպրանոցին մէջ ինք զինք
ուսման տուաւ ամենայն եռանդեամբ, եւ երեք
տարի եւ քիչ մ'աւելի հոն մնալով՝ դասակից-
ները գերազանցեց, 23 տարեկան (1722) ձեռ-
նադրեցաւ կիսասարկաւագ եւ ապագ Սարկաւագ,
եւ երեք տարի ետքը (1726) քննութիւն տա-
լով՝ քահանայ ձեռնադրեցաւ եւ նոյն օրն՝

Ընկալեալ վեղար՝ սըրբոյն Անտոնի
ըստ ծիսի ազգիս՝ կըրօնաւորի,
մըտեալ ընդ լծով՝ վանական կարգի։

Այնուհետեւ աւելի եռանդեամբ աստուա-
ծաբանական ուսմանց հետեւեցաւ, Ս. Հարց
գրուածքները կարդաց եւ մասնաւորաբար քա-
րոզչութեան հետամուտ եղաւ։ Տարի մ'ետքը՝
1727ին կոչուած Պատրիարք զինք անձամբ բար-
ձրացուց վարդապետութեան փոքր եւ ծայրա-
գոյն աստիճաններուն։ Սարգիս Վ. քիչ ատենէն
նշանաւոր քարոզչի հռչակ հանեց Կ.Պոլսոյ մէջ.
թէ մեծամեծները եւ թէ հասարակ ժողովուրդը
գունդագունդ իր քարոզները մտիկ ընե-
լու կը փութային եւ զինք շատ կը մեծարէին.
մինչեւ իսկ Կոչուած Պատրիարք իր զբաղմանց
պատճառաւ անձամբ քարոզելու միջոց չունե-
նալուն՝ զՍարգիս Վ. իւր տեղը քարոզիչ
կարգեց։

Նոյն միջոցին Կեսարիոյ Առաջնորդը մեռած
ըլլալով՝ Կ.Պոլիս հաստատուած Կեսարացիք

յանուն իրենց քաղաքին կոլոտ պատրիարքին ներկայացան եւ "կարի ստիպմամբ եւ մեծ աղաղակաւ„ զՍարգիս Վ. իրենց Առաջնորդ դնել խնդրեցին: Սակայն կոլոտ չուզելով ղրկուիլ իր քարոզչէն՝ ընդդիմացաւ կեսարացւոց եւ հրամայեց որ ուրիշ մը դնեն: կեսարացիք գրգռուած՝ աղերսագիր գրեցին Երուսաղեմի Գրիգոր Ծըղթայակիր Պատրիարքին, որ կոլոտի դասընկերն ու մտերիմն էր, որպէս զի ասիկայ միջնորդ ըլլայ եւ զկոլոտ համոզէ: Գրիգոր Պատրիարք գրեց կոլոտին, որուն կոլոտ չկրնալով ընդդիմանալ, զՍարգիս Վ. ընտրեալն՝ կեսարիոյ Առաջնորդ անուանեց 1730ին, եւ արքունի հրովարտակ հանել տուաւ: Սարգիս Վ. քանի մ'ամիս ետքը մեծաւ շքով "Պաժակ„ (կեսարիա) գնաց, հետն ունենալով իր մեծ դասակիցն Յակոբ Վ. Նալեան: 1731ին կեսարիա հասաւ եւ ընդունուեցաւ մեծաւ հանդիսիւ: Քանի մ'ամիս ետքն ալ Նալեան Վ. ետ դարձաւ ի Կ. Պոլիս:

Սարգիս Վ. շատ գոհ ըրաւ կեսարացիները: կեսարու Ս. կարապետ հին վանքը պարտքերու տակ ընկճած էր: Սարգիս Վ. սոյն պարտքը ջնջելու համար սկսաւ պտըտիլ եւ ժողովրդէն կամաւոր տուրք ժողովել: Այլեւայլ տեղերէն անցնելով Ատանա եկաւ, ուստի ի Բերիա (Հալէպ), եւ պէտք եղած դրամն հաւաքելով՝ իւր աթոռը դարձաւ, պարտքը վճարեց: Քիչ ետքը Կ. Պոլիս գնաց՝ Էջմիածին երթալու եւ եպիսկոպոս ձեռնադրուելու համար:

Սարգիս Վ. թէ Կ. Պոլսոյ կոլոտ պատրիարքէն պէտք եղած ընծայագիրն առած, եւ թէ Երուսաղեմի Գրիգոր Պատրիարքին յանձնարարականը, ճամբայ ելաւ: կոլոտ Պատրիարքն յանձնեց իրեն նաեւ "սրկիհ ինչ ոսկեայ, գեղեցկապաճոյճ եւ անդամանդեայ„ զոր ընծայ կ'ընէր Էջմիածնի եկեղեցւոյն: Ճամբան ընկերացաւ Աբրահամ Վ. կրետացւոյ, որ Թրակիոյ Ռեգեստոնի (Ռոտոսթոյ) Առաջնորդն էր, որ նոյնպէս Էջմիածին կ'երթար ուխտի: Երկուքը միասին կարին հասան, ուր Սարգիս Վ. քանի մ'ամիս մնաց. իսկ Աբրահամ Վ. ճամբան շարունակեց, որմէ ետեւ Սարգիս Վ. ալ Էջմիածին հասաւ:

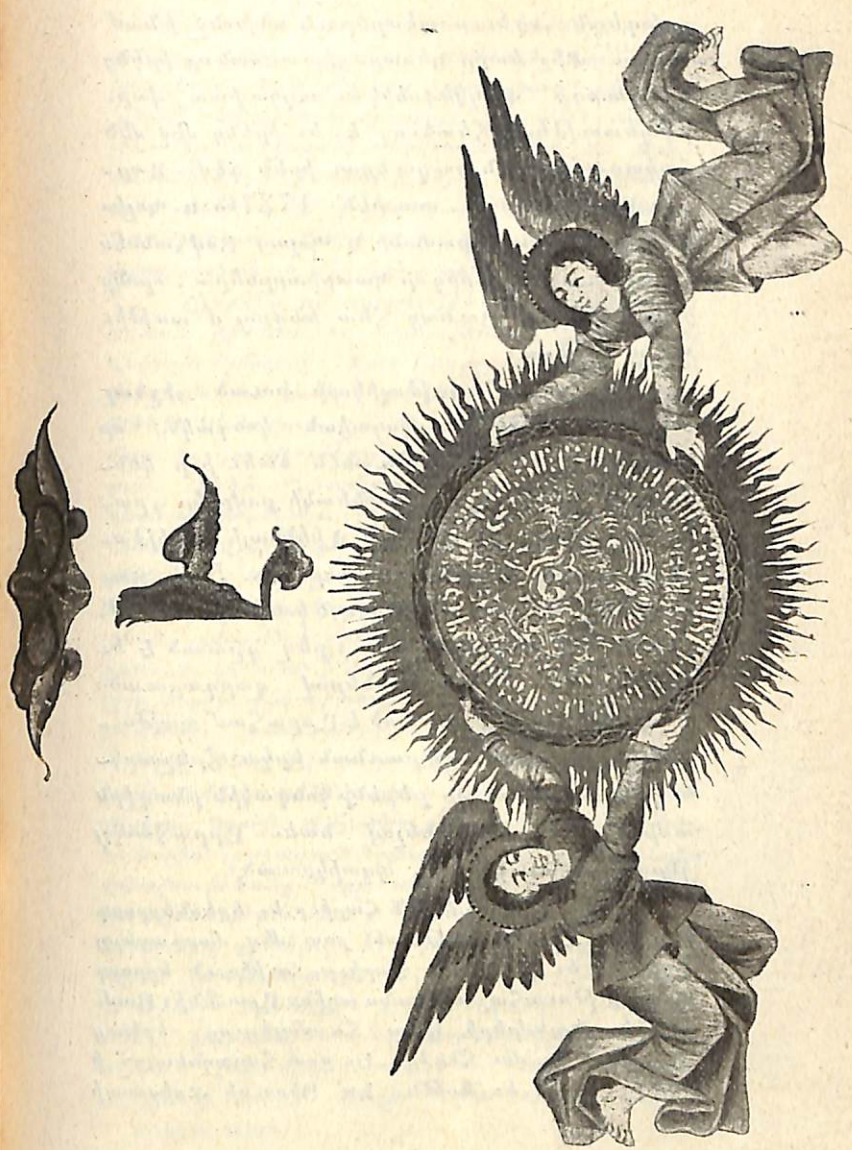
3.

Սարգիս Վ. Էջմիածնի Սիւնհոդին մէջ Աբրահամ Կրետացի Եպիսկոպոսը Կաթողիկոս ընտրել կու տայ: կեսարիոյ Արքեպիսկոպոս կը ձեռնադրուի եւ "Շնորհալի„ անունը կ'առնու: Աթոռը կը դառնայ 1735ին. նոյն տարին Կ. Պոլիս կ'երթայ եւ կը վերադառնայ: Ժողովուրդը կը հակառակի իրեն՝ կաթողիկեայ ըլլալուն համար, 1737ին Կ. Պոլիս կ'երթայ: Արքեպիսկոպոսութեան կոնդակին բնագիրը. Կաթողիկեայ ըլլալուն պատճառն ու ժամանակը: Դուկաս Վ. Խարբերդցի եւ իր 19 կտոր մեծահատոր թարգմանութիւնները լատին ձեռնարկներէն: Սարգիս Վ. 1730էն յառաջ կաթողիկեայ, իրեն համար 1732ին եւ 1740ին գրուած ձեռագիրը: 1743ին կաթողիկէ դաւանութիւն յղած է ի Հռոմ:

Սարգիս Վ. Էջմիածին կը հասնի 1734ին աշնան մէջերը՝ երբ Մշեցի կամ Խօշապցի Աբրահամ կաթողիկոսը մահուան անկողնին ինկած էր եւ քանի մ'օրէն (11 Նոյ.) մեռաւ: Նոր ընտ-

տրութեան համար փութով սիւնհոդոս գումարուեցաւ, որուն մասնակցեցաւ նաեւ Սարգիս Վ.։ Ասիկայ Սիւնհոդականաց ընտրելի ներկայացուց Աբրահամ եպիսկոպոս Կրետացին, Թրակիոյ առաջնորդը, որ տակաւին էջմիածին էր եւ ուխտը կատարելէն ետեւ մեկնելու կը պատրաստուէր։ Սակայն սիւնհոդոսականներէն ոմանք հակառակեցան ըսելով՝ թէ Աբրահամ օտար է, էջմիածնի միաբան չէ, եւ բնաւ նուիրակութիւն ըրած չէ. այլ թէեւ կ'ուզէին զԱբրահամ, բայց նախ կ. Պոլսոյ պատրիարքին իմացընել կ'ուզէին։ Սարգիս Աբրահամու ընդունակութիւնները գովվեց, ընտրութեան փութացուցման պէտքը ցուցուց՝ տեղւոյն քաղաքական դէպքերն յառաջ բերելով, եւ խոստացաւ որ ինքը սոյն ընտրութեան հաւանութիւնը կ'առնու կ. Պոլսոյ Պատրիարքէն, իւր վարժապետէն։ Ժողովը հաւանեցաւ, ընտրեց զԱբրահամ, եւ Աբրահամ Կաթողիկոս օծուեցաւ Նոյ. 24ին։ Յաջորդ օրը Նորընծայ Կաթողիկոսն զՍարգիս Վ. օծեց Արքեպիսկոպոս, եւ անձամբ անունը դրաւ "Շնորհալի"։ Այս ամէնը գրուած են եպիսկոպոսական ձեռնագրութեան վկայագրին մէջ, որ "քառակնիք է եւ մեծադիր"։

Սարգիս Արքեպ. ձմեռն էջմիածին անցուց եւ յաճախ քարոզեց խուռն բազմութեան։ Յաջորդ տարին 1735ին գարնան դարձաւ իւր Թեմը, եւ նոյն տարին կ. Պոլիս գնաց, Յովհ. կոլոտ Պատրիարքէն եւ ժողովրդենէն սիրով ընդունուեցաւ, եւ դառնալով իւր Թեմը, ժո-

ղովրդեան հոգեւոր պետքերուն անխոնջ խնամ տարաւ։ Քիչ ետքը կեսարացիք տեսան որ իրենց առաջնորդը "քաղկեդոնիկ եւ ուղղափառ„ վարդապետութեան հետեւող է, եւ իրենց մէջ մեծ հակառակութիւն յուզուեցաւ իրեն դէմ։ Սարգիս Արքեպ. երկու տարիէն՝ 1737ին կ. Պոլիս մեկնեցաւ ըստ հրամանի կ. Պոլսոյ Յովհաննէս եւ Երուսաղէմի Գրիգոր Պատրիարքներու, որոնք ղինք կանչեցին՝ Ցունաց հետ խնդրոյ մ'առթիւ իրենց օգնելու։

Աբրահամ կաթողիկոսի տուած յիշեալ եպիսկոպոսութեան վկայական կոնդակն, որ Սարգիս Արքեպ.ի մահուանէն ետեւ իւր կենսագրին՝ Յովհ. Վ. Նուրտինեանի քովը կը գտնուէր, այսօրս կը պահուի Վիեննայի Մխիթարեան Հարց Մատենադարանը (թ. 563, տառ, էջ 1031)։ Այս երկայն կոնդակն (77 սմ. երկայն 42 սմ. լայն) շատ շքեղ գրուած է եւ երփներանգ մանրանկարներով զարդարուած։ Կոնդակին գլուխը գրուած է Աբրահամ կաթողիկոսի կնիքը, զոր կը բառնան երկու հրեշտակներ։ Հոս յառաջ կը բերենք կոնդակին բնագիրն ամբողջ, գլուխը դնելով նաեւ Աբրահամայ կնքոյն նմանատիպը $^{2}/_{3}$ պզտիկցուած։

Ցամի հազար եօթն հարիւր եւ երեսներրորդ երորդի. Համարօղութեան՝ ըստ մեզ մարդացելոյ Բանին. եւ ի հազար հարիւր. ութսուն երրորդ երորդի թուահաշուութեանս ազինս Արամենի։ Ցամի սեանն նոյեմբերի (ըստ հռոմայեցւոց) երկուց տասանց, եւ մի հնգից։ Եւ ըստ հայազնեայցս՝ ի Տրէի, տասն եւ եօթն. Էս՝ Յիսուսի Քրիստոսի

ծառայ. եւ կենսատու Աւետարանի նորին պաշտօնեայ։ Տէր Աբրահամ ամենայն Հայոց կաթուղիկոս։ Աթոռակալ. սրբոյն Թադէոսի Առաքելոյն. եւ Հօրն մերոյ սրբոյ. Գրիգորի Լուսաւորչին։ Եւ տեղապահ. երիւանգեցի եւ Քրիստոսանուանակար Պահին անպարտելոյ. Սրբոյ Էջմիածնի. Որեւ՝ տեղեաւ եմ ի բարեվայել կղզւոյն Կրիտու. Եւ աշակերտ. Մեծի Յովսէփոյ Աստուածաբան վարդապետի, ի Տէր հանգուցելոյ։

Շնորհիւ եւ ողորմութեամբ բարեխնամող Տեառն Յիսուսի եւ հաճութեամբ Ամենասուրբ Հոգւոյն ճշմարտի։ Ըստ խնդրոյ ամենայն ժողովրդեան. եւ համայն քահանայից. եւ իշխանաց Մեծին կեսարիոյ։ Նա՛ եւ ըստ յօժարական կամայ, եւ հաւանութեան. բազմերջանիկ. եւ սրբազան. Մեծի Պատրիարգին կոստանդնուպօլսոյ։ Տեառն Յօհաննէս Աստուածաբան. եւ Գերահանճար վարդապետ Եղբօրս մերոյ։ Զիւր հոգենունդ. եւ սիրազուն որդեակն. եւ ի մանկութենէն աշակերտեալն. զՏէր Սարգիս. վարդապետն. զվարժն ի գիտութիւնս Աստուածաբանականս. եւ զմուտն ի մակացութիւնս սոփեստականս (զոր փորձիւ իսկ գիտեմք)։ Բարձրացուցաք ի գերապատիւ աստիճան Արհի Եպիսկոպոսութեան։ Ի վերայ Մեծի Աթոռոյն. Սրբոյ Ղեւոնդեայ, որ ի կապադովկացւոց կեսարիա։ Եւ հոգաբարձու. եւ պյծելու Սրբոյն Յօհաննու Մկրտչի Դամբարանի, եւ նորին հրաշագործ նշխարացն, եւ այլ՝ պէսպէս սրբազնութեանց. ողբ անդ կան հաւաքեալ. ի պահպանութիւն եւ ի պարծանս ազգիս մերոյ։ Վասն որոյ գիտելով. եւ ականատես ելով իմ. Թէ որքան թախանձանօք. եւ ժամանօք խնդրեցին. կեսարեան իշխանքն. ի մեծապատիւ յեղբօրէն իմմէ, զնիւր հոգենունդ Սարգիս վարդապետն։ Եւ եւս՝ թէ որպէս արդ. եւ մնհասար գրեալ յղեցին ի Սուրբն Սաղիմ՝ առ սրօքեակենցաղ

Պատրիարգն արեթուն անուն՝ գրելով նմա թէ՝ մեք բնաւքս՝ մեծաւ խնդրանօք միշտ խնդրեմք. ի քոյ հարազատ եղբայր Բիւզանդեան Պատրիարգէն. զի տայցէ երկրիս մերոյ Առաջնորդ զիւր սիրազուն որդի Սարգիս Վարդապետն: Սակայն նա ոչ բնաւ լսէ մեզ՝ առ ի տալ: Եւ թէ նա եւս՝ որպէս հարկաւորեալ գրեաց ի Սաղմայ. առ ի կատարել զնդիրս նոցին: Ուստի յորժամ հարկաւորեցաւ, ի Մեծապատիւ յեղբօրէն իւրմէ առ ի տալ նոցա Առաջնորդ զվերս գրեցեալ Սարգիս Վարդապետն: Յայնժամ կամեցաւ յղել զնա. ի Սուրբ Գահս, առ ի բարձրանալ ի պատիւ Եպիսկոպոսութեան. ի վերայ մեծի Աթոռոյն. Սրբոյն Ղեւոնդեայ, մեծագոյն ընծայիւք: Քանզի ի հալալ արդեանցն իւրոց եւս կերտել մին զուտ ոսկեայ Սկիհ. զմրուխտապատ, եւ յակնդակուռ. մինչեւ ցտասն քեսէ, յիշատակ Սրբոյ Էջմիածնի: Եւ յայնժամ ես եւս՝ Աբրահամ ամենայն հայոց կաթուղիկոս՝ դեռ եւս՝ էի ի կոստանդնուպոլիս. եւ հանդերձեալ էի գալ ի Սուրբ Էջմիածին, առ ի յերկրպագութիւն Սրբոյ Իջման Տեղւոյն: Ուստի ի հանդիպիլ այսմ պատշաճաւորութեան. եւ դիպողութեանս: Սրբազան Պատրիարգն Կոստանդնու վերս գրեցեալ. յանձնեաց առ իս՝ զիւր սիրազուն որդեակն. զի իբր, իւր փոխան Հայր լինելով ի Սուրբ Էջմիածին. հրամանաւ իւրով տայցեմ ձեռնադրել Արհի Եպիսկոպոս ի վերայ բոլոր կեսարիոյ: Սակայն. իրաւի անհնար է ստել նախասահմանութեանն աստուծոյ. զի անզեղջք են կոչումն աստուծոյ: Քանզի ի գալ. եւ ի հասանիլ մեր ի Սուրբ Աթոռս, հանգեաւ առ քրիստոս նախ քան զմեզ առաջ. մեր անուանակից լուսահոգի. Աբրահամ սրբազան կաթուղիկոսն: Եւ մեր նուաստութիւն. կամակցութեամբ. եւ ընտրութեամբ ամենայնից. եւ հաճութեամբ Ամենասուրբ Հոգւոյն ճշմարտի կոչեցաւ ի պատիւ ծայրագոյն քահանայապետու-

թեան. ի Հայոց համարողութեան. ՌՃ. ՉԳ. եւ ի Նոյեմբերի. ԻԴ: Իսկոյն յետ օծեցման իմ. ի միւսում աւուրն. ի նոյն Նոյեմբերի ամսոյ. ԻԵ. յաւուր ուրբաթի յուլիանեայ. եւ վասիլուհեայ. ի մէջ Արփիադիտակ սրբոյ Սրբոյ Էջմիածնի. ի յաւագ խորանումն. ի ներկայութեան ամենայնից Եպիսկոպոսաց. եւ յոգնակուտակ ժողովրդոց. բարձրացուցի ի գերապատիւ Աստիճան Արհի Եպիսկոպոսութեան. զՏէր Սարգիս Աստուածաբան Վարդապետն. ի վերայ բոլոր կեսարիոյ Առնելով զնա միայն. Անդրանիկ իմոյ Ձեռնադրութեան: եւ ի ժամ. Սրբոյ Օծմանն իւրոյ. ի մէջ այն սարսափելի յաւետնին. ի ներկայութեան բազմաղուխտ Եպիսկոպոսաց. եւ ժողովրդոց. Պատկառելի գնա նորագոյն մականունութեամբ. ըստ արդեանցն. եւ ըստ արժանաւորութեան. կոչելով զնա Սարգիս Շնորհալի, վասն շնորհաբուղխ. եւ յորդառատ Սրբոյ քարոզութեանն. եւ այլոց արդեանցն. զոր վարձիւ իսկ գիտեմք. նա եւ յայտ է ամենայն ումեք: Վասն որոյ յայտնի լեցի ձեզ ամենայն հայկական տոհմից. որք ի Գաւառս. ի քաղաքս. Ցաւանս. եւ ի Գիւղորեայս՝ կայք բնակեալք: Աստուածաբան. եւ բացատրօղ խորոյ խորհրդոց Տեառն Վարդապետաց: Արթուն ականջ դիտող Պանծալի Եպիսկոպոսաց: սրբանուէր. եւ երկնահրաւէր քահանայից: Ուղղաշաւիղ, եւ հաստատակենցաղ սարկաւագաց: Խարճող խաչին, եւ քրիստոսազգեաց Կրօնաւորաց: Եւ ամենայն Տեառնավիճակ պաշտօնէից. եւ եկեղեցական լսմանց: Նաեւ. Արգասաղեղուն, եւ գոյիւք յոգնաբեղուն. փարթամաց: Ճարտարաբան. եւ յատենախօս Մելիքներաց: Հաւատարիմ եւ իրաւադատ Տանուտերաց: Հանճարաշահ. եւ իմաստուն վաճառականաց: Վայելչակերտ. եւ աղնուականք Արուեստաւորաց: Ուղղակիրճ. եւ նոյնաչափ վաճառողաց: Քիրտ ընդ երես, եւ վառտակամած

Հոդագործաց: Ծաղկեալ ալեօք. եւ փառապարդ ծերոց: Պարկեշտընթաց, եւ ուղղագնաց երիտասարդաց: Կատարունամիտ. եւ հպատակաբարոյ Մանկանց: Երկիւղազարդ. եւ համեստացոյց կանանց: Եւ առ հասարակ ամենայն յամենայնի, ի զանազան իրս հետեւելոց. եւ ի պէսպէս գործառնութիւնս ընթացողաց: Ըստ իւրաքանչիւր առաքինութեան. ներմարմնաւորութեամբ Որդւոյն միածնի: Որով եւ գրէ Թէ, գեր երկնապանծ գտաւ մերս վիճակեցեալ եկեղեցւոյ կարգապետութիւնն. ի ըստ Առաքելոյն Պօղոսի՝ յեկեղեցւոյ ուսան զգաստապատիւ վիմաստութիւնն: Որ եւ յաւետագոյն տարածումն ի Քրիստոսէ սկզբնաւորեալ. մինչեւ ցայսօր. եւ ցյաւիտեանս վախճան ներգործի յամենայն ազգ քրիստոնէից, աւանդօրէն պարգեւմամբ միմեանց. ըստ կարգի յառաջացելոց. յարժանաւորութիւն Աստիճանի, եւ պատուոյ: Ի վերհագոյն գլխոյ անտի սկսեալ. մինչեւ ի հուսկ սպասաւորսն: Ա՛րդ՝ վասն որոյ վերջապէս կրկին զայս ծանիք ամենեքին: զի բազմալի, եւ զբազում երկամբք ծնեալ զաւակն Պատրիարգ վարդապետ Եղբօրս մերոյ, զՏէր Սարգիս Շնորհալի վարդապետն Սրբազնագործածեցաք ի կարգս Եպիսկոպոսութեան: Եւ եգաք իբրեւ զճրագ ի վերայ աշտանակի սրբոյ եկեղեցւոյ. լուսաւոր լինել ամենեցուն այգ կարօտին: եւ Առաչնորդել սրոց պիտոյանոյ: Խրատել զտասհական. յուղղութիւն ածել զլայնացաւորս: յանդիմանել զոչ եկեալսն յօրէնս Տեառն: հաստատել զդայթակղեալսն: կանգնել զվլորեալսն: Եւ որ ինչ վայելէ պաշտօնին իւր. առնել առանց երկիւղի, եւ ձանձրանալոյ: Մի ոք իցէ որ սմա հակառակ կայցէ. կամ ընդ դիմակ երեւեսցի: Զի դէպ ի սա հակառակօղքն. մեզ. եւ Քրիստոսի հրամանին են հակառակք. Կապեալն ի սմանէ կապեալ, եւ արձակեալն, արձակեալ, Ըստ քրիստոսի Պատուիրանին: Պատուեսցի, եւ ընկալցի յամենեցունցդ. իբրեւ զՊաշտօնեայ Քրիստոսի, եւ

ըՙզգեստու նորա: Որ եւ յայտնագոյն իսկ երեւի. պի ըստ բազդատութեան երկնաւորացն. եւ մերս եկեղեցական կատարողապետութեան կարգ տեսանի: եւ Նոյն նշոյլք ճառագայթեալ երեւի յերկրաւոր քահանայապետութեանս Սրբազնապետութիւն. ներմարմնաւորութեամբ Որդւոյն միածնի: Որով եւ գրէ Թէ, գեր երկնապանծ գտաւ մերս վիճակեցեալ եկեղեցւոյ կարգապետութիւնն. ի ըստ Առաքելոյն Պօղոսի՝ յեկեղեցւոյ ուսան զգաստապատիւ վիմաստութիւնն: Որ եւ յաւետագոյն տարածումն ի Քրիստոսէ սկզբնաւորեալ. մինչեւ ցայսօր. եւ ցյաւիտեանս վախճան ներգործի յամենայն ազգ քրիստոնէից, աւանդօրէն պարգեւմամբ միմեանց. ըստ կարգի յառաջացելոց. յարժանաւորութիւն Աստիճանի, եւ պատուոյ: Ի վերհագոյն գլխոյ անտի սկսեալ. մինչեւ ի հուսկ սպասաւորսն: Ա՛րդ՝ վասն որոյ վերջապէս կրկին զայս ծանիք ամենեքին: զի բազմալի, եւ զբազում երկամբք ծնեալ զաւակն Պատրիարգ վարդապետ Եղբօրս մերոյ, զՏէր Սարգիս Շնորհալի վարդապետն Սրբազնագործածեցաք ի կարգս Եպիսկոպոսութեան: Եւ եգաք իբրեւ զճրագ ի վերայ աշտանակի սրբոյ եկեղեցւոյ. լուսաւոր լինել ամենեցուն այգ կարօտին: եւ Առաչնորդել սրոց պիտոյանոյ: Խրատել զտասհական. յուղղութիւն ածել զլայնացաւորս: յանդիմանել զոչ եկեալսն յօրէնս Տեառն: հաստատել զդայթակղեալսն: կանգնել զվլորեալսն: Եւ որ ինչ վայելէ պաշտօնին իւր. առնել առանց երկիւղի, եւ ձանձրանալոյ: Մի ոք իցէ որ սմա հակառակ կայցէ. կամ ընդ դիմակ երեւեսցի: Զի դէպ ի սա հակառակօղքն. մեզ. եւ Քրիստոսի հրամանին են հակառակք. Կապեալն ի սմանէ կապեալ, եւ արձակեալն, արձակեալ, Ըստ քրիստոսի Պատուիրանին: Պատուեսցի, եւ ընկալցի յամենեցունցդ. իբրեւ զՊաշտօնեայ Քրիստոսի, եւ

սիրեսցի որպէս զծառայ նորա: Զի արժանի է մշակն վարձու իւրում: Իսկ սա՛ մշակ երկնաւորին է. ապա ուրեմն առաւելաբար պարտի ընդունիլ. բստ որում վայելէ երկնաւորին: Որպէս զի դուք ի պարտուց զերծանիցիք, եւ սա՛ ըստ քանքարաշահ ծառայիցն պսակի ձեօք հանդերձ, մշակ առանց ամօթոյ գտեալ, ասելով ցՏէրն. ահա ես՝ եւ մանկունք իմ զորս ետուր ցիս: Ուստի եւ լսիցէ զերանագմայլ բարբառն. Թէ մուտ յուրախութիւն Տեառն քոյ: Ժառանգելով զանզրաւ երջանկութիւնն, որ ի քրիստոս յիսուս ի Տէր մեր: որ է օրհնեալ ի բնաւից դոյից. եւ յամենայն էից մշտնջենաւոր փառաւորութեամբ. յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն:

Գրեցաւ. Եպիսկոպոսութեան վկայական գիրս. ի Գերագահ Աթոռն ամենայն Հայոց Էջմիածին. ի ՌՉ. ԼԳ. Թուոջ փրկչին Մերոյ:

Կարելի չէ որոշել՝ ո՛ր թուականէն սկսեալ Սարգիս Ալքեպ. յարած էր կաթողիկեայ վարդապետութեան եւ հասարակութեան, որոնք կը կոչուէին այն ժամանակ «հեստեալք, ծայթք, հերձուածողք, ախթարմնյք կաթոլիկք, քռանք» եւն:

Շատ հաւանական է որ արդէն կոլոտի դպրոցին մէջ սկսած էին իր մէջն արմատ ձգել կաթոլիկէ վարդապետութեան սերմերն: Կոլոտի գրական գործունէութիւնը՝ (կոլոտ, էջ 34—61) որ եւ ինքն իսկ հալածուեցաւ «վասն ճանաչելոյ նորին զճշմարտութիւն եւ հետեւելոյն նմա» (Ցիշատակարան, էջ 189), բնականապէս այս արդիւնքը յառաջ պիտի բերէր իր աշակերտներէն գէթ ոմանց վրայ. վասն զի անիկայ

իր քաջ թարգման Ղուկաս վ.ին, որ Խարբերդցի Աբրահամ գասպարեանի որդին, էր եւ ըր Հռոմայ Հաւատոյ տարածման Ուրբանեան Դպրանոցին աշակերտ, թարգմանել կու տար լատին եկեղեցւոյ նշանաւոր եկեղեցականաց՝ Ցիսուսեան կրօնաւորաց կրօնական գրքերը: Բաւգէն վ. (կոլոտ, էջ 55) ըստ Հաննա վ.ի (Գիրք պատմ... Եղմ. կ. Պոլ. Գ. տպ. 1782) յառաջ կը բերէ կոլոտի թարգման՝ Ղուկաս վ. Խարբերդցւոյն թարգմանութիւնները, զորոնք չակերտի մէջ յառաջ կը բերեմ, վրան իմ կողմանէս յաւելուածներով:

1. "Գիրքն կենդանեաց եւ կամ Օրինակաց ի տասն հատորս բաժանեալ, որոյ մի մասն նախապէս էր թարգմանեցեալ ի վեհէժ ի նոյնոյ Ղուկաս վ. Ե, եւ զմնացեալսն կատարեաց ի կ. Պոլիս": Այս գիրքն 1750ին ի վենետիկ տպագրեց (12×19 սմ. երկվէթան, էջ I—XX եւ 1—1093) Սարգիս վ. Սարաֆեան, իր անձնական ծախքովը, թէպէտ Սահակ վ. Անագին խոստացած էր ծախքը տալ, բայց յետոյ զլացած: Ասոր ձեռագիր մէկ օրինակը կայ ի մատենադարանի Ս. Էջմիածնի (կարենեանց, Մայր ցուցակ, Թիֆլիզ 1863 էջ 230):

2. "Գիրքն Աստուածաբանութեան սկզբնոյ Համառօտեալ ի Յովհաննիսէ Գաբրիէլեան" թարգմանուած 1729ին ի կ. Պոլիս, ընդ հովանեաւ Ս. կարապետ եկեղեցւոյն որ յԻսկիւտար: (Կը գտնուի Աղգ. Մատենադարանի ի կ. Պոլ. Ղալաթիա, Ս. Լուսաւորիչ. 37×24

սմ. մեծութեամբ, 1081 երես) եւ 1792ին ընդօրինակութիւն մը ի մատենադարանի Ս. Էջմիածնի (կարենեանց, անդ, էջ 7)։

3. "Գիրք եօթն խորհրդոց Եկեղեցւոյ"։

4. "Գիրքն որ կոչի Լուսաւորութիւն խոստովանութեան", Թարգմ. 1725ին. ՅԱզգ. Մատենադարանի ի կ. Պոլ.։ Կը գտնուի նաեւ Էջմիածին այլեւայլ օրինակներ, ըստ կարեն. անդ էջ 41. "Կուլեմոսի Վեւիենան՝ Լուսաւորութիւն խոստովանութեան... Թրգմ. ի Ղ. Վ.Ի խարբերդցւոյ..."։

5. "Գիրքն որ կոչի Ընտաւ այլաբանութեան, յերկուս հատորս բաժանեալ։" Հեղինակ՝ Հերոնիմոս Լաւուդեթս. Ազգ. Մատենի. օրինակին ճակատի թուական 1733. Ցիշատակարանի թուական՝ 23 Յունիս 1740, եւ Ցիշատակարան Տ. Գր. քահանայի 29 Յունիս 1744. էջք 1826։ Իսկ Էջմիածնի օրինակն երեւի նախնականն (կարեն. էջ 3) "Ընտաւ այլաբանութեանց բոլոր սուրբ գրոց մեծագիր եւ շաղագիր երկու հատոր գրեալ ի թուղթ բամբակի, գրիչն անյայտ, բաժանեալ է յերկուս հատորս, արարեալ է Հերոնիմոս մականուանեալ Լաւուդեթոս Ջերվաւինսիոյ կրօնաւորէ ի կարգէ պիննետիկտոսի, եւ Թարգմանեալ է ի Լատինականէ Ղուկաս Վ.ն Խարբերդցի. ի թուին Հայոց ՌՃԿԸ 1728 (Հայ թուականին կը համապատասխանէ՝ 1719!) առաջին հատորն Թարգմանեալ. երկրորդն ՌՃՁԶ 1736„ (1737!)։

6. "Գիրքն իմն որ կոչի Պատմութիւն սրբոյ երկրին, յերկու հատորս„ Թրգմ. Ղուկաս Վ.ի գործակցութեամբ Մաղաքիա Դպրի, Թուական՝ 10 Օգ. 1725։ Ա. Հտր. էջ 547, Բ. Հտր. 534. ՅԱզգ. Մատրնի։

7. "Գիրք իմն որ կոչի Խաբէութիւն աշխարհի, յերկու հատորս„։ Թրգմ. Իտալերէնէ, Ա. Հտր. Թրգմ. 1730, Բ. Հտր. 1734։ Կոլոտ պատրիարք 1729ին արդէն իրեւ Թարգմանեալ կը յիշատակէ զայս (կոլոտ էջ 188)։ Վիեննայի Մխիթ. Մատենադարանին թ. 635 Ձեռագրին մէջ այս գործոյն մասին կ'ըսուի, Թէ է "Շարադրեցեալ ի Թէօդորոս ՃԷննար տէ Վելլոյ եպիսկոպոսէ„, եւ Ա. Հատորին Ցիշատակարանէն մէջ՝ "Գիրքս այս, որ կոչի Խաբէութիւն աշխարհի, են ք Հատորք. զմիոն աւարտեցի Ես Ստեփանոս, որ է Ա. Հատոր. եւ զմիւսն Թարգմանելոց եմ նորին օգնութեամբն Իտալական լեզուէ... սժանդակութեամբ եւ գոյիւք Յօհաննէս եպիսկոպոսի եւ պատրիարգի մայրաքաղաքին Կոստանդնուպօլսոյ միջնորդութեամբ Յակոբ աստուածաբան վարդապետի եւ եպիսկոպոսի աշակերտի նոյնոյ վերհալուստեր պատրիարգի, ես Ղուկաս ընչին վարդապետս Խարբերդցի որդի Աբրահամու ի տոհմէն Գասպարեան, յորջորջեալ Թարգմանիչ նոյնոյ պատրիարգի։ Թուին Քրիստոսի 1730, ի ժամանակի ապստամբեցան այլազգեաց ընդդէմ իշխանին իւրեանց։„ (Հանդէս Ամսօրեայ. 1907 էջ 224։)

8. "Գիրքն այն որ կոչի Ջերմեռանդ կեանք": Բաբգէն Վ. ասոր մասին ոչինչ կը յայտնէ: Այս գիրքն է "Ներածումն առ Ջերմեռանդ կեանն Սրբոյն Ֆրանչիսկոսի Սալեզացւոյ, Թարգմանեցեալ ի Տալիականէ ի Հայս, ի Ղուկասու Վ.է Խարբերդացւոյ", զոր Սարգիս Վ. Սարաֆեան տպագրեց ի Վենետիկ 12 Մարտ 1748, որոյ մասին վարը:

9. "Գիրք իմն քարոզութեան ի վերայ աՄենայն կիւրակէից բոլոր տարւոյն":

10. "Փիլիսոփայական գրեանք կոմոստին կոչեցեալ, այսինքն Ա. Հատորն որ է Լոճիգա, եւ Բ.ն որ է Ֆիզիգայ. իսկ Գ.ն եւ Դ.ն որ է Մեթաֆիզիգայ եւ Բարոյական, որք Թերեւս ոչ են Թարգմանեցեալ, այլ են կիսակատարք: Զոր յետոյ Հ. Վրթ. Վ. Անկէրեան ամբողջապէս Թարգմանած եւ տպած է ի Վենետ. 1751:

11. "Փոքր գիրք իմն ի վերայ Հայր մերին": Տես վարը Սարգսի Հրատարակութիւն 1769 "Ծաղկոցիկ":

12. "Այլ իմն գիրք նոյնչափ վասն ղջմանն եւ ապաշխարութեան":

13. "Այլ մասնաւոր իրաժողով", որոնց կարգէն կը համարի Բաբգէն Վ.՝ Ազգ. Մտդնի. "Ներկրթումն ապաշխարողի" Խոտլերենէ, Թրգմ: 1 Սեպտ. 1732, եր. 177. եւ "Պարտէզ Հովուաց" եր. 552: Սակայն առաջինը պիտի ըլլայ՝ "Կրթութիւն ապաշխարողի", զոր Սարգիս Վ. Սարաֆեան "Նորապէս" Թարգմանած է Խոտլերենէ եւ տպած ի Վենետիկ 1751ին:

Ասոնցմէ զատ Ղուկաս Վ.ի Թարգմանութիւններէն ծանօթ են ինծի նաեւ հետեւեալք, զորոնք Հաննա եւ Բաբգէն Վ. չեն յիշատակեր եւ վերջնոյս բազձանքին Համ. (անգ, էջ 47, ծան.) այստեղ կը դնեմ:

14. "Օգոստինոսի աղօթք միայնախօսութիւնք ...", գրեալ ի Կ. Պոլիս ի Ղուկաս Վ.է ի թուին Հայոց ՌՃՂԶ 1747: (կարեն. էջ 2:)

15. "Մեկնութիւն Ղեւտացւոց եւ երկրորդ օրինաց, ի Յովհաննէս գպրէ ի թուին Հայոց ՌՃԶԸ 1739. Թարգմանեալ ի Ղուկաս Վ.է Խարբերդցւոյ": (կարեն. էջ 144:)

16. "Պատմութիւնք երկուց մասանց յաշխարհի Ամերիկայի եւ Ափրիկայի, Թարգմանեալ ի Լատին լեզուէ ի Հայ ի Ղուկաս Վ.է Խարբերդցւոյ ի Կ. Պոլիս, յամի ... ՌՃՀԶ 1727": (կարեն. էջ 220:)

17. "Մեկնութիւն Յայտնութեան սրբոյն Յովհաննու, Հեղինակութեամբ Հօր Գօռնելիոսի Գօռնելեան ի Լափիտայ... Թարգմանեցեալ եղեւ ի Լատինական լեզուէ ի Հայկական բարբառ ի Ղուկասու Վ.է Խարբերթացւոյ. ի խնդրոյ Տեառն Յովհաննիսի Բաղիշեցւոյ" (Տաշեան, էջ 569—70), մեծագիր երկսիւն 343 Թուղթ:

18. "Կուռնելիոսի Մեկնութիւն Թղթոյն Կորնթացւոց", Հաւանական Թարգմանիչ Ղուկաս Վ. Խարբերդցի (Տաշեան, էջ 772—3:)

19. "Գրքուկ իմն վասն Նախասահմանութեան սրբոյն Թովմայի Հրեշտակակրօն Վարդապետի", զոր ըստ խնդրոյ Սարգիս Վ. Սարաֆեանի

թարգմանեց Ղուկաս Վ., եւ զոր Սարգիս տպած է ի Վենետիկ, 20 Յունիս 1748 "Էֆիմերտէ" գրքին ետեւը իբրեւ Յաւելուած:

Դիտմամբ ընտրուած այս գրքերուն ընթերցումը պէտք էր որ հետզհետէ ապդէր հաւատալեաց վրայ եւ կաթուղիկէ վարդապետութիւնն ընդունելի ցուցընէր ուսումնատենչ ընթերցողներուն: Սարգիս Վ. Հռոմայ Ս. Քահանայապետին ներկայանալէն ետեւ՝ 27 Նոյ. 1745ին Հռոմէն առ բարեյիշատակ Մխիթար Աբբայն գրած նամակին մէջ, զոր քիչ ետքը պիտի հրատարակենք, կը գրէր թէ "Ընդհանուր ընծայէ ինչ յաջողի, մեղաբաւուղն եւ ուրախ նածորան գոլն ստեանց կաթուղիկէ Եկեղեցւոյ Մօր մերոյ, բայց արգելիս փորձառութեամբ իբր ի չաղբեր լուսեան ճաշեցի զամենաքաղցր փափկութիւն նորին... Ստանօր եղկելով զիս աւաղ կարդացի զինէն, որպէս երբեմն Սուրբն Օգոստինոս, զի յերեկոյին ծանեայ," եւն: Արդէն չառաջ քան զառաջնորդութիւն կնսադրիոյ՝ որ է 1730, պէտք է որ ընդգրկած ըլլայ կաթուղիկէ հաւատքը, քանի որ իր թեմը մտնելուն պէս սկսաւ սոյն վարդապետութիւնները հետզհետէ յայտնապէս քարոզել նաեւ ժողովրդեան: Ասոր կը վկայէ Անտոնեանց Մատենադարանի մէկ ձեռագրին (թիւ կե) յիշատակարանը. այն է՝ "Գիրս պետրոսի Դոմինիկեան կրօնաւորի գիրք գատաստանաց թարգմանաբար հաւաքեալ," զոր գրած է 1740ին Սարգիս Վ.ի հետեւողներէն Աստուածատուր

քահանայն, որ կ'ըսէ. "Ցիշատակարան... Ցիշեցէք... զԿոստանդնուպօլսեցի զերիցս երանեալ Տէրն Սարգիս Շնորհալից Աստուածաբանութեան քաջ բարեբանապետն: Որ մեծաւ յուսով եւ ինքնայօժար կամօք եւ եռափափագ սրտիւ՝ եւ ջերմ սիրով ցանկացաւ եւ ետուր գրել զսա՝ աստուածային մարգարտիս՝ զոր Տէր Աստուած բարեաւ վայելել տացէ ընդ երկայն աւուրբք: Հուսկ յետոյ՝ անանձն ժամանեսցէ ընդ երջանիկ առաքելոց՝ եւ երանեալ հայրապետացն դասաւորեսցէ: Ի թուոյն փրկչին (պապաբէ ՌոՂՀաՃ) եւ ի թուականութեանս մերում ՌՃՀԹ, Ձեռամբ կեսարացի մեղսամած... Աստուածատուր երէցս... յիշեցէք... զվերոյգրեցեալ զքաջ մեծ բարեբանապետն մեր, որ գառնացեալ ժամանակիս բերմանց՝ ներքին եւ արտաքին կրից, զոր Տէր Յիսուս Քրիստոս ջահ անշէջանելի պահեսցէ ընդդէմ հերձուածողաց եւ հերետիկոսաց. անսայթաքելի եւ անդրդուելի ի ծոց սուրբ եկեղեցեաց եւ ի պարծանս հայաստանեաց...:"

Դաւիթեան Սեր. Վ., Աբրահամ Արծիւեանի՝ կիլիկիոյ հայ կաթողիկեայ Առաջին կաթողիկոսին իտալերէն կենսագրութեան մէջ (Գահիրէ 1862, էջ 68) կը յիշէ, որ Սարգիս Վ. իբր 1727ին Աբրահամ Արծիւեանին, որ այն ատեն Բերիոյ (Հալէպ) Արքեպիսկոպոսն էր, հաւատոյ դաւանութիւնը տուած ըլլայ: Նոյն դէպքը կը յիշեն Ուղուրլեան Մեսրոպ Վ. (անդ, էջ 134) իբր 1740էն ետեւ Հանդիպած ի Լիբանան, եւ Ալէքսանդրեան Անդր. Վ., (անդ,

էջ 16) որ 1737ին ի Բերիա Հանդիպած կը դնէ։ Երեք Թուականներն ալ սխալ կ'երեւան. վասն զի Սարգիս Վ. կեսարիոյ առաջնորդութեան ժամանակ միայն՝ Արքեպ. ձեռնադրուեցաւ յառաջ, գնաց Բերիա 1732ին, որ ժամանակը կրնայ Հանդիպած ըլլալ սոյն դէպքը։ Սարգիս Վ. այն միջոցին Ատանա ալ գացած է, ինչպէս վերն ըսինք, եւ անշուշտ ինքն է հեռաւեալ Ցիշատակարանին մէջ յիշուած Սարգիսը (Մանդրն. Անտ. Թիւ Իե) Մեկնութիւն Ցովհաննու Աւետարանի ի Գր. Տաթեւացւոյ գրեալ յԱտանա ձեռամբ Ցարութիւն գրչի "ի Հայկազեանս Թուականի ՌՃՀԱ (= 1732) ապրիլի ԻԱ օրն... ի խնդրոյ դեռաբողբոջ Սարգիս վարդապետի եւ եռամեծ րաբունի, զոր ստացաւ զսա իւր Հալալ ստացուածովն եւ իւր անձին յիշատակ...„ Նոյնին շարունակութիւնն է "Մեկնութիւն Ղուկասու Աւետարանի Իգնատիոս Վ.Է„. Ցիշատակարանը նոյնպէս Ցարութիւն գրչէն "...ի խնդրոյ նորաբողբոջ ծաղկին Տէր Սարգիս վարդապետին Կոստանդնուպոլսոյ իւր անձինն զոր Ստուած բարւոք վայելումն արասցէ... գրեցաւ ի Թուաբերութեանս մերում ՌՃՀԱ (= 1732) Նոյեմբ. ամսոյ ԻԲ...։„

Սակայն իմ ձեռքս գտնուած պաշտօնական մէկ թղթոյ համեմատ՝ Սարգիս Հռոմայ եկեղեցւոյ գաւանութիւնը պաշտօնապէս գրով տուած է 1743ին, երբ Զմիւռնիոյ մէջ երուսաղեմայ համար նուէրներ կը հաւաքէր։ Սարգիս Արքեպ., ինչպէս պիտի տեսնենք, Իտալիոյ

Լիվոռնոյ քաղաքը վախճանած է, եւ իրեն վերաբերեալ գրութեանց ծրարը կը պահուի նոյն քաղքին կաթուղիկեայ Հայոց եկեղեցւոյն պիւանը։ Այս գրութեանց մէջէն հետեւեալ իտալերէն սկզբնագիր վաւերաթուղթը (Դիւ. Լիվ.) նոյնութեամբ կը հրատարակեմ։ Հռոմայ Հաւատոյ Տարածման Ս. Ժողովոյ գահերէց կարդինալը կը գրէ 17 Օգոստ. 1743ին առ Սարգիս Արքեպ. ի Զմիւռնիա, որ Ս. Քահանայապետը եւ Ս. Ժողովը մեծապէս ուրախացած են, որ ինքը Թողով մոլորութիւնները՝ Հաւատոյ գաւանութիւնը տուած է Զմիւռնիոյ Առաքելական փոխանորդ P. Girolamo da Perainoին ձեռքը, եւ թէ ընդունած է այս մասին ղրկուած վաւերաթուղթերը, թէ անոր այս բարի օրինակը շատ լաւ տպաւորութիւն պիտի ընէ եւ պտուղ պիտի բերէ անտարակոյս եւն։

Ահա այս նամակ՝

Mto. Ill° e Rmo. Mons. come Fratello. Per le mani del P. Girolamo da Peraino Vicario Ap°. di cotesta Città avendo la Santità di Nr°. Sig°. e questa S. Cong. ricevuti i documenti, co' quali V. I. abbandonati gli errori, e la Scisma della sua Nazione ha professato e professa la vera credenza, la Unione colla S. Romana Chiesa madre e maestra di tuttae le altre, e la dovuta suggezione al Romano Pontifice Capo Visibile della medesima e Vicario del Fondatore di essa Christo Nr°. Sig°. Ha la St^tà Sua non meno

che questi miei R^mi. Colleg^i provato piacere non ordinario si per la particolare di lei unione, che per il frutto, il quale può questa arrecare presso cotesti suoi Connazionali, i quali e animati dal di lei Esempio, e persuasi nell' intelletto dalle efficaci Sue insinuazioni, deve sperarsi che saranno per seguitarla in un'opera così santa. Nel congratularmi pertanto seco a nome anche per parte di S. B^ne. e di questa S. Cong^ne non solo della intrapresa vera credenza, che del campo spaizoso, quale se Le offre di rendere frutti abondanti nella Vigna del Sig.^e posso assicurarla dell' attenzione particolare, quale si avrà sempre della di Lei persona, e delle sue convenienze; e prego perfine il Sig.^e che perfettam.^e la prosperi.

D. V. J. Roma 17. Agosto 1743.
Come Fr^ello Alt^mo
V. Card. Atn. Pref.

Filippo Monu S. S.

Mons. Sergio Arciv. Armeno
di Cesarea / Smirne

Հասցէն՝ All' Illmo. R^mo. Mons.^e Fr^ello
Mons. Sergio Arciv. Armeno di Cesarea
Smirne.

4.

Սարգսի ծարտարութեան մէկ դրուագը: Կոլոտ Պատրիարք վասն ուղղափառութեան կը հալածուի.

Սարգիս կը խաղաղցնէ ժողովուրդը եւ կը վերահաստատէ զկոլոտ ի Պատրիարքութեան ընդդէմ Պետրոս Քիւթիւր վ.ի:

Յոյնք կ'աշխատէին Երուսաղէմի Ս. Յակոբայ վանքը Հայոց ձեռքէն առնուլ. կոլոտ եւ Գրիգոր Շղթայակիր պատրիարքները (*Սիօն*, Երզմ. 1866), Յակոբ Նալեան եւ Սարգիս՝ գործակցութեամբ իշխանաց Յայլողեցան Յոյները ետ մղել: Նոյն միջոցին (1737) կ. Պոլսոյ ժողովրդենէն ոմանք կոլոտը պատրիարքութենէ հաննել կը ջանային, ըսելով թէ կոլոտ քաղկեդոնիկներն (ուղղափառները) եւ Ս. Լեւոնը չէր նզովեր եւ անոնց հետեւող Հայերը չէր հալածեր: Մինչեւ իսկ եկեղեցւոյ մէջ անոր վրայ յարձակեցան սուսերօք եւ բրօք, եւ կ'ուզէին զինքն սպաննել՝ "վասն ճանաչելոյ նորին զՃշմարտութիւն եւ հետեւելոյն նմա" (*Ցիշատակարան*, էջ 189): Ուզեցին զինքն հեռացընել եւ տեղը դնել Պետրոս Քիւթիւրը, որ յետոյ Ջահկեցի Վազար կաթողիկոսին ալ հակառակորդն եղաւ: Քիւթիւր ոամիկ ժողովուրդն իր կողմը շահած էր, որոնց մեծամասնութիւնը կը կազմէին կեսարացի Հարուստներ: Պահանջեցին որ կոլոտ հրաժարի: Կոլոտ վախցաւ, փախաւ եւ Հարուստ Ըռաստեանց տունը պահուըտեցաւ: Գրիգոր Շղթայակիր, որ կ. Պոլիս հիւանդ կը պառկէր, ինքզինքը եկեղեցի տանիլ տուաւ մահճակալի վրայ, եւ քաղցր բանիւ զերծնք ետ կեցընելու ջանաց այս ապերախտութենէն ընդդէմ կոլոտի, եւ սպառնացաւ որ եթէ կոլոտը Հանեն պատրիարքութենէ, ինքն ալ կը հրաժարի: Ժողո-

վուրդն ըստ երեւութին քիչ մը հանդարտեցաւ. սակայն քիչ ետքը դարձեալ ընդդէմ ելան կոլոտի: Յակոբ Վ. Նալեան յեկեղեցւոյ խօսեցաւ անօգուտ: Կ. Պոլսոյ մէջ այն ատեն կեսարացիներն ուրիշներէ աւելի յոխորտ, ահարկու եւ ազգու էին. Սարգիս ասոնց մեծամեծները խուցը հրաւիրեց, եւ զիրենք շահեցաւ, եւ անոնց ձեռօք ամին համոզեց ետ կեանալ այս ստահակութենէն, քանի որ իշխանք եւ Սարգիս Առաջնորդն այսպէս պատշաճ կը համարին: Այնուհետեւ Սարգիս միաբանեցաւ անոնց հետ, որ յաջորդ կիրակին Գումգափուի Ս. Աստուածածնի եկեղեցին քարոզ խօսի, եւ ազգին այս վիճակին վրայ ողբալու ատեն, իրենք ալ լան, եւ ապա զղջացեալ պահանջեն, որ իրենց պատրիարքը Ցովհաննէս կոլոտն է, եւ քիւթիւրը կը մերժեն: Այսպէս կը կատարուի եւ կոլոտ փառօք կը վերահաստատուի:

5.

Սարգիս 1738ին Կեսարիոյ Աթոռէն կը հրաժարի: Պահատուրեան Պետրոս Վ., Ումիտ օղլու Սիմոն Եպիսկոպոս ի Դաղատիա կաթողիկեայ կ'ընտրեն: Կիւլապ օղլու Եղիա Վ.: Դաղատացի կաթողիկեայք չորս եկեղեցիներու կը տիրեն: Սարգիս 1738–1740 Առաջնորդ Դաղատիոյ, իր ընթացքը: Ալգերեան Ստեփ. Եպ.ի եւ Տէրգի Շիրին օղլու Մովսէս կաթողիկեայ եպիսկոպոսներու կենսագրութիւնը, տապանագիրը, եւ Դաղատիոյ կաթողիկեայք: Վրթանէս Վ., Տէր Սուրիաս, Մայմուն օղլու Պետրոս Վ., Պիալէոճի օղլու Մովսէս Վ., Ալլահվէրտի օղլու Ցովհաննէս Վ., Ումիտ օղլու Տէր Սահակ, Կարապետ Վ. կաթողիկեայք: Քիւթիւր Պետր. Վ. ի Դաղատիա: Մէհտէր օղլու Գէորգ Վ.: Սարգիս Դաղա-

տիոյ առաջնորդութենէն հրաժարականը կու տայ նորընտիր Պատրիարք Յակոբ Նալեանի 1741ին: Մովսէս Վ. Պիալէոճեան, Կարնեցի Քերովբէ Վ., Պահատուրեան Պետրոս Վ. Առաջնորդ Դաղատիոյ, իւր օրերը: Նալեան Պատրիարքի հալածանքն ընդդէմ Դաղատացի կաթողիկեայց. Նիկոմիդիոյ Առաջնորդ Աթանաս Վ. Առաջնորդ Դաղատիոյ, աքսորանք եւ մահ հայ կաթողիկեայ եկեղեցականաց եւ աշխարհականաց. Զատըրճը օղլու Կարապետ Վ.: Սարգիս 1742–1744 նուիրակ Երուսաղէմի Զմիւռնիոյ Թեմին մէջ: 1744ին Զմիւռնիոյ վրայէն Վենետիկ կ'երթայ: Սարգսի աշակերտ Ցովհ. Վ. Զմիւռնիացի, Արքեպիսկոպոս Համիայ, կենսագրութիւնը: Գր. Վ. Բաղինեան, Արքեպ. Կարնոյ, Ձեռնադրիչ ի Հռոմ. Կ. Պոլսեցի Ցովհ. Վ. Տուրսունեան. Ստեփ. Վ. Լեհացի: Սարգսի աշակերտք՝ Դաղատացի Իգնատիոս Վ., Կեսարացի Ցովհան Վ. Արիմանեան, Դաղատացի Լօրտէկճեան Պետրոս Վ.:

Սարգիս Կ. Պոլիս տարի մը մնալէն ետեւ 1738ին կեսարիոյ աթոռէն կը հրաժարի՝ "անկըրթելի կեսարացւոց" ընթացքէն զզուած. թէպէտ կեսարացիք ի զուր կ'աշխատին հրաժարականն ետ առնել տալու: Այսպէս Սարգիս 1730—38 Առաջնորդ էր կեսարիոյ, որուն համեմատ ուղղելու է Գեր. Տրդատ Եպ. Պալեանի կազմած "Առաջնորդական յաջորդութիւնք կեսարիոյ Ս. կարապետի վանուց" ("Բիւզանդիոն" 1906 թ. 3073), որ Սարգսի յաջորդը՝ Աւետիք Եպիսկոպոսը, անշուշտ կոլոտի աշակերտ, առաջնորդ կը դնէ 1734էն սկսեալ:

Ներն միջոցին Յակոբ Նալեան եւս կը հրաժարի Գաղատիոյ աթոռէն, թէպէտ եւ Յակոբ միշտ Պոլիս կը նստէր, եւ Գաղատիա փոխանորդ մը կը դնէր, որ էր Երուսաղէմայ միաբան՝ Գաղատացի Պետրոս Վ. Պահատուրեան (Զամչեան,

824։) Այս պահատուրեան վ., որ Ումիտ օղլու Սիմոն Եպիսկոպոսին հետ նոր եկած էր Էջմիածնէն, ծանօթ կաթողիկեայ էր (Ագերեան, 32), եւ նախորդ առաջնորդ Մեծ Մովսեսին օրինակին հետեւելով՝ ժողովրդեան երկու կողմը միաբան պահեց։ Ասոր օրերը գաղատացի Կիւլպպ օղլու Եղիա վ., կաթողիկեայ միսիոնար, ծպտեալ՝ Գաղատիա եկաւ, եւ քիչ ետքն ինքզինք յայտնելով՝ Ս. Հոգի եկեղեցւոյն մէջ քարոզ տուաւ, ժողովուրդն իրարմէ բաժնեց, եւ երկու կողման միաբան հաւանութեամբը՝ կաթողիկեայ մեծամեծանութիւնը չորս եկեղեցիներն առաւ, եւ միւս կողմն երեք եկեղեցիները (Ագերեան, 33—4, Զամչեան 813)։ Պահատուրեանի մասին ընդարձակագոյնս քիչ ետքը։

Երբ Յովհաննէս կոլոտ պատրիարք այս լուրն առաւ, ուղեց որ Սարգիս Գաղատիոյ առաջնորդ ըլլայ։ Սարգիս տեսնելով որ հոն ալ աղգին մէջ կրօնական խռովութիւններ կան, ուղղափառք քաղքին չորս եկեղեցիները գրաւած են, եւ թէպէտ այս վերջնոյն չէր տհաճեր, սակայն չէր ուզեր երկու կուսակցութեանց ալ հակառակ գործել, հրաժարեցաւ ի սկզբան։ Վերջապէս զնջաւ, յանձն առաւ եւ ուղեւորեցաւ ի Գաղատիա, ուր ժողովրդենէն փառաւոր ընդունուեցաւ, եւ զերեքն յորդորեց իրարու հետ սիրով ապրելու։ Գաղատացիք իրարու հետ կրօնական կռիւներ կը մղէին. վասն զի "Տաթեւացւոյ հետեւողք" "չարչարէին զաստուածութիւն". իսկ ուղղափառաց մէջէն տգէտներ

կարծելով որ երբ "բնութիւն" բառն արտասանուի, միշտ "երկու բնութիւն" պիտի ըսուի, նոյն իսկ "Արեւագալ,,ի ժամերգութեան մէջ՝ ի դէմս Ամենասուրբ Երրորդութեան երգուած "Երեք անձինք"ին կը կցէին "եւ երկու բնութիւն"։ Սարգիս շատ աշխատեցաւ զերենք հաշտ պահելու, խրատելով եւ սորվեցընելով։ Այստեղ Սարգիս երկու տարի տենդ բռնուեցաւ. յետոյ թեմն պտըտելու ելաւ, եւ Գաղատիա դառնալով՝ քաղաքը նոյն պառակտման մէջ գտաւ։ Գարձեալ ամենայն ճգամբ աշխատեցաւ զերենք հաշտեցընել, եւ տեսնելով որ իր երեք տարուայ աշխատութիւնը չկրցաւ զերենք փոխել, եւ նոյն միջոցին Պոլսէն լուր առնելով որ կոլոտ պատրիարք մահացաւ Հիւանդ է, 1740ին փութաց ի Կ. Պոլիս։

Սարգիս Արքեպ.ին ի Գաղատիա անցուցած օրերուն վրայ Ագերեան Ստեփան Եպ. հետեւեալը կը հաղորդէ, (էջ 94—96, թէպէտ ժամանակագրական սխալով, փոխանակ կոլոտի՝ Յակոբ պատրիարքի հրամանաւ Գաղատիա գացած կը համարի։) "Երբ ուղղափառները Գաղատիոյ չորս եկեղեցիները գրաւեցին, եւ ասիկայ Կ.Պոլիս լսուեցաւ, Յակոբ պատրիարք Սարթաղի օղլու Սարգիս վարդապետը ղրկեց Գաղատիա։ Իբրեւ փոխանորդ եկաւ Սարգիս վ., տեսաւ որ գործերը տակնուվրայ են, վանքը բնակող վարդապետներուն գրեթէ ամէնքն ուղղափառ, ինչպէս նաեւ չորս եկեղեցիներուն տէրտէրները. նմանապէս ժողովուրդը համարձակու-

թիւն առած է Մեծ Մովսէս Վ.ին քարոզներէն։ Միւս կողմանէ Հայերը կատղած են եւ կարելի չէ զսպել, ուստի սկսաւ քարոզել, եկեղեցիներու մէջ ուղղափառներու դէմ խօսեցաւ, մէկ կողմանէ մեղմացընելով (կէօղ տաղը վերերէք), եւ հակառակ կողման բարկութիւնն իջեցընելով, բայց երբ տեսաւ որ անօգուտ է, պատրիարքին գրեց։

"Պատրիարքն ասիկայ տեսնելով՝ բարկացաւ, Դռնէն հրովարտակ մը հանել տուաւ։ Հրովարտակին մէջ գրուած էր։ Սեւագլուխք, քահանայք եւ ժողովուրդք, հաշտ ըլլան Սարգիս սղոս սեւագլխին հետ, եւ անոր հրամանին հակառակ գործ չգործեն. չորս եկեղեցիներու բանալիները յանձնուին Սարգիս սղոս Սարգիս սեւագլխին. եթէ քահանաներէն ընդդիմացող ըլլայ՝ մորուքն ածիլեն եւ եկեղեցիէն արտաքսեն։ Այս հրովարտակն երբ Գաղատիոյ ատենին առջեւ կարդացուեցաւ, կուիւը սաստկացաւ, ուղղափառներու նշանաւորներէն 25 հոգի փաշային շղթայի դրուեցան, եւ շատ նեղութիւններէետեւ՝ 10 քսակ դրամ տալով ազատեցան։

"Այս կուիւն ետեւ Սարգիս Վ. տեսաւ որ Գաղատիոյ մէջ հանդարտութիւն պիտի չգտնէ, մէկէն պիտի բամբասուի, ուրիշէն պիտի խածատի, կամացուկ մը թողուց Պոլիս գնաց։ Ցետոյ Եւրոպա անցաւ, շատ մեծ Հռոմ եւ Վենետիկ, քանի մը գրքեր տպեց, ինչպէս Էփիմէրտէ, Խորհնացւոյ պատմութիւնը։ Ցետոյ Պոլիս դարձաւ Հայոց մէջ ապրեցաւ. բայց նեղբին

հանդարտութիւն չգտնելով եւ նպատակին չհասնելով դարձեալ Լիվոռնոյ գնաց եւ հոն վախճանեցաւ 1776ին (ուղիղ՝ 1773ին)։ Սարգիս Վ.ին խօսակցութիւնը շատ ընտիր էր, եւ Հայոց մէջ անուանի քարոզիչ էր. քանի մ՚աշակերտ ունեցաւ, եւ անոնց ինք տղվեցուց ուղղափառութիւնը։ Ասոնցմէ մէկն է Հեզահոգի Յովհաննէս Էպիսկոպոս. որ նաեւ Գաղատիա եկած է։

Այստեղ յիշուած Աւգերեանին եւ Մեծ Մովսէս Վ.ին վրայ աւելորդ չէ քանի մը տեղեկութիւն տալ։

Ա-ֆէրեան (Ավքէրեան, Աւքէրեան, Աֆկէրեան, Աբկարեան) Ստեփան Վ. Գաղատացի, աշակերտ Ուրբանեան Դպրանոցին, 1794 Սեպտեմբ. 17ին Կ.Պոլսոյ Առաքելական փոխանորդ Սօֆեալեան Սահակ Վ.ին օգնական անուանեցաւ ի Հռոմայ՝ իրաւամբ յաջորդութեան։ 18 Սեպտ. 1797ին Կ.Պոլսոյ մէջ Եպիսկոպոս ձեռնադրուեցաւ "կղզիյպոլսոյ„ տիտղոսով, ի Յովհ. Վ. Ազարեան Արհիեպիսկոպոսէն Համթայ, որ Սարգիս Արքեպիսկոպոսին աշակերտն էր, (որուն վրայ քիչ մը վարը) 1804ին յաջորդեց Սօֆեալեանի, 1806ին ստիպուեցաւ հրաժարիլ, 1820ին Պօղոս Պատրիարքին միաւթեան նպատակաւ գումարած ժողովքին մէջ գտնուեցաւ Մխիթարեան Հարց հետ, եւ 1821 Սեպտ.ին վախճանեցաւ։ Հրատարակած է՝ 1. Գրքուկ որ կոչի Սկզբունք ընական գիտութեանց, Հռոմ, 1796։ 2. Տօքուզ կիւն մտածական տուա երանելի կղեմէս Հայ-

րապետին վարքընըն իւզէրինէ, Թրիեստ 1796։ 3. Ալլահըն ազիզ քուլու քէօմիւրճեանց ՏԷր Կոմիտաս քահանայըն վարքը, Թրիեստ 1798, Բ. տպ. Կ.Պոլիս 1862։ 4. Սուրբ Աստուածածնին մէօհթասէրի վարք։ Եաղըլտը Թիւրք տիլինտէ Ս.[տեփանոս] Վ.[արդապետ] Ա.[վքէրեան] Ե.[պիսկոպոս]տան, Թրիեստ 1810։ 5. Ստեփան Եպ. Ավգէրեան հաղէթլէրինին քէնտի էլեազըսը իլէ թէէլիփ օլունան հիքեայէ։ Սէնէ 1810։ Իշպու հիքեայէնին սուրէթինի ալմըշտըը կարապետ վրդ. Առաքելեան, 1882 Ըստամպօլտա։ Վերջին ընդօրինակութիւնը կը գտնուի իմ քովս։

Տէրչ Շիրին օղլո Մովսէս Վ.ի մասին (վերն էջ 182) կը գրէ Զամչեան (էջ 813)։ "Նստէր ի սմին ժամանակի (1734—5) առաջնորդ անկիւրիոյ գաղատացւոց մովսէս վարդապետ շիրինեան, եւ խնամէր զհօտ իւր ողջամիտ վարդապետութեամբ եւ խոհական միտօք, եւ ջանայր պահել զժողովուրդն ի միութեան, ուստի եւ յեօթն եկեղեցիս գաղատիոյ սիրով կային երկաքանչիւր դասք ժողովրդոց, եւ ինքն մովսէս վարդապետ հասեալ ի ծերութիւն, եւ տուեալ բանիւ եւ գրով զուղիղ դաւանութիւն հաւատոյ՝ վախճանեցաւ եւ թաղեցաւ պատուով ի վանս Ս. Աստուածածնի։" Այս Շիրինեան Մովսէս Վ. "Սիմէն Ղամուտեան Եպիսկոպոսին, ուրիշ եպիսկոպոսի մը, չորս ծայրագոյն վարդապետներու շատ մը միաբաններու եւ ամուսնացեալ քահանաներու եւ ոչ սակաւ ժողովրդեան հետ

պարձած է ի կաթողիկէ հաւատս ձեռամբ մեր Հ. Յակոբ Մուրատեանի, կրտսերն ի չորից հիմնադրաց մերոց, եւ Հ. Սահակ ՏԷր-Բարսեղեանի," կը գրէ ինձ Անտոնեան Միաբան գեր. Հ. Իսահակ Վ. Սրապեան, առնլով Անտոնեանց Դիւանէն։ Մովսէս Վ.ի մասին շատ մանրամասն կը գրէ Աւգերեան Եպիսկոպոս (էջ 86—92) զոր հոս կը համառօտեմ. "Գաղատիոյ Առաջնորդն կարապետ Եպիսկոպոս Զէյթունցի երբ 1726 փետր. 17ին ի կ Պոլիս Էջմիածնի կաթողիկոս օծուեցաւ, գաղատացի Մովսէս Վ. Շիրինեանը, զոր հետը տարած էր գաղատիայէն, եպիսկոպոս ձեռնադրելէն ետեւ՝ Յունիս 26ի արքունի հրովարտակով՝ գաղատիոյ Առաջնորդ ղրկեց։ Մովսէս Վ. գիտնական, քաղցրաբարոյ, քաջաքարոզ, ժողովրդասէր մէկն էր, եւ մեր իմ բարեկամ վրթանէս Վ.ին, որ կաթողիկեայ էր եւ յետոյ կեսարիոյ Արքեպիսկոպոս եղած (տես քիչ մը վար)։ Գաղատիա հասնելուն պէս ջանաց կաթողիկեայ եւ ոչ-կաթողիկեայ հայերն իրարու հաշտ պահել. առաջիններուն առաջնորդ ՏԷր Սուքիաս քահանային հետ (որ Կ.Պոլսոյ Առաքելական Նուիրակին փոխանորդն էր) շատ սիրով վարուեցաւ, եւ կաթողիկեայք օրէ օր աճեցան։ ՏԷր Սուքիաս Մովսէս Եպիսկոպոսին ձեռնադրել տուաւ Մայժուն օղլու տիրացու Պետրոսը, որ ուղղափառ էր եւ Երուսաղէմ ուսած. ձեռնադրութեան ատեն սովորական նղովքները չկարդացուեցան։ Ասոր վրայ շատ եկեղեցականներ ուղղափառ եղան,

ինչպէս՝ պիսկոպոս օղլու Մովսէս վ.՝ Ումիտ օղլու Սիմոն վ.՝ Ալեհվէրտի օղլու Յովհ. վ.՝ Ումիտ օղլու Տէր Սահակ, Թինթին Ասլան օղլուի կնոջ եղբայրը կարապետ վ.՝ որոնք վանքը կը նստէին, եւ ուղղափառ տներու մէջ պատարագ կ'ըսէին: Հայերը գրգռուեցան, Առաջնորդին վրայ վազեցին, ան ալ զրերնք հանդարտեցընելու համար Տէր Սուքիասը փիլոնաղուրկ ըրաւ, եւ խրատեց որ խոհեմութեամբ վարուին, եւ քիչ ետքը Տէր Սուքիասին ներեց: Ալցելու վարդապետներուն եւ նուիրակներուն թոյլ չէր տար որ եկեղեցին քարոզեն, այլ վանքը կը հիւրընկալէր, եւ ողորմութիւնն ինքը կը հաւաքէր, ձեռքը կու տար, կը ճամբէր: Այսպէս առաջնորդութեանը վերջին տարին՝ Պետրոս Քիւթիւր վ. իբրեւ նուիրակ Գաղատիա եկաւ. Մովսէս Եպ. Թող չտուաւ որ քարոզէ եւ խոստացաւ որ ինքը նուէրը կը հաւաքէ. Քիւթիւր ոտք կոխեց անձամբ կատարել եւ կոնդակը ցուցուց. առաջնորդը կոնդակն առաւ պատուեց եւ կրակը նետեց: Քիւթիւր կատղած՝ Ս. Սարգիս եկեղեցին գնաց եւ Մովսէսին դէմ սկսաւ քարոզել. ժողովուրդը զայրացած՝ վրան յարձակեցաւ, ծեծեց, եւ Քիւթիւր հազիւ կրցաւ ինք զինք Գաղատիայէն դուրս նետել: Մովսէս ինքը տարի առաջնորդութիւն ըրաւ եւ երկու կողմը հաշտ պահեց: Վերջին տարին՝ 1735ին Տէր Սուքիասը կանչեց, խոստովանեցաւ, ուղղափառ դաւանութիւն տուաւ, եւ եօթն եկեղեցեաց ժողովրդեան ծանոյց, որ Մեծ պահոց մէջ Ս. Գր.

Լուսաւորչի տօնին, շաբաթ օրն, Ս. Գր. Լուսաւորիչ եկեղեցին ժողովուրդին, ուր եւ ժողովեցան Գաղատիոյ գրեթէ բոլոր նշանաւորները: Ինքն աթոռը նստաւ եւ երկար քարոզի մը մէջ՝ արտասուագին աչօք հետեւեալն ըսաւ. "Գիտէք իմ ոչխարներս որ Աստուած զիս ձեզի հովիւ կարգած է, ձեր առջեւն ինկած զձեզ արքայութիւն կ'առաջնորդեմ: Սրտիս մէջ հուր մը կայ, ի վաղուց բորբոքած, բայց ես ասոր ճառագայթները ցայսօր արգիլեցի, հիմայ ժամանակն է արձակելու: Այս հուրն, սուրբ Հաւատքի, սուրբ եկեղեցւոյ հուրն է, ձեզմէ շատերը գիտեն ինչ կ'ուզեմ ըսել. չգիտցողներ ալ շատ կան, ես պարտքս կատարեմ եւ դատաստանի օրը պարտական չմնամ. Հռոմէական սուրբ եկեղեցւոյ հաւատացածին չհաւատացողներուն միութիւն չկայ: Այս հաւատքին սիրոյն՝ ի հարկին պէտք է ամէն տեսակ նեղութիւն, հալածանք եւ մահ կրել, եթէ կ'ուզենք միանալ." Ժողովրդեան մէկ մասն ուրախացած, միւսը զարմացած լռութեամբ մտիկ ըրին եւ ձայն մ'անգամ չհլաւ. վասն զի շատ կը յարգէին առաջնորդը:

"Ասկէ ետքը վանք գնաց, եւ հոն քանի մ'օրէն անկողին ինկաւ. խցին մէջ Տէր Սուքիաս պատարագ կ'ընէր եւ կը հաղորդէր Առաջնորդը: Այս միջոցին Ուրբանեան Դպրատան աշակերտ Մխիթար օղլու Գէորգ վ.՝ իբրեւ մատրանապետ գաղղիական հիւպատոս Մրւսիւ Փօրիի, Գաղատիա եկաւ եւ հիւպատոսին քով իջեւա-

նեցաւ (էջ 97)։ Մովսէս Վ. ասոր ընդհանրական խոստովանանք եղաւ, Ս. Թոշակ եւ վերջին Օծումի առնելով՝ Զատկին օրերը հոգին Աստուծոյ աւանդեց։ Այս գոյժը բոլոր Գաղատացիները սաստնեցուց. ամէնքն առանց զանազանութեան վանք դիմեցին, եւ այը համբուրեցին անշնչացեալ առաջնորդին, զոր եպիսկոպոսական զգեստներով ամոռը բազմեցուցած էին։ Այնուհետեւ մեծաւ հանդիսութեամբ թաղեցին զինք՝ վանքին ներքին դրան քով, եկեղեցւոյ դրան մօտ, դրսի Ս. Աստուածածնի խորանին առջեւը, եւ վրան մարմարեայ մեծ կափարիչ մը դրին, տապանագրով։ Մինչեւ ցայսօր իւր գերեզմանն ուխտատեղի է ժողովրդեան եւ մեծ հրաշքներ կը պատմուին։

"Մովսէս Վ. "Մեծ Մովսէս„ կոչուեցաւ, վասն զի ուսեալ մէկն էր եւ սքանչելի կը քարոզէր։ Շատ գեղեցիկ ձեռագիր ունէր. ընդօրինակած էր գեղեցկագիր՝ Մեծին Ալպերտի Աստուածաբանութիւնը եւ Սարգիս Շնորհալւոյ Մեկնութիւնը։ Շատ աշակերտներ ունեցաւ, ոմանք իրեն հաւատքին հետեւող։ Առաջնորդութեան երկրորդ տարին վանքը նորոգեց, Ս. Խաչ եւ Ս. Քառասունք եկեղեցիներն օծեց։ Վանքին եկեղեցական թանկագին սպասներ շնորհեց, եւ ուրիշ մեծամեծ գործեր կատարեց։„

Այս նշանաւոր անձին տապանագրէն կ'իմանանք, որ Մովսէս աշակերտ էր Գաղատիոյ Առաջնորդ Զէյթունցի Ստեփաննոս Եպիսկոպոսին (1670—1694, †-1700, 29 Ապրիլի. Տաճան, 340—41, "Հրեւակ„ 1859, էջ 295—297) եւ իր մասին Ալգերեանի աւանդածները հաստատութիւն կ'առնուն սոյն տապանագրէն։ Ասոր օրինակն առած եմ Անտոնեանց Դիւանէն։

Տապանաքէր Մովսէս Եպիսկոպոսի.

ԱՅՍ ՏԱՊԱՆ ԱՌԱՋՆՈՐԴԻ
ԱՆԿԻՐՈՒԹՅԱՆ ԴԻՏԱՊԵՏԻ
ՀԱՄԱՐՏՈՒԹԵԱՆ ՀԱՏԵՒՈՂԻ
ՔԱՂՑՐԱԽՕՍ ԵՒ ՀՈՒՆԱՂԻ
ԼՍՈՂԱՑԱՆ ՍԱՐՍԵԼԻ
ՍՏԵՓԱՆՈՍԻ ԱՇԱԿԵՐՏԻ
ԵԿԵՒԵՂԵՑԻ Ի ՀԱՑԹՈՒՆԻ
ԿԱՐԱՊԵՏԻ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ
ՄԻՆՉ[1] ԻՆՔՆ ՏԱՒՐԱԹԻ
Ի ԼՆԱՆԵԼ 9 ՏԱՐԻ
ՎԱՂՁԱՆ ՍՈՐԲ ՑԱՑՆԱԺԱՄ
ՀԱՄՆԻ
ԵՐԵՍՈՒՆ ՀՈՐՍ ՅՈՒԼԻՆԻ
ՔՐԻՍՏՈՍԵԱՆ ԹԻՒԻՆ ՎՃԱՐԻ
ՈՒՀԱԳ ՀԱՑՈՑ ԱՄԻ
ՈՐՔ ՀԱՆԴԻՊԻՆ ԴԵՄՔԱՐԱՆ
ՆԻ
ՄՈՎՍԷՍ ԱՆՈՒՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ
ՆԱԵԻ ԻՆՔՆ ԱՆԿԻՐՈՒԹՅԻ
ՅԵՐԿՆԱՔԱՏԱԿ ՍՈՒՐԲ ՏԱՃԱՐԻ
ԱՍՏՈՒԱԾԱՆԱՐԱՆ ՓԱԽԻՐԱՑԻ
ԵՒ ԱՆԱՊԱՏ ՔԱՐՈԶՈՂԻ
ԵՒ ՏԵՍՈՂԱՑՆ ՆԱԶԱՆԻ
ՅՈՐԱՀՐԱՇԱԼՈՑՆ ՎԱՐԶԱՏԻՒ
ԵՒ ՀՆԱԳՈՑՆ ԱՌԱՋՆՈՐԴԻ
ՀՆԱԶԱՆԴԻ ԼԵ ՏԱՐԻ
ԱՆԿԻՐՈՒԱՑ ՄԵՆԵ ԳԱՒԱԶԻ
ՀԻՒԱՆԴՈՒԹԵԱՆ ԻՄՆ ՊՏՀԻ
ՔՍԱՆ ԵՒ ԻՆՆ ԱՊՐԻԼԻ
ՈՐՊԵՍ ՅԱՑՑ Ի Ի ԼԱՏԵՆԻ
ՀԱՄԱՐՈՂՈՒԹԵԱՆ ՔՍՏ ՅՃ-
ՔՆԹԻ
ԱՍԱՑՑՆ ԱՍՏՈՒԱԾ ՈՂՈՐՄԻ

Տապանագիրս այսպէս երկուքի բաժնուած է վարդապետական օձագլուխ գաւազանով մը, որուն տակը եպիսկոպոսական թագ մը պատկած է։

Սարգսի Պոլիս դառնալէն ամիս մ'ետքը՝ 1741 փետր. 13ին Յովհ. Կոլոտ Պատրիարք

---

1 "Տէ-բոլ„ ածանցն է արաբերէն "տէվլ„ բառին, որ կը նշանակէ պետութիւն, ընչագնացութիւն, այցելութիւն թեմական։

վախճանեցաւ։ Ազգն զՅակոբ Վ. Նալեան Պատրիարք ընտրեց (15 փետր. 1741), տէրութեան հրովարտակը տուաւ, եւ Յակոբ Վ. Մեծ Եպարքոսին առջեւ Պատրիարքական Խլէն հագաւ, որուն ներկայ գտնուեցան Սարգիս Վ. եւ Սեղբոս իշխանը։ Յետոյ Սարգիս Յակոբ Պատրիարքին մատոյց իր հրաժարականը գաղատիոյ աթոռէն, զոր Պատրիարքը շատ ընդդիմանալէն ետեւ ստիպուեցաւ ընդունիլ։

Սարգիս Ըրքեպ. երբ 1740ին գաղատիայէն Պոլիս եկաւ՝ իրեն Աթոռակալ թողած էր Մովսէս Վ. Պիպէռճեանը։ Նոյն օրերը գաղատիա երկու միսիոնար եկած էին, մին կարնեցի Քերովբէ Վարդապետ, իսկ միւսը "փաթէրա„ մը, որոնք Ս. Քառասունք եկեղեցին իջեւանեցան, քարոզներ տուին եւ գարձեալ մեկնեցան։ Ասոնց թէեւ Աթոռակալը չհակառակեցաւ, բայց ժողովրդեան մէջ խռովութիւն ինկաւ, եւ չորս եկեղեցիք կաթոլիկեցոյց ձեռքն անցան։ Ոչ-կաթոլիկեցոյք Աթոռակալին խոստացան որ զինք Առաջնորդ անուանել պիտի տան, եւ այսպէս կառավարութեան ձեռօք չորս եկեղեցիներուն գարձեալ տիրացան։ Տէր Սուքիաս Պոլիս դնաց գարման գտնելու, իրեն հետեւեցան Պահատուր Պետրոս Վ. եւ Սիմոն Եպիսկոպոս։ Ասոնք գաղղիական դեսպանին միջնորդութեամբ յաջողեցան հրովարտակ հանել՝ Մովսէս Վ.ին Էտիրնէ աքսորման, որ սակայն ճամբայ չելած մեռաւ. իսկ Գաղատիոյ փաշան գահընկէց ընել տուին. եւ Ամէնի էֆէնտիին

միջնորդութեամբ ստիպեցին Նալեան Պատրիարքը, որ իրեն Առաջնորդ անուանած Թովմաս Վ. Թամատրալեանի տեղ, որ գինարբուքէն էր եւ գաղատիոյ վանքը կը նստէր, Պահատուր Պետրոս վարդապետը գարձեալ Առաջնորդ դնէ։ Պատրիարքն Պահատուր Վ.ին սպառնացաւ՝ որ եթէ երեք Աթոռները չհիշէ Պատարագին մէջ, հանգիստ պիտի չթողու զինք (Ջամէ. 825, Ազգր. 96—104)։

Պահատուր Վ.ին հետ Սիմոն Եպ. Ումուտեան եւ Տէր Սուքիաս գարձան Գաղատիա, երկու կողմանէ սիրով ընդունուեցան, եւ երբ յաջորդ օրն Ումուտեան Եպիսկոպոս՝ Առաջնորդին հրամանաւ Պատարագի մէջ երեք Աթոռները յիշեց, գպիրք եւ ժողովուրդք թողուցին դուրս ելան եկեղեցիէն, եւ ստիպեցին Առաջնորդն, որ այլ եւս չյիշուի։ Նալեան Պատրիարք սաստիկ սպառնալիքներ գրեց, բայց քանի որ ողջ էր Ամէնի Էֆէնտի, չկրցաւ բան մ'ընել։ Երբ 1744ին Ամէնի Էֆէնտի մեռաւ, Պատրիարքը նոր հրովարտակ մը հանեց, եւ Նիկոմեդիոյ Առաջնորդ Աթանաս վարդապետը խիստ ֆէրմանով գաղատիա ղրկեց։ Աթանաս վարդապետ տեսնելով որ զինք մոիկ չեն ըներ, բանտարկել եւ Սամանի բերդն աքսորել տուաւ՝ Պահատուր օղու Պետրոս Վ.ը, Ումուտ օղու Սիմոն եպիսկոպոսը, Մէհտէր օղու Գէորգ Վ.ը, եւ աշխարհականներէն՝ Մելքոն օղու Մուրատ աղա եւ եղբայրը Հաճի Խուպեսերը, Հաճի Ֆէրաշաթ, Խրիմ օղու Ըրթին Էէլէպի, Վար-

դերես օղու Սահակ, եւ Թասվիրճի Սահակ Տէտէ։ Գաղատիա մնացած էր միայն Ջատրճը օղու կարապետ վ.՝ան ալ վերջէն բռնուեցաւ, բանտարկուեցաւ, փախաւ վենետիկ եւ հոն 1789ին վախճանեցաւ (Ալգերեան 109—112։) Ազատութեան ամիսներ եաքը Պոլիս ղրկուեցան, ուր պահատուբեան եւ Մխիթարեան վարդապետները վախճանեցան տառապանքէն. իսկ Ումուտեան Եպիսկոպոս Հռոմ փախաւ (Ջամչ. 826), 1766ին վենետիկ էր (Հայ. վենետ. 344), 1767ին Հռոմ Ջերնադրիչ կարգուեցաւ եւ 1774ին ի Հռոմ վախճանեցաւ եւ թաղուեցաւ Ս. Մարիամ՝ Եգիպտացի եկեղեցին։

Քանի մ՚ամիս եաքը Յակոբ Պատրիարք իւր դասընկերները քովէն ցրուեց մէյմէկ տեղ առաջնորդ դնելով զիրենք, եւ Սարգսի ալ առաջարկեց որ ուզած աթոռն ընտրէ։ Սարգիս յանձն չառաւ առաջնորդութիւն, սակայն տեսնելով որ Պատրիարքը պոլսէն իր հեռանալը կ՚ուզէ, Երուսաղէմի Ս. Յակոբայ վանաց նուիրակ եղաւ, եւ Գրիգոր Ղղեայակիր Պատրիարքին թղթովը՝ Ջմիւռնիոյ վիճակին մէջ ժողովարարութեան եղաւ։ Ջմիւռնիա հասաւ 1742ին եւ իբր երեք տարի այն վիճակին մէջ շրջելով՝ տուրքերը ժողվեց բերաւ կ. Պոլիս եւ յանձնեց Յակոբ Պատրիարքին, ի փոխարէն ընկալագրի։ Յակոբ անմիջապէս դրաւն Երուսաղէմ ղրկեց եւ 1744ին Գրիգոր Պատրիարքէն ընկալագիրն ընդունելով՝ Սարգսի յանձնեց Հաստատական

մը, որով կը մերժուի Սարգսի հակառակորդաց ղրպարտութիւնը՝ իբր թէ Երուսաղէմի դրամէն կորզած ըլլայ։

Սարգիս Հաստատականն առնլէն ետեւ՝ գործերն եւ ինչքերը կարգի դնելով՝ որոշած էր Եւրոպա մեկնիլ։ 1744ին ամառը Ջմիւռնիա մեկնեցաւ, ուր ինչպէս վերն ըսինք՝ 1743ին կաթուղիկեայ հաւատոյ դաւանութիւնը տուած էր, անկէ ալ շուտով եւ գաղտնի վենետիկ նաւարկեց, ուր եւ Հաստատուեցաւ ուրախութեամբ։

Հետն առած էր իր աշակերտն Հեզեքիէլ Յովհաննէս վարդապետը, որ Ջմիւռնիացի էր, աղնիւ եւ առաքինի վարուք եւ քաջ դպիր։ Այս Յովհաննէս վ. Ազարեան ունի ձեռագիր ընդօրինակութիւն մը "Թովմայի Աքուինացւոյ Գիրք եօթն խորհրդոց եկեղեցւոյ զոր ի Հռոմ իբր 400 տարի հնութիւն ունեցող օրինակէ մ՚ընդօրինակած է վեց ամսոյ մէջ՝ սկսեալ 20 Մարտի 1748. այս օրինակին վրայէն յետոյ 1775ին փետր. 25էն մինչեւ Օգոստ. 2 ընդօրինակած է ի Հռոմ Գրիգոր վ. Խալինեան Ախալցխացի վրացի, որ եւ կը պահուի Ընտենեան Հարց Մատենադարանը ի կ. Պոլիս (թիւ 28)։ Խալինեան ծնած է 1749ին, 1783ին Հռոմ հայերէնի ուսուցիչ եւ Աւաքելական Թարգման էր, 1815ին ձեռնադրիչ Արքեպ. եղաւ տիտղոսիւ "կարնոյ", 1833ին եղաւ Միաբան Ընտենեան վանաց, եւ վախճանեցաւ 1836ին ի Հռոմ։ Հրատարակած է փոքրիկ տետրակ մը (23 էջ) 1794ին ի Հռոմ՝ "Սրբա-

զան Տեառն մերոյ Բենեդիկտոսի ԺԹ. Սահմանադրութիւն», թարգմանեալ ի հայ: Գրած է նաեւ վկայական 1796ին ի Հռոմ տպուած «Սկզբունք բնական գիտութեանց» գրքին: Ունի ձեռագիր ընդօրինակութիւններ եւ նամակներ (Դիւ. Անտ.):

Սոյն վերջին ընդօրինակութեան յիշատակարանին մէջ Բաղիշեան կը գրէ. «Օրինակեցաւ սա ի գաղափառէն Յովհաննիսի Բիւզանդիացւոյ արժանաւոր քահանայի մականուամբ Դուրսունեան կոչեցելոյ»: Ի'երեւայ թէ Բաղիշեան կը շփոթէ Կ. Պոլսեցի Յովհ. Վ. Տուրսունեանը, Զմիւռնիացի Յովհ. Վ. Ազարեանին հետ, ինչպէս յայտնի կ'երեւայ վերջնոյս խօսքերէն, որ նոյն ձեռագրին մէջ իր մասին տեղեկութիւն կու տայ: Յովհ. Վ. Տուրսունեան 1773—1780ի միջոցներուն Լիվոռնոյ էր (Ուղղ. 139), ինչպէս նաեւ 1787ին, որ յայտնի է Թովմ. Մեծոփեցւոյ մէկ ձեռագրին (Մատ. Անտ. Թիւ ՀԱ.) յիշատակարանէն: «Այս գիրքս օրինակեալ եղեւ ի լաւ եւ սրբագիր օրինակէ, գրչութեամբ Գէորգայ ուրումն նուաստի Կ. Պոլսեցւոյ ի թուականութեանն Հայոց ՌՄԼԶ (= 1787), ի մարտի ԺԸ ի թագաւորեալ քաղաքն Կ. Պոլիս: Եւ անտի վերստին օրինակեալ եղեւ ձեռամբ նուաստի ուրումն Աբեղայի տուրսունեան Յովհաննէս կոչեցելոյ ի մեծէն Պոլսոյ ի վերոյ գրեալ թուականութեանն Հայոց ի Սեպտեմբերի ԺԸ ի Լիգուռնա (= Լիվոռնոյ) աւագ դքսական քաղաքի:»

Սիւնեցոյն ձեռագրին մէջ Յովհաննէս Վ. իր մասին հետեւեալ տեղեկութիւնը կու տայ. «...Արդ ես ամենանուաստ ծառայ Տեառն Յիսուսի, եւ յետինս սպասաւոր Նորոյս Սիօնի կաթուղիկէի մօրն իմոյ Հռոմէականի անյաղթելի պետրոսեան գահին, Յովհաննէս Ազարիայն կուսակրօն աբեղայս, եւ աշակերտ ձեռնասուն Տեառն Սարգսի Շնորհալւոյ եւ Ատուածաբան վարդապետին Կ. Պոլսեցւոյ եւ Արհիեպիսկոպոսին կեսարիոյ, մինչ էի ի Հռոմ, յամի Տեառն 1747 Յուլիս ամսոյ 7, կարգեցեալ ի Սրբոյ Թողովքն ի վերայ փրօփականտայի դպրատան եղեալ տղայոցն Հայոց, առ ի յուսուցանել եւ վարժել զընթերցմունս հայկականի լեզուի:» Կը պատմէ փրօփականտայի աշակերտաց հետ գրաւուածը պատած ժամանակ՝ կը տեսնէ այս գիրքը, որ հին ատեն քոնայ վանքը գրուած էր, թարգմանուած 1325ին Յովհ. Երզնկացի կամ Ծործորեցի վարդապետէն եւ 1705ին Ստեփանոս Վ. Լեհացի փրօփականտայի նուիրած էր. եւ որովհետեւ գրատնէն գիրք տուն տանիլ արգելուած էր, Յովհաննէս Վ. կը դիմէ առ Վրթանէս ձեռնադրիչ Արքեպիսկոպոսն կեսարիոյ, որ եւ Ս. Թողովքայ քարտուղար «մենսինիօր Լերքար նիքօլայի» ձեռաք Բենեդ. ԺԴ քահանայապետէն հրաման կ'առնու տուն տանելու եւ ընդօրինակելու: Թէ Յովհ. Վ. 1748էն ետեւ որչափ հռոմ մնացած է մեզի ծանօթ չէ: Այնուհետեւ Լիբանան գնաց եւ հաստատուեցաւ Զմիւռնոյ վանքին մէջ: Այստեղ կաթողիկեայ

Հայոց կաթողիկոսն՝ Միքայէլ Պետրոս Գ. Գասպարեան 1755ին Ս. Ժողովոյ հրամանաւ զինքն Ամթայ (Տիգրանակերտի) Արքեպս. ձեռնադրեց եւ 1758ին հետը Հռոմ տարաւ (Աղեքս. Ա. 11) ուր կաթողիկոսին հետ երկու տարի մնալէն ետեւ՝ դարձաւ հետն, մնաց ի Բերիա (— Աղեքս. էջ 28 եւ Ա. էջ 45 շփոթմամբ զատ անձ մը կը դնէ՝ "Ցովհ. Վ. Ամթեցի ձեռնադրեցաւ ի վերայ Զմիւռնիոյ„, որ նոյն անձն է մելիին հետ՝ որ է Զաքարիա, ձեռնադրեալ ի վերայ Ամթոյ —)։ Ցետոյ, անշուշտ 1763էն ետեւ՝ երբ տեղւոյն ի ծածուկ հայ կաթուղիկեայ Արքեպիսկոպոսն Աբրահամ Նուրտինեան՝ Ցովհ. Վ. Նուրտինեանի մօրեղբայրն վախճանեցաւ, ամիդ գնաց եւ քիչ մ'ատեն հօտն հովուեց։ Սակայն հակառակորդ ժողովուրդն իրեն դէմ հալածանք հանեց եւ զինք վտարեց։ Ցովհ. Արքեպս. այս միջոցին գտնուած պիտի ըլլայ ի Գալատիա, ինչպէս վերն յիշատակեցինք։ Այնուհետեւ հաստատուեցաւ ի Կ.Պոլիս եւ այստեղ վախճանեցաւ։ Մահուան թուականն անծանօթ է, սակայն ունինք իր մասին քանի մը տեղեկութիւններ։ 1785 Մայիս 1ին Կ.Պոլսոյ հայ կաթողիկեայ կղերն Եղբայրութիւն մը հաստատած էր՝ հայ կաթողիկեայ եկեղեցականի մը մահուանէն ետեւ՝ անոր հոգւոյն համար պատարագ մատուցանելու։ Ասոր տակը՝ ուրիշ երկու եպիսկոպոսներու հետ կը ստորագրէ նաեւ "Յօհաննէս ազարիան Եպսկս. զմիւռնացի„։ Դարձեալ Ցովհ. Արքեպ. 1797

Սեպտ. 28ին ի Կ.Պոլիս գրած է վկայական մը, որով կը ծանուցանէ՝ թէ ինք "Ցովհ. Վ. Ազարեան ի Զմիւռնիոյ... արհիւպս. Համմայ...„ եպիսկոպոս ձեռնադրեր է 18 Սեպտ. 1797ին Ստեփան Վ. Աւգերեանը, որ Կ.Պոլսոյ հայ կաթողիկէից Առաքելական փոխանորդ Սօֆիալեան Սահակ Վ.ին "Օգնիչ վիքարն„ էր, ինչպէս վերն յիշեցինք։ Այս վկայագիրը կը պահուի Վիեննայի Մխիթարեանց մատենադարանը (Տաշեան, 1033)։ Այսուհետեւ երկար ապրած պիտի չըլլայ, վասն զի այս ատեն արդէն 75—80 տարեկան կար։ Աղեքսանդրեան Ա. (էջ 12) կ'աւանդէ թէ Ցովհ. Արքեպս. 1770ին Ցունիս 22ին Կ.Պոլիս վախճանած ըլլայ, որ սակայն ամբողջովին սխալ է, ինչպէս ըսուածներէն յայտնի է։

Մինչեւ այս ժամանակ Սարգիս Արքեպիսկոպոս ուրիշ հանճարեղ շատ աշակերտներ ալ հրահանգած էր։ Ասոնցմէ մէկն էր Գաղատացի Իգնատիոս Վ., որ Էջմիածնի նուիրակ ըլլալէն ետեւ բարի մահուամբ վախճանած էր՝ 1789էն յառաջ։ Դարձեալ կեսարացի Ցովհան Վ. Արիմանեան, որ յետոյ Թրիեստի հայ կաթողիկեայց երէց եղած էր։ Ասոր մահուան մասին՝ Թրիեստի հայ կաթողիկեայ Ննջեցելոց գրքին մէջ (թղթ. 34ա—34բ. ԺԶ, Տաշեան, 924) կը կարդանք. "Ցամի Տեառն 1781, 30 Հոկտ. Ցաւուր երեքշաբաթի 9 եւ կէս ժամու աւուրն փոխեցաւ առ Տէր բարի եւ երջանիկ մահուամբ յառաջագոյն ընկալեալ զամե-

նայն սուրբ խորհուրդս եւ պապական նկրտութիւն վեր. Յովհաննէս վ.ն Արիմանեան, առաջին գաբեղան ժողովրդեանս Հայոց զկնի միոյ եւ կէս ամի հիւանդութեան իւրոյ կոչեցեալ սեւ դեղնացաւ ի տան պարոն Գրիգորին Հէրմէթեան, որում եւ զամենայն ինչս իւր նմա եթող կտակաւ, թէպէտ եւ սակաւ ոչինչ գտաւ առ նմա: Եւ ի 31 Հոկտեմբերի յերեկոյին ընկերակցութեամբ ամենայն ժողովրդեան Հայոց եւ բազմաց այլոց ազգաց, եւ ընկերակցութեամբ Եղբայրութեան Սրբոյն Անտոնի պատուական փառաւորապէս բերեալ եղեւ յեկեղեցին մեր սաղմոսիւք եւ օրհնութեամբ, եւ զկնի բազում աղօթից թաղեցաւ առաջի աւագ խորանին Սրբոց Մարտիրոսաց ի գերեզմանին Սինօր Գալոյին հրամանաւ նորա. եւ թիւ ամաց սորա 76: Էր սա կեսարացի եւ աշակերտ Սարգիս վարդապետին, ես Հ. Ղուկաս Սիմոնեան եկեղեցական վկայեմ:»

Դարձեալ գաղատիոյ մէջ հրահանգած էր Էօրտէկճեան պետրոս պատանին, զոր վերջէն վենետիկի մէջ (1747—1753) քահանայ եւ վարդապետ ձեռնադրեց: Ասոր պետրոս վ. վերջէն սիրով ընկերացաւ Սարգսի յաջորդ՝ անոր ծառայելու համար, ինչպէս վերը պիտի տեսնենք: պետրոս վ. 1772ին վենետիկ էր:

6.

Սարգիս ի վենետիկ. Հռոմ հրթալու պատրաստութիւնք. առ Մխիթար Աբբայ զրած լինը նամակներուն օրինակները. Սարգիս ի Հռոմ Հոկտ. 1745–1747. 1745 Նոյ. 20ին Հաւատոյ դաւանութիւն կու տայ, կը ներկայանայ Բենեդ. ԺԴ. Քահանայապետին: վրթանէս վ. Ստեփանեան, Աբբեպ. կեսարիոյ, Ջեռնադրիչ ի Հռոմ, կենսագրութիւնը: Ջէյթունցի Ստեփ. Եպ. Սաչլը, եւ Ջէյթունցի Կարապետ. Եպ. Առաջնորդք Գաղատիոյ: Կաթողիկէութեան սկիզբն ի Գաղատիա: Դր. Աբբեպ. Եղեսիոյ եւ Հ. Յովս. վ. Ստեփանեան, Աբբեպ. Եղեսիոյ ի Հռոմ. Հ. Մկրտիչ վ. Անանեան: Սարգիս ի Հռոմ ձեռնադրութիւններ կը կատարէ, Սրբացուցման ժողովոյ մէջ կը գտնուի: Յովհ. վ. Դասպաս, Աբբեպ Մէքտինի. Ակնցի Մինաս վ. Փերուազեան, Աբբեպ. Զմիւռնիայ կաթողիկեայք: Սարգիս Աբբեպ. ի վենետիկ. տպարան կը հաստատէ եւ 18 կտոր գիրք կը տպագրէ. Սահակ Աբբեպ. Անազէն: Սարգսի տպարանն ի Կ. Պոլիս, եւ նոյնին երկրաշարժի ատեն փլատակներու տակ մնալը: Սարգիս 1769ին ի Կ.Պոլիս կը հրատարակէ "Ծաղկոցիկ»: Սարգիս ի Հռոմ, Լիվոռնոյ եւ Զմիւռնիա:

Սարգիս Աբբեպ. 1744ին ամառուան վերջերն վենետիկ հասաւ, եւ տեղւոյն կաթողիկեայ Հայերէն սիրալիր ընդունելութիւն գտաւ, եւ տեսնելով որ ամէնքն ուղղափառ են, մեծապէս ուրախացաւ: Շատ կը հրճուէր՝ երբ Ս. Ղազարու վանքն երթար, "զոր դեռ տընտեսէր զերթ քաջ Աբբայ Հայր յոգնիմաստ, 'ւարգոյ' ոաբբին Մըխիթար:

Մխիթար Աբբահօր հետ կենակցելով եւ Միաբաններէն շատ սէր եւ մեծ շուք գտնելով՝ շատ կ'ուրախանար եւ կը Մխիթարուէր, եւ զայս մեծ գոհութեամբ կը յիշէր մինչեւ կենացը վերջը: վենետիկ էր նաեւ Յովհաննէս Սեպուհ

(Մալքիզ) Սեղբոսեան, որ զՍարգիս բանիւ եւ գործով կը մխիթարէր ու կը քաջալերէր:

Սարգսի կ.պոլսէն մեկնելուն նպատակը՝ նեղութենէ փախչիլ եւ հանգիստ փնտռել չէր: Առաքելական մեծ դիտաւորութիւններ ունէր. 1. Նախ ուխտ ունէր Հռոմ երթալու Սրբոց Գլխաւոր Առաքելոց գերեզմանին, եւ Սրբազան Քահանայապետին իւր հպատակութիւնն յայտնելու: 2. Վենետիկի մէջ յատուկ տպարան մը հաստատել կ'ուզէր ուղղափառական գրքեր տպելու եւ ազգին մէջ տարածելու համար: 3. Վենետկի մէջ կ'ուզէր աշխարհական վարժարան մը հաստատել, ուր հայ պատանիները ուղղափառ կրթութիւն առնելով՝ երթան իրենց բնակավայրը եւ կաթողիկէութեան քարոզիչ ըլլան: Այս դիտաւորութեանց մանրամասնութիւնը տեսնենք այժմ:

Սարգիս Արքեպս. գրեթէ տարի մը Վենետիկ մնաց՝ հաստատուած բուն քաղքին մէջ, եւ Հռոմ երթալու պատրաստութիւն տեսաւ՝ կանխաւ հրաման խնդրելով Ս. Ժողովէն: Այս նպատակաւ իւր Արքեպիսկոպոսական ձեռնադրութեան վկայականը լատիներէն թարգմանել տուաւ Մխիթար Աբբահօր մէկ աշակերտին, եւ այս եւ ապագայ առիթներով Մխիթար Աբբահօր հետ թղթակցութիւններ ունեցաւ: Այս նամակները՝ թուով իննը, կը պահուին Վենետիկի Մխիթարեան գեր. Հարց դիւանատունը, զորոնք տեղւոյն համեմատ յառաջ պիտի բերեմ՝ ամբողջապէս: 28 Յունիս 1906 թուակիր նամակով գեր. Հ. Աթանաս Վ. Տիրոյեանէն խնդրած էի ընդօրինակութիւնը, եւ իւր ազնիւ միջնորդութեամբն՝ գեր. Հ. Մկրտիչ Պոտուրեան ազնուութիւն ունեցաւ յիշեալ ինը նամակներուն ընդօրինակութիւնն եւ Սարգսի քանի մը հրատարակութեանց վրայ տեղեկութիւնները 4/17 Օգ. 1906ին ուղարկել ինծի:

Առաջին նամակին բնագիրը (Գիւ. Մխիթ. Վենետ.) հետեւեալն է.

Տէրտն Տէրտն Մխիթարայ, Տէրտէր զօրացելոյ եւ զգօնացելոյ Աբբահօր՝ բազմերջանկի եւ գնդահաւատ վարդապետի ծայրագոյնոյ, զՏէրտնաձիրն Ողջոյն յղոյդ սիրով լսնծայնեմ:

Ցետ որոյ, խնարհաբար խնդրեմ ի քումմէ քաղցրախնամ Հայրութենէդ, զի ընդ այս փոքր ողջունագրի զի՛ քեզ ժամանեցեալ զեպիսկոպոսական վկայականն իմ, հրամայեսցես անդրածիլ ի մերային լեզուէ ի շարադրութիւն լատինական, ընդ տերամբդ եղելով ոմանք հմտագունիւ եղբարք. բայց չանալ աղաչեմ՝ որքան եւ մարթի իցէ թարգմանչի այնորիկ՝ հարազատել զանդրածեցեալն իւր՝ իւրոյն նախագաղափարի, որքան առ բանն՝ այնքան առ բառն, բացառութեամբ ոմանց ընդդէմ արհեստի գտանեցելոց տառից, եւ բառից: Իցէ թէ ի դէպ ժամու նրբազնին տեսութեան Սրբոյ ժողովոյն պիտոյացի ի Հռոմ: Եւ զի՝ յայնժամ գտանիլն անդանօր կորովի թարգմանչի ուժիք՝ որպէս գտանի աստանօր, գոգչիր թէ իր իմն է ի գժուարագունից: Եւ զի թէպէտ ճանաչեմ իսկ, ի ձեռն այսպիսեաց թախանձանաց՝ յաւէտ ձանձրոյթ լինել իմ գերապայծառութեանդ: Սակայն ներեսցէ մեծազգութիւն երկայնմտութեանդ, որքան առ այս, զի ստիպէ զիս լինել համարձակ՝ ոչ յանդուգն ժպրհութիւն, այլ խնամարկութեանց քոյոց

հայրենականաց հանդէսն չափազանց, որոց գտա-
նիլն անճանաչ՝ ապերախտ բարուց է ցուցակ, քան
զոր չէք զեհկագոյն ընձեռումն բարոյականու-
թեան։

Արդ իղէ թէ, Ամենավսեմ խոհականութիւն
Տեառն՝ կամեցաւ առ իս ասել զայս բան, թէ այն-
քան աշխատանք թարգմանչին վարկպարագի եւ ի
դերեւս է։ Քանզի ի սեամն Սրբոյ Ժողովոյն ոչ ոք
է, որ հարցանդիր լինելոց է զվկայականէ քումմէ,
մինչ քոյդ վերադութիւն յայտ իսկ է ամենայն ու-
մեք՝ լու ի լու եւայլն։ Խարխոյ վարկանիմ զայդ
բան Տեառնդ առ իս. բայց ճանաչէ եւ իսկ մտեր-
մութիւն քոյոյ հանճարեղութեան, թէ նաեւ այս
եւս է ի բարեքաղաքունիցն, զի գտանիցի ոք յիրա-
կանութիւնս կասկածելիս՝ ի կոյն անտարակոյս։
Զի բազմիցս՝ կարծելիցն՝ կարելի է ասեն պատասխանք
եկեղեցւոյ. մանաւանդ թէ՝ գոգուան իւր յայլոց
վնասուց ճանաչելն՝ արանց վսեմականէից է՝ ոգեն
փորձառու բնագէտքն։

Վերջապէս, թէ զկնի թարգմանեցեալ դո-
լոյն, ձեռագրելով համանշանիցս համահաւատի
դոլոյ թարգմանեցելոյն՝ առ այն յորմէ թարգմա-
նեցաւն, յօժարելի իմն առնես որքան առ իս, զի
եւ ոչ այն փոքր շնորհ համարեցեալ լինի յաչս
իմ։ Եւ որքանիցս կրկնապատկեսցի ի դերախտաւո-
թենէ քումմէ՝ առ Ծառայս Տեառն այսպիսիք ձիրք
բարերարականք, գրեթէ այնքանիցս բազմապատ-
կեսցի եւ առ իս վերաճանաչումն պարտականու-
թեան առ քոյդ երախտիս, ընդ որովք միամ պար-
տաւորեցեալ ըստ ամենայնի։

Սարգիս Արքեպսկպ.

կեսարիոյ Կապադովկեան

յամի Տեառն 1745 ի Սեպտ. 5 ի վէնեցիայ։

Այլ ինչպէս նաեւ յաջորդ նամակներուն
Մխիթար Աբբահօր գրած պատասխանները չեն
գտնուիր Սարգսի թղթոց ծրարին մէջ ի Լիվոռ-
նոյ։ Սարգսէն ունինք յաջորդ երկրորդ նամակը՝
նոյն տարին գրուած առ Մխիթար Աբբահայրն
(Տիւ. Մխ. վենետ.), որ կը խօսի Զմիւռնիոյ
Առաջնորդ Սահակ Ահագին Արքեպիսկոպոսին
տպագրել ուզած մէկ գրքին վրայ, որոյ մասին
ընդարձակ պիտի գրենք Սարգսի հրատարակու-
թեանց շարքին մէջ։

Գեղցատգեղոսիենան ընտ Ոդջուհիս խնդրատ ի Տէր։

Գիտակ լեցի Սրբազանդ իմ Հայր, զի յերե-
կեան աւուր առ իս հասուցելոց գրեանդ՝ մինն էր
ողջունագիրն Սահակայ վարդապետին, յորում
ցուցապրեցմանէ Օրինակաց գրոցն զբաղումս աղեր-
սելաբար գրեալ էր առ իս, զորոց ծանուցանել մի
բօսկ միջէ Տեառնդ ի ձեռն գրոյ իմիք՝ առ երկարս
տարածի, եւ մանաւանդ որպէս պիտոյն է ոչ բա-
ցայայտի։ Ուստի կարօտի այսմ, զի ի մէջ սակաւ
միջոցիս այսմիկ՝ փոխաբերապէս խորհրդակցիցիմք
ընդ երկարս գերակութենէ գայսմանէ, որովհետեւ
ի պատրաստի է սլանալն փոստին դէպ յայնկոյս
յերկուշաբաթիս։ Նա եւս զի փութացուցեալ է
վերադրեցեալ պետն՝ վռազիւ գրել զպատասխանն
գրոյն։ Յաղագս որոյ՝ եթէ կարելի իցէ յուշարկես-
ցես այսօր ի քսաներորդ ժամու զպարքային վանայ,
զի գալով իմ յայդր՝ խօսեցայց ընդ Տեառնդ իմոյ,
առ ի համահամբոյր դիտաւորութեամբ գրել պա-
տասխանատուին, լինելով քոյ ողջ յաւէտագունիւ
պերճախօսութեամբ ի պարծանս իմ նուաստու-
թեան

Սարգիս Արքեպիսկոպոս կես.

1745 ի Հոկտ. 2 ի վէնեցիայ։

Սոյն Հոկտեմբեր ամսոյ մէջ Սարգիս Արքեպիսկոպոս՝ հետեւ առած վերն յիշուած Յովհ. Վ. Ազարեանը մեկնեցաւ ի Հռոմ, ուր Հայ կաթողիկեայ ազգային եւ Հռոմայ Եկեղեցւոյն աստիճանաւորք շատ սիրով ընդունեցան զինք։ Այնտեղ 20 Նոյ. (Ն. ր,) 1745 թուականով՝ Հաւատաքննութեան Ս. Ժողովոյն Գահերիցուն կողմանէ Թուղթ մը տրուեցաւ իրեն (Դիւան Լիվոռնոյի Հայ եկեղ.) որով կը ծանուցուի՝ թէ Սարգիս Արքեպիսկոպոս Հաւատաքննութեան Ս. Ժողովոյն առջեւ ծնրադրեալ՝ տուած է Արեւելեայց համար սահմանուած հաւատոյ դաւանութիւնը եւ արձակում առած, հետեւաբար կրնայ քահանայութեան եւ Արքեպիսկոպոսութեան ամէն իշխանութիւնները գործադրել։

Նոյեմբեր ամսոյ վերջերը՝ Հռոմ հասնելէն տասն օր ետքը, ներկայացաւ Բենեդիկտոս ԺԴ. Սրբազան Քահանայապետին, եւ Թարգմանի ձեռօք խօսելով՝ շատ սէր եւ պատիւ ընդունեցաւ։ Սարգիս անձամբ կը ստորագրէ այս ունկնդրութիւնը Նոյ. 27ին Հռոմէն առ Մխիթար Աբբայ գրած նամակին մէջ մեծ պանչացմամբ։

Ցառաջ կը բերեմ աս երրորդ նամակին (Դիւ. Մխիթ. վ.) օրինակը։

Տեառն Տեառն Մխիթարայ գերահամբաւ վարդապետի եւ Աբբահայր կոչեցելոյ Սրբազանի, խրատ ի Տէր Ցիտոս։

Ընդունակ քոյին ազօթից նպաստութեամբն, զկնի տասանց աւուրց բարեբաստօրէն ժամանելոյն մեր ի մեծս Հռօմ, առ ի յանդիման լինել երեսաց ընծրհալեաց ծայրագնոյ քահանայապետին, նաեւ առ ի համբուրել զոտս նորին սրբազանս, գնացաք յերկինսանագոյն պալատն նորին հրաշակերտ։ Որ եւ ի տեսանելն զիս ամենամեղս, տրամադրեաց զինքն տարածմամբ չնորհածորան բազկաց իւրոց, համահանդոյն աւետարանականի Հօր, պարանոցափար գգուանօք պատեցաւ զգլխով երկրորդի անառակիս՝ գթածականաւ ողջագուրանօք։ Ունէր ճշդրտիւ յայնժամ ըստ Գրոյն զահեակ նորա ի վերայ գլխոյ իմոյ, եւ զալ նորա պատեցեալ զինեւ։ Արդ ո՛ Հայր իմ գերամեծար, ներհմտութեամբ դիտէի իսկ յառաջնմէ, մեղաբաչեալ եւ ոչ անծօրան գոլն ստեանց կաթուղիկէ Եկեղեցւոյ Մօր մերոյ. բայց արդենիս փորձառութեամբ իբր ի յաղբեր լուսեան ճաշեցի զամենաքաղցր փափկութիւն նորին։ Նաեւ ոչ բաւականացաւ երեւելին այն Գլուխ Եկեղեցւոյ ի այնքան գգուանս, եւ ի ողջմբ ընկալմանս իւր՝ դէպ առ նւաստութիւնս իրակեցեալ։ Այլ եւ ի յատկեալ նշան իւրոյ յորդաղեղ սիրոյ, երիցս՝ զգագաթն իմ զմեզուատոգոր համբուրեաց։ Թողլով արդէն ի բաց՝ երկարութեան սակս ի գրել, զՀայեցմունս նորին գերասիրալիս, եւ խօսակցութիւնս ամենաքաղցուցիս եւ սփոփականս։ Աստանօր եղկելով զիս աւաղ կարդացի զինէն, որպէս երբեմն սուրբն Օգոստինոս, զի յերեկոյին ծանեայ եւ այլն։ Ուսաի ուրեմն, ի մեծութենէ հիացմանս ի լուռ եկեալ, եւ ի սպառ յափիբերարտութեան մնացեալ, չունիմ զայլ ինչ բնաւ երբէք զկար խօսելոյ, եթէ ոչ յետ ճանաչելոյն իմ զիս հաղ եւ մխիթ՝ ասել. Օրհնեալ է եւ օրհնեալ եղիցի Տէր ի պարգեւս իւր։

Վերջապէս, յուշ առնել Սրբազանի Հայրութեան քումմ զտտորեւ գրեցելոցս՝ ոչ է վերջանալի։ Զի համբակն այն ստահակ, եւ ասեմ իսկ թէ ստամբակ, զոր յանձնեցիք ինձ առ ի տանել ի Հռօմ, զոր եւ բերեալ աստ ըստ սակարկութեան, եւ ես յանձնեցի պատկերահան պարոն Յօհաննիս-

սին: Բայց յետ գնալոյ այն ուխտն ոսկւոյն, տակաւին դնաց Փ. լիտրէի չափ յինէն, գիտելով եւ զայս, զի աժան պրծանք: Եւ է նարգենիս աստ՝ պարապեալ ի կրթուածն լըբենւոյ յոփութեան, ի գայթակղութիւն տեսողաց, զորմէ գրելոց վարկանիմ պարոն Յօհաննէսն: Նաեւ, վարկեմ թէ ինքն եւս ոչ կամի մնալ աստ. այլ լինելոց է չուառական դէպ ի Լեկուռնայ, զի եւ անդանօր եղելոց մերազնէից եւ այլոց յուցցե զինչ ինչ գոլն իւր: Որ եւ ասեմ, շնորհք Տեառն զգաստացուսցե զնա. Ամէն:

Ուստի յետ այսոցիկ ամենից գրեցելոց մեծաւ սիրով զղջոյն մատուցանեմ, համասիրելեաց իմոց եղբարց, որք մնացեալ կան ի ծոց սրբանոցիդ, պերճացեալք տեսականաւ եւ գործնականաւ զօրութեամբ, ուրոյն ուրոյն՝ ըստ պատուոյ, եւ ըստ աստիճանի: Եւ յանձեմ զնս ի գերամաքուր աղօթս համեղբայրութեան ձերում մնալով ըստ ամենայնի պատրաստական ծառայ ծառայիցդ Աստուծոյ

Սարգիս Արքեպս. Կեսր.

Ցամի Տեառն 1745 եւ ի Նոյեմբերի ամսոյ 27, ի Հռոմ:

Քրիստոսի Յննդեան եւ Նոր Տարւոյ առթիւ "Ցամի Տեառն 1746 ի Յունվարի 1" թուականաւ շնորհաւորական նամակ մ'ալ գրած է (Դիւ. Մխ. Վենետ.) առ Մխիթար Աբբայն, բարձր իմաստներով եւ ճոռոմ բանիւք. սկիզբը դրած է հետեւեալ ոտանաւորը՝

Արմատնձոդդ	*Բարձրադիտակ*	*Սրբատաղտուտմն*
Բարդարապետ	*Արմատացնալ Ցար*	*Անշարժուտն*
Հաստեղ պսղօք	*Առատացնալ*	*Բախջան սիրտն*
Ցարատարմբ	*Բախտաբերուտն*	*Գերկատարուտն*
Կրօնհիմարդուդ	*Ուղղադատուտն, եւ*	*Սրբատուտն*
Ձիք քան զբնզ	*Եռամեծար այր*	*Իմաստուտն:*

Առաջին երկու սիւներու գլխագիրներն ընթացիկ՝ իսկ վերջին սեռնը վերէն վար կարդալով կ'ունենանք "Աբբայ Հայր կոչէ Սարգսի": Սոյն նամակին վերջը կը յաւելու: "Վրդանէս Արքեպիսկոպոս ալեծաղկ Հօրէ իմմէ Սրբազանէ, շնորհակալ եմ ըստ ամենայնի, զի անդր քան զոր կարծիւրն՝ ողջամբ ընկալաւ եւ սիրով գգուեաց զմեզ: Նմանապէս եւ զՄատթիանոսէ Աստուածաբան վարդապետ եղբօրէ մերմէ ասեմ:"

Այս Վրէնէս Արքեպիսկոպոսին վրայ, զոր Սարգիս Յաջորդ նամակներուն մէջ ալ կը յիշէ, հետեւեալ տեղեկութիւնները ժողված եմ: Ծնած է 1661ին ի կեսարիա. մականունն է Սրճճանեան (կոնդակ իւր 10 Մարտ 1738. Դիւ. Անտ.), աշակերտած ի Գաղատիա Զէյթունցի Ստեփանոս Վ.ին, որ Սուլբ կը կոչուէր մանն ու մնրուքը բնաւ չկտրելուն համար, եւ որ 1670էն մինչեւ 1694 Գաղատիոյ Առաջնորդ էր, որմէ ետեւ Զէյթուն մեկնած եւ հոն վախճանած 1697ին: Վրթանէս Գաղատիոյ վանքին միաբան ըլլալով՝ Էջմիածնի միաբան եղած էր: Ստեփանոս Զէյթունցւոյ Յաջորդին ժամանակ, որ էր իր ազգականն կարապետ Վ. Զէյթունցի (յետոյ 1726 փետր. 17ին ի Կ.Պոլիս Էջմիածնի կաթուղիկոս օծուած, Տաշեան 341, "Երեւակ" 1860, ձեռնագրութենէն ետեւ՝ Կ.Պոլսէն Հպատակութեան թուղթ մը գրած է Իննովկենտիոս Ծ.Գ. քահանայապետին փափազեան Իգն. Արքեպ. Պատմ. Եկեղ. Վենետ. 1848, էջ 933

4),— ուղղափառութիւնն սկսաւ ի Գաղատիա Հայոց վանքին մէջէն, նոյն իսկ հաւանութեամբ կարապետ վ.ի: Գաղատացի կաթողիկեայց 30 Յունիս 1717 գրած մէկ նամակէն կ'իմանանք, որ կաթուղիկէութիւնն սկսած էր հոն հաստարակութիւն կազմել 1707ին, եւ 1717ին արդէն իբր 400 կաթողիկեայ Հայք կային, որոնց կ'այցելէին Մխիթար Աբբահօր աշակերտք, ինչպէս Հ. Յովսէփ վ. Պրուսացի կը յիշուի 1716ին: Թէպէտ անկէ շատ յառաջ՝ Մելգոն վ. Դասպասեան, Ուրբանեան Դպրանոցի աշակերտն եւ Մէրտինի հայ կաթողիկեայ առաջին եպիսկոպոսն (1708ին ձեռնադրուած), 1686ին Գաղատիա գացած եւ հոն եկեղեցականներէն եւ աշխարհականներէն քանի մ'անձինք շահած էր: Նաեւ Մերտինէն կաթողիկեայ մէկ քանի վարդապետ եւ տիրացու եկած էին եւ կաթուղիկէութիւն կը սորվեցընէին. որոնցմէ զատ կը յիշուին նոյնպէս, Անտոնեան Մխիթարեան հիմնադիրներէն (1707ին) Հ. Յակոբ վ. Մուրատեան (1740ին Եպիսկոպոս Բերիոյ եւ 1749 կաթողիկոս Տանն Կիլիկիոյ) եւ Հ. Սահակ վ. Տէր-Բարսեղեան (1740ին Եպիսկոպոս Քիլիսի): Ասոնք հետզհետէ իրենց վաստըկեցան վանքին միաբաններէն Գաղատացի Պահատուր օղու Պետրոս վ., Գաղատացի Տէրզի Շէրին օղու Մովսէս վ., Ուռհայեցի Յովհաննէս վ. եւ մանաւանդ Կեսարացի Աբրահամ վ.ը: Այս Աբրահամ վ. արդէն 1705—6ի միջոցին Պոլիս գնաց, եւ անկէ Էջմիածին՝ կոսարիոյ Աբգեպիսկոպոս ձեռնադրուելու: Ինչպէս ինք քահանայ ձեռնադրելուն առթիւ տուած մէկ կոնդակին մէջ (10 Մարտ 1738, Դիւ. Ընտ.) կ'ըսէ, Կեսարիոյ Կապպադովկացւոց Աբգեպիսկոպոս ձեռնադրուեցաւ Էջմիածին 1706ին Աղէքսանդր կաթողիկոսէն (ուրեմն ուղղելի Աղէքսանդր Ջուղայեցւոյ կաթողիկոսութիւնը՝ սկսեալ 1706—1714 նոյ. 12): Աբգերեան, էջ 55, 84 սխալմամբ կը դնէ ձեռնադրեալ Աստուածատուր կաթողիկոսէ: Եւ ինչպէս ինքը յիշեալ կոնդակին մէջ կ'ըսէ, եպիսկոպոսութեանը 15գ տարին Հռոմ գացած է: Ըստ 1706—1720 Առաջնորդ եղած է Կեսարիոյ (ըստ այսմ ուղղելի է Տրդատ Եպիսկոպոսի ցանկը "Բիւզ.„ 3073, ուր չեն յիշուիր թէ վրթանէս եւ թէ կարապետ Եպիսկոպոս Կեսարիոյ "Հայ, վէնետ.„ 343) որ 1743ին ի վէնետիկ էր:

Երբ 1714 նոյ. 12ին Աղէքսանդր կաթողիկոս Ջուղայեցի կը վախճանի, կ'երեւայ թէ վրթանէս Աբգեպ. անոր յաջորդին ընտրութեան համար Էջմիածին գացած է: Վասն զի յաջորդն Աստուածատուր Համատանցի 7 Մայիս 1715ին կաթողիկոս ընտրուելէն ետեւ († 10 Հոկտեմբեր 1725)՝ մեր վրթանէս Աբգեպ.ը Կ.Պոլիս նուիրակ ղրկած է: Այս մասին ձեռքս կան վեց կոնդակներ (Դիւ. Ընտ.) 1. Ընթուական կոնդակ Աստուածատուր կաթողիկոսի՝ ուղղեալ ի Կ.Պոլիս նուիրակ գացող եւ մեռած տանող "Տէր վրդանէս Աստուածաբան վարդապետին,

որ է ալ բազուկ մեր եւ նեցուկ սրտի իմոյ նաեւ վաղեմի բուն բարեկամ մեր.„ կաթողիկոսին կնիքը կը կրէ ՌՃԿԴ (= 1715) թուականը: 2. կոնդակ Աստուածատուր կաթողիկոսի 18 փետր. ՌՃԿԶ (= 1716) թուականաւ, առ "Ղայսարու եղեալ գուլկեար վարպետներ, որ է սեփական ծնընդական եւ ընդգական ձեր աստուծոյ օրհնեալ քաղաքէն„, կ.Պոլսոյ նուիրակ կարգած է եւ հետը սուրբ մեռոն ղրկած, եւ զինքը կը յանձնարարէ ըսելով՝ "Թօփրաղ ղայրաթի քաղեցիք„ եւ անոր թեւ թիկունք ըլլան: 3. Անթուական կոնդակ Աստուածատուր կաթողիկոսի, ուղղեալ կ.Պոլսոյ վէզիր Խան եղեալ Արեւելեան եւ Արեւմտեան վաճառականաց, որոնց կ'ըսէ թէ Էջմիածնի համար սահմանուած գանձանակին մէջ ինչ որ գումարուած է, յանձնեն վ.Աթանէս վարդապետին, որ իր նուիրակն է: 4. կոնդակ Աստուածատուր կաթողիկոսի, գրեալ 30 Մարտ 1717ին առ մեծամեծս կ.Պոլսոյ, որով կը ծանուցանէ, թէ "զսիրելի եւ զհոգեւոր որդին մեր զՑէր վրդապետն Աստուածաբան վարդապետ„ նուիրակ ղրկած է ի կ.Պոլիս, եւ իրեն յանձնեն նուէրներն եւ Էջմիածնի գանձանակին գրամները: 5. կոնդակ Աստուածատուր կաթողիկոսի, գրեալ ի Թիֆլիզ 5 Հոկտ. 1717ին առ վ.Աթանէս նուիրակ ի կ.Պոլիս, որով կը հաստատէ վ.Աթանէսէն

նամակ ընդունած ըլլալը, կը խօսի առնելիքներու վրայ, կը ծանուցանէ Ալէքսիանոս վ.ը Արաբկերու առաջնորդ եպիսկոպոս ձեռնադրելը, եւ վ.Աթանիսին կ'ըսէ թէ ս. Աթոռը դառնայ լի արդեամբք: 6. կոնդակ Աստուածատուր կաթողիկոսի գրեալ ի 6 Հոկտ. 1717 առ "իստամպօլու նուիրակ վրդանէս Աստուածաբանութեան վ. եւ Հարազատ ս. Աթոռոյս, եւ առ վէքիլ եւ գանձապետ մահտեսի կարապետ„, որով կ'իմացընէ թէ Մեղրեցի Մարտիրոս վարդապետն, որ հինգ տարի նուիրակ էր եւ հիմայ մեռած է, ամենեւին դրամ ղրկած չէ, եւ բաց ի կարնէն նաեւ ի կ.Պոլիս ստացուածք ունի, զայն գրաւեն եւ ղրկեն:

Վ.Աթանէս Արքեպ. 1720ին արդէն Հռոմ էր, ուր գացած է կամ կ.Պոլսէն, կամ Էջմիածնի վրայէն, եւ Թերեւս ինք տարած է այն թուղթը ի Հռոմ, որոյ մասին Ստեփ. Ռօշքա իր ժամանակագրութեան մէջ (1717) կը գրէ՝ թէ "Աստուածատուր Համատանցի ...կաթողիկոսն Էջմիածնայ ...գոլով ուղղափառ՝ գրեաց առ կղեմէս փափն զթուղթ Հնազանդութեան իւրոյ, եւ զմեծ գովասանս Սուրբ Եկեղեցւոյն Հռոմայ„: Այստեղ պաշտօնապէս կ'ընդունի վ.Աթանէս Արքեպ. կաթուղիկէ Հաւատքը, եւ 1721ին կղեմէս ԺԱ. Քահանայապետէն կ'անուանուի (երկրորդ) Ձեռնադրիչ Եպիսկոպոս Հայ աշակերտաց Դպրատան Հռոմայ, իբրեւ յաջորդ 1721ին վախճանեալ Գրիգոր Արքեպիսկոպոսին Եդեսիոյ, որուն արդէն փոխանորդութիւն կ'ը-

նէր։ 1744ին ի հռոմ՝ կաթուղիկէ վարդապետութեանց պաշտպան գիրք մ՚ընդօրինակել տուած է վրթանէս արքեպ. (Մտգրն. անտ. թիւ մխթ.)։ վախճանած է ի հռոմ 3 մարտ 1761ին 100 տարեկան, եւ թաղուած յեկեղեցւոջ հայոց ս. մարիամ եգիպտացւոյ։ շերմին վրայ գրուած էր հետեւեալ տապանագիրը, յօրինուած կ.պոլսեցի հ. մկրտիչ անանեան մխիթարեան վ.է (տաշեան, 460ը եւ 470ը, ուր կայ նոյն հաղինակէն միեւնոյն անձին համար շինուած ուրիշ տապանագիր մ՚ալ, որ չէ գործածուած։) նոյն անանեան վ. շինած է նաեւ երանելի տեառն կոմիտասայ (նահատակեալ 1707ին) տապանագիրն, կ.պոլիս, ի գերեզմանոցի պալըքլըյի (տաշեան, 470, վրիպած հ. ցովհ. թորոսեանի ուշադրութենէն, ի վարս մխիթարայ, վենետ. 1901 էջ 231։)

Տապանաքէր վրիանայ Արքեպիսկոպոսին կեսարացւոյ

ՏԱՊԱՆ ԿԵՍԱՐԵԱՆ ԱՌԸՆ ՊԱՐԹԵԻՒ·
ԿԱՊԱՐՈՎԿԻՈՑ ՔԱՋԸՆԹԱՑ ՀՈՎԻՒ·
ՎՐԹԱՆԷՍ ԱՆՈՒՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԱՐՀԻ·
ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ ԳԱՀԻՍ ՋԱՏԱԳՈՎ ԱՐԻ։
ՊԱՏՈՒՈՑ ԵՒ ԸՆՁԻՑ ԵԼԵԻ ԱՆԱՐԳԻՀ·
ԲԱՐՈՒՔ ՎԵՀԱՆՁՆԵԱՑ ԳԹԱՆՔ ԵՒ ՏՈՒԻՀ·
ԵԿԵԱԼ Ի ՀՌՕՄ ՈՒԽՏԻ ԿԱՏԱՐԻՀ·
ԿԱՐԳԵՑԱՒ ՀԱՑՈՑ ԱՋԳԻ ՁԵՌՆԱԴՐԻՀ։
ՑԱՑՍ ՎԱՆԸՍ՝ ԿԱՑԵԱԼ ԱՄԸՍ ՔԱՌԱՍՈՒՆ·

՝ "Ա յսինքն՝ ի վանս Հայոց սրբոյն Մարիամու Եգիպտացւոյն որ ի Հռոմ՝,, Ծան. գրչին առ Տաշեան, անդ։

ՎԱՐԵՑԱՒ ՄԱՐՄՆՈՎ ՈՐՊԷՍ ԶՈՒԱՐԹՈՒՆ·
ՄԻՆՉԵՒ ԺԱՄԱՆԵԱՑ ՆՄԱ ԾՐ ՄԱՀՈՒՆ·
ՎԱԽՃԱՆԵԱԼ ԱՄԱՑ ԵՐԿԱԿԻ ՅԻՍՈՒՆ։

ՅԱՄԻ ՏԵԱՌՆ 1761 Ի ՄԱՐՏԻ 3։

Մինչդեռ Սարգիս Արքեպիսկոպոս հռոմ էր, ս. ժողովը տեսնելով որ վերոյիշեալ վրթանէս արքեպիսկոպոս ծերութեան պատճառաւ անկարող էր ձեռնադրութիւն կատարել, գահերէց կարգինալն ուզեց որ Սարգիս հռոմ մնայ իբրեւ Օգնական ձեռնադրիչ։ Սակայն Սարգիս խնդրեց զինք ազատ կացուցանել, վասն զի ինք դիտաւորութիւն ունէր տպագրական եւ առաքելական գործերով ազգին լուսաւորութեան աշխատիլ, ինչպէս ինքն 1773ին առ ս. ժողովն գրած նամակին մէջ կը յիշէ։ Այն ատեն ս. ժողովը գահերէցն 26 յունուար 1746ին Սարգիս Արքեպիսկոպոսին նամակ մը (գիւ. լիվ.) գրելով՝ կը խնդրէ իրմէ, որ նամակ գրէ այլեւայլ տեղեր, ինչպէս նաեւ մինաս Եպիսկոպոսին, որ վենետիկ մխիթարեանց վանքը կը բնակէր իբրեւ ձեռնադրիչ, եւ ներկայացընէ հայ կաթողիկեայ վարդապետ մը (որ չըլլայ նորադարձ), որ ունենայ պահանջուած յատկութիւնները, եւ զայն ձեռնադրել տան իբրեւ Օգնական Եպիսկոպոս վրթանէս Արքեպիսկոպոսին, եւ իրեն որոշեալ ամնական մը կապեն։ Այս Օգնականն եւ յետոյ յաջորդն եղաւ՝ Անտոնեան Մխաբան հ. Յովսէփ վ. Ստեփանեան՝ (կամ Այվազեան, Աճէմեան) որ 22 Յունիս 1749ին ի Լիբանան՝ յեկեղեցւոջ վանաց Ցիսուս Փրկչի Արբահամ պետր. Ա. Ար-

Ծիւեան կաթողիկոսէն ձեռնադրեցաւ տիտղոսիւ Արքեպ. Եգեսիոյ եւ 1750ին Հռոմ Օգնական կարգուեցաւ։

Սակայն Սարգիս Արքեպ. ցորչափ Հռոմ էր այս փոխանորդութիւնը կատարեց։ Այսպէս 7 Դեկտ. 1745 Թուականիր Թղթով (Տիւան Լիվոռնոյի Հայոց Եկեղ.) Հռոմայ փոխանորդ կարդինալ Եպիսկոպոսը հրաման կու տայ Սարգսի՝ ըստ խնդրանաց Ս. Ժողովոյ, որ Դպրատան աշակերտ Յովսէփ Պարխուտար եւ Յովհ. Գրաիչեան (Craicion) Հայ կաթուղիկէ պատանիներուն չորս փոքր աստիճանները տայ։ Դարձեալ 15 Դեկտ. 1745 Թուականաւ՝ (Տիւ. Լիվ.) որ Դպրատան աշակերտ Յովհաննէս Դասպասի եւ Յովս. Պարխուտարի երեք սուրբ աստիճանները տայ, որոնց առաջինը 1768 Ապրիլ 30ին Մէրտինի Արքեպիսկոպոս անուանուեցաւ Ս. Գահէն, 21 Յունիս 1768 ձեռնադրուեցաւ ի Զմիռն Միքայէլ Պետրոս Գ. կաթողիկոսէն, 22 Օգոստ. 1769 հրաժարեցաւ աթոռէն եւ տարիէ մը Հռոմ երթալով 3 Ապրիլ 1773ին վախճանեցաւ եւ թաղուեցաւ Ս. Մարիամ Եգիպտացի եկեղեցին։ Ունի ձեռագիր ընտիր երկասիրութիւն մը "Մեկնութիւն Հանդիսաւոր Պատարագի", գրուած 1767ին ի Հռոմ (Մատ. Անտ.)։ Նոյնպէս 11 Օգ. 1746 Թուականաւ (անդ), որ Ս. Մարիամ Եգիպտացի Եկեղեցւոյն մէջ քահանայ ձեռնադրէ Ստեփան Յովհաննէսեանը։ Ինքն ալ 1773ին գրած վերոյիշեալ նամակին մէջ կ'ըսէ. "Կարտինալ կարաֆա... եւ ձեռնադրել մեզ

զերիս քահանայս եւ զերկուս սարկաւագունս ի յԵկեղեցին Հայոց, յորոց միոքն էր Մօնսինեօր Դասպասն, որ է այժմ այդր։"

Հետեւեալ (Հինգերորդ) նամակին մէջ առ Մխիթար Աբբայ (Տիւան Մխ. Վենետ.) կը յիշատակէ սոյն ձեռնադրութիւնը եւ ուրիշ ազգային դէպքերու պարագաներ։

Տէառն Տէառն Մխիթարայ Գերապատիւ վարդապետի, եւ սկզբնիմաստ Աստուածաբանի մեծի, եւ մինչգնէից պարծանաց Թագի՝ նոյիրեալ ընծայեմ զՅիսուսասիրի ողջոյնն, Ողջ կեցիս քո ի Տէր։

Թէպէտ մտադրեցեալ ի հարկեցուցչէ ստիպանաց կրից սիրոյ՝ որքան ի յանցելումն այնքան ի միւսումն շաբաթոջ ի վարանս եղէ քանիցս՝ առ ի գտանել թերեւս զնիւթ իմն յարմար, անթիւ որով մարթանայցէի վերհանձնութեան քոյ, գոնէ իբրու սոսկ ողջունագիր լեցի գրել. ազագաւ բաւ առնելոյ տենչանաց սրտիս միայն որ առ ձերդ գերապատուութիւն։ Բայց ի ըստ սրտի իմոյ ոչ գտանէին իմ զայնպիսի առարկայ ինչ՝ շուրջ զերով երկարիցեի շրթամբք գրչի զաւսիլն. բաւական վարկայ փոխանակ առարկայի փոխարինել զերն իմ պարզ, եւ զիզձն իմ ջերմեռանդ, որ առ սրբազան անձդ, եւ առ սրբազնային անձինս որ ընդ քեզ։ Եւ կամիմ թէ վարկցե քոյդ գերամեծար Հայրութիւն զդրիլն այսորիկ քարտիղ առ քեզ, ոչ վասն այլոյ սնեւիցե իրաց, եթէ ոչ սակս պարզագունի սիրոյ՝ որով սիրէ զՀազարիցս արժանիդ սիրոյ եւ զսիրեցեալդ ի Տեառնէ սիրով մանաւանդ։ Այլ եւ զՀալածմանէն, զոր արդէն լցեալն սպառնալեօք՝ փաթրիկն Հայոց ըստ անուան, եւ ըստ գործոյն համանման Յակոբկայ՝ Հալածէ զեկեղեցին՝ լուաք։ Զի՞նչ ասեմ. Տէր Յիսուս զգաստութիւն տացէ այնց անմտաց, որ զայդ կատաղեցեալ գայլդ ի

յորջէն իւրմէ խրատեցուցեալ հանիցեն ի հրապարակս եւ ինքեանք ի բացեայք եղեն, չքմեղկս ձեւանալով, ըստ բանի Տեառն Յօհ. 20, 12: Մանաւանդ թէ լալեն ասէ, զի պարծան թէ զայն իսկ արարին:

Եւ զմեր վիարդութիւն յանձնիցուք ի Աստուած՝ աղօթիւք սրբոց իւրոց զի ի յամենայնից կողմանց շնորհիւ Տեառն զյանդգնորութիւն ունիմք: Եւ ի յանցելումն Կիւրակէի զվեցերորդ աստիճան Սարկաւագութեան եռու Գօլէճու երկու որդեկացն, այսինքն Թաստպաղ Յօհաննիսին եւ Պէրխուտարենց Յովսէփին: Այլ եւ յոյժ յաւէտապէս ուրախացայ վասն ազատելոյդ զՅերուսի Յօհաննէս վարդապետ Հայրն մեր ի յայն աշխատասէր գործառութենէն: Քանզի արդէն նա զբարւոք պատերազմն պատերազմելով զընթացս իւր կատարուն ակեալ է, եւ յուսամ թէ այսուհետեւ կայ եւ մնայ նմա արդարութեան պսակն, եւ այլն:

Վերջապէս բնաւից միակրօնից եղբարց, ի Սրբանոցի այդր սրբանելոց, ըստ իւրաքանչիւր աստիճանի ողջոյն մատուցանեմ: Յանձնելով զես ի յաղօթս նոցին, որ եմ ըստ ամենայնի պարտական, եւ պատրաստական ծառայ ձեզ ծառայից Աստուծոյ:

Սարգիս Արքեպիսկոպոս Կեսարիոյ

Յամի 1746 ի փետրվ. 12, ի Հռոմ:

Եւ եթէ գիր ինչ եկեալ իցէ, եւ կամ այսուհետեւ գայցէ վասն իմ ի Կ. Պոլսոյ, շուտով առ իս առաքեն՝ աղաչեմ:

Այս 1746ին ի Հռոմ հինգ երանելի անձանց սրբացուցման հանդէսը պիտի կատարուէր, եւ ամէն կողմանէ կաթողիկեայ եպիսկոպոսներուն կարծիքը կը հարցուէր: Սրբազան քահանայապետը հարցուց նաեւ Սարգսի կարծիքը, որուն պատասխանեց Սարգիս Հայերէն գրութեամբ մը, եւ ըստ բաղձանաց քահանայապետին Սարգիս իւր Հայերէն գրութիւնը կարդաց համագումար հանդիսական ժողովոյն մէջ: Այս Հայերէն գրութեան մէկը եւ լատիներէն թարգմանութեան օրինակն ունիմ (Դիւ. Լիվ.), որուն կռնակն իր կենսագիրն Նուրտինեան Յովհ. Վ.ին գրով գրուած է "Վճիռ տուեալ ի գերիմաստ եւ յոգնահանճար շնորհապարտ Սարգսէ Վ.է եւ Արքեպիսկոպոսէ Կեսարիոյ ի սրբացուցման երանելոյն փիդելիոսի ի կարգէն կապուճինաց:„ Ահա այս գրութեանց օրինակը.

Ով Ամենագերապանծ սրբազոյն Հայր, եւ երեւելի գլուխ վենուորեցելոյ Սրբոյ եկեղեցւոյ: Զի որովհետեւ զանազան առաքինութիւնքն երանեցելոյն Փիտելի սիմարինկայ քահանային, ի կարգէ Սրբոյ Փրանչիսկոսի Գաբուճինաց եղելոյ: Նաեւ սքանչելագործութիւնքն նորին թարգ իմք երկբայութեան հաստատեցեալք եղեն ի ձեռն ճշմարտապատում տպագրութեանն, որ աստ ի Հռոմ: Յաղագս որոյ ամենայն կերպիւ վայելէ, եւ պատկանի զի սրբութիւն ձեր սկսանիցի ի սրբացուցանել զնա ի պայծառութիւն Սրբոյ Եկեղեցւոյ, եւ ի յօգուտ հաւատացելոց: Եւ մանաւանդ արժան իսկ համարիմ ի յայսպիսում ժամանակի առնել զայս, յորում սաստկացեալ է ի յարեւելեան կողմունս՝ հալածանքն ուղղափառաց ի ձեռաց հերետիկոսաց, եւ հերձուածողաց: Քանզի ունիմ յոյս ի բարձրեալն Աստուած, եւ ի բարեխօսութիւն երանեցելոյն այնորիկ, զի որպէս նա՝ նահատակեցաւ մարտիրոսութեամբ վասն ուղղափառ հաւատոյն, ի ձեռաց հերետիկոսաց: Նոյնպէս աղօթիւք նորին զգաստասցին հալածմունքն ի յուղղափառաց, եւ եւս ի յաղքն

Հայոց: Այլ եւ հերետիկոսք եւ հերձուածողք դարձին ի ծոց, եւ ի յատինս Սրբոյ եկեղեցւոյ, առ ի լինիլ մի հօտ եւ մի հովիւ:

Սարգիս Աղեքսանդրեան, Արքեպիսկոպոս
կեսարիոյ Կապադովկեան Հայոց:

Beatissime Pater. Quum virtutes, martyrium, et miracula Beati Fidelis a Sigmaringa Ordinis Fratrum minorum Capucinorum Sacerdotis jam sint apud Sanctam Sedem comprobata, sicut ex Compendio typis edito, et mihi per fidum interpretem Armenice reddito colligitur; haesitandum minime puto, quin imo aequum, justumque censeo, ut a Sanctitate vestra in Sanctorum albo descubatur, his praesertim temporibus, quibus Catholicae fidei Cultores, ac mei praecipue gentiles Armeni, a schismaticis et haereticis in Oriente saevissime exagitantur. Futurum enim confido, ut eo inter Sanctos relato atque invocato, qui ab haereticis pro Fide orthodoxa mortem sustinuit, et persecutio heterodoxorum cesset, et ipsi etiam heterodoxi ad sinum matris suae Romanae Ecclesiae revertantur: atque ita fiat, ut unum sit Christianorum omnium ovile, et unus Pastor.

Sergius Alexandri Armenus
Caesareae Cappadociae Archiepiscopus.

Այս մասին ինքն եւս յիշատակութիւն կ'ընէ 28 Մայիս 1746ին առ Մխիթար Աբբայ

գրած (վեցերորդ) նամակին մէջ (Դիւ. Մխ. վենետ.), որուն մէջ յիշատակութիւն կ'ըլլայ քանի մը հոգւոյ կողմանէ իրեն դէմ եղած թշնամութիւններու մասին, որուն ինչ ըլլալը շատ յայտնի չէ:

Անտոնեան Միաբան Հ. Պօղոս եւ Հ. Գրիգոր վարդապետներուն 20 Յուլիս 1746 թուականաւ Կ. Պոլսէն իրենց Մեծաւորին ի Լիբանան գրած նամակէն այնչափ միայն կը հասկըցուի, որ Սարգսի այստեղ յիշած "երկու ախտակիր ընկերակիցքն" են՝ երկու կաթողիկայ Եպիսկոպոսունք, Աթանաս Եպ. Մէրտասեան եւ Յակոբոս Մեսրոբ Արքեպ. Քեահեա Արապեան, որոնք նոյն միջոցին Հռոմ կը գտնուէին իրենց ձեռնադրութեան անվաւեր ըլլալու խնդրոյն լուծումը Ս. Ժողովքէն ընդունելու համար: Այս երկու անձանց վրայ ուրիշ առթիւ ընդարձակ կը գրեմ: Ահա նամակագիրներուն խօսքը. "Սարգիս Եպիսկոպոսին կողմանէ այժմ Հռոմայու մէջն հրատարակեն երկու անձինքն որք նախ ձեռնադրեցան նախ քահանայք յետոյ եպիսկոպոսք երիցս անգամ յետ ձեռնադրութեան մնացին զուրկ եպիսկոպոսութենէ եւ նուաստագոյն ի մէջ քահանայից մնալով, այսպէս եւ այժմ սկսան զայլ վերաւորել այսպիսի կատակական բանիւք. այժմ շուարեալ է Սարգիս եպիսկոպոսն. այսպէս ասես վ[ե]հալուստերին (այն է՝ Աբրահամ կաթողիկոսին) մերում թէ այս է յետ ամի միոյ հասանելոյն ըստամպօլ ճամբեր է բերեր է իւրեան կոնդակ մի յետ բերելոյն ոչ հաւանելով նոյն կոն-

գակին թէ ոչ է գեղեցկացուցեալ կամ ծաղկեցեալ գեղօրէիւք վասն այսմ պատճառաց, գրեցոյց մին կոնդակ որպէս որ կամի այժմ„։ Որչափ կը հասկընամ՝ այս երկու անձինք, որոնց ձեռնադրութեան կոնդակներն իրապէս անվաւեր էին, կասկած չարուցեր են Սարգսին Արքեպիսկոպոսութեան կոնդակին վրայ. վասն զի Սարգիս իր նախկին անպաճոյճ կոնդակը չհաւանելով, նոր ծաղկնկար կոնդակ մը բերել տուած է եղեր, որպիսի է իրօք այժմ իմ վերն յառաջ բերած կոնդակը։

իսկ սրբացուցման հանդիսութիւնները, կը ստորագրէ (ութերորդ) նամակին մէջ, գրեալ ի 20 Օգ. 1746։ Ահա վեցերորդ նամակին օրինակը։

Տեառն Տեառն Մխիթարայ վհուանձնեալ գերազգօնութեանն ընծայեացի սէր եւ ողջոյն Յիսուսակիր։

Զգիր վսեմախոհ հայրութեանդ թէպէտ կանխաւ առընկալայ, որով եւ զպարունակեցեալն ի նմա գոյշ շարարութիւն ծանեայ։ Բայայայիչ կարեմ արդէն բացորոշել թէ հիմ արդեօք իցէր այս, որ ի համապատասխանելն այսքան յամրացայ, յաղագս որոյ եւ զիր զարմացայ, ուստի եւ առ ինքս վարկայ թէ մոռացայ կամ տմարդացայ։ Որոյ պներումն ընդ այլոց ներելեաց նիւթոց՝ իմոց պակասութեանց ի ձեռն շրթանց գրչի իմոյ՝ խոնարհաբար աղաչեմ։ Նաեւ յետ այսորիկ զկրկին իմ վէպ՝ քոյդ մտերմութեան յուշ առնել կամիմ համառօտիւք։ Քանզի Ստեփան վարդապետ եղբայրն մեր՝ հրապուրեցեալ ոչ գիտեմ թէ յորպիսւոյ ոգւոյ, հանդերձ երկու ախտակիր ընկերակցօքն, զնորխորատ իմն խորագոյն մրճօք սրածայր նենգութեան՝ բրել կամեցաւ, առ ի խարդաւանել զմեզ գահավիժաբար։ Բայց մինչ յետոյ (ըստ որում յաճախ պատահի նենգողաց) լնուլ կամէր զնա անձամբն, վասն կարճ գոլոյ հասակին ոչ բաւականացաւ ի լնուլ. քանզի քան զգլուխ իւր բարձրացաւ բազմաւ կանգնաւ։ Սակայն ցաւիմ եւ զայնպիսեաց փառաց, զի բաց ի սեւերեսութեանց զայլ իմն ինչ ոչ կարեն արդիւնաւորիլ, որ եւ ահա զարդիւնս վաստակոց իւրեանց (թարց վըէժխնդիր լինելոյ իմ) վայելելով վայելեցին։ Եւ չէր արժան վըէժխնդիր լինել, զի բարերարք գտանեցան ինձ՝ չարերարելոյն իւրեանց, եւ ինքեանք յորմէ զդուշանային՝ այնմ պատահեցան "Որոգայթք նոցա փշրեցան եւ մեք։„

Բայց ի բաց թողլով զանպիտոյս վէպս, զպիտանաւորս զգացուցից Տեառնդ։ Քանզի Սրբազան քահանայապետն վերադառնալով Տերամբ ի Յունիսի 7 ի քաղաքս զԼնգեսին յատկացուցեալ զերանելեալս սրբացուցանելոյ է ուրոյն ուրոյն փառաւորութեամբ մեծաւ։ Որոյ զՀաւատոյ պատմութեանց զտպագրութիւնն ի կողմանէ սրբոյ ժողովոյն եբեր առ իս Մօնսինեօր Սամանին, զի եւ ես (որպէս եւ այլքն եպիսկոպոսաց) շարադրիցէի առ իւրաքանչիւր սրբացուցանելի երանելեալս յարմար հինգ կերպիւ Արզուհալատեսակ համահատատութիւնս. եւ ի դէպ ժամու ընթեռնուցուի զՀայերէնն ես, եւ զլատիներէն թարգմանութիւնն այլք, ի մէջ մեծի հանդիսի, ի ներկայութեան Սրբազանի Պապին, որք եւ պատրաստեցան իսկ։

Ա՛յլ եւ խնդրի ի Հայրութենէ քումմէ, զի եթէ դէպ ի տեղս գալոյ փեղկերին որ գտանիցի ի տեղի, յանձնեսցես ի նա առ ի բերել ինձ զմինչեւ ցայժմ տպագրեցեալ տետրոն բառարանին[1]. բայց գիտեա զի մինչեւ ցքառասունն եւ ութն տետրն

1 Ար Հաղիւ 1749ին լոյս տեսաւ։

ունիմ առ իս, որ է երես՝ 384։ Եւ վերջապէս ա-
ղերսեմ, զի եթէ զգիր ինչ ընկալնուս վասն իմ՝
վառզիւ առ իս հասուսցես. եւ եթէ ի Պօլսոյ մեծէ՝
պատկան մեզ գիտելոյ, ունիցիս լուեալ զնորս, ի
ծանուցանել մեզ զայնս մի՛ վերջասցիս, այսու են-
թադրութեամբ՝ եթէ կամիցի բարեհաճութիւն
հայրութեան քոյ։ Որ եւ լինիս ողջ յաւէտագու-
նիւ գերապատուութեամբ, հանդերձ քոյական կրօ-
նաւորօք, ի պարծանս բոլոր ազգի մերոյ, նաեւ իմ։
Որ եմ ամենանուաստ ծառայ ծառայիդ Տեառն,
Սարգիս Արքեպիսկոպոս Կեսարիոյ Կապադովկեան։

Ցամի Տեառն 1746 ի Մայիսի 28 ի Հռոմ

Արհին ալեծալիկ Մօնսինեօր Վըդանէս եւ-
պիսկոպոսական սերտ սիրով ողջունէ զՀայրու-
թիւնդ ընդ քեզ եղելովք հանդերձ։

Վերոյիշեալ խարդաւանաց վրայ կը խօսի
յաջորդ (եօթներորդ) նամակին մէջ ալ։

Գնդապետ Տէտոն Տէտոն Մխիթարեան։ Արբայի, մուծան յաղագս թղթոյն ընծայեցաց

Զառ մեզ վերակրկնեցեալ զՅիսուսաւանդ
ողջոյնդ յարգելաբար ընկալաք վերոյիշեալ
թեամբ։ Բայց թէ ընդէր իցէր այնքան անագա-
նեցումն պատասխանւոյ նախկնոյդ ողջունագրի,
ծանեար թերեւս առ գերապայծառութիւնդ ի
28 Մայիսի գրեցելոյ գրոյս։ Իսկ զյարուցելոյ չիո-
թուքենէ ընդդէմ ինձ՝ ոչ գրելոյս վասպէն է
այս։ Զի նեռք տղայոց էին այնք վերք, եւ եւս այն
հիւանդութիւնն ոչ էր ի մահ։ Այլ եւ զսեղիքդ
օրհնեցեալ՝ այսպիսեաւ անախորժելեաւ բանիւ մի
դուցէ տագնապացուցից, որպիսեաց ծածկելն՝ քան
գյայտնելն բազմապատկօրէն լաւագունեղ երեւի։
Եւ թէպէտ Արհւոյն Մինասայ, սակայն այն էր
որքան առ այս, զի լուայ ի Մօնսինեօր Սկկրէթա-
րէն, թէ գրեալ իցէր նմա զայսմանէ նենգական
անցից, եւ զպատժոյ դէպ առ նոսա եղելոյ։ Ուստի

նաեւ հարկ եղեւ ինձ ի գրել՝ զի զլխովին ծանիցէ։
Բայց զի եօթամբք շաբաթուք ժամեցուցանելոյ
եմ զպատասխանն, եւ կամ թէ վասն բազում
յուշ առնելոյն այդր Տեառնդ, հաստատեալ զքեզ
ասացեալ ես ի կարծիս այս, իբրու թէ ես կարծե-
ցեալ իցեմ զՀայրութիւնդ համաձայն գոլ ամ-
բաստանչացն այնոցիկ, զոր մի արասցէ Տէր, եւ
քաւ լիցի ինձ այս ։ Գերապատիւ Հայր՝ սին իմն
կարծեօք կցորդել զդերայարգութիւն քո ի հա-
մարի այնպիսեաց դաւաճանողաց։ Ցաղագս որոյ,
որպէս Հայրութիւն քո առ իս, հանգուցնաբար եւ
որդիութիւնս առ քեզ ազաչէ յոյժ, զի ի բաց
բարձցես զայնպիսի տարադէպ կարծիսն զմէնջ, որ-
պէս եւ ես ի բաց բարձեալ էի եւ եմ զՏեառնէդ։
Այլ եւ վերջապէս, յաւէտ հրճուանաւ եղեւ հոգի
իմ ի լսելն զապաքինեցմանէ տկարութեանդ, որ
եւ աչք մեր ի լոյս լեցի, եւ Տէր զտերդ ի գլխոց
մերոց տարադէպ ժամու մի առնուցու, եւ զճրագդ
աշտանակի ընդ գրուանաւ մի թաքուսցէ, առ ի
ցնծալ մեզ ազգովին ի լոյս քո, եւ տացէ քեզ
կեանս երկարս ի յօգուտ եւ ի պարծանս ազգի
մերոյ, ամէն։

Նաեւ բնաւից եղբարց միակրօնից ի սրբա-
նոցի այդր համաբնակեցելոց, ողջունահիւն սիրով
աչք ի լոյս ասեմ, վասն առողջութեան Տեառնդ։

Սարգիս Արքեպիսկոպոս

Կեսարիոյ Կապադովկիոյ

Ցամի 1746 ի Յունիսի 11 ի Հռոմ։

Արհիապատիւ Վըդանէս եպիսկոպոսն, սերտ
սիրով ողջունէ եւ ողջագուրէ զդերապատուելիդ,
գոլով եւս ընդ իս ուրախակից զբարեկենդանու-
թենէ Տեառնդ։

Նամակիս մէջ յիշուած «Արհին Մինաս»,
որուն վերն ալ յիշատակութիւն եղաւ, էր

Ակնցի, փերուազեանց տէրն, Զմիւռնիոյ Աղբե-
պիսկոպոս Առաջնորդ. 1736ին վենետիկ գնաց,
կաթողիկեայ հաւատքն ընդունեցաւ, Մխիթա-
րեանց քով հաստատուեցաւ իբրեւ ձեռնադրիչ
Եպիսկոպոս, 1737ին վանքի եկեղեցւոյն Ս. Ան-
տոնի խորանը շինեց մարմարէ, եւ 24 դեկտ.
1757ին վախճանելով՝ նոյն խորանին առջեւ
թաղուեցաւ: (Ալիշան, 343, Տաշեան, 470ա.
Թորոսեան, անդ, 364—5:)

Հռոմէն ուրիշ երկու նամակ եւս գրած է
առ Մխիթար Աբբահայրն, որոնց առաջնոյն մէջ
վերոյիշեալ սրբացուցման ստորագրութիւնը
կ'ընէ եւ կը ծանուցանէ թէ ի մօտոյ վենետիկ
պիտի վերադառնայ: Այս երկու նամակներուն
օրինակները կը դնենք:

*Եզակաձեւ գեղեցիկ գտանեցելոյ՝ Հայ-
րոմիեանդ աղժանաւպատոդոյ մատոդոյի ըղձակաթ
սիրտատոդոմեարի ողջոյն տրկչատանդ:*

Առ մեզ նուիրեցեալ ողջոյնդ Հայրական ի
ձեռն յուլիսի 2 գրեցեալ պարէտիդ՝ ուրախու-
թեամբ ընկալաք. եւ հետեւեցելոյ զգայուցմանդ՝
ըստ գրելոյդ տեղեկացաք, ելով զոհունակ զբա-
րերարոյ մարդասիրութենէդ, զոր դէպ առ մեզ
ցուցանելոյ ոչ բնաւ երբէք վերջանաս: Զպա-
տրիարքին Հայոց զսպառնալիսն հալածանաց, ծա-
նեալ էաք, եւ ծանեաք, որոյ վասն եւս՝ ի կա-
կածի վարանման կայ հոգացողութիւնն մնայ իմոյ,
թէ գուցէ այդպիսիք որոտմանց ճայթմունք ի
վախճանի զարիւնս անձրեւիցեն, ի վայ եւ ի եղուկ
ազգի մերոյ տառապեցելոյ: Նաեւ զփարատեց-
մանէ դէղնացեալ կրիդ՝ զոր գրեցեր ի հոգի եւ ի
մարմին բերկրեցայ. եւ յուսամ թէ մինչեւ ցարդ՝
ըստ բոլորին բնաջնջեցեալ իցէ՝ բարեխօսութեամբ

տիրուհւոյն մերոյ: Զգեղապանծ վայելչութիւնն
զինուորեցելոյ եկեղեցւոյս որ արկաւ գիւրեւ ի
սրբացուցանելն զՀնգեսին սուրբն ի տօնի գլխաւոր
Առաքելոցն՝ թէ եւ ունիցիմ զՀիչէրոնինն լեզու
ճոռոմավէպ, ոչ կարեմ նաեւ ըստ փոքրագունի
մասին ճառել Տեառնդ: Քանզի եթէ գրել կամե-
ցայց զոսկեհուառն գեղապանծութենէ Դժխոյիս
արբիականի, մնայ տակաւին գրելի բազում ինչ
զարժանաւայել փեսայէ նորին, զօրիօրդաց, եւ
զմանկանցն առագաստի, զպարուց եւ զալէլուիայից
նոցին: Ընդ որս եւ մեք անարժանագոյնքս կցոր-
դեցաք: Ուրեմն, ո՛ Հայր իմ գերապատիւ, եթէ
ստորինս այս եկեղեցի այսքանեաւ շքեղապանծիւ
գեղափառութեամբ գերազարդեցեալ է, արդեօք
զորպիսիս ամենազմայլելիս ունելոյ իցէ զփառն
Անդրանկացն եկեղեցի, եօթնաստեղեան խորան,
Սիօնն վերին, յաղթօղն եկեղեցի եւ վայրն երա-
նական, միանդրն Հառաչանաց, որոյ ժառան-
գաւոր լինելոյ՝ Տէր Յիսուս արժանի արասցէ
զՀայրդ սրբազան, հանդերձ որդեկոչդ մաքրազա-
նիւք, կցորդեսցէ եւ զնս Տէր ձերին աղօթիւք ընդ
ձեզ, ամէն:

Նաեւ եթէ զտեսերոն բառարանի քոյ, ոչ
իցես տուեալ ումեք մինչեւ ցարդ առ ի բերել մեզ,
ծանուցանեմ Տեառնդ այսուհետեւ չտալ. զի եթէ
Տէր կամեսցի մինչեւ ցլրումն Սեպտեմբերի ամոյ
ելանելոյց եմ աստի՝ առ ի գալ այդր, որ եւ Տէր
Յիսուս աղօթիւք ձերովք առաջնորդեսցէ մեզ ըստ
կամաց իւրոց, Ամէն:

Ամենից սրբակրօն եղբարց Համագումարեցելոց
ի յայդմիկ սրբարանի, բատ արժանապատուեան
իւրաքանչիւրոյ, սէր եւ ողջոյն համանուիրեմ:

Սարգիս եպիսկ. Կեսարիոյ Կապադովկ.

Յամի Տեառն 1746, եւ ի Օգոստ. ի 20 ի Հռօմ

Ամենապայծառ ծերունի Վրդանէս Արհիեպ.ն յաւէտ սիրով ողջունէ զդերյարգութիւնդ, հանդերձ քոյայնովքդ։

Բազմահոգևորազանգականաւոր Յաւոյկեղոսիմեամբ պսեղծացեալոյ՝ Տէառն Տէառն Մխիթարայ Աբբայի մեծի, եւ տեսակատարուչի Անուանեալ կարգի, ձօնեալ Առաքելացի յոդոգազեղոմն սիրով ողջոյն տեղոմանական։

Գրեթէ որքան մերձին աւուրք ճանապարհորդելոյն իմ դէպ առ այդր, այնքան աճին առիս աստիճանք ուրախականի կրից։ Եւ այս զգամ թէ մանաւանդ թէ ծագի ի խանդաղակաթ ըզձէ տեսանելոյ զդերամեծարելիդ քան զայլս բարեկամս բարեբարոյս։ Որոյ արժանաւորին արժէ որքան առիս անդր քան զբազում գինս։ Ինչ թէ՝ թերեւս արժանացայց աղօթիւք Տէառնդ։ Զնորագունից չունիմ ինչ դրելի առ քեզ, եթէ ոչ զայս միայն՝ թէ սուրբ Ժողովքն գործունապէս կամի բառնալ զձկնակերութիւնն յաւուրս պահոց, ի յօդղաւառաց ազգի մերոյ, եւ այն ազդողագունիւ Տէքերէթիւ պապականաւ, ի դէպումն աղէտից մերոյին միսհոնարաց, եւ աղաղակողաց թէ նշան յայտնադունի ուղղափառութեան՝ է ձկնակերութիւնն յաւուրս պահոց։ Այլ եւ եթէ կամեսցի Տէր, մինչեւ ցլրումն ամանոյս այսորիկ ելանեմ ասել, իսկ թէ ծովային ճանապարհաւ Անքօնայու։ Եւ եթէ ունիցի Հայրութիւն քո՝ որքան պատկան առ իս՝ կատարելի զպաշտօն ինչ. վարկեա թէ՝ հրամայելն քո զայն ինձ ազատաբար, է ինձ մեծ ուրախութիւն, եւ եմ պատրաստ ըստ ամենայնի ի կատարել, որքան կարեմ։ Վերջապէս, կարես զայլս որպիսութիւնս մեր վերահմանալ ի գրաբերէ այսմանէ, որ յառաջեաց վաղագոյն քան զմեզ, որոյ եւս հրեշտակ Տէառն լեցի ուղեկից, ի պահել զնա յամենայն ճանապարհս իւր։ Ամէն։

Հանուրց եղբարց միաբանից, ողջոյն եւ սէր ընծայեմ ի Տէր։

Սարգիս Արքեպիսկոպոս Կեսարիոյ

Յամի Տեառն 1746 ի Սեպտեմբերի 5 ի Հռոմ։

Սարգիս Հռոմէն չմեկնած՝ Ապաշխարութեան Ս. Ժողովքէն 29 Յունիս 1746 թուակիր թուղթ մ'առաւ, որով նոյն Ս. Ժողովին կողմանէ արտաքոյ կարգի խոստովանահայրն կը յայտնէ թէ Սարգիս Արքեպ. անձամբ Հռոմ գալով, Ապաշխարութեան Ս. Խորհուրդն ընդունած է եւ մեղքերէն արձակուած։ Այս տպեալ լատին բնագիրը (Դիւան Լիվոռն. Հյ. Եկ.) կը դնենք այստեղ. Հատ տպուածները ձեռագիր են, եւ ամբողջը. պաշտօնական կնիքներ ունի.

Universis praesentes litteras inspecturis salutem in Domino. Nos infrascript. Sanctissimi Domini Nostri Papae in Basilica Principis Apostolorum de Urbe Poenitentiarius Extraordinarius

Sergius Alexander Archivescovus di Cesaria Capodocia Armeno

Limina Beatorum Petri et Pauli, ac Sedem Apostolicam personaliter visitantem, et ad Poenitentiae Sacramentum humiliter recurrentem in Sacramentali confessione audivimus, et a peccatis suis, Apostolica auctoritate, injuncta ei Poenitentia salutari, absolvimus. In cujus rei fidem praesentes litteras signo

Collegii Apostolici Poenitentiariorum signatas, et propria manu subscriptas, ad humilem ipsius supplicationem, gratis concessimus. Dat. Romae apud S. Petrum anno millesimo septingentesimo quadragesimo 6 Die 29 mensis jovnj Pontificatus Sanctissimi D. N. Benedicti Papae XIV. Anno 6.

Fr. Antonius W.

Ordᵉ. S. Franᶜⁱ. Refᵉrm.

Sigillvm. Poenitentiariorvm.

Domini. Papae.

Թէպէտ վերոյիշեալ նամակներուն համեմատ՝ Սարգիս 1746ի վերջին ամիսները վէնետիկ դարձած պիտի ըլլայ, սակայն Նուրտինեան Սարգսի դարձը կը դնէ 1747ին: Առաջին գործն եղաւ՝ վէնետիկի մէջ դպրոց մը հաստատել, եւ աշխարհական հայ մանուկներ բերել տալով՝ զանոնք ուղղափառ հաւատոյ եւ բարոյից մէջ հրահանգելէն եւ ազատ արուեստ մը սորվեցընել տալէնետեւ՝ նպատակը իրենց հայրենիքը: Այնտեղ ասոնք իբրեւ կրթեալ եւ ուսեալ ուղղափառներ՝ իբրեւ պատուաստ պիտի կցուէին իրենց ազգին եւ լաւ պտուղ յառաջ բերէին: Վասն զի, կը մտածէր, ասոնք իբրեւ աշխարհական քարոզիչներ՝ ազգայիններուն մէջ դիւրաւ եկեղեցւոյ գտնելով, զանոնք աւելի դիւրաւ կրնային սիրալիր խօսքերով շահիլ, քան թէ առաքեալները (միսիոնարները), իբրեւ կայծ մը ածուխի մէջ իյնալով՝ եւ ածուխը հրավառելով:

Բայց այս գործը չյաջողեցաւ. վասն զի ինք պէտք եղած դրամը չունէր. իսկ անոնք որ դրամով օգնել խոստացած էին՝ ետ կեցան:

Եւ որովհետեւ Սարգիս չէր կրնար անգործ կենալ, ձեռնարկեց գրքերով նոյն նպատակին հասնելու: Թէպէտ վէնետիկ քաղաքին մէջ այն ժամանակը կային Պօղթօլի եւ Որլանտեան տպարանները, որոնք հայերէն գրքեր կը տպէին, Սարգիս իրեն համար սեպհական հայերէն քանի մը տեսակ տառեր շինել տուաւ, եւ գիշեր ու ցերեկ անձամբ աշխատելով՝ 1747էն 1752 իբր 15 կտոր մեծ ու փոքր գրքեր տպագրեց իր տառերով՝ բայց Անտոն Պօղթօլիի տպարանը: Ասոնցմէ ոմանք պատկերազարդ են, եւ էֆֆէկտով գիրքը իր ձեռօք 1752ին 2ր եւ յետոյ 3ր եւ 4ր տպագրութիւն ունեցաւ: Տպագրած գրքերու մէկ մասին ձեռագիրը հետը բերած էր Կ. Պոլսէն, որոնք ըստ մասին հայ քարոզողաց գէշ թարգմանութիւններն էին՝ լատիներէնէ եւ իտալերէնէ: Սարգիս այս լեզուներուն անտեղեակ ըլլալով՝ ստիպուեցաւ նոյները սորվելու, եւ թարգմանութիւնները բնագիրներու հետ համեմատելով սրբագրելու: Նաեւ անոնց յառաջաբաններ գրեց, անձամբ ալ քանի մը բան թարգմանեց:

Կ. Պոլսոյ "Հայաստան„ լրագրոյ (1846 Թ. 21) խմբագիրն (անշուշտ Կ. Տէրոյենց Զաքարեան) Սարգիս Արքեպ.ի մէկ նամակը կը հրատարակէ, որուն մէջ Սարգիս տեղեկութիւն կու տայ շինել տուած տառերուն եւ տպագրե-

լու սկսած գրքերուն վրայ: Այս նամակն ամբողջովին յառաջ կը բերեմ, մտադիր ընելով՝ որ "Հայաստանի„ ձեռագիրն ընդօրինակութիւն ըլլալուն, որուն ուղղուած ըլլալը յայտնի չէ, այլ անունը տպագրութեանս համեմատ երևք կէտով նշանակուած:

. . . համձարտռնձակ ևս զգօնախոհ տիրացու... դպրի քաղցրաբարոյի յոյժ յոյժ կատարեալ ողջոյն ևս սէր ընծայեմ ի Տէր:

Պահանջէր սիրոյ ուժգնութիւնն, զի ոչ զանց առնիցէիր պատասխանել առաջնոյ գրոյս, որ արդէն ի վաղուց հետէ դրեցաւ առ քեզ յինէն ի սկիզբն գալստեան իմոյ աստ: Բայց վարկեմ թէ՝ գուցէ ոչ հասեալ իցէ առ սիրելութիւնդ. եւ կամ թէ սակս բազմութեան զբաղանացդ հեղգացեալ իցէ: Ուստի հարկ եղեւ ինձ գրել վերստին զայս համառօտագոյն գիրս, հարցանելով զորպիսութենէ բարեկեցիկ կէտդ, նաեւ առ ուր եզերբեղյն ձեռնարկեցեալ բառարանիդ: Քանզի արդէն Աբբայինն մերձ է ի յեզերիլ, որ եւ արժան իսկ է ասել Բառաբան Հայոց. եւ մինչեւ ի հոկտեմբերիս վերջն եզերի տպագրութիւնն միոյ հատորի: Քանզի բոլոր բառարանն է երկու հատոր. որոյ առաջին հատորն է հասարակ ամենայն բառից գրաբառ լեզուի մերում. եւ այս է որ եզերելոց է ի հոկտեմբերի:

Բայց միւս հատորն պարունակէ երկու կերպիւ բառարան. նախ զբոլոր յատուկ անուանս Աստուածաշնչին, թէ անձանց եւ թէ տեղեաց, որ արդէն եւս այս տպագրեցեալ է: Երկրորդ՝ գաշնարհաբառ բառս. եւ ունի զայս ոճ. — թառամիլ, այսինքն՝ թառամիլ, թարշամիլ, խամրիլ, կռնճռոտիլ, եւ այլն — : Զի նախ աշխարհական բառն կու դնի, եւ յետոյ գրաբառն: Եւ այս մասնս տակաւին տպագրելի է. որ սոյն հատորի երկու մասն ի միասին բաղադրեալ ոչ լինի պակասագոյն քան զառաջին հատորն:

Նա եւ եթէ այսու ամենայնիւ կամիցիս եւ զնմին հարցանել զիարդ, շնորհակալ եմ զՏեառնէ, որ տակաւին պահեալ է կենդանի զիս, որ անարժան իսկ եմ անհնից՝ նա եւ զբոպէ մի կենաց ժառանգել: Եւ աշխատիմ եւս առ ի յարմարագրել եւ սրբագրել չկէնթռանէաց ֆէրֆն՝ ըստ լատինականին իւրոյ. որոյ տպագրութիւնն արդէն մերձ է առ ի հասանիլ ի կէտն: Նոյնպէս նա եւ աշխատիմ վասն ջէրմէռանդ կէռն կոչեցեալ գրքի միոյ. զորոց եթէ կամիցիս տեսանել զկերպն, զդիրն եւ զյարմարագրութիւնն, կարես ի յեղանելդ ի ղրկըն հանդիպիլ ի յօտայն տիրացու Հայրապետին. եւ անդ տեսանել. զի ի կէնթռանէաց ֆէրֆն երեք թուղթ. եւ ի ջերմէռանդ կէնաց տասն թուղթ առաքեցի առ նա: Բայց թէ զրքանս կրեմ զաշխատութիւնս առ ի վերստին բաղդատել բուն լատինականի զհայերէնն, վերստին գրելով եւ յարմարելով, եւ զվկայութիւնս Աստուածաշնչին յարմարելով, զոյն աշխատութիւնն ՏԷր ի փառս իւր Համարեացի, եւ այնու ինձ ողորմեացի: Որ եւ աղօթիւք երանուհւոյ Կուսին, որոյ եւ նուիրեցաւ այն գիրք, ինքն Աստուած բարեաւ եզերեսցէ: Քանզի այսու դիտաւորութեամբ էր, որ միայն զԼ դլուխն առաջնոյ հատորին փոխեցեալ ի տեղւոյն՝ եդի ի սկիզբն գրքոյն, եւ այլ ամենայն կարգն պահի որպէս եւ է բունն:

Նաեւ այսու առթիւ կարի լաւագոյն ուսայ զգիր շինելն հայրով եւ մայրով. առաւել լաւագոյն քան զՄաքսքրատանս գիրն. որ եւ շինեցի զմի տեսակ գիր՝ եւ ունիմ առ իս. նա եւ շինել տուեալ էի յառաջ զտեսակ իմն փոքր գրոյ, որպէս է այս տեսած բառարանիդ գիրն: Բայց խիստ կու նեղէ զիս տեղւոյս եղանակն, եւ օդոյն վատու-

թիւնն. որ գրեթէ հալեց եւ մաշեց զիս այնքան, որ կէս չի մնաց: Եւ մանաւանդ ի վեր քան զայլս՝ կարօտութիւնն եւ նշդեհութիւնն ցամաքեցոյց զոսկերս իմ. զի այժմ փորձիւ գիտացի եւ համոզեցայ, թէ ի յորքան գնոյ իցեն բարեկամք եւ սիրելիք. որոց տեսութիւնն ցուցցէ ինձ վերստին Տէր Ճիսուս:

Նաեւ յանցելումն ողջունագիր իմն գրեցի առ Հոգւոյս ցանկալի Պատրիարք վարդապետն ի ձեռն Ցօհաննէս չէլէպւոյն, որոյ զպատասխանն ոչ ընկալայ: Եւ միայն թէ ի ձեռն տիրացու Ցարութիւնին ազդեալ էր, թէ կամեցեալ իցէ առ ի տալ տպագրել ղԻլոնէլոան՝ ինձ. որոյ վասն պատրաստեցի եւ զպիտոյս ոմանս. սակայն այնուհետեւ այլ ըզոյց ինչ ոչ տեսի: Ուստի եթէ կարելի իցէ սիրաղնոյդ գնալ առ նա, եւ յինէն ողջոյն ընծայել մեծագունիւ սիրով, եւ քաղցրագունել զսիրան նորին առ իս, զի իմ աչաց լոյս եւ սիրելի եղբայրս է. եւ մանաւանդ ի տեղի հօր եւ երախտաւորի կու ճանաչեմ զնա: Զի՞նչ ասեմ. պիտոյ չէր այսպէս լինելն, բայց եղեւ: Եւ յայս մտերս վերստին գիր գրելոյ եմ առ ինքն: Վերջապէս կու խնդրեմ, որ հրամանքդ եւս գոնէ գրով միով մխիթարեսցես զթախծութիւնս մեր, որ եւ ողջ լիցիս ի Տէր ի պարծանս իմ:

Սարգիս վարդապետ եւ

արքեպիսկոպոս Հայոց:

Ցամի Տեառն 1748. ի Յուլիսի 25. ի Վէնէտիկ:

Ց. Գ.: Եւ գուցէ ոչ իցես տեսեալ լեպէս զոճն եւ զկերպն Աբբայի բառարանին, յայնսակս ընդ այս գրոյս յուղարկեցի զթուղթ իմն ինձանէ, որ նոքապէս յայս շաբթոյս տպագրեցաւ. զի առաջին հատորն մինչեւ ցայսօր եհաս այժմ:

Սարգսի կենսագիրը Նուրտինեան Վ. յառաջ կը բերէ հետեւեալ հրատարակութիւնները՝

1. Ներածումն առ ջերմեռանդ կեան Ս. Փրանկիսկոսի Սալեզացւոյ:

2. Ճշմարտութիւն յաւիտենական:

3. Գիրք օրինակաց եւ նմանութեանց: Ասոր տպագրութեան ծախքը Սահակ Ահագին Ջմիւռնիոյ Առաջնորդը խոստացած էր տալ սակայն հրատարակուելէն ետեւ մերժած էր հատուցանել: Վերի նամակին մէջ "Գիրք կենդանաց„ կոչուածն այս գիրքն է:

4. Մովս. Խորենացւոյ Պատմութիւն եւ Աշխարհացոյց:

5. Վարք Ս. Յովհ. Ոսկեբերանի:

6, 7. Մեծ եւ փոքր Էֆիմէրտէ, որուն վրայ իր կողմանէ Ցաւելուածներ ըրաւ:

8. Կրթութիւն Ապաշխարութեան, զոր ինքը Թարգմանեց իտալերէնէ:

9. Ուրիշ պէսպէս տետրակներ.

10. Կտակագրութիւն:

Վերջիններուն վրայ իր անունը գրած չէ:

Սոյն հրատարակութիւնները, ինչպէս նաեւ հոս չյիշուածներ, աչքէ անցուցի, եւ իրենց հրատարակութեան ժամանակին կարգաւ մանրամասն յառաջ կը բերեմ:

1. "Ներածումն առ ջերմեռանդ կեան: Սրբոյն Ֆրանչիսկոսի Սալեզացւոյ: Թարգմանեցեալ ի Տաղիականէ ի Հայս, ի Ղուկասոս Վ.է Խարբերդացւոյ: Ցարմարագրեցեալ եւ Տպագրութեամբ ի լոյս ածեցեալ ի Սարգսէ Արքեպիսկոպոսէ Կոստանդնուպօլսեցւոյ: Ի Հայրապետութեան Տեառն Վա-

զարու Հայոց կաթուղիկոսի։ Ի վէնէտիկ, Ցամի Տեառն 1748 ի Մարտի 12։ Ի տպարանի Անտոնի Պօռթօլի։ Հրամանաւ Մեծաւորաց„։ (Զարբհ. Մատենագիտութիւն, էջ 592)։

Մեծութիւն 13.50 սմ. × 8 սմ. էջք՝ Ա—Ը, եւ 1—431. 1 պատկեր. ճակատ սիւնաձեւ շրջանակի մէջ։

Յիշատակագրութիւն. էջ Գ. "Առաջաբանութիւն... թէպէտ գոլով արդէն իմ պարապեցեալ ի ծանրագոյն աշխատասիրութիւն առ ի յարմարագրել, նաեւ տպագրութեամբ ի լոյս ածել զ...մատեանն որ կոչի Գէր+ Օրէն-կաց ե- Նմանութեանց ...սակայն... ստիպեալ եղէ... զի նաեւ կցորդս առնիցէի մեծագունի աշխատանաց իմոց՝ զյարմարագրութիւնն եւ զտպագրութիւնն սոյն ներկայ գրքոյս.... Սարգիս Վ. Կոստանդնուպոլսեան եւ Արքեպիսկոպոս մեծի կեսարեան։„

էջ 428 "վերջաբանութիւն... մինչ էի ես ի բնիկն իմ ի Կոստանդնուպոլիս, առաժամայն ի թարգմանելն սորին, բաւ խնդրոյ Հօրն իմոյ Հոգեւորի արդէն ի Տէր հանգուցելոյ, ցանկացօղ եւ չանացօղ եղէ տպագրութեանն սորին... Եւ մինչ զժուարութիւն իմն գտանիւր անդ, առ ի տպագրել զնորագիս թարգմանեցեալ գրեանս. այնուհետեւ լեալ յոգւոյ հանգիստ... բայց մինչ դեպ եղեւ ինձ, ժամանակ ինչ նշդեհանալ յայսմիկ կողմանս, եւ հեռանալ ի սիրադնոյ ազգէ իմմէ, նաեւ ի քաղցրագոյն նոցա զբանն Տեառն։ Տակաւին առ ի վճարել զհարկն պաշտօնի իմոյ, ձեռնամուխ եղէ նախապէս ...տպագրել զ...Գէրբ+ Օրէնից ե- Նմանութեանց, որ վասն գոլոյն մեծագոյն գործ, այնու հազիւ թէ մինչեւ յայժմ կարաց հասանել տպագրութիւնն նորին ցառ կէտն։ Սակայն ի խնդրելն յինէն բարեբարոյից ոմանց ստիպանօք զտպագրուիմն սոյն ներկայ գրոյս, իսկոյն... արթնացաւ յիս վաղեմի տենչմունքն... Որոյ վասն թողեալ առ ժամանակ

մի զնոյն գիրքն օրինակաց, սկսայ յառաջացուցանել զոյնս մեծաւ աշխատութեամբ... Սարգիս Վ. եւ Արքեպիսկոպոս Կոստանդնուպոլսեցի։„

2. "Սաղմոս Դաւիթ, տպեցեալ աշխատութեամբ Սարգսի Արքեպիսկոպոսի Կ. Պոլսեցւոյ, ի Հայրապետութեան Հայոց Տեառն Ղազարու։ Ցամի Տեառն 1748 ի Մայիսի 2։ Ի վէնէտիկ, ի տպարանի Անտոնի Պօռթօլի, (Զարբհ. Մատ. էջ 602.) Այս եւ ուրիշ հինգ գրքերու վենետիկի Մխ. Մատենադարանի օրինակներու մասին ինձ տեղեկութիւն տուաւ Գեր. Հ. Մկրտիչ Պօտուրեան։

Մեծութիւն էջ 10.5×6 սմ. էջք 1—372. քանի մը պատկեր։

էջ՝ 1—355 Սաղմոս. էջ 355—360 Հաւատով խոստովանիմ. էջ 361—364 Աղօթք Նարեկայ, էջ 365—372. Ցանկ սաղմոսաց։

3., 4. եւ 5. Էֆիմէրտէ. Գէրբ+ որ կոչի Էֆիմէրտէ։ Նախ պարունակի ատա ըստ Նշանագրաց՝ տարեկան դեկուցմանց։ Եւ ապա Հոմայեանց՝ հնչեցեալ տօնից, այսինքն՝ Հռոմայեցւոց, Ազգիայի, Հայոց եւ Տաճկաց. յօրինեցեալ ի Մոսկուա ի Գոհարաց վանից։ Երկրորդն, նաեւ առակի (4.) Հոմաօռոկ-կան-ն Տոմարին Հայոց։ որով հասարակաբար վարի այժմ ազգս Հայոց։ Որք վերջոին տպագրեցեալք եղեն Ջանիւ Սարգիս արքեպիսկոպոսի Կոստանդնուպոլսեցւոյ։ Ցամի Տեառն 1748, ի յունիսի 20, եւ ի Հայոց ՌՃՂԷ. Երրորդ՝ յաւելեալ լինի ի վերջն՝ (5.) Գէր+ի յոն վասն Ն-խաւամանակ-կան, Սրբոյն Թոմայի Հրեշտակական վարդապետի, որ ըստ խնդրոյ իմ՝ թարգմանեցեալ եղեւ ի Գ-կոսս. Վերջաբեաւ։ Ի վէնէտիկ, ի տպ. Անտոնի Պօռթօլի„։ (Հ. Զ. Մատեն. էջ 198։)

Մեծութիւն 10.5×6 սմ. պատկերազարդ։

էջ 1—72 Էֆիմէրտէ։

ԷՀ 1—48. "Տօմար կրճատօր: Այսինքն Հատմառաւթիւն հնոյ տօմարին Հռոմայեցւոց, որով հաստարակաբար վարի ազգս Հայոց: Շարակարգեցեալ դիւրին ոճիւ եւ ի յօգուտ պարզամտաց: Ի Գերյարգելի Մխիթարայ Սեբաստացւոյ Աբբա-Հայր կոչեցելոյ Ցամի Տեառն 1733, Տպագրեցեալ ի վէնետիկ, ի տպարանի Անտոնի Պօռթօլէ, Հրամանաւ մեծաւորաց:" Այս գիրքը տպուած է ի վենետիկ՝ Ա. տպ. 1733, Բ. 1748 (այս), Գ. 1755, Դ. 1771, Ե. 1807 (Սաղմոսի եռեւ):

ԷՀ 1—72. "Համառօտ գրգռուկ իմն վասն նախաստամնոյիեան, զոր արար ըստ խնդրոյ ոմանց բանասիրաց Սուրբն Թոմաս Աքուինացի, որ եւ ասի Հրեշտակական վարդապետ: Որ եւ ըստ խնդրոյ իմ Թարգմանեցեալ եղեւ ի Ղ-կ-ոս- Վրդ-պէտէ Խրբէրըցւոյ ի կոստանդնուպոլիս: Բայց ըստ տնօրինման Տեառն տպագրեալ եղեւ յարմարագրութեամբ ի փառս Աստուծոյ եւ ի յօգուտ բանասիրաց Ազգի մերոյ, ի վէնետիկ:"

6. "Կանոն ե- ներսէ-նի-ն, վասն նոցա, որք գրին ի յրինկերութիւն, կամ ի ժողովս ներմեռանդութեան Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ ի խաչին տագնապեցելոյ, եւ ցաւագին մօր նորա սուրբ Կուսին: Որ եւ կոչի Կրնէ-նի-ն բ-ր-ա- գ-ե-նէլոյ, եւ եղանի յեկեղեցւոջ Հարց Կարգին Ցիսուսեանց: Թարգմանեցեալ ի Հայ բարբառ: Ցամի Տեառն 1748, Օգոստոսի 7, ի վէնետիկ, ի տպ. Անտոնի Պօռթօլէ:" (Զ. Մատեն. էՀ 496):

Մեծութիւն 9.5×5.5 սմ. էՀ 1—29:

Այս տետրակիս գիրը Սարգսի շինել տուած մեծկակ գրէն բլլալուն՝ իրեն կը վերագրեմ:

7. "Ան հոգ-ոյ, Յորում գտանին սքանչելի ազօթք, նախ վասն ամենայն աւուր շաբաթու: Երկրորդ՝ վասն առաւօտու, միջօրէի եւ երեկոյի: Երրորդ՝ մաղթանք ամենեցանեալ կուսին՝ ոտանաւոր կերպիւ: Եւ չորրորդն քննութիւն խղճի

մտաց նախ քան զխոստովանութիւնն ամենահարկաւոր: Տպագրութեամբ ի լոյս ածեալ ի խնդրոյ մեծայարգոյ Ջերմեռանդի ուրումն, ի փառս Տեառն ի վէնետիկ, յամի Տեառն 1748, ի տպ. Անտոնի Պօռթօլէ:" (Մատ. էՀ 15: "Բազմավէպ" 1906, թիւ 3:)

Մեծութիւն 8×5 սմ. շրջանակի մէջ: էՀ 1—16 ոչ նշանակեալ, էՀ 1—46:

ԷՀ 1 ճակատ. 2 պատկեր, 3—16 եւ 1—46 բնագիր:

Ասոր գիրը Սարգսի տպարանին մանր գիրն բլլալուն՝ իրեն կը վարագրեմ: Նոյնը տպուած է յետոյ՝ Բ. 1770 վենետ. Գ. 1785 վենետ. եւ Դ. 1787 թրեսատ:

8., 9. "Ճշմարտութիւն յ-ի-ն-կան: Շարադրեցեալ ի կաւլօ ափսէի կոչեցելոյ ի կարգէ Ցիսուսեան: Եւ թարգմանեցեալ ի Պետրոս Վ. է Թիվլեցւոյ: Եւ տպագրութեամբ ի լոյս ածեալ ի Սարգսէ Արքեպիսկոպոսէ Կոստանդնուպոլսեցւոյ, յապաւմամբ խորդ շարադրութեանց, որքան իւրէր կարելի: Ընդ որ առակին նաեւ երկու դեղեցկագոյն (9.) Կոկ+ ե- ք-ր-ղ+, վասն Աւազ ուրբաթի աւուրն: Օժանդակութեամբ ծախուց մահտեսի Ցակօբի որդի՝ Ցօհաննէս չէլէպւոյն Սեղբոսեան: Ի Հայրապետութեան սրբոյ Էջմիածնի՝ Տեառն Ղազարու կաթուղիկոսի Հայոց: Ցամի Տեառն մերոյ 1750: Ցապրիլի 18: Ի վէնետիկ, ի տպ. Անտոնի Պօռթօլէ: Հրամանաւ մեծաւորաց:" (Մատ. էՀ 393:)

Մեծութիւն 135×8, շրջանակի մէջ, 2 պատկ. էՀ՝ Ա—Ը, եւ 1—520:

ԷՀ 1—394 "Ճշմարտութիւն յաւիտենական:"

ԷՀ 395—520, (9) "Ք-ր-ղ ե- կոկ յ-ղ-ս Ա-ս- ո-ր-ք-ն:"

Յիշատակագրութիւն էջ Բ. "...Ուստի ապաչեմ... այնու սիրով ընկալնուլ զդիրքս զայս, որով եւ ընկալաք զդիրքն Աղբէ-ր Բ-բէ կոչեցեալ, զի եւ սա շարագրեցաւ ի նոյն գովելի հեղինակէ եւ թարգմանեցաւ ի նոյնոյ թարգմանչէ... Ի լոյս ածեցեալ եղեւ ի նուաստութենէ իմմէ յարմարագրութեամբ, եւ տպագրութեամբ... Նաեւ առակեցան յինէն ի վերջն՝ երկու պատուականացդոյն կոպէ+ ե- +բոզէ+ վան չարչարանաց Փրկչին մերոյ, որք ի խնդրոյ հանդուցեալ Տեառն եւ Հօրն իմոյ հոգեւորի թարգմանեցեալք եղեն: Ջորոյ յորքան արժողութեան գոլն թէպէտ լաւապէս ծանեալք այժմ, բայց անագան: Եւ զինի բնկալման ձերոյ զայս յուսամ ի շնորհս Տեառն, թէ անմիջապէս ընկալելոց էք նաեւ զպատուէրն ծանրագնեայ աշխատանաց իմոց՝ պէբէ+ Օրինակոց ե- Նմանո-ընեանց: Եւ այսու ամենայնիւ զնս զգազմ աշխատ, եւ զպանդխտակոշկոճ ծառայս ձեր, որ աքնիմ աստ աղագաւ օգտի ձերոյ առ Տէր յիշման արժանի համարեսջիք... ընդ իս եւ զօժանդակն ծախուց տպագրութեան սորին: Նաեւ զկոստանդնուպօլսեցի ուսումնասէր ղէբացոց Պօղոս դպիրն Եոյեան, որ ըստ կարի իւրում աշխատեցաւ ի հայել սրբագրութեան տպագրեցեալ թղթոցն... Սարգիս վարդապետ Կոստանդնուպօլսեան եւ Արքեպիսկոպոս մեծի կեսարեան:"

10. "Գէբէ Օրինակոց ե- Նմանո-ընեանց" (սիւնապարզ նախաճակատ):

"Գիրք Օրինակաց եւ նմանութեանց... Արարեալ ի հեղինակէ Յօհաննու Սանճէմինեցւոյ ի կարգէ քարոզողաց ի լատինական լեզուէ ի հայկական բարբառ թարգմանեցեալ՝ ըստ մասին ի վենէժ, եւ ըստ մասին ի Կոստանդնուպօլիս ի Ղուկասու վարդապետէ Խարբերդացւոյ, ի խնդրոյ Տեառն Յօհաննու գերամեծար վարդապետի Բաղիշեցւոյ Պատրիարգի Կոստանդնուպօլսոյ: Եւ

այժմ ի ձեռն յոգնաչան աշխատասիրութեան Սարգսի Արքեպիսկոպոսի Կոստանդնուպօլսեցւոյ ի լոյս ածեցաւ յարմարագրութեամբ եւ տպագրութեամբ... Յորդորմամբ եւ բոլոր իսկ արդեամբ Տեառն Խաչակայ իմաստնախոհ վարդապետի եւ հռչակաւոր Արքեպիսկոպոսի, մականուամբ Ամֆէն կոչեցելոյ: Ի Հայրապետութեան Հայոց ի լուսանկարն սուրբ Էջմիածին Տեառն Ղազարու Կաթուղիկոսի ջահկեցւոյ: Յամի ներմարմնութեան Տեառն մերոյ 1750: Եւ ի թուականութեան Հայոց ՌՃՂԹ: Յամենեան Յուլիսի: Ի վենետիկ, ի տպ. Անտոնի Պօղոսի Հրամանաւ մեծաւորաց" (սեւ-կարմիր տիպ): (Մատեն. էջ 726:)

Մեծութիւն 19×12 սմ. երկնքեան. էջք՝ I—XX, 1—1093. 1 պատկ.:

Էջ III. "Առաջաբանութիւն... կարես ուսանիլ... զբարեմտութիւն հարազատի իմոյ ի Քրիստոս, Տեառն Խաչակայ Արքեպիսկոպոսի, որ ի ձեռն յորդորական եւ յոգնաթիւ ծախուց իւրոց՝ գլխովին պատճառ եղեւ տպագրութեան սորին. վասն լուսաւորութեան Լուսաւորչածին ազգիս Հայոց, եւ վասն օժանդակ գտանելոյ քարոզիչ եղբարց, յորմէ ոչ օգտին զսակաւս, նաեւ վասն այլոյ իմն բարւոյ վախճանի, զորմէ ընթերցցիս ի վերջին երեսն գրգոյս: Հուսկ յետոյ՝ կարես ճանաչել եւ եւս զծանրագոյն երկունս աշխատասիրութեան իմոյ ի յարմարագրելն զսորդ շարադրութիւնս եւ ի բազում ուրեք զսխալական բառս, եւ զանս ի հեղգութենէ թարգմանչին ի յանհմտութենէ դրագրին պատճառեցեալս, որք եւս մեզ զաշխատութիւնս ոչ սակաւս: Քանզի ունեալ մեր զմի միայն գաղափար ձեռագիր, եւ այն գրեթէ լցեալ էր յամենայն տողս իւր պէսպէս սխալանօք. վասն որոյ հարկ եղեւ մեզ գտանել աստ զբուն օրինակն լատինական՝ առ ի համեմատել զմերն առ նա... Եւ զսխալանաց տպագրու-

թեան... անմեղագիր լինիլ մաղթեմ. զի վասն գոլոյ միայնակ, վերիպէին յաշաց իմոց... Սարգիս Վ. Կոստանդնուպօլսեան եւ Արքեպիսկոպոս մեծի կեսարեան։„

Էջ 1093. "Արձանագիր յիշատակագրութեան տպել տուողն մատենիս։ Ընդհիւ... յանկ եղեալ աւարտեցաւ տպագրումն սոյս արգասալի մատենիս... յամն Տեառն 1750 ի յուլիսի ամսոյ։ Վասն զի որպէս յսկզբան յիշատակեցաւ յինէն յառաջին ճակատի եւ յառաջաբանութեան թէ յորդորմամբ եւ ծախիւք Տեառն Իսահակայ Արքեպիսկոպոսի ի լոյս ածաւ սոյն գործ։ Նոյնպէս եւ ի վերջաբանութեանս համառօտիւ յիշատակել պարտաւորիմ եղբարց մերազնէից՝ զբարեխոհ դիտումն արհիապատիւ եղբօր մերոյ Հարազատի, որոյ սակս ոչ անխայեաց զպիտոյս ծախուց ի տպագրումն սորին, զի հասցէ դիտեցմանն բարւոյ։ Քանզի զբազմաց բաղձալիս այս մատեան, զոր ի ձեռն մեծի աշխատասիրութեան իմոյ յօժարեցաւ ի լոյս ածել, կամեցաւ անջնջելի յիշատակ, եւ կամ իբր վախճի կացուցանել վասն այն բարեհամ աղբեր Սուրբ Լուսաւորչի վանացն, որ է ի քաղաքն Կարին, որ եւ կոչի Մորիս-վանք։ Աղագաւ որոյ Հարկաւորեաց եւ զիս արձանագրել զսոյս յիշատակարան... վասն զի որպէս քաջայայտ իսկ է յոգունց, մանաւանդ զետեղելոցն ի Կարին՝ հնգետասան ամաց չափ կրել սորին զբազմադիմի աշխատանս ի պատճառ շինուածոց, եւ նորոգութեան յիշատակելոյ աղբերն, ի գոլն անդ առաջնորդ...։„

Ինչպէս վերն հրատարակած Սարգսի (Բ.) նամակէն, գրեալ "2 Հոկտ. 1745 ի Վենետիա„ յայտնի է, Օրինակաց եւ նմանութեանց գրքին տպագրութեան մասին հրատարակութենէն հինգ տարի յառաջ բանակցութիւնն սկսած էր

Զմիւռնիոյ առաջնորդ Սահակ Ահագնի եւ Սարգսի մէջ, եւ մէջերնին եղած միաբանութեան համեմատ գրքին ճակատը գրուած էր՝ թէ Սահակայ ծախիւք տպուած է. սակայն ինչպէս Նուրհինեան Վ. կը գրէ, Սահակ այս գրութենէն հատուցած չէ Սարգսի։ Լիվոռնոյի հայ եկեղեցւոյ գիւանին մէջ կը գտնուի Սահակայ իսկագիր եւ կնքեալ մէկ գրութիւնն այս մասին, գրուած "թվին ՌՃՂԹ (= 1750) յունիսի մէնան յաւուր ուրբաթու եւ ի սուրբ Լուսաւորչի եկեղեցւոյ խցումն„։ Այս նամակն՝ որ ուրիշի մը գրուած կ'երեւայ եւ ոչ ուղղակի Սարգսի, կ'երեւայ թէ սկիզբէն պակաս է. ասոր մէջ Սահակ կ'առաջարկէ որ հազար օրինակ կազմուած իրեն տրուի, եւ փոխարէն վճարէ հատին 3 ղր. իսկ իր տեղն եթէ յանձնուի՝ հատին 5 ղր.։ Ինքը հատը պիտի ծախէ 10 ղր.ի, եւ սակայն կը պահանջէ որ գրքին վրայ գրուի՝ թէ ամբողջն իր ծախիւք տպուած է. ասկէ ահա կուիւը։ Այս նամակը կը հրատարակենք նոյնութեամբ։

Եթէ վէնէտիկ տեղն կու վաճառէ հազար հատն երեք հազար ղուշի ինձ զապուլ է հազը փողն նազա տեղս պէ ղուսուր թէսլիմ անեմ եթէ ատ ի տեղս կու վաճառէ հազար հատն հինկ հազար ղուշի փէշին նազա փողով կառնեմ այսու պայմանաւս, որ հինկ հարիւր հատն սեւ սաղրի կապով նման մաթէոսի մեկնութեան կապովն լինի. եւ հինկ հարիւր հատն այլ վարագի կապով լինի. եւ եթէ վերոյգրեցեալս կերպն իւրն օգուտ եւ հաճոյ իցէ, նա ինձ եւս է հաճոյ գլխովին եւ եթէ վերոյգրեցեալքս իւրն չէ հաճոյ եւ օգուտ, նա ինձ

եւս արտաքոյ վերոյգրեցելոյս չէ ընդունելի: այնուհետեւ որն որ իւրն շահ եւ օգուտ է թողլոյն արասցէ, զի մեք եւս առաւելապէս իւր շահ եւ օգուտն կու կամիմք, զի այս եւս վասն իւր եղբայրական սիրոյն կամեցայ եւ թէ հաճեսցի ի վերոյգրեցեալս, գյիշատակարան գրքոյն բարեհամ աղբիւրի անուանն լեցի իբր թէ բոլոր արդեամբ նորին տպագրեցաւ զի վախճք լեցի բոլոր գիրքս նոյն աղբիւրին, որպէս յառաջագոյն ես եւս իւրն գրեալ եմ զկերպ նոյն իրակութեանն հոկատեմբերի ԹԵուամն եւ այսու գրովս պարտի զօգուտն իւր խորհիլ եւ զոյն առնել. ահա այս է իմ ձեռագիրս որ կնքեցի կնքաւ իմով թէ որ իւրն հաճոյ է վերոյգրեցեալս ինձ եւս հաճոյ է նաեւ որքան գիրք որ պակաս եկն ի հազար հատէն ամէն հատ ծ. ծ. զուշ իւր վերայ կու գրեմ փողն տալոյ ժամանակն, այս եղեւ թվին ՌՃՂԹ յունիսի մուտն յաւուր ուրբաթու ի սուրբ Լուսաւորչի եկեղեցւոյ քաղաքն բաւ է.

Գիրս այս ինձ իբր բէին թէմքսուկ լեցի թէ որ հաճոյացաւ գրեալ ի սմա, վերջ բանիս եղեցի:

Կնիք, որուն փակագիր ընթերցուածք՝ "Խաչակ վարդապետ ՌՃՀԸ„ = (1728):

11. "Կ՚ընդ-ուի-ն տպագիր-ըդ առ ի բարեպէս խոստովանիլ: Գիրք հոգեւոր, յորմէ ամենայն ոք կարէ ուսանիլ զհաւատսի եղանակ դառնալոյ ի շնորհս Տեառն, եւ պահիլ ի նոյն: Շարադրեալ ի պողոսէ Սեներեան, յընկերակցութենէ Ցխսուսեան: Նորագիս թարգմանեցեալ յիտալական բարբառոյ ի Հայոց լեզու, ի Յարգսէ վ.է, եւ Արքեպս.է կ.Պօլսեցւոյ, որոյ աշխատութեամբն նաեւ տպագրեցաւ: Ի Հայրապետութեան սրբոյ Էջմիածնի, Տեառն Ղազարու Հայոց Կաթուղիկոսի: Ցամի Տեառն 1751: Եւ Հայոց ՌՄ: Ի վէնետիկ, ի տպ. Անտոնի Պօռթօլի. Հրամանաւ Մեծաւորաց:„ (Մատ. էջ 313:)

Մեծութիւն 10×5.5, էջք՝ I—XXVII, 1—240, եւ 1 պատկեր:

12. "Նոր Կոչ-ըն-. Պարունակող զգործս Առաքելոց, զԹուղթս Պօղոսի, զԹուղթս կաթուղիկեաց, եւ զՅայտնութիւնն Ցօհաննու: Տպագրեցեալ աշխատասիրութեամբ Սարգսի Արքեպիսկոպոսի Կ.Պօլսեցւոյ, ի Հայրապետութեան Հայոց ի սուրբ Էջմիածին Տեառն Ղազարու Կաթուղիկոսի: Ցամի Տեառն 1751, եւ Հայոց ՌՄ: Ի վէնետիկ, ի տպ. Անտօնի Պօռթօլի: Հրամանաւ Մեծաւորաց:„ (Մատ. էջ 140:)

Մեծութիւն՝ $11^{6}\times 6$, էջք՝ 1—526:

Էջ 3—12 "Համառօտ զեկուցումն բանասիրաց վասն հետեւեալ գրեանց նորոյ կտակարանի, առաջաբանօրէն... Գրեանք նորոյ կտակարանի, որք պարունակին յայսմիկ գրոցդ (բաց ի չորից Աւետարանաց) են գիրք 23...„

Էջ 13—502 "Գործք Առաքելոց... Ցայտնութիւն Ցովհաննու...:„

Էջ 305—522 "Ցանկ վկայութեանց ի Քրիստոսէ եւ յառաքելոց ներ նորում կտակարանում առ բերեցելոյ ի հնոյն:„

Էջ 523—526 "Նախագրութիւն Հերոնիմոս քահանայի ի նոր կտակարանս:„

13. "Պատմ-ըն-ն Վրդ-ոյ Ցօհաննու Ոսկեբերանէ„ (նախաճաշկատ սիւնազարդ):

"Պատուիրեալ վարուց, Սքանչելեաց եւ Դիպուածոց՝ Սրբոյն Ցօհաննու Ոսկեբերան Հայրապետին Կոստանդնուպոլսոյ: Թարգմանեցեալ ի Ցունականէ ի Հայս՝ ի Գրիգորէ կաթուղիկոսէ Վկայասէր կոչեցելոյ, շուրջ զԹուականութեամբն Հայոց եաճ: Տպագրեցեալ աշխատասիրութեամբ Սարգսի Արքեպիսկոպոսի Կոստանդնուպոլսեցւոյ: Խնդրանօք եւ արդեամբ՝ Կարուշլացի Նահնեն Պօղոսին, որ արար յիշատակ վասն Հոգւոյ Հանգուցեալ կողակցի իւրոյ Տեվլեթին, եւ որդւոյն

Յակոբ խոհեմ գպրի: ի Հայրապետութեան սրբոյ Էջմիածնի՝ Տեառն Մինասայ ակնեցւոյ: Յամի Տեառն 1751, ի Յունիսի ի Վէնետիկ, ի տպ. Անտոնի Պօռթօլի: Հրամանաւ Մեծաւորացն:„ (Մատ. էջ 539:)

Մեծութիւն 12.5×7.5 շրջանակի մէջ. էջ I—XII. 1—318, 1 պատկեր:

Յիշատակագրութիւն. էջ IV. "Նախերգան... Իսկ որ առ բան տպագրութեան սորին՝ դիտել պարտիս. զի ունելով իմ ատ զմի միայն հնագոյն օրինակ ձեռագիր, որոյ տառքն ի բազում ուրեք եղծեալք էին, եւ բառքն գրեթէ անհետացեալք, եւ ոմանք տեղիք եւս այնպէս շփոթական սխալանօք լցեալք էին, որք իբր թէ՝ կարօտանային մարգարէանալոյ... որքան կարելի էր միով օրինակաւ, չկանայի ուղղագրել ըստ տակաւիմաց ենթադատման իմոյ՝ առանց այլայլելոյ դբուն... նոյն նախաստացեալ նռնենց Պօղոսն... ոչ խնայեաց ծախել զդրամս իւր յաղագս ծախուց տպագրութեան սորին... Արդ թէպէտ խնդրօղն էր վերոյիշեցեալն. բայց միջնորդն խընդրոյն, որոյ անսացօղ եղէ ես, էր Հարազատ սիրելի ոմն ինձ ի մանկական սիոց հետէ, եւ մանաւանդ երախտաւոր, որ կոչի իսկ՝ Տիրացու Յօհաննէս Իգնատիոսեան... վերջապէս եւ ինձ... որ մեծաւ աշխատութեամբ տքնիմ վասն օգտի ձերոյ՝ Պանդխտակոշկոճ լեալ ի նշդեհութեանն վայրի, Տէր այցելութիւն արասցէ բարեխօսութեամբ Սրբոյս, պաշտպանելով ի հոգեւոր եւ ի մարմնաւոր գարանակալաց, նաեւ յաղուէսաբարոյ մարդկանց, եւ խորամանկաց, յորոց ոչ սակաւ վնասս կրեցաք, եւ կրեմք տակաւին... Սարգիս Վարդապետ եւ Արքեպիսկոպոս Կ. Պոլսեցի:„

14. "Էֆլէրթէ ե- Տրերաբ-ռո-ըլ-ե„:

Նոյն վերն յիշեալ՝ 1748ին տպուած "Էֆիմերտէի„ հետ, այլեւայլ վոփոխութիւններով:

Իրմէ եւեթ այս հրատարակութիւնը լոյս տեսած է 1772ին Վէնետիկ, իբրեւ Բ. տպագրութիւն, եւ 1796 իբրեւ Գ. տպագրութիւն, երկուքն ալ "օժանդակութեամբ եւ ծախիւք յումեմնէ բանասիրէ„ (գ.ն՝ "ումեմն բանասիրի„):

Սոյն 1752ի տպագրութեան ճակատն ու բովանդակութիւնը յառաջ կը բերենք

"Գրգուկ որ կոչի Էֆիմերտէ. Յորում պարունակի Նախ՝ Շրջան մշանչենաւոր ղեկուցմանց: Երկրորդ՝ Ընձեռուածք տարերական որակութեանց: Երրորդ՝ Հաւաքմունք նշանաւոր բանից իմաստասիրաց: Չորրորդ՝ Տղայական հանճարեղութիւնք, եւ խաղք: Տպագրեցեալ աշխատասիրութեամբ Սարգսի Արքեպ. ի Կ. Պոլսեցւոյ, ի յօգուտ եւ ի զուարճութիւն Դեռափթիթ մանկանց ուսումնասիրաց մերայնի Ազգի: Օժանդակութեամբ, եւ խնդրանօք Մահտեսի Յակոբի որդի, Շքեղապանծ Թովմաս Չէլէպւոյն Սեղբոսեան (որ եւ Տալիանեռէն կոչի) Թօմազո տի Սէռափօս: Ի Հայրապետութեան Հայոց ի Լուսաւորչեան սուրբ Էջմիածին. Տեառն Մինասայ կաթուղիկոսի Ակնեցւոյ: Յամի կենսարերին մերոյ 1752, ի Մարտի 3: Ի Վէնէտիկ, ի տպ. Անտոնի Պօռթօլի:„ (Մատ. էջ 199, ուր կայ այլ ճակատ, եւ ծանօթութիւն անճիշդ:)

Մեծութիւն 10.5×5.5, էջք I—XXII եւ 1—456, 6 պատկերք եւ 2 տախտակք:

Էջ 456. "Շնորհիւ եւ ողորմութեամբ Տեառն եղերեցաւ տպագրումն սոյն փոքրագիր գրգկանս (որ է իբր զբօանարան իմն ուսումնասէր մանկանց) ի բարեվայել քաղաքն Վէնէտիկ, ի խնդրոյ այնորիկ պերճախաւսի, որոյ անունն ի յառաջին ճակատի սորին մակագրեցաւ: Ուստի խնդրեմ ի վայելուչագիր յիշատակել յաղօթս ձեր, զծնօղս նորին, եւ մեր՝ միով Հայր մերիւ ի տեր:„

15, 16. "Աղօթքանո-ըլ-ն փոխին Յաբէ-ըլ-ն: Յօրինեալ ի Մովսիսէ խորենացւոյ Յեռա-

մեծ վարդապետէ եւ Յոգնեբախտ քերթողահօրէ, ի խնդրոյ Պայազատասպետի Սահակայ Խադրատունեայ: Տպագրեցեալ երկասիրութեամբ Սարգսի Վ.ի եւ Արքեպիսկոպոսի Կ. Պոլսեցւոյ: Ըստ խնդրոյ Յօհաննէս չէլէպւոյն Սեղբոսեան, առ ի լինիլ յիշատակ բարի անուան Հովսէննոյ Մահտեսի Յարութիւն Գերապատիւ իշխանին ի Քրիստոս Հանգուցելոյ. ի Հայրապետութեան սրբոյ Էջմիածնի, Տեառն Մինասայ Ակնեցւոյ Հայոց Կաթուղիկոսի: Յամի Տեառն 1752, ի Մայիսի 12: Ի վէնէտիկ, ի տպ. Անտոնի Պօռթօլէ: Հրամանաւ Մեծաւորաց:„ (Մատ. էջ 268):

Մեծութիւն 12×6.5 շրջանակի մէջ: Էջք՝ I—XII եւ 1—423: (16.) Աղ-բ-ց-ոյ՝ էջ 1—92:

Էջ III. "Առ ընթերցասէր բարեմիտս... Եւ դառնամ ծանուցանել խուն ինչ տպագրութենէ Պատմագրութեանս, որոյ ներկայ տպագրումն եղեւ աշխատութեամբ անարժանութեան մերոյ, վասն խնդրոյ եւ աղաչանաց Ձքնաղաղարմ Յօհաննէս Չէլէպւոյն Սեղբոսեան: Որ յաղագս մեծի սիրոյն, զոր ունէր, եւ ունի տակաւին առ մեծապատիւ Սահապ աղային իւր, այսինքն առ հանգուցեալ Հովսէննոյ Մահտեսի Յարութիւն բարեպաշտոն իշխանն, կամեցաւ նուիրել եւ արձանագրել զդիրքս այս ի ձեռն տպագրել տալոյ, իբր արձան սիրոյ բարեհամբաւ անուան նորին. որպէս թէ նոյն ինքն հանգուցեալ Հովսէննոյ Մահտեսի Յարութիւնն իցէր տպագրել տուօղն... վերջապէս յայտ լիցի նաեւ այս, զի կամեցաք ի միասին տպել եւ զՀամառօտ Աղ-բ-ց-ոյն արաբեալ նոյնոյ Երանելւոյ Հօր մերոյ Մովսիսի Խորենացւոյ... Եւ յաղագս չունելոյ մեր աստ զձեռագիր դաղափար, միայն ի Յամառելօգամ տպագրեցելոյն օրինակեցաք, եւ ոչ իշխեցաք նաեւ ի բծախնդրացն ահէ փոխել զոմանս նշանաւոր սխալանս, զորս ի ձեռագրոյ ուղղագրեալ տեսաք ի տպագրեցեալն Ցինկիլեեւոյ:

Այլ եդաք զայնս ուրոյն, ի վերջն մերոյ տպագրեցելոյն...:„

Էջ 1—423. Պատմութիւն:

16. Էջ 1—62. "Հետեւի Համառօտ պատ-մ-ր-ն աշխ-ց-ոյ-ն: Յորում ընձեռի զմասանց Աշխարհի եւ գլխաւորագոյն գաւառաց, քաղաքաց, եւ գետոց: Արաբեալ ի նոյնոյ Հեղինակէ Մովսիսէ Խորենացւոյ...: Տպագրեցեալ Հետեւապէս Աշխատասիրութեամբ եւ Արդեամբ այնոցիկ, որոնց անուանքն նշանագրեցան ի յակզբանն: Ի Վէնէտիկ:„

17. "Պատմագրութիւն աշխ-ց-ոյ: որ պարունակէ զգործունէութիւնս եւ զվերմռունդադունեղս աղօթս զանազան Պատարագաց: Շարադրեալ Ալամանօրէն ի Հայր Մարտինոսէ Գօքէմենոյ Գաբուչինէ: Եւ անտի թարգմանեցեալ ի հայկական բարբառ ի թէոդորոս վարդապետէ Մէտիրաշցւոյ, եւ յԱռաքելական Միսիօնարէ: Վերահայեցողութեամբ տեառն Յարգսի արքեպիսկոպոսի Կ. Պոլսեցւոյ: Ի Հայրապետութեան Տեառն Մինասայ Հայոց Կաթուղիկոսի: Յամի Տեառն 1752, ի Հոկտեմբերի 25, ի վէնէտիկ, ի տպ. Անտոնի Պօռթօլէ: Հրամանաւ Մեծաւորաց:„ (Մատ. էջ 556:)

Մեծութիւն $10^5 \times 5.5$. էջք 1—240է աւելի:

Մի միակ ծանօթ օրինակը՝ վէնէտիկի Մխիթարեան Հարց Մատենադարանին, վերջերէն պակաս է:

Այս գիրքս Սարգիս Արքեպիսկոպոսի վէնէտիկի տպարանին վերջին հրատարակութիւնն է: Վերը կենսագիր Նուրտխեանին յիշած ֆոտր էֆֆենտիս եւ կոմպոզիտորն ծանօթ չեն բնաւ: Այ 1749ին ի վէնէտիկ տպագրեալ կոմպոզիտորն մը, զոր սակայն թարգմանած եւ

իր ծախքով տպագրած է "Երեւանցի Աղալարի որդի պարոն Գաբրիէլ:„

Սարգիս ունեցած դրամը տպագրութեանց ծախսելէն ետեւ ստիպուեցաւ գադրեցընել: Տպագրեալ օրինակներու մեծ մասն ա-րեւելք ղրկեց, ուր հետզհետէ կը ծախուէին թէպէտ, բայց կարելի չէր այնչափ դրամ գանձել՝ որ կարող ըլլար գործը շարունակել. մանաւանդ որ դրամին մէկ մասն ալ անհատատարիմ գործակալներ կերան: Եւ այսպէս դրամական նեղութեան մէջ ընկնելով եւ տեղէ մ'օգնութիւն չգտնելով՝ որոշեց գադրեցընել գործը եւ Պոլիս գաւնալ: Այս վերադարձին պատմութիւնը չշարունակած՝ աւարտենք այստեղ իր տպարանին պատմութիւնը:

Սարգիս 1752ին վերջը տպագրութիւնը գադրեցընելէն ետեւ՝ տպագրութեանց մէկ փոքրիկ մասը Վենետիկ՝ Յովհաննէս Սեղբոսեան Շէլէպւոյն քով թողած էր, որոնց ցանկը գրած է իրեն 24 Յուլիս 1773ին Վենետիկէն "պարոս Աբեղա Վ.„ (Դիւ. Լիվ.), երբ Սարգիս երկրորդ անգամ Իտալիա գալուն Լիվոռնոյ կը գտնուէր: Այս ցանկէն կ'իմանանք որ Սարգիս տպագրեր է նաեւ Ս. Աստուածածնի եւ Ս. Գր. Լուսաւորչի մեծադիր պատկերներ, ինչպէս նաեւ Ս. Աստուածածնի, Ս. Գր. Նարեկացւոյ, եւ Ս. Յակոբ Մծբնայ Հայրապետի պատկերները: 1754—5ին Կ.Պոլիս հաստատուելէն ետեւ՝ էր ի Պոլիս առ կեսարացի Սարգիս Վ.ն գիր տպագրական փորագրեցեալ ի Վենետիկ, յոյժ

ազնիւ եւ քաղցրատես, որով ձեռքերէս գիրքն տպեալ էր եւ պահէր առ ինքն զգիրն, եւ ոչ ուժեք տայր եւ ոչ ինքն զտպագրատուն բանայր: Վասն որոյ՝ գրեաց առ նա Սրբազան Վեհն (Սիմէոն Կաթողիկոս) զթուղթ սիրոյ եւ խընդրեաց տալ զտպագրական գիրն սրբոյ Աթոռոյս, կամ գնով եւ կամ ի յիշատակ հոգւոյն իւրոյ: Եւ թէ կամիցի զայս որով կերպիւ եւ իցէ ծանուսցէ մերայնոցն որոց եւ կամիցի ինքն զմիտս իւր, զի գրեսցեն ինքեան. եւ կամ ինքն խոսիցի գրով եւ որպէս կամիցիս, ասէ, եւ ինձ է հաճելի:„ (Գիւտ քՀ. Աղանեանց, Դիւան Գ. Սիմէոն Կաթղկոս. յիշատակարանը, Թիֆլիզ 1894, էջ 551, Հ. Գ. Զարբհ. Պատմ. Հայկն. տպագրութեան, Վենետ. 1895, էջ 184:) Վասն զի Սարգիս ինչպէս նուրհինեան Վ. կ'աւանգէ (երգ է), 1755ին Վենետիկէն Պոլիս իր տունը բերել տուաւ տպարանն ու տառերը՝ նոր գրքեր տպելու համար: Սակայն Յակոբ Նալեան պատրիարք թոյլ չտուաւ տպագրել՝ բայց միայն իր իսկ ուղածները, որով Սարգիս ստիպուեցաւ այս խորհրդէն ետ կենալ: 1766ին Սիմէոն Կաթողիկոս, երբեմն Սարգսի բարեկամն ու բարեբարը (երգ թ), յիշեալ սիրալիր նամակաւ խնդրեց Սարգսէն, որ տպարանի տառերն Էջմիածնի Աթոռոյն նուիրէ կամ ծախէ, միեւնոյն ժամանակ Կ.Պոլսոյ իր գործակալ Մահտեսի Մովսիսին ալ գրեց, որ սոյն տառերը գնէ Սարգսէն, որուն Կ.Պոլսոյ տպագրիչ մը 1500 դահեկան առաջարկեր է, մինչ Սարգիս 1800

դահեկան կը պահանջէր. ուստի Մուխէս աշխատի ասկէ նուազ կամ նոյնչափ վճարել, բայց ոչ աւելի (Ազանեանց, անդ, էջ ՃԾԹ)։ Այս բանակցութիւնն ի դերեւ ելած է սակայն։ Սարգիս նոյն տարին իւր տպարանն ամէն կազմածով ծախեց կեսարացի գիտուն տիրացու Գէորգին, եւ գինն ալ գանձած էր, երբ 1766 Մայիսի 11ի մեծ երկրաշարժին փլաւ նաեւ վէղիր խան, ուր էր (Սարգսի) Գէորգայ տպարանը եւ Գէորգ ալ տպարանին մէջ փլատակներու տակ մեռաւ (վերն՝ Երգ Թ)։ Սոյն դէպքը կը յիշէ նաեւ Սարգիս գպիր Յովհաննիսեան՝ 1760—90ին միջոցին գրած մէկ ձեռագրին մէջ. "Ցամի Տեառն 1766 ... յամսեանն Մայիս 11, յաւուր Եշ. 19 երբրդումբ օրն յինանց ի յառաւօտեան պահու ժամ անցեալ մէկ չէյրէք տասն, եղեւ շարժ իմն ի կ.Պոլիս, սաստիկ որոտմամբ եւ յանկարծակի երերմամբ՝ ահաբեկ յոյժ թընդմամբ տեւելով հազիւ թէ րոպէ երկու... զի քաղաքն լցոյց քարակուտիւք, բլուցանելով զմեծամեծ մզկիթսն ...զորոյ ի բլատակսն բազումք մեռան ի քրիստոնէից, որոց միոյն մանաւանդ էր տիրացու գէորգն կեսարեան իմաստասէր յոյժ եւ դպրութեանց ոմանց ազգաց իսկ տեղեակ...։" Կ'երեւայ թէ Գէորգ նոյն իսկ 1766ին բացած է տպարանը, վասն զի վէղիր խանի Գէորգայ տպարանէն եւ ոչ իսկ հատ մը տպագրութիւն ծանօթ է։

Իսկ Սարգսի տպագրական գործունէութենէ ունինք ուրիշ փոքրիկ գիրք մ'ալ, տպուած 1769ին ի կ.Պոլիս։

18. "Ծաղկոցիկ տէրտռնէականի ուսման, յոյժ հարկաւոր նորակիրթ մանկանց։ Ի վեհափառ Հայրապետութեան Տեառն Սիմէոնի Սրբազան Կաթողիկոսի ամենայն Հայոց։ Եւ ստիպ Սաղմոս Տեառն Պօղոսի երջանկազարդ վ.ի. Հրամանաւ մեծի մայրաքաղաքիս Տեառն Գրիգորի Երանաշնորհ վ.ի եւ Արժանաժառանգ Պատրիարգի։ Ի թուին Հայոց 1218 յունիսի (15)։ Տպագրեցեալ ի տպարանի Յովհաննիսի եւ Յակոբու։" (Մատ. 286։)

Մեծութիւն 11×6.5 մ. էջք 1—134։

Էջ 1—123. Քրիստոնէական։

Էջ 123. Աստուածընդունելութիւն ի վերայ եօթն խնդրուածոց ամենասուրբ Հայր մերին, ի տետրակիս շարագրողէ։

Էջ 124. "Ցանկ եղեալ աւարտեցաւ Ծաղկոցիկս քրիստոնէականի ուսման... Ուստի խնդրի ի վայելուղ եղբարդ յիշել ի մաքրափայլ աղօթս ձեր ի քրիստոս զՏիվբիկեցի Հանգուցեալ մահտեսի Խաչատուրի որդի զմահտեսի Պօղոսն, որոյ արդեամբն տպեցաւ փոքրիկ տետրակս այս։"

Հ. Գ. Զարբ. (Մատ. էջ 286) այս գրքի մասին կը գրէ "...չկայ մանաւանդ յիշատակ մը, որով շարագրողին ով ըլլալը իմացուի։ Հաւանական կ'երեւայ թէ Սարգիս Սարաֆեան վ.ն ըլլայ։" Եւ իրաք իմ դիմումիս վրայ՝ գեր. Հ. Մկրտիչ Պօտուրեան վենետիկէն գրեց ինձ՝ թէ իրենց մատենադարանի պակասաւոր օրինակին կողքին վրայ ժամանակակից հայերէն մին նշանակած է. "ի Սառաֆեան Սարգիս վարդապետէ շարադրեալ, եւ յաղագս նկատմանց ինչ ոչ տպեալ յանուն նորա։" Վիեննայի Մխիթարեանց մատենադարանի ամբողջական օրինակն ըստ խնդրանացս քննելով գեր. Հ. Բառնաբաս

Վ. Պիլէզիկճեան, կը գրէ ինձ (16 Հոկտ. 1906). "Ծագկոցիկը աչքէ անցուցի. կաթողիկէ վարդապետութեան հակառակ բան աչքիս չհանդիպեցաւ. Քրիստոսի բնութեանց վրայ խօսք չկայ. Վերջին օծման մէջ բացայայտ կը դնէ որ այս խորհուրդը իւղով օծելով կը պաշտուի. ամբողջը կաթուղիկէ քրիստոնէականի տպաւորութիւնը կ'ընէ: Հաւատամքի մեկնութիւնն ալ՝ լատինաց հաւատամքի մեկնութիւնն է կարծես՝ ինչպէս որ ամէն քրիստոնէականի մէջ կը գտնուի: "Հայաստանեայց եկեղեցի" բացատրութիւնն ալ ամենեւին աչքիս չհանդիպեցաւ, այլ առիթը հանդիպելուն՝ "Մայրս մեր կաթուղիկէ եւ առաքելական եկեղեցի" կ'ըսէ:

Սարգսի 1747էն մինչեւ 1752 վիննաիկի մէջ անցուցած կեանքէն եւ ուրիշ գործերէն գրեթէ բան մը ծանօթ չէ: Իր թղթերուն մէջ կը գտնուի միայն 16 Սեպտ. 1748 թուակիր նամակ մը ի Ս. Ժողովոյ (Դիւան Լիվ.), որով Ս. քահանայապետն Բենեդ. ԺԴ. հրաման կուտայ իրեն ըստ խնդրանացն՝ որ Սարգիս Ալբեպ. կարենայ քահանայ ձեռնադրել 25 տարեկան կղերիկոսն, Ղալաթիացի Սարգիս Աստուածատուրեանը, Հայոց մէջ միսիոնի երթալու համար, եւ թոյլ կուտայ որ ձեռնադրութենէն ետեւ երկու տարի Սարգիս Ալբեպ.ի ծառայութեան մէջ մնայ: Նաեւ Հ. Մատթ. Եւդոկիացի կ'աւանդէ (Դիւ. Մխիթ. Վիննետ.) Մխիթար Աբբահօր երջանիկ փոխման եւ յուղարկաւորութեան ստորագրութեան մէջ. "1749 Ապր.

18. Եւ կային յաղգէ մերմէ ի սմին ժամանակի երկու եպիսկոպոսք ի Վէհհէշ (= Վիննատիկ), որոց միոյն էր տէր Մինաս արքեպիսկոպոսն Զմիւռնիոյ, եւ միւսն տէր Սարգիս արհիեպիսկոպոսն կեսարիոյ կապադովկացւոց: Եկին սոքա ի վանս մեր կալի հանդէս թագման նորա եւ ցաւակից եւ կարեկից մեզ եղեալ ընկերացան ընդ մեզ յուղարկաւորութիւն նորա:"

Սարգիս Արքեպ. Վիննաիկէն մեկնեցաւ 1753ին եւ ուղղակի Հռոմ գնաց, ուր ամէնէն սիրով ընդունուեցաւ, եւ ամէնքը կը թախանձէին որ հոն մնայ: Սակայն Սարգիս որոշած էր պոլիս երթալ, ուր կ'ապրէին տակաւին ծերունի մայրն ու քոյրերը, եւ որովհետեւ չէր կարող հեռուէն տպագրութեամբ ծառայութիւն մատուցանել իր ազգին լուսաւորութեան, կ'ուզէր մօտէն զարձեալ քարոզութեամբ նոյն նպատակին հասնիլ:

Նոյեմբերի 5ին Հռոմ հասաւ Սարգիս (Թղ. Ցովս. Եպ.ի ի 29 Դեկտ. 1753. Դիւ. Անտ.) եւ Հայոց իջեւանն օթեւանեցաւ: Ինչպէս 1773ին առ քարտուղարն Ս. Ժողովոյ գրած նամակին մէջ կը յիշէ ինքը՝ Սարգիս վեց ամիս մնացած է այս երկրորդ անգամ ի Հռոմ: 1754 Մարտ 16 Թուականաւ Ս. Ժողովը վկայական մը տուաւ ձեռքը (Դիւան Լիվ.), ուղղեալ Պոլսոյ լատին Եպիսկոպոսին, որուն մէջ Սարգիս կը յանձնարարէ անոր մասնաւոր խնամքին եւ հոգածողութեան, գովելով անոր առաքինի եւ համակրելի վարմունքը, որով ամէն

մարդու յարգանքը գրաւած է։ Դարձեալ 1754 Ապր. 15 Թուականաւ Ս. Ֆահանայապետը Սարգիս Աբքեպիսկոպոսին՝ որ իր հրամանաւ Արեւելք պիտի վերադառնայ, իշխանութիւններ կը շնորհէ (Դիւան Լիվ.), այսպէս աղգականութեան եւ խնամութեան մինչեւ 3ր աստիճանի (բաղառաբար) Ս. Պսակի արգելքներէն անօրինելու, մահուան ժամանակ լիակատար ներողութիւն շնորհելու, եւ ուրիշ ներողութիւններ, եւ այլն։

Այս ատեններն հայ վարդապետներէն ոմանք՝ եպիսկոպոս ձեւանալով Հռոմ կ'երթային, հոն պատիւ եւ դիւրութիւն գտնելու համար, սակայն իրենց խարդախութիւնը Հռոմայ խիստ քննութիւններով երեւան կ'ելլէր։ Այսպէս Անտոնեան Միաբան Հ. Պօղոս եւ Հ. Գրիգոր վարդապետք կը գրեն 20 Յուլիս 1746 Կ. Պոլսէն ի Լիբանան (Դիւ. Անտ.). "Կարապետ վարդապետ Հասակաւ երկայն ալեօք ծեր այս քաղաքս գալոյն ետոյ չունէր վկայական ոչ քահանայութեան եւ ոչ եպիսկոպոսութեան, եկեալ է Հռոմայու որ առնիցէր վկայական լաթին եպիսկոպոսէն եւ այլ կարգաւորացն զի դառնայցէր երկիցս անգամ ի մեծն Հռոմ. յորժամ եառս թէ ոչ եղեւ որպէս կամի, այժմ այս տեղս ասաց թէ գնամ Հոգեւոր Տիրոջ քովն որ ինքն ինձ ճար արասցէ. զգուշացուցէք Հոգեւոր Տէրն զի մի խաբիցի պատրուական բանիւքն երկրորդ կարապետ եպիսկոպոսին, որպէս խաբեցաւ Յակոբ ամենապայծառն առաջին կարապետ վ.էն. վասն

զի այս եւս ոչ ունի գիր վկայական ոչ քահանայութեան եւ ոչ եպիսկոպոսութեան։"

Սարգսի այս երկրորդ անգամ Հռոմ գըտնուելուն՝ նոյնպիսի դէպք մը հանդիպեցաւ, եւ Սարգիս յերեւան հանեց խարդախութիւնը։ Այսպէս Յովսէփ Եպ. Եգեսիոյ, Ձեռնադրիչն ի Հռոմ, 13 Դեկտ. 1753ին կը գրէ ի Լիբանան Հ. Ռափայէլ Մեծաւոր վ.ին (Դիւ. Անտ.). "... Եկն եհաս ի Հռոմ ոմն ստամպօլցի հափեղայ որ ասէր զինքեանէ ի Էնկիւրայ վանքն լեալ քահանայ եւ ապա գնացեալ Էջմիածին ի Ղազարէ ձեռնադրեալ եպիսկոպոս. բայց ոչ գոյր ընդնմա վկայական, այլ միայն երկու փոքր գիր մին Թօխաթու առաջնորդէ եւ միսն Էրզրումու առաջնորդէ, որք յիշեն եղիազար հափեղայս աղքատ գոլով տուաք հրաման մուրալոյ, եւ յետ երից աւուրց քննելոյ մերոյ խոստովանեցաւ յայտնապէս թէ ոչ է եպիսկոպոս, եւ ոչ Էջմիածին գնացեալ եւ ոչ է եւս ուղղափառաց արձակումն առեալ, եւ այժմ աւելի քան 15 աւուրս որս ի Հռոմ հասեալ է, ոչ գնաց դաւանութիւն հաւատոյ տալ ի սանդուխիցիոն եւ ոչ խոստովանութիւն եւ ոչ պատարագ ասաց։ Արդ սա կամք ունի դառնալ յարեւելս, վասն այսորիկ գրեցի ձեզ զնմանէ զի մի ոք ի նմանէ խափիցի. հասակաւ միջակ պոյիւ է, սեւամօրուս իբր 33 ամեայ, ստամպօլցի, սամաթիայու սամիէ, լաթերով սատանայ, Տէր Մովսէսի աղջնի տղան է, եւ ժամանակ մի Անկիւրոյ վանքն կացեալ է. սա իբրեւ եպիսկոպոս եմուտ ի Հռոմ, մօռ սգեստիւ եւ խաչ ի պա-

բանոցի իւր ունելով եւ 47 ամեայ զինքն ասելով, ստուերիւնն իւր յայտնեցաւ Հանդէպ իւրոց քաղաքացւոց որք գտան ի Հռոմ ընդ Սարգիս եպիսկոպոսին, որք ի վէնեժոյ մի ամսէ յառաջ քան զնա առ մեզ եկեալ են: Քանզի Գերապայծառ Սարգիս եպիսկոպոսին մանրամասնաբար քննեալ զնա ստուգեան զնա, եւ մեք ոչ հաւատացաք նոյն եղիազարու եպիսկոպոս գոլ. քանզի յառաջ քան զՀասանիլ նորա եկն մեզ գիր սակս խափեբայութեան նորա. եւ այս վասն այնորիկ գրեցաւ զի եւ դուք զնա այդմիկ կողմանն Հոչակեցէք մինչ լսէք եթէ գայայդմիկկողմանն. եւ եթէ այսպիսի անուամբ եւ քաղաքաւ ի ժամանակ պանդոցի Ստեփան վարդապետի ոչ ոք նստեալ ի վանքն եւ ոչ առեալ իցէ կարգ քահանայութեան Ա֊ջամ եպիսկոպոսէ ի նոյն վանքի Էնկիւրոյ մէջ փութով գրեցէք պարզապէս. իսկ եթէ իցէ ստոյգ քահանայ ձեռնադրեալ լսէք, միայն վասն ստուերեան եպիսկոպոսութեանն խոսսեցէք, եւ թէ ի Հռոմայու ի մէնջ հայերէն վկայական գիր ի ձեռս նորա ոչ տեսանէք վասն ուղղադաւան լինելոյ նորա աստ, մի հաւատայէք:

Սարգիս անմիջապէս Հռոմէն մեկնեցաւ, եւ 1754ին մեծ պահոց մէջ Լիվոռնոյ հասաւ, ուր ազգայիններէն եւ օտարներէն մեծ պատիւ գտաւ, Ա֊ւագ շաբթու արարողութիւնները կատարեց Լիվոռնոյի հայ եկեղեցւոյն մէջ եւ Զատկէն ետեւ նաւարկեց ուղղակի Զմիւռնիա: Սարգսի համբաւը շատ մեծ էր արդէն եւ իրեն

համակրողներու թիւն հազարաւոր, հետեւաբար իւր գալուստը չէր կրնար թագուն մնալ. ամէնքը սիրով ընդունեցան զինքը, եւ տեղւոյն առաջնորդն ու բարեկամը՝ Սահակ Ա֊հագին Արքեպ. հիւրընկալեց զինք: Սարգիս կաթողիկեայ հաւատքը տարածելու միսիոնի որոշած էր ինք զինք, իւր պերճաբան քարոզութեամբը. եւ այս հոգւով մտաւ գարձեալ հայ հասարակութեան մէջ:

7.

Վարդան Արքեպ. Ծունանեան, Մելքոն Եպ. Դասպասեան, Աբրահամ Եպ. Արծիւեան, Գրիգոր Արքեպ. Զիւփէլեան. Սարգիս առաքելական միսիոնար ի Զմիւռնիա, Պրուսա. Սահակ Ա֊հագնի դաւաճանութիւնը. Սարգիս ի Կ.Պոլիս: Կենսագրութիւն Սամուէլ Եպ. Երզնկացւոյ. Սարգիս կաթողիկեայ քարոզիչ ի Կ.Պոլիս, իբրեւ Առաջնորդ ի Ռոտոսթոյ 1755ին. դառնալով ի Կ.Պոլիս՝ կ'ապաստրուի ի Նիկոմիդիա:

Կաթողիկէ հաւատքը Հայոց մէջ տարածելու համար Հռոմայ Ս. Ժողովն ի սկզբան հայագէտ լատին վանականներ, յետոյ Ուրբանեան Դպրատան հայ աշակերտները եւ 1700էն ետեւ՝ վերջնոց հետ նաեւ Մխիթարեան եւ Լիբանանու Անտոնեան Միաբանները իրենց միսիոնար (առաքեալ) կը ղրկէր Կ.Պոլիս եւ ասիական հայաբնակ գաւառները մինչեւ Կովկաս, Պարսկաստան եւ Հնդկաստան: Ասոնց եռանդուն եւ առաքելական գործունէութիւնը 1640էն ի վեր յառաջ բերած էր արդէն հայ կաթողիկեայ հասարակութիւններ, գլխաւոր քաղաքներու մէջ:

Ս. Ժողովը նաեւ ատեն ատեն հայ կաթողիկեայ եպիսկոպոսները կը ղրկէր, որոնք նոյն տեղերը կը շրջէին, կը բնակէին, ի ծածուկ եւ հակառակ հալածանաց՝ նոր անդամներ կը վաստըկէին, հիները կը հաստատէին եւ ամէնուն հոգեւոր պէտքերը կը հոգային։ Այսպէս ծանօթներէն մէկ քանին յիշենք։ Վարդան Վ. Ցունանեան, աշակերտ Դպրատան, 1675ին Արքեպիսկոպոս ձեռնադրուեցաւ՝ իբրեւ օգնական Էմմիէրկի Նիկ. Թորոսեվիչ Արքեպիսկոպոսին, եւ Ս. Ժողովոյ հրամանաւ անմիջապէս ճամբայ ելաւ, ամբողջ հայաբնակ գաւառները շրջեցաւ տասը տարի, եւ 1785ին վերադարձաւ Էմմիէրկի։ Մելքոն Վ. Գասպասեան, աշակերտ Դպրատան, Մէրտինի առաջին հայ կաթողիկեայ Արքեպիսկոպոսը, Ս. Ժողովոյ հրամանաւ 1685—7 գրեթէ ամբողջ Հայաստան շրջեցաւ քարոզութեամբ։ Աբրահամ Վ. Արծիւեան կամ Ծուվիզեան որ 1710ին Բերիոյ Եպիսկոպոս ձեռնադրուեցաւ, քիչ ետքը քարոզութեամբ շրջեցաւ Գալատիա, Կեսարիա, Տրապիզոն եւ ի Կ. Պոլիս, ուր բանտարկուեցաւ 1714ին։ Գրիգոր Վ. Քիւրքճեան, որ Լիբանանու Միքայէլ Պետրոս Գ. կաթողիկոսէն (†1780) Ատանայի Արքեպ. ձեռնադրուած էր, Ս. Ժողովոյ հրամանաւ մինչեւ 1788 ամբողջ Մեծ Հայք շրջեցաւ, քահանաներ ձեռնադրեց, եւ այլն։

Այսպիսի միսիոնար մըն էր նաեւ Սարգիս Արքեպիսկոպոս, որ իբր արժանաւոր մեծ համբաւովը կոչուած էր Կ. Պոլսոյ Հայոց մէջ կաթողիկէ հաւատքը տարածելու։ Տարակոյս չկայ որ իբր այս գործունէութեան արդիւնքները իր զգուշաւոր կենսագրին մեզի աւանդածներէն շատ աւելի եղած պիտի ըլլան, եւ պիտի գտնուին այս մասին տեղեկութիւնները Ս. Ժողովոյ դիւանին, ինչպէս նաեւ Միխիթարեան Միաբանութեան վենետկոյ վանքը՝ իր Միաբաններէն հաղորդուած, որոնք սակայն առայժմ անմատչելի են։ Ես ունիմ միայն Սարգսին 1773ին հռոմ Ս. Ժողովոյ փարտուղարին գրած նամակին օրինակը (Դիւ. Լիվ.), որուն մէջ ինքն Սարգիս կ'ըսէ. «... հրաման առնալ ի քահանայապետէն եւ ի Սրբոյ Ժողովոյն գնացաք ի Կ. Պոլիս։ Եւ թէ անգանօր ղինչ, եւ ղորպիսի՛ հալածանս կրեցաք, եւ ղորքան օժանդակութիւնս արարաք ուղղափառացն Հայոց, եւ որպիսի քարոզութեամբ վարեցաք յայտնապէս ի հոյակապ եկեղեցիս Հայոց, եւ զայլ այսպիսի իրակութիւնս տեսանելոց է Աստուծով Սրբազան Ժողովն քեւ հանդերձ, ի ձեռն ճշմարիտ վկայական գրեանց գերազանց դեսպանացն Գրանսայու եւ Նապօլսոյ, որք ականջալուրք եւ ականատեսք գոլով ամենայն որպիսութեանց առիւ եւ կրից մերոց՝ վկայեալ հաւաստապէս գրեն...»։ Եւ իրօք իւր քարոզութեան արդիւնքն են՝ վաստկուած կաթողիկեայ եկեղեցւոյ, բաց ի նշանաւոր եւ հասարակ աշխարհականներէն, նաեւ Սամուէլ Եպիսկոպոսն Պրուսայու, Գրիգոր Պասմաճեան Պատրիարքն Կ. Պոլսոյ, եւ Ցարութիւն Բասենցի, Արքեպիսկոպոսն Էջմիածնի,

ինչպէս վարը պիտի տեսնենք, վկայական թղթերով։

Սարգիս հազիւ ոտքը Զմիւռնիա կոխեց, տեղւոյն Հայերէն մեծաւ շքով եւ համակրութեամբ ընդունուեցաւ։ Սկսաւ անմիջապէս իր համբաւեալ քարոզութիւնները քաղքին Հայ եկեղեցւոյն մէջ։ Այն ժամանակները եկեղեցւոյ ամէն քարոզներու մէջ անպատճառ քաղկեդոնի Ս. Ժողովոյն, Ս. Լեւոն Քահանայապետին, եւ ուղղափառներուն (“ծայթք, ախթարմայք, հերձուածողք, հետեալք„ եւն) դէմ նզովքներ կը տեղային։ Սարգիս ասոնցմէ եւ ոչ մին բերանն առաւ, եւ մեծաւ խոհեմութեամբ կաթուղիկէ Հաւատքը քարոզեց։ Ժողովուրդն անմիջապէս երկուքի բաժնուեցաւ, մէկ մասն սկսաւ զինք բամբասել եւ ատել, իսկ ուրիշներն իրեն վարդապետութեան յարեցան. Սահակ Ասհագին Առաջնորդն, իբ բարեկամը, տեսաւ որ Սարգսի մեծ համբաւն ու հմտութիւնը ազգն իր կողմը կը ձգէ. սկսաւ նախանձիլ իրեն եւ ատել իսկ զինքն ու վարդապետութիւնը։ Սարգիս նախատեսելով յառաջ գալիք չարիքները՝ նոյն տարին աշնան Պրուսա գնաց, ուր նոյնպէս ազգը մեծ սիրով եւ պատուով ընդունեցաւ զինքը։ Այն ատեն Պրուսայի Առաջնորդ էր Գէորգ Ալբեպ. Ղաբանցի (Հաբանցեցի, 1752—1756. Վանքեան Արխատ. Եպ. “Բիւզանդիոն„ 1906 թ. 3127) որ յառաջ կ. Պոլսոյ Պատրիարք եղած էր (15 Յունիս 1751—1752 Մայիս) եւ քաղցրաբարոյ, հիւրասէր եւ քաղաքավար մէկն էր, եւ զՍարգիս շատ

սիրով եւ պատուով ընդունեցաւ։ Սահակ Ասհագին Զմիւռնիայէն երբ լսեց Սարգսին Պրուսայի մէջ գտած ընդունելութիւնը, առաւել եւս բորբոքեցաւ Սարգսի դէմ, եւ Յակոբ Պատրիարքին գրեց, որ Սարգիս քիչ ատենէն Պատրիարքութիւնը ձեռքէն պիտի առնու, ուստի դեռ Պոլիս չհկած, անոր բարեկամներէն գաղտնի՝ լուռ թեամբ զինք սպսորել տայ. վասն զի, կը գրէր Սահակ, Ֆռանկներու դեսպաններուն պատուէր գացած է իրենց մեծերէն, որ Սարգիսը՝ միտող Ֆռանկներու, պատրիարք ընեն։ Այս ամէնը կ’լսէր, իբր թէ ինքն Սարգսին բերնէն առած ըլլայ գիւղութեան ատեն, եւ այս նպատակի համար է որ Նախկին Պատրիարք Գէորգայ հետ խորհուրդ կ’ընէ եւ իրարու սէր կը ցուցընեն. Սահակ Ասհագնի այս ամէն չաչաղկոտ զրպարտութիւնները սուտ էին, վասն զի Սարգիս գիւղաբնակ չէր բնաւ եւ որեւէ դեսպանի ուղղուած թուղթ չունէր, եւ ոչ ալ փառաց հետամուտ էր, եւ ի սկզբանէ անտի փառքէ կը փախչէր։

Սահակ Ասհագին անխոհեմութեամբ այս գրած նամակը սեռնկին մէջ բաց թողած էր, եւ Սարգսի մէկ բարեկամը նոյնը կարդալով՝ անմիջապէս հաղորդեց անոր Պրուսա։ Սարգիս շատ խռովեցաւ, իմացուց խնդիրը Գէորգայ, որ եւ զինք մխիթարեց եւ քաջալերեց ըսելով՝ թէ ինք Պոլիս շատ բարեկամներ ունի, եւ անմիջապէս կը գրէ անոնց, որ իմանան թէ Սահակայ նամակն ի՞նչ տպաւորութիւն ըրած է Յակոբայ վրայ։ Բայց Սարգիս չուզելով որ խնդիրը շուտով ծա-

նօթանայ, եւ կեցուց զԳէորգ խորհրդէն, եւ ուղեց ինք անմիջապէս պոլիս երթալ եւ Հոն Ահագնոյ ստուերները գործով յանդիմանել։ Փութաց ի Կ.Պոլիս եւ Յակոբայ հետ ողջագուրեցաւ։ Յակոբ, որ արդէն Սահակայ նամակն առած էր եւ Սարգսի դէմ սաստիկ գրգռուած՝ ուզած էր անմիջապէս ալքուռնի Դուռը գրել եւ Սարգսի աքսորման հրամանագիրն Հանել։ Սակայն իր փոխանորդն Աղու Սամուէլ Վ. Երզնկացի, եւ կեցուց զինք՝ ըսելով թէ նախ պէտք է փորձել Սարգսի լեզուն ու վարմունքը։ Յակոբ ասնելով Սարգսի աչերն, անկեղծութիւնն ու անմեղութիւնը, սիրով վարուեցաւ հետն, սակայն սրտին մէջ միշտ կասկած ունէր, որ Սարգիս կրնայ պատրիարքութիւնը խլել իրմէ։

Այստեղ ընդհատելով Սարգսի գործունէութիւնը, կ'ուզեմ յիշեալ եւ վարն ալ յիշուելի Սամուէլ վարդապետի վրայ տեղեկութիւն տալ, եւ այն՝ նոր տեղեկութիւններ։

Սամուէլ Վ. Երզնկացի՝ Ցովհ. Կոլոտ Պատրիարքին վերջին աշակերտներէն էր։ (Սարգիս Դպիր Ցովհաննիսեան, ձեռագիր։ "Կոլոտ", էջ 71։) Ծնած էր 1706ին. Եպիսկոպոս ձեռնադրուելու տարին ծանօթ չէ. "1749ին Առաջնորդ կ'ընտրուի Պրուսայի, սակայն տակաւին ինքը չեկած, պատրիարքութենէ հրաժարեալ Նալեան Յակոբ Եպս. կու գայ Պրուսա." (Վանքեան Արիստ. Եպ. "Բիւզանդիոն" 1906 թ. 3127։) Նալեանի վերստին պատրիարքութեան ժամանակ (16 Մայ. 1752—1764 Մայ. 14.)

1754ին Նալեանի փոխանորդ էր (Նուրհինեան, Երգ Է.)։ Սամուէլ Վ. 1752—6 Երուսաղէմի Պատրիարքին փոխանորդութիւն ըրած է ի Կ.Պոլիս (Բաբգէն Վ. "Լոյս" 1905 էջ 967, ուղղելով Ա. Ալպոյաճեանը, որ նոյն փոխանորդաց շարքին մէջ անորոշակի կը նշանակէ զՍամուէլ Վ., "Բիւզանդիոն" 1905 թ. 2734)։ Ըստ Հր. Ալատուրի (Ընդ. Օր. 1901 էջ 144, ասկէ առեալ Բաբգէն Վ. "Արեւելեան Մամուլ" 1904 էջ 291 ծան.) 1756ին Պրուսայի Առաջնորդ եղած էր "մինչեւ 1780, որմէ ետքը եկաւ Հաստատուեցաւ Խասգիւղ, ուր մեռաւ 1786ին, եւ ուր կը գտնուի դեռ իր գերեզմանը։" "Սամուէլ Երզնկացի... անգամ մը Երուսաղէմի, անգամ մը Պոլսի, անգամ մըն ալ Էջմիածնի կաթուղիկոս ընտրուելով՝ երեք անգամուն ալ հրաժարեցաւ, ու մնաց միշտ առաջնորդ Պրուսայի՝ իր վերջին ալեւոր տարիներուն միայն գալով Կ.Պոլիս եւ ըլլալով քաջոզիչ Խասգիւղի, ուր եւ վախճանեցաւ ուխտաւոր ամեայ, եւ թաղեցաւ 1786ին (Ց. Գ. Մրմրեան, "Մասիս" 1906, Նոր Շրջ. Թ. 1 էջ 10)։ Իսկ ըստ Վանքեան Արիստակէս Եպիսկոպոսի (անդ) "Սամուէլ Եպիսկոպոս Երզնկացի (1760—1780 առաջնորդ Պրուսայի։) — 1748ին արդէն այս պաշտօնին համար կոչուած էր։ Յիշատակութիւն մը այնպէս ցոյց կու տայ թէ Կ.Պոլսէն 1760 կամ 61 թուականներուն Պրուսա եկած է։ Երկար եւ նշանակելի պաշտօնավարութիւն ունեցած է։ Առաջնորդարանը կարգաւորած, ծննդեան

տոմար Հաստատած է, կ. Պոլսոյ տնանկաց մատակարարութեան պէս մարմին մ'ալ Պրուսա Հաստատած է 1761ին, իր կողմանէ ալ նշանակելի նուիրատուութիւններ ընելով: Սամուէլ Եպիսկոպոս Էջմիածնայ կաթուղիկոս, Երուսաղեմայ եւ կ. Պոլսոյ Պատրիարք ընտրուած է, սակայն ի սպառ մերժած է: Պրուսան Նախամեծար Համարելով, 1780ին պաշտօնը կը թողու եւ կ. Պոլիս Խաչգիւղ կը Հաստատուի ուր կը վախճանի եւ կը թաղուի 1786ին իր պարզ տապանաքարը Խաչգիւղի գերեզմանատան մէջ կ'երեւի ցայսօր: „ Զգոյշ Էջմիածնի կաթուղիկոս ընտրուելուն վաւերական յիշատակութիւնը բաց ի սա պարագայէն՝ որ Ջմիւռնիոյ Առաջնորդ Աբրահամ Արքեպ. Աստապատցի երկու ընտրելի կ'առաջարկէր՝ Սամուէլ Եպս. Պրուսայու եւ Սիմէոն Եպ. (Ալանեանց, անդ էջ ՀԹ.): կը տարակուսիմ Երուսաղեմայ Պատրիարք ընտրուելուն վրայ. վասն զի կոլոտ եւ Գրիգոր Պատրիարքներու միաբանութեամբ եւ կարապետ կաթուղիկոսի Հաստատութեամբ 1726էն ետեւ Երուսաղէմի Պատրիարքութեան ընտրելին Երուսաղեմի Միաբանութեան անդամներէն պիտի առնուէր (կոլոտ, էջ 28): Ինձ ծանօթ է միայն կ. Պոլսոյ Պատրիարք ընտրուելուն վկայութիւնը. վասն զի Ցակոբ Նալեան պատրիարքութենէ հրաժարելու ատեն՝ (1764) իրեն յաջորդ "ընտրեաց զՍամուէլ Վ. Երզնկացի՝ որ էր յայնժամ ի Պրուսա, եւ ի հրաւիրել նոցա զնա յայն պատիւ, նա հրաժարելով հրաժարեցաւ, եւ նոքա

հարկեցան զայլ ոք ընտրել„ (Զամչեան գ. էջ 872). զոր եւ կը հաստատէ Գրիգոր Պատրիարք պաստաճեան (15 Մայ. 1764—1773 Նոյ. ի վերջը) "Յիշատակարան„ին մէջ (Բազգէն Վ. "Բանասէր„ 1905 էջ 91—94) յիշելով՝ թէ սոյն ընտրութեան առթիւ Սամուէլ Եպիսկոպոս գրած է. "Ես զիմ սեփհական թէմիս եւ վիճակիս զմէկ ծեր պառաւն ձեր բոլոր պատրիարքութեան չեմ փոխանակել, զի ըստ որում ընդայն վիճակի եմ պսակեալ յառաջագոյն:„

Ակնչաւի է իր մասին ցայսօր հրատարակուածները. սակայն զարմանալի է, որ եւ ոչ մէկը կը յիշէ իր կեանքին վերջին մեծ դրուագը, որ այն ժամանակ ամբողջ կ. Պոլսի Հայերը սարսեց սասանեցուց:

Սարգիս Արքեպ. Սարաֆեանի թղթերուն մէջ (Դիւ. Լիվ.) կան Սամուէլ Եպիսկոպոսիս ինքնագիր մէկ նամակը եւ այլոց նամակները, որոնց առաջնոյն համեմատ (գրուած 28 Նոյ. 1772 ի կ. Պոլիս, Արութիւն Պետանեան կ. Պոլսեցիէն առ Սարգ. Արք. ի Մարսիլիա կամ ի Հռոմ:) "Սամուէլ Վ.ն ի Նոյ. 7ին եկն ի Պրուսայու, եւ ըստ քոյդ է եղանակ գալստեան նորին ի ձեռն նոյն արանց՝ որով գու, եւ նպատակն՝ յոր գու չուեցեր. ժամանակն մերձ ընդ մերձ, երբ առաջինն ելանէ նաւ. բայց յոր նաւահանգիստ ելանելն տակաւին անյայտ, զի յաջողման պատրաստ նաւու սպասէ ուր եւ գնայցէ նաւն, որ ողջունեաց մեծաւ սիրով, եւ ընդ աճապարելդ հիացաւ, որոյն գժուարացաւ եղանակ ելից.

ուստի ի Պատրիարքարանն եւ ի Գասպարեանն Թաւրեզ առ չտալոյ առիթ, եւ քարոզէ թէ անդրէն ի Պրուսայ գնալոց եմ, զի մահուտ յօհաննէս վարդապետ հաբեղային իւր ընդ իւր է, ոչ կարէ գտանել զկերպ անջատման, ցէր յաջողեսցէ զգնացս իւր, զկնի որոյ կարի գժուարանայ Բասենցւոյնն... զսոցա մի ըստ միոջէ ունիս իմանալ մերձ ժամանակն ի Ս.[ոմ-էլ] Վ.[ար-պետ]էն կենդանի ձայնիւ...» Սոյն նամակիս հասցէին վրայ գրուած է նաեւ՝ «Գալլիական նաւու գուցէ ձեռամբ Սամուէլ վարդապետի»:

Ստեփ. Վ. Աբբահայր Մխիթարեանց 9 Յունուար 1773 Թուականաւ վենետիկէն կը գրէ առ Սարգիս Աբքեպ. ի Լիվոռնոյ «...վասն Սամուէլ Վ.ին գրեն, թէ եկեալ է ի Պրուսայու ի ստամպօլ եւ հանդիսապէս հրաժարեալ է թէ գնամ ի Խպրըղ ի մի ի վանից, եւ անդ անցուցանեմ զծերութիւն իմ. եւ ապա ասէ գրօղն այն, թէ այն ասացեալ Խպրըղն անկանի ի կողմանս վենետկու եւն:»

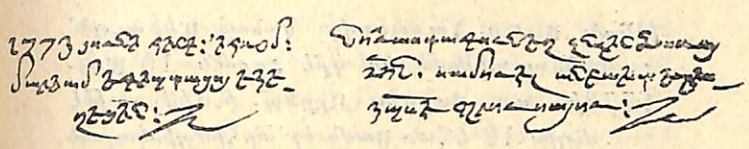
Եւ իրօք Սամուէլ Վ. 1772 Դեկտ. 4ին գաղտնի նաւ մտնելով Իտալիոյ Չիվիտավէքքիա քաղքին ճամբով Հռոմ գնաց, ինչպէս «Պետրոս տի Զաքարիա եւ Պետրոս տի Մուրատ» 8 Դեկտ. 1772ին Պոլսէն կը գրեն Սարգիս Աբքեպիսկոպոսին ի Լիվոռնոյ, թէ «Սամուէլ Վ.ն առաջնորդն Պրուսայու ի Դեկտ. 4ին ֆրանսըզի նաւով չուեաց աստի ի Մարսիլիայ, որ անտի ի Հռոմ երթալոց է:» Այս ուղեւորութեան վաւերական պատմութիւնն ինքը Սամուէլ Վ. գրած է Հռոմէն 5 Յունիս 1773 թուակիր նամակով առ Սարգիս Աբքեպ.: Այս նամակս ամբողջապէս կը դնեմ այստեղ, իր ստորագրութեան իսկական նմանահանութեամբը:

Ը.

Յոհաննէսագօնի մեծի եղբօրդ իմոյ ի Քրիստոս Տէառնէդ Սարգսի Աստուածաբան վարդապետիդ յաւիտեան արտեւ կարօտիս ողջոյն նա սէր հաւատարմութեամբ ողջ կնդոյդ ի Տէր:

Եւ զկնի եղբայրական սիրոյ ողջունիւս, եւ հարցանելոյ օրհնեալ կենացդ, եւ որպիսութենէ ի ներկայումս թէ հիպէս կեաս, եւ վարես զմնացեալ կեանս քո, սՀ զինչ ասեմ Աստուծոյ յանձին զքեզ եւ զմեզ, ի ներ թշուառութեան աշխարհիս որ լի է խաբէութեամբ եւ ստութեամբ եւայլն: Արդ սիրելի իմ եթէ զորպիսութեան ելն մեր հարցանել կամիս լսէ: ՌՄԻԱին (= 1772), Նոյեմբերի 3 ելաք ի Պրուսայէ եւ հասաք ի մեծն փօլիս. ուղղապէս գնացի ի պատրիարքարանն բոլոր ընչիւք իմովք, եւ մինչեւ ի օր որքան կարն մեր բաւէր գրեանքս եաղմա սակաւ առ սակաւ վերուցի սչ ոք իմանալով. եւ պասմա գրեանքս ի անտուկի մէջ թողեալով, եւ այլ էշեայք ի սուրբ Երուսաղեմայ վէքիլի օթարանն քարէ օտան, եւ հրամանաւ պատրիարքին եւ Գասպար ամիրային գնացի ի տեսութիւն բոլոր բարեկամաց, ամենեւին ոչ նշան տալով: Աստուծով Դեկտեմբերի 4ին ի խուռուչէշմէն, այսինքն ի տանէ Պետրոս ամիրային ելի եւ ուղիղ ելայ ի խղխուղէն, եւ անտի մտա ի նաւն, եւ 24 սահաթն հասաք ի պօղազ հիսարն եւ անտի առանց վնասու ելաք, եւ մինչեւ 18 օրն հասաք ի Մալթա կղզին, եւ անտի ելաք դէպ ի մառէիլիա, բայց հողմն կարի ընդդէմ գալով ի անգամ չետս դարձաք ի

մալթա, եւ լաիլաճ մնացեալ գառօնթան անդ պահեցաք ԼԸ օր, եւ ապա ելաք ի քաղաքն, եւ վասն անյաջողութեան հողմոյն Ե ամիս ուկեր մնացի ի մալթայ. մտա փառնազի նաւ մի գնալ ի փօլե, մէկ օր եւ մին գիշեր գնաց հողմն ընդդէմ դարձոյց նաւն. կրկին ելաք ի մալթա, եւ անտի եւս ելաք եւ մտաք փափաի պէկլիկ նաւն, եւ սա նաւեաց Գ օր եւ Գ գիշեր հողմն կարի սաստիկ, սա եւս դարձաւ յետս. եւ կրկին ելաք ի մալթա. զկնի քանի աւուրց փափաի նաւաւն ելաք ի ճանապարհ, մինչեւ ի ԻՌ օրն հասաք ի չիւիտեվէգե փափի քաղաքն, եւ անտի ելեալ Ե օրն հասաք ի հռօմ որ յայժմ եմ ի Մարեմ եգիպտացոյ եկեղեցին, եւ որպէս արդէն լուաք յայժմ այնպէս ոչ տեսաք. Աստուած ազատ պահէ զմեզ ի գայթաղութենէ. մէկ քանի փող ունէաք մնաց ի մեծն փոլիս եւ մինչեւ յաժմ ամենեւիմբ գիր ոչ ընկալաք, դեռ եւս սրբազան պապին կէօրիւշմիշ չեղաք. 80 ըսկուտ պարտք ա-բարի, փողն մեր մնաց անդ եւ մեք աստ մնացաք խղճալի: Աստուած ինքն հոգասցէ յօրէ յօրմէ ելաք ի մեծէն պօլսոյ մինչեւ յայժմ ամենեւին մխիթարութիւն իմն ոչ տեսաք Աստուած զվախճանն մեր ի բարին եզերեսցէ առանց տրտնջման եւ գայթակղութեան. եղանակն քաղաքիս եւս է աւեր, բնակութիւնն մեր տակաւ, եւ զինչ առնելս ոչ գիտեմ, ամենից կողմանց շուարեալ կեամ: Աստուած ամենակալ ի թիկունս հասեալ օգնեսցէ մեզ, եւ տեղի իմն պատրաստեալ աստ՝ խաղաղութեամբ եզերեցից զկեանն մեր, որ ի չարեւելս դառնալն ինձ անկարելի է, լաւ է ինձ սովամահ մեռանիլն աստ ի կողմանս՝ քան դառնալ յետս. որ է մահ մահու, եւ խայթ դժոխոց եւ այլն, եթէ կամիս գրոյս հասանիլն գերապայծառութեանդ փուղայիւ մի ծանոյ անբախտիս, եւ թէ ոչ այլ այն կամք քո եւ բաւէ ողջոյնն քո ընդ գրիւն Հայր Գրիգորին ընկալայ մեծաւ սիրով:

լուսանցքը՝

Հայր յօհաննէսին եւ այլ ընդ քեզ եղեալ ծառայիցն ողջոյն ընծաեմ. լեցին ողջ ի շնորհս Տեառն:

Ընդ իս եղեալ ձեռնասուն իսահակ սարկաւագն սուրբ Աղգ համբուրէ մեծաւ սիրով. հասցէն՝

Ավ.

Հասցէ գիրս ի ձեռս Տեառն Սարգիս Աբգեպիսկոպոսին ի բարիս.

Al Illmo e R^mo Sig: Pn. Colm.

Il Monsig. Arciv: Sargio Armeno.

Livorno.

Սամուէլի պօլսէն մեկնելէն ետեւ՝ (Թուղթ Ստեփ. Աբբայի առ Սարգիս Աբգեպ. ի Լիվոռնոյ 13 փետր. 1773) "վասն հնարիւք խուսելոյ Սամուէլ Վ.ին ի Ստամպօլու, շփոթեալ են բազումք, եւս ի մեծամեծաց ազգին, զի չունէին կարծիս զնմանէ...: " Դարձեալ՝ "մահտեսի ըստէբան բաբազ օղլու" 29 Ապր. 1773ին Վենետիկէն կը գրէ առ Սարգիս Աբգեպ. ի Լիվոռնոյ, Սամուէլ Վ.ի գաղտուկ փախչելու մասին, թէ "այս բանիս վրայ ստամպօլ Հայերուն մէջ շատ որոտմունք է եղեր, մինչեւ կ'ուզեն եղեր սրնաթոս անել:" Անտոնեան Մխաբանու-

Թեան Ս. Գր. Լուսաւորիչ վանաց Մեծաւորն՝ Հ. Գրիգոր Նէփօթ կը գրէ Հռոմէն 15 Մայ. 1773ին առ Սարգիս Արքեպ. ի Լիվ., Թէ «...մայիս 12 Հինաս Սամուէլ արհիեպիսկոպոսն Պուռսայու Հանդերձ սարկաւագաւն իւրով ողջ եւ առողջ, ի բազմաց հետէ լուեալ էի զլուր նորին գրէթէ 30 ամէ ի վեր...» անշուշտ Հ. Գրիգոր՝ Սամուէլի հաւատքին մասին կ'ակնարկէ «լուր» բառով, որով կ'ուենենանք 1743 տարին, երբ Սարգիս Արքեպ. պաշտօնապէս կաթողիկեայ հաւատքի դաւանութիւնը տուաւ, ինչպէս տեսանք։ Նոյնպէս Վենետիկի Միաբան Հ. Գէորգ Վ. կը գրէ Հռոմէն 29 Մայ. 1773 առ Սարգիս Արքեպ. ի Լիվ., Թէ «...ի վաղուց եկն Սամուէլ Վ.ն ի Հռոմ եւ կայ ողջութեամբ եւ զգերապայծառութիւնդ սիրով ողջունէ...։» Նաեւ Գրիգոր Պասմաճեան պատրիարքը «Ցիշատակարանին» մէջ (անդ էջ 238) կը յիշէ, Թէ Բալուցի Մանուէլ երէցն եւ Ակնցի Աբրահամ զինք կ'ամբաստանէին «...զի իբր զՍարգիս եւ զՍամուէլ եպիսկոպոսունս ես իցեմ զնոսա առաքող ի յարեւմուտս՝ տալով նոցա երկուսին ՃՀ (= 800) քսակ փողս հարկադիրս լինելով ի վերայ նոցա Թէ գնացէք եւ ի յանդանօր գպրատունս բացէք եւ սահմանեցէք, որ ես աստի յորդորեալ մարգիկ առաքիցեմ անտի առ ձեզ վասն ուսանելոյ զլատինականս։»

Սամուէլ Եպ. նոյն 1773 տարին վենետիկ այցելած է. վասն զի ունինք Ախալցխայի Արքեպ. Պօղոս Լեւոնեանին 30 Յուլիս 1774ին ի վենետիկ գրած ձեռնադրութեան վկայականի օրինակն (Դիւ. Անտ.) յորում կ'ըսուի՝ «...զտիրացու Ովանէսն գաղատացի գԹերզի պաշը որդի օղլու, որ ամաւ յառաջ, այսինքն ի 1773 Հոկտեմբերի 18,...ընկալեալ էր զչորս փոքր աստիճանս ի գերապայծառ Սամուէլ եպիսկոպոսէ պուրսայու, յաւուրս գտանելոյ իւրոյ ի վէնէտիկ...։»

Սամուէլ Եպ.ին Հռոմայ մէջ անցուցած կեանքէն քիչ բան ծանօթ է։ Տուրքցոյի Եպիսկոպոսն 26 Յունիս 1773ին կը գրէ առ Սարգիս Արքեպ. ի Լիվոռնոյ, որ Ս. Թողովոյ քարտուղարը Մնս. Պօրճիա «կը յուսայ կարգի դնել Պրուսայի Եպիսկոպոսին գործը։» Եւ իրօք Ուղուրլեան Ս. Վ. (անդ էջ 225) կ'աւանդէ, Թէ Սիմոն Վ. Ումուտեան, եպիսկոպոսն Գաղատիոյ, որ կաթողիկեայ ըլլալէն եւ ի Հռոմ հաստատուելէն ետեւ, 1767ին ձեռնադրիչ կարգուած էր ի Ս. Թողովոյ, վախճանեցաւ 1774ին, եւ յաջորդ «կարգեցաւ Սամուէլ Եպիսկոպոս Բիւթանիոյ կամ Պրուսայ, որ ճնացեալ քանի մը տարիներ՝ թողեալ գարձաւ իւր Աթոռն, ուստի իւր տեղն ընտրեցաւ յամի 1781 Պօղոս Վ. Լեւոնեան Արքեպ. Ախալցխայու։» Դարձեալ՝ Սամուէլ Եպիսկոպոս 1775ին Հռոմայ մէջ գնած է՝ 1744ին Հռոմ գրուած կաթողիկէական գիրք մը, «Համառօտ ընձեռուածիւն...» (Մատ. Անտ. Թիւ ՄԽԹ.), որուն վերջը Սամուէլ Եպիսկոպոս անձամբ գրած է

(Լիվոռնոյի գիւանին նամակին հետ նոյն գիր,) հետեւեալը. "Ես Սամուէլ Վարդապետս, եկի ի Հռոմ ի թուին փրկչին 1773 ի Մայիսի 3, եւ զկնի 1775 առի զգիրքս ծախու ի վերակացու Մարիամ Եգիպտացւոյ եկեղեցւոյ Տիմոթէոս բանիբուն Վ. էն գաղատացւոյ, ուստի տեսողաց յայտ եղիցի, որ ձեռամբ իմով գրեցի, բաւ է։"

Թէ Սամուէլ Եպիսկոպոս Երզնկացի 1773—5 Հռոմ կեցած է, ահաւասիկ կատարեալապէս ստոյգ է. Ցովհ. տէ Սերբոս 12 Օգ. 1775ին Վենետիկէն առ Հ. Գէորգ Վ.ի Հռոմ գրած նամակին մէջ (Դիւ. Անտ.) ողջոյն կը ղրկէ Սամուէլ Եպ.ին։ 1774—1780ի Հռոմ Ս. Ժողովոյ կողմանէ Հայազգի կղերականաց ձեռնադրիչ գրուած ըլլալը կ'աւանդէ Ուղուրլեան (վերն), եւ հաւանական է. վասն զի իրօք 1781ին ձեռնադրիչ կը կարգուի Պօղոս Արքեպ., եւ ըստ երեւութին կը միաբանի վերն յիշուած ազգային հեղինակներու աւանդութեան վերջին մասին, այն է 1780—1786 Կ.Պոլիս խաղաղուղ բնակած եւ վախճանած ըլլալուն։ Սակայն այս կէտն ինծի կասկածելի կ'երեւար։ վասն զի 1. ինքն Սամուէլ Եպս. վերոյիշեալ նամակին մէջ կ'ըսէ՝ թէ ի Հայրենիս չի դառնար այլ եւս, որ մահ մահու եւ խայթ դժոխոց է, եւ աւելի կ'ընտրէ սովամահ մեռնիլ ի Հռոմ։ 2. Ուղուրլեան (անդ, էջ 224) կը գրէ, թէ Հռոմայ Հայոց տան Ս. Մարիամ Եգիպտացի եկեղեցւոյն մէջ թաղուած կայ ոմն "Սամուէլ Վ. Լաճեան, Եպիսկոպոս Պրուսայ,

† յամի 1773։" Ո՞վ է այս Պրուսայի Եպիսկոպոսն Սամուէլ, զոր Վանքեան Եպ. չի յիշեր իւր Պրուսայի առաջնորդաց գաւազանագրքին մէջ ("Բիւզանդիոն" անդ). Ինչ էր մեր Սամուէլ Եպ. Երզնկացւոյ մականունը. արդեօք Լաճեան Եպ.ի մահուան թուականի "1773" ընթերցումը կամ տպագրութիւնը սխալ չէ, քանի որ մեր Սամուէլն 1775ին դեռ ողջ էր ստուգապէս։ Հարցումներ, որոնց չեմ կարող պատասխանել։

Սիմիակ ակնարկութիւն մը գտայ ըստ լատ. 6 Հոկտ. 1778ին Կ. Պոլսէն գրուած նամակի մը մէջ (Դիւ. Անտ.), որմէ կ'իմացուի, թէ Սամուէլ այս միջոցին Պոլիս դարձած էր արդէն։ Նամակագիրը կ'ըսէ. "... Դրդեալ եւ յորդորեալ ի յետս դարձմանէ Սամուէլին, ի վըէժ չուման գ. Գրիգոր Պատրիարքի, ի վըէժ Համարձակութեան ձերում ընդդէմ դէսպոտոսական վարդապետութեան որ ի պօլիս ... զագարիա պատրիարգ ձեռն արկանէ ի հալածել զեկեղեցին հանգերձ իւրովք գործակցօք ...։"

Ունինք ուրիշ կողմանէ վկայութիւն մ'ալ 1780ին Կ. Պոլիս գտնուելուն. վասն զի Բաբգէն Վ. կը գրէ թէ պալաթու Ս. Հրեշտակապետ եկեղեցւոյ մէջ կը պահուի Սամուէլ Եպ.ի 1780ին գրած հետեւեալ աշխատասիրութիւնը. "Կըճռըկեան պատճական, եւ չէրեմոնըկեան ազգիդ պէտք, ժողովեալ եւ յարմարեալ ի Սամուէլ էնչին անիմաստ Արեղայէ եւ վերատեսուչէ Պրուսայու" ("Լոյս" 1905, էջ 967,

ուր յառաջ կը բերուի Սամուէլ Եպ.է հաստատուած Պրուսայի Եկեղեցւոյն Մկրտութեան տոմարը։)

Կը մնար ինձ անձամբ ստուգել, թէ իրօք մեր Սամուէլն 1786ին խաչգիւղի գերեզմանոցը թաղուած է, ինչպէս կ'աւանդուի։ Ահա նպատակաւ 1907 Մայիս 3ին գացի խաչգիւղ, Հայոց գերեզմանոցը, եւ երկար յուզելէն ետեւ՝ գտայ վերջապէս, լերան բարձունքին վրայ "Եաղուպեանց„ անուանեալ գերեզմանաթաղին մէջ, փտած ու փլփլկած վանդակով պատեալ, մեր փնտռած Սամուէլ Վ.ի գերեզմանաքարը, մեծ քար մը, վրան եպիսկոպոսական թագ մը, որուն տակը վարդապետական եւ եպիսկոպոսական գաւազաններ իրարու վրայ պառկած։ Ասոնց տակ կը կարդանք հետեւեալ տապանագիրը՝ (գրերէն ոսկեզօծ մենագիր,)

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՀԱՆ
ԳԼՈՒԽԻՆ ՍԱՄՈՒԷԼ
ՎՐԴ·ՊՏԻ ԵՒ ԱՐՔ ԵՊԻԿՈՊ
ԱՌԱՋՆՈՐԴԻ ՎԻՃԱԿԻՆ
ՊՐՈՒՍԱՑԻ· ՈՐ ԳՈՂՈՎ
ՈՒԹՍՈՒՆ ԱՄԱՑ ՀԱՆԳԵԱՒ
Ի ՔՍ Ի ԹՈՒԱԿԱՆԻՆ
ՀԱՑՈՑ ՈՄԼԵ

1786·

Եթէ ճշմարիտ այս տեղ թաղուած է Սամուէլ Վ. Երզնկացի, կը մնայ ստուգել Հռոմ թաղուած միւս Սամուէլ Վ. Լաճեանի իսկու-

թիւնը, ինչպէս նաեւ Սամուէլ Երզնկացւոյ Հռոմէն վերադառնալուն պարագաները, զոր կը յանձնարարենք Հռոմարնակ ընթերցողներէն մէկուն։

Դառնանք այժմ Սարգիս Արքեպիսկոպոսին։

Սարգիս Յակոբ Պատրիարքին Թոլտուսթեամբ կ.Պոլիս հաստատուելէն ետեւ, սկսաւ գարձեալ իւր քարոզութիւնները, եւ շատերէն համակրութիւն գտաւ։ Միւս կողմանէ հակառակութիւն կը տեսնէր անոնցմէ, որոնք Քաղկեդոնի ժողովոյն Ս. Հայրերն ու կանոնները եւ զՍ. Լեւոնը կը նզովէին, եւ որոնց համար այն էր պիտուն, սուրբ վարդապետը եւ արթուն հովիւը, որ Հռովմէական եկեղեցին կ'անիծէր։ Ասոնք տեսնելով որ Սարգիս Հռոմէն գարձաւ եւ Հայոց յարեցաւ, կ'ուզէին որ անիկայ նզովէ Հռովմայ օրհնեալ գահը եւ Հռովմէական Հայերը։ Բայց Սարգիս գիտէր խոհեմաբար եւ ըստ խղճի վարուիլ։ Հակառակողք տեսնելով որ Սարգիս Հռովմայ գահին դէմ բան մը չ'ըսեր. "Ասիկայ տակաւին փառանգ է„ ըսին. իսկ այլք կ'ըսէին թէ "այլ եւս փառանգ չէ։„ Յակոբ Պատրիարք միշտ կասկածանքի մէջ՝ կ'ուզէր որ Սարգիս փառանգ համարուի, որուն հասնելու համար հետեւեալ հնարքը մտածեց։ Ուզեց որ Սարգիս Ծննդեան, Պենտեկոստէին, Մեռելոց օրն եւ Ս. Պետրոսի տօներուն քարոզ տայ, որոնց մէջ անպատճառ Ս. Հոգւոյ բղխման վէճը, երկու կամ մի բնութեան խնդիրը, մեռե-

լոց վիճակը, պետրոսի գլխաւորութիւնը պէտք էր որ շօշափուէր: Սարգիս, որ հեռատես եւ շրջահայեաց էր, այս գաւէն չբռնուեցաւ, հապա իր բնաբանն ու վկայութիւնները Հայ հայրապետներէն եւ հեղինակներէն առնելով ուղղափառ վարդապետութիւնը կը քարոզէր յունրաթիւն ուղղափառաց: Բայց թէպէտ հակառակողներ ալ գտնուէին՝ առ հասարակ ամէնքը կը զարմանային եւ կը յարգէին զինք եւ անոր քարոզին գունդագունդ կը վազէին:

Ա՛յս ամէնէն՝ Յակոբայ սրտին մէջ աճեցաւ այն կասկածը, զոր Սահակ Ահագին սերմանած էր: Ա՛յս Սահակ լսելով Սարգսի համբաւոյն մեծնալը, 1755ին Պոլիս եկաւ, ինչպէս որ ի Զմիւռնիա սպառնացած էր Սարգսի, որ եթէ Պոլիս երթայ եւ այնտեղ քարոզէ, պիտի գայ եւ զինք պիտի հալածէ: Սահակ Յակոբայ քով իջեւանեցաւ, եւ սկսաւ Սարգսի դէմ գործել՝ բայց ապարդիւն եղանակաւ. վասն զի Յակոբ չէր ուզեր հրապարակաւ խռովութիւն յարուցանել: Սահակ այն ատեն սկսաւ Սարգսի քծնիլ:

Սարգիս այսպէս քանի մը տարի շարունակեց իւր քարոզութիւնները, շատերէն համակրութիւն եւ յարգանք գտաւ, եւ իւր կողմնակիցներն օր քան զօր այնչափ աճեցան, որ հակառակ կողման վրայ զօրացան: Յակոբ ասոր առջեւն առնելու համար՝ խորհեցաւ վերջապէս աքսորել զՍարգիս, թէպէտ կը վախնար իշխաններէն: Ուստի Սարգիսը ստէպ կ՝անուանէր թէմի

ժ՝առաջնորդ, Սարգիս կը հրաժարէր, որով Յակոբ իւր զայրոյթն դուրս թափեց, եւ ըսաւ մէկուն մէկալին որ Սարգիս աղմկայոյզ մէկն է, ի հաւատս "ծայթ„ (հռոմէական) է, "պասակեր„ է, պատրիարքական աթոռոյ հետամուտ:

Սարգիս տեսնելով այս վարմունքն՝ յանձն առաւ վերջապէս Ռոտոսթոյի առաջնորդութիւնը: Յակոբ շատ ուրախացաւ ասոր, եւ ըսաւ թէ իրմէ չի պահանջեր իրեն ընտրած այս աթոռոյ տարեկան սակը, որ էր 250 մարչիլ տաճկաց: Ա՛յս պայմանաւ Սարգիս գնաց Ռոտոսթոյ եւ մեծ ուրախութեամբ ընդունուեցաւ հօտէն: Սակայն Յակոբ խոստման հակառակ տարեկան սակը պահանջեց, որուն զայրանալով Սարգիս խիստ ծանր եւ նախատական նամակ մը գրեց Յակոբայ, եւ նամակը նաւաստւոյ մը տուաւ որ Պոլիս տանի: Սակայն յետոյ զղջալով՝ ուզեց ետ առնուլ նամակը, մինչ նաւն արդէն ճամբայ եղած էր:

Յակոբ նամակն առնելով ուրախացաւ՝ սպասած առիթը գտած ըլլալուն: Իշխանները ժողովքի կանչեց, անոնց կարդաց նամակը, ողբաց ու լացաւ, եւ պահանջեց որ իշխանք գան ազգին եւ պետութեան պատիւն այսպէս ոտնակոխ ընողը: Սակայն իշխանաց մէկ մասը զՍարգիս արդարացուց. այս իշխաններն էին՝ Աբրահամ Քուլէլեան, Սիմեոն Աստուրեան, Մարտիրոս Զօպանեան, Գասպար եւ Պաղտասար Մուրատեան, եւ այլ իշխանք: Յակոբ տեսնելով ասիկայ, իւր ողբերը սաստկացուց, որով ժողո-

վին մեծամասնութիւնն ոյժշեց՝ որ Սարգիս շուտով աքսորուի, մանաւանդ անոնք՝ որ հակառակ էին քաղկեդոնականաց, եւ կը պոռային թէ թող հեռանայ Սարգիս, գլուխն երկաբնակաց: Մահ՝ վերակացու Սառաֆաց, կ'աղաղակէր որ Սարգիս մեղապարտ է եւ արժանի մահու: Խոբագէտն Յակոբ դատը շահեցաւ. իսկոյն ծանուցանուտակ (Notice) մը գրեց եւ յանձնեց Պալար եւ պետրոս երկու ընկերներու, որոնք եպարքոսին վաճառապետն էին, որպէս զի անձամբ եպարքոսին ձեռքը յանձնեն, երբ զինք առանձին գտնեն: Այս ծանուցանուտակին մէջ Յակոբ ընդգէմ Սարգսի շատ զրպարտութիւններ գրած էր, եւ ի դիմաց ազգին կը խնդրէր, որ Սարգիս աքսորուի եւ Կիպրոս Մաւսոյ ամրոցը բանտարկուի, որուն օդը մահաբեր էր: Պալար եւ պետրոս պատրիարքին թուղթը գիշեր մը յանձնեցին եպարքոսին, որ կարդալով իմացաւ Յակոբայ խէթն ընդգէմ Սարգսի, եւ ըսաւ երկուքին՝ "Կ'երեւայ թէ ձեր պատրիարքը կը նախանձի Սարգսին, որ այնչափ սիրուած է ազգէն. կարելի չէ բացակայ մէկն առանց լսելու դատապարտել. ուստի եթէ ի դատաստանի յանցաւոր ելլէ, ոչ թէ աքսորանաց, այլ կախաղանի արժանի է:" Միջնորդներն եպարքոսին քաղցքը համբուրելով՝ պաղատեցան որ հաճի ստորագրել, եւ պետրոս ըսաւ եպարքոսին, որ այս գործով մեծ վարձքեր պիտի ընդունիս: Ասոր վրայ եպարքոսն բաղխպ փաշա՝ ըսելով թէ "Սարգսի արիւնը ձեր գլուխն ըլլայ", ստորագրեց դատակնիքը եւ զղուանօք ըսաւ. "Թող աքսորուի Սարգիս ուր տեղ որ Յակոբ կ'ուզէ:"

Յաջորդ առտու ձիաւոր չաուշ մը այս հրովարտակը Խոտոսթոյ տարաւ, ուր հասնելով լսեց թէ Սարգիս մեկնած է անկէ. իսկոյն տեղեկացուց արքունի Դրան, եւ ծանոյց թէ նոր հրամանի կը սպասէ: Վասն զի Սարգիս իր նախատական թուղթը ղրկելէն ետեւ՝ փութաց ի Կ.Պոլիս, նոյնին ազդեցութիւնը մեղմելու նպատակաւ, եւ նաւով հասաւ ի Կ.Պոլիս այն իրիկուն՝ երբ իւր վճիռն պոլսէն ճամբայ ելած էր: Սարգիս անտեղեակ անցածին՝ իջեւանեցաւ Էջմիածնի նուիրակ Սիմէոն վարդապետին քով, որ յետոյ Էջմիածնի կաթողիկոս եղաւ (1763—1780): Սիմէոն այն միջոցին Սամաթիոյ Ս. Գէորգ եկեղեցւոյն մէջ Էջմիածնի համար նուէր կը հաւաքէր, եւ անդիտակ էր բոլորովին Սարգսի գործին: Ուրախութեամբ հիւրընկալեց զՍարգիս նոյն գիշերը, մինչդեռ լսես մը փութաց Յակոբին իմացուց: Յակոբ նոյն գիշերը կաշառելով չաուշ պաշին՝ հրովարտակին օրինակն առաւ, եւ յաջորդ օրը կանուխ Գունէն ուրիշ չաուշ մը հրամայուեցաւ, որ Սարգիսն՝ ուր որ գտնէ ձերբակալէ, եւ տանի հոն, ուր առաջին չաուշը կը գտնուի: Այս նոր չաուշն հրովարտակն առած մինչդեռ նաւակով Սամաթիա կ'երթար, Սարգիս նաւակով Պոլիս կու գար, երբ Պօյաճըլար փոխուած մօտ իրարու մօտեցան, լսեսը չաուշին իմացուց, թէ "այս է Սարգիսը, բռնեցէք", չաուշն իսկոյն զՍարգիս իր նաւն առաւ,

ըսելով թէ "Մեծ ոսոխ մ'ունիս, շուտ անձայն իմ նաւս անցիր։" Անկէ Սամաթիա իր տունը տարաւ, ուր ձի պատրաստելու զբաղեցաւ՝ հրամանին համեմատ զՍարգիս առջի չաւուշին տանելու։ Ճամբան ճանչուորները Սարգիսը տեսնելով կը զարհուրին, եւ անմիջապէս ամէն կողմ լուրը կը տարածուի, զոր նուիրակ Սիմէոն վ. ալ լսելով՝ շատ ցաւեցաւ, չհամարձակեցաւ անձամբ Սարգսին երթալ, իր քահանային ձեռօք հարիւր լիրա ղրկեց՝ գիտնալով որ դրամ չունի։ Նաեւ Մուրատեան Գասպար աննշան մէկը ղրկեց Սարգսին՝ գաղտ ըսել տալու որ Ը-ո-ւ-ն գոհ ընէ եւ մինչեւ յաջորդ օրը չմեկնի։ Վասն զի բոլոր բարեկամները յուզուած՝ միասին սկսան աշխատիլ զինք աքսորքէ եւ կապանքէ ազատելու։ Ան ատեն Սարգիս ծածուկ Ը-ո-ւ-ն երակը փորձեց, եւ տեսաւ որ Ը-ո-ւ-ը Պատրիարքին ոսկիներովը յագած է։ Ուստի կարելի չեղաւ զինք կաշառել, մանաւանդ որ նոր հրաման եկած էր իսկոյն ճամբայ ելլելու։ Ցակոբ անոր համար կը փութացընէր, որ Սարգիս չըլլայ թէ եպարքոսին առջեւ ելլէ եւ իրեն ոսոխ կանգնի։ Վերջապէս զՍարգիս ձի նստուցին, ոտքը շղթայ կապեցին, եւ կապը ձիուն փորին տակէն անցուցին։ Եւ այսպէս Սարգիս իբրեւ ոճրագործ Ռոտոսթոյ բերուեցաւ եւ յանձնուեցաւ միւս Ը-ո-ւ-ն, յողբումն եւ ի լալիւն իւր հօտին։

8.

Սարգիս Ռոտոսթոյի մէջ կը բանտարկուի. Զմիւռնիա կը տարուի, ասկէ Քիոս, ուր կը թողուի տարի մը։ Ազատութեան հրովարտակը կ'ելլէ, Սարգիս Եւդոկիոյ Առաջնորդ կ'անուանուի։ Սարգիս Պոլիս կ'երթայ կը հաստատուի։ Սարգիս վ. Թէքիրտաղցի, Սահակ եպէս, Ակնցեանց կաթողիկեայք եւ իրենց կենսագրութիւնը։ Սարգիս եպ. Խաչանեան, Ստեփանոս Աբգեպ. Դունտի, կաթողիկեայք։

Ը-ո-ւ-ն զՍարգիս բանտարկելով, առանձին նաւ մը պատրաստել տուաւ։ Սարգիս թէպէտ շատ վշտացած էր այս անիրաւ նեղութեանց համար, սակայն ներելով իր թշնամիներուն, ինք զինք ուրախ կը բռնէր։ Ը-ո-ւ-ը փութաց զՍարգիս նաւ դնել։ Սարգսի սիրով ընկերացաւ նաեւ իր ձեռնասուն աշակերտը Պետրոս քահանայն։ Հասան ի Պօղազ Հիսար. ուր Ը-ո-ւ-ն զՍարգիս բանտ դնելով՝ սպասեց որ նաւ մը գայ զերենք Կիպրոս տանելու։ Հոն հայերն իրենց երիցուն հետ այց ելան իրեն եւ մխիթարեցին զինքը։ Ը-ո-ւ-ը տեսնելով որ Կիպրոս երթալու նաւ չի գտնուիր, Զմիւռնիա գացող նաւ մը գտաւ եւ հոն փոխադրեց զՍարգիս, յուսալով որ անկէ կրնայ դիւրաւ Կիպրոս անցնիլ։ Զմիւռնիա նորէն բանտարկուեցաւ Սարգիս, ուր իրեն այցելեցին տեղւոյն ազգայինք եւ զինք մխիթարեցին։ Այն ատեն տեղւոյն Առաջնորդն էր Աբրահամ վ. Աստապատցի, որ թէպէտ փաղկեդոնականաց հակառակ էր, բայց Սարգսին բարեկամն էր եւ կը ցաւակցէր իրեն։ Հոն էր նաեւ ուղղափառ Հ. Մկրտիչ վ., աշակերտ Մխիթարայ Աբբահօր, ճարպիկ եւ ժիր անձ մը, որ հնարք կը

մտածէր զՍարգիս ազատելու։ Ասոնք յաջողեցան չ֊֊֊ղը կաշառելով՝ գէթ բանտ մտնել եւ Սարգսի հետ տեսնուիլ։ Այսպէս ամիս մը մնացին ետեւ՝ տեսնելով որ Կիպրոս գացող նաւ չկայ, նաւեցին քիոս (Սֆըզ ադասը), ուր գտան եկաւոր բանտարկուեցաւ, եւ նոյն տեղ հայ չգտնուելուն՝ բոլորովին լքեալ վիճակի մէջ մնաց։ Շատ օրեր ետքը Կիպրոս գացող նաւ մը գտան սակարկեցին, գրամը տուին՝ յաջորդ առտու նաւելու համար։ Սակայն նաւը գիշերը մեկնած գացած էր, եւ իրենք դարձեալ մնացին։

Այս միջոցին կ֊Պոլիս Սարգսի բարեկամ Ամիրաները կ՚աշխատէին զինքն ազատելու։ Ասոնք Յակոբ Պատրիարքին գացին զինք համոզելու՝ որ արձակել տայ զՍարգիս. ասոնց հետ գացած էին նաեւ Սարգսի ծերունի մայրն եւ երկու ամուսնացեալ քոյրերը, որոնք Յակոբի ոտքն իյնալով՝ լացին եւ Սարգսի ազատութիւնը խնդրեցին։ Այն օրերն Սարգսի չ֊֊֊ղէն նամակ եկած էր Բարձրագոյն Դուռը, որուն մէջ չ֊֊֊ղ կը պատմէր անցածը եւ կ՚իմացընէր որ Կիպրոս երթալու նաւ չգտնելուն՝ նոր հրամանի կը սպասէ։ Սարգիս ալ իրեններուն նամակ գրեց, պատմելով նեղութիւնները, կապանքն ու ծախքերը. նոյնպէս Յակոբին ալ գրեց իր սրտին ցաւերն ու զրկանքները, եւ յիշեցուց անոր ահեղ գատաստանին օրը։ Այն ատեն Յակոբ կակղացաւ, եպարքոսին ծանարտակ մը գրեց եւ խնդրեց որ Սարգիս քիոս կղզւոյն վրայ ազատ ձգուի ու հոն կեանքն անցընէ։ Նոյն ղազար եւ պետրոս տարին յանձնեցին եպարքոսին, որ եւ հրաման ըրաւ, թէ Սարգիս քիոս կղզւոյն վրայ ազատ թողուի. բայց անկէ դուրս չելլէ։ Յակոբ այն հրովարտակը Սարգսին ղրկեց, հետն հարիւր ալ ոսկի, եւ սիրոփական նամակ մ՚ալ գրեց որ քիչ ատենէն բոլորովին կ՚ազատի. նոյնպէս Սարգսին բարեկամներն իրեն նամակներ գրեցին եւ զինք մխիթարեցին։

Նոյն միջոցին նոր հրովարտակը չ֊֊֊ղին հասած ըլլալով, ազատ թողուց զՍարգիս, եւ ինք Պոլիս դարձաւ հետը բերելով Սարգսի նամակները, զորոնք բաժնեց։ Սարգիս սկսաւ այնտեղ Յոյներու հետ կենակցիլ, բարեկամանալ եւ հանգիստ գտաւ։ Սակայն Յակոբ հակառակ խոստմանը՝ չէր աշխատեր բոլորովին ազատելու հրովարտակն հանել տալու, Սարգսի գրած նամակներն ալ անպատասխանի կը մնային։ Վասն զի Սարգսի նամակները, զոր Յոյն նաւաստիներու ձեռօք Պոլիս կը ղրկէր, Յակոբայ լրտեսները կ՚առնուին. ասոնք կ՚երթային եւ նաւաստիներուն լալով կ՚ըսէին, թէ արդեօք քիոսէն իրենց աքսորեալ վարդապետ ազգականէն հայագիր նամակ ունին. նաւաստիներն ալ միամտութեամբ կը յանձնէին, լրտեսներն ալ առանց բանալու Յակոբայ կը տանէին, սա ալ կը չնչէր։ Սարգիս իմանալով եղածն՝ իշխանայ ուղղած նամակները յանձնեց նաւաստիի մը՝ սոյն նաւաստիին եղբօրը հասցէն վրան գրելով, որ եւ նամակները իրենց հասցէին հասցուց։ Իշխանք ասոր վրայ եւս առաւել խռովելով՝ Յակոբայ գացին եւ ստիպե֊

ցին զինք շուտով ազատելու զՍարգիս: Եւ նոյն իսկ Ղազարն ու Պետրոս զղջալով նեղացան Յակոբայ, եւ միւս իշխանաց հետ միանալով՝ ժողով կազմեցին, եւ Յակոբայ ըսին վերջին անգամ, որ այլ եւս առանց պատճառանաց իսկոյն Սարգսի ազատութեան թուղթը գրէ: Յակոբ ստիպուեցաւ գրել, եւ Ղազար ու Պետրոս նոյնը եպարքոսին ներկայացուցին, եւ իսկոյն հրաման ելաւ բոլորովին ազատ արձակելու Սարգիսը. բայց ասկէ՝ Յակոբ նաեւ զՍարգիս Եւդոկիոյ Առաջնորդ անուանեց եւ հաստատութեան հրովարտակն եպարքոսէն հանել տուաւ, որպէս զի Պոլիս չգայ: Յակոբ այս հրովարտակները Սարգսին ղրկեց եւ հրամայեց որ ուղղակի Եւդոկիա երթայ յառաջնորդութիւն: Սարգիս այս նամակներն, ինչպէս նաեւ իշխանաց գրութիւնները առնելով ուրախացաւ, գոհացաւ զԱստուծոյ, ներկայացաւ տեղւոյն իրաւարարին եւ ազատութեան հրովարտակը ներկայացուց: Բոլոր ծանօթներն եկան զինք շնորհաւորելու:

Որովհետեւ ազատման հրովարտակին մէջ Եւդոկիոյ յիշատակութիւն չկար, Սարգիս չգնաց Եւդոկիա, այլ ուղղակի ի Կ. Պոլիս, եւ իջաւ մօրը տունը, յուրախութիւն ընտանեաց եւ ի խնդութիւն բարեկամաց: Տարի մ՚ամբողջ աքսորանաց մէջ կրած տառապանքներն առողջութիւնը խանգարած էին, եւ անոր համար բաւական ատեն տնէն դուրս չելաւ: Ամէնքն իրեն այցելութեան կու գային: Պատրիարքն ալ իր փոխանորդը ղրկեց:

Սարգիս Աբգեպ.ի թէքիրտաղի Առաջնորդութենէն առեալ՝ ոմանք զինք Թէքիրտաղցի կ՚անուանեն: Սակայն, ինչպէս ստուգած եմ, կայ ուրիշ կաթողիկոս Սարգիս Վ. Թէքիրտաղցի մը, որուն հետ մեր Սարգիսը կը շփոթուի: Եւ ահա ինչպէս: Փափազեանց Իգն. Աբգեպ. իր Եկեղեցական պատմութեան մէջ (Վենետ. 1848) կը գրէ հետեւեալը (էջ 936—7). Կաթողիկոսն "Ղուկաս ի գաւառն Կարնոյ եղեւ յաջորդ Սիմոնի յամի տեառն 1780 եւ կալաւ զաթոռն զամս քսան: Էր սա յաշակերտութենէ Յարութիւն արքեպիսկոպոսի Բասենցւոյ, եւ զի հմուտ էր ուղղափառ ճշմարտութեան՝ ուսեալ ի վարդապետէ իւրմէ, աշակերտակից նորին Սարգիս Վարդապետ Թէքիրտաղցի գնաց առ նա ի գտանել հնարս միաբանութեան ազգին Հայոց ընդ եկեղեցւոյն Հռովմայ. բայց ի հակառակասիրութենէ միաբանից ոմանց էջմիածնի չկարաց ի լուծմն ածել զիղձս սրտին, այլ ժամանեցաւ ի ձեռս նոցա, եւ խոշտանգեալ պէսպէս չարչարանօք եւ աքսորանօք զամս իբր հինգ, ապա ձեռնտուութեամբ Հերակլի արքային Վրաց գաղտագնաց փախստեամբ զերծաւ ի Տփխիս եւ անտի Հռոմ: Առ նովին ժամանակաւ զնոյն անցս չարչարանաց եւ մահուան կրեաց եւ Տէր Սահակ երէց ախոյեանացի, որպէս գրէ նա ինքն Սարգիս վարդապետ Թէքիրտաղցի„: Այս կտորը լաւ չհասկընալով Մ. Վ. Մուրատեան (Պատմ. Հայաստ. եկեղ. Եղմ. 1872 էջ 592), նոյնը կը կրկնէ, իբր թէ Ղուկաս կաթողիկոսն ըլլայ

Յոհաննիսեան եւ Եւրոպա փախչողը։ Գաբրիէլ քահանայ Պատկանեան Թէպէտ իրաւամբ կ'ուղղէ Մուրատեանի սխալը Ղուկաս կաթողիկոսի մասին, սակայն ինքն ալ այս Սարգիս Վ. Թէքիրտաղցին կը շփոթէ մեր Շնորհալի Սարգիս Աբքեպ. Սարաֆեանի հետ («Արարատ», 1875, էջ 174)։ Սակայն որովհետեւ 1773ին վախճանեալ մեր Սարգիս Սարաֆեանը 1780ին կաթողիկոսացող Ղուկասին հետ գործ չէր կրնար ունենալ, պէտք ենք փնտռել վերյիշեալ Սարգիս Վ. Թէքիրտաղցին, Ղուկասու (1780—1799) ժամանակակիցը, որուն գրուածքը կարգացեր է Փափազեան։

Հոս ալ մեզի օգնութեան կը հասնի Անտոնեան Մխիթարեան Դիւանը, ուր կը պահուին Սարգիս Վ. Թէքիրտաղցւոյ նամակները, ինքնակենսագրութիւնը, նամակներու օրինակներ եւ անոր մասին տեղեկութիւններ, որոնք կը համաձայնին Փափազեանի աւանդածներուն։ Ասոնց համեմատ՝ Սարգիս, որդի Պաղտասարեան Ստեփանի, ծնած է ի Թէքիրտաղ 22 Յունիս 1751ին եւ 23ին մկրտեալ եւ գրոշմեալ Ս. Յովհ. Աւետարանիչ Եկեղեցին Հայոց (վկայական մկրտութեան տէր կարապետ Կլայեկեան Թէքիրտաղցի քահանայի, որ երբեմն Աւագերէց նոյն եկեղեցւոյն, գրեալ 23 Ապր. 1779 եւ կնքեալ)։ 1771 Նոյ. 5ին սարկաւագ ձեռնադրուած է Հրամանաւ Թէքիրտաղի Առաջնորդ Յակոբ Վ.ին (վկայական նոյնին, գրեալ 9 Յունիս 1772 եւ կնքեալ, որուն ընթերցուածը՝ «քի ծո

Յակոբ Վրդպտ. Առաջնորդ Թէքիրտաղայ ՌՄԷ» = 1758), որ կ'ըսէ թէ ծնողքը քահանայ ձեռնադրուելու հակառակելուն՝ հրաման կու տայ իրեն Թէքիրտաղէն մեկնելու՝ ուր որ կ'ուզէ։ Գր. Պատրիարք Պասմաճեան տուած է վկայականը, որ կը պահուի Անտոնեան Հարց Դիւանը. բնագրին վերեւը Գր. Պատրիարքի կնիքը կայ, որուն քիչ եղքը նմանահանութիւնը պիտի գնեմ։ Իսկ բնագիրն հետեւեալն է.

Ի Տէր Գրիգոր վարդապետէ եւ Պատրիարքէ Կ. Պոլսոյ, յայտ լեցի ընթերցողաց գրոյս, որ վկայութեամբ Թէքիրտաղու առաջնորդ Յակոբ վարդապետին՝ սոյն աշակերտի իւրոյ Թէքիրտաղցի պաղտասարենց տիրացու Սարգսին, հրաման տուաք Յովակիմայ աբբեպ.ին՝ տալ զսուրբ աստիճանն Աւագսարկաւագութեան, որ եւ ի սուրբ Գէորգեայ եկեղեցին Նամաթիայու՝ յաւուր հրեշտակապետացն տօնի՝ ընծայեցոյց զվերոգրեալ տիրացու Սարգիսն յաստիճան Աւագսարկաւագութեան՝ ուխտիւ կուսակրօնութեան. յամի փրկութեան մերոյ 1771 եւ ըստ Հայոց ռմ.ին ի հինգն նոյեմբերի զոր Տէր Աստուած անխախտ... պահեսցէ...։ Եւ զայս վկայական գիրս ետուս՝ ի ձեռս սոյն տիրացու Սարգսին...։ Գրեցաւ ի Կ. Պոլիս, ի Պատրիարգարանս Հայոց. ի Թուին Հայոց ռմ, ի նոյեմբերի ե.ին։

Սարգիս կու գայ Պոլիս 1772ին եւ Պաղտասարեան եկեղեցին ձարութիւն Աբքեպ. Բասենցւոյն կ'աշակերտի, անոր սարկաւագը կ'ըլլայ, եւ իրմէ կը սորվի կաթողիկէութիւնն, որուն արդէն Թէքիրտաղ հետամուտ էր։ Բասենցւոյ գիտակցութեամբը տարի մը պալաթէն «պէկօղլու» կ'երթեւեկէ Սարգիս հայ կաթողիկեայց փոխ-

վիքար Անտոն Վ. Մըսըըլեանի քով, որպէս զի վերջինս զինք Հռոմ ղրկէ (նամակ 20 փետր. 1779 ի պէկօղլուէ առ Պօղոս Եպ. Լեւոնեան Չեռնադրիչ ի Հռոմ)։ 1773ին Հռոմ կ'երթայ Սարգիս եւ 24 Մայ. 1774ին Հաւատաքննութեան ժողովոյն առջեւ Հաւատոյ դաւանութիւն տալով՝ Փրօբականտայի Դպրատունը կը մտնէ։ Չորս տարի ետքը՝ Հռոմայ Հայոց Ս. Մարիամ Եգիպտացի եկեղեցւոյ խոստովանահայր Անտոն Վ. Ըրութիւնեանէն 5 Մայիս 1777 թուակաւոր ուղղափառութեանը վկայագիրն առած՝ Հիւանդութեան պատճառաւ՝ բժշկին եւ առաջնորդացն հրամանով կ'երթայ Լիվոռնոյ-Զմիւռնիա-Թէքիրտաղ։ Հոն ազգականներէն եւ ազգակիցներէն Հաւատքին պատճառաւ Հալածուելով՝ Պոլիս կու գայ 1778 Ձմեռը, ուր գաղաւտացի Տիմոթէոս Վ. Սիմոնեան զինք կը խնամէ եւ Սէն Լուի քահանային կրօնաւորաց քով կը տեղաւորէ ամսական 10 ղրուշով։ Ասկէ տեղեկութիւններ գրած է Սարգիս ի Հռոմ՝ ժամանակին դէպքերուն վրայ, զորոնք ուրիշ տեղ կը յիշատակեմ։ Ինքն ալ շատ նեղութիւններ կրեց, որոնց պատճառներէն մէկն ալ կը յիշէ Թէքիրտաղի Առաջնորդը Յակոբ Եւդոկիացի, աշակերտ Յակոբ Նալեան Պատրիարքի, որ 1778ին Պոլիս փոխադրուած եւ 1779 Փետր.ին Պատրիարքին վէքիլն եղած էր։ Այս Յակոբ 1919ին ի Կ.Պոլիս մեռաւ 121 տարեկան։

Երբ Յարութիւն Արքեպ. Բասենցի 1781ին վերջը Պոլսէն փախաւ եւ 1782ին Թրիեստ հաս-

տատուեցաւ՝ իր աշակերտը Սարգիսն Հոն կանչեց եւ զինք վարդապետ ձեռնադրեց։ Սարգիս Վ. անկէ Բատուա անցնելով՝ երկու տարիէն Աստուածաբանութեան ուսումն աւարտեց, եւ միտքը դրաւ Հայաստան երթալ ուղղափառ Հաւատքը քարոզելու, մանաւանդ որ գիտէր թէ Էջմիածնի Ղուկաս կաթողիկոս աշակերտն է Յարութիւն Բասենցի Արքեպ.ին, եւ վերջինս զինք կը գովէր միշտ՝ իբրեւ բարեբարոյ եւ ուղղափառութեան մէտ։ Միւս կողմանէ լսած էր, թէ Ղուկաս Էջմիածին ժողովք գումարած է վրաց հետ ի Հաւատս միանալու դիտաւորութեամբ։ Սարգիս ծածուկ պահելով այս խորհուրդը՝ եւ Յարութիւն Բասենցիէն Ղուկաս կաթուղիկոսին ուղղուած յանձնարարական մ'առած՝ Պոլիս գնաց եւ Մոնս. Գրաքիա Նուիրակին յայտնեց։ Ասկէ հրահանգներ եւ յանձնարարականներ առաւ, Եւդոկիա-կարին մեկնեցաւ աշխարհական տարազով։ Կարին կաթողիկոսական Հայոց առաջնորդը՝ Ուռուպճեանց Յովհ. Վ. եւ մեծամեծներ զինքն ղուշացուցին, սակայն անիկայ Բասէն անցաւ, այնտեղ քիչ մ'ատեն մնաց Յարութիւն Բասենցւոյ ազգականներուն քով, եւ վերջապէս Հայ-Հռոմի սքեմով մտաւ Էջմիածին, իբրեւ Հնասէր ուղեւոր մը։ Լաւ յանձնարարականներ ունենալուն, մանաւանդ Բասենցւոյնը, կաթողիկոսը զինք սիրով ընդունեցաւ։ Սարգիս յաջորդ օրն առանձին գաղտնի ունկնդրութիւն ուզեց կաթուղիկոսէն եւ փակուեցաւ կաթուղիկոսին հետ, դուռը կղպած։ Նպատակը պարզեց, եւ յորդորեց որ

կաթուղիկեայ հաւատքն ընդունի եւ տարածէ: կաթուղիկոսն ընդդիմացաւ, այս գաղափարն անգործադրելի հռչակեց, եւ բարեկամաբար խորհուրդ տուաւ, որչափ կարելի է շուտ մեկնիլ երթալ: Նոյն միջոցին միաբաններ դուրսն ականջ կը դնէին խօսուածքին. եւ երբ Սարգիս դուրս ելաւ՝ ասոնք ներս մտան եւ պահանջեցին, որ կաթուղիկոսը իրենց յայտնէ խօսակցութիւնը, ապա թէ ոչ զինք պահընկէց կ'ընեն. վասն զի Ղուկաս՝ բասենցւոյն աշակերտն եւ ասոր եղբօրկիոյ Նուիրակութեան ժամանակ եօթը տարի քովը մնացած ըլլալուն, կը կասկածէին անոր հաւատքին վրայ, եւ այս պատճառաւ կաթուղիկոս ընտրուելուն առաջին տարիները զինք չէին ուզեր ճանչնալ: Եւ երբ իմացան նիւթը, մէջերնէն ոմանք Սարգսին հրամայեցին որ շուտով մեկնի, ապա թէ ոչ՝ մինչեւ իսկ մահը կը գտնէ: Սարգիս անոնց հետ ալ հաւատոյ վրայ խօսեցաւ: Յաջորդ օրը կաթուղիկոսը ժողովք կազմեց, եւ Սարգիս բանտի դատապարտուեցաւ. երկու սրճեռքը Եպիսկոպոսաց առջեւ հանեցին, որոնց մէջ էր Մ/ինաս Եպ. աւագ վարդապետաց, Մկրտիչ Եպ. զաղնատար եւ Դանիէլ Եպ. գարպասճի՝ որ 1792ին Նուիրակ-առաջնորդ եղաւ կարնոյ. ասոնք զինքը ծեծեցին, ոտնակոխ ըրին եւ արիւնաթաթաւ բանտարկեցին: Յետոյ խօսուումներ ըրին՝ եթէ կաթուղիկէութիւնը թողու. եւ երբ ընդդիմացաւ, երկաթ կապեցին ոտքն ու ձեռքը եւ աւելի մութ բանտ նետեցին, ուր 20 օր մնալով, յաջողեցաւ ձեռքերն ու ոտքերն ազա-

տել եւ գիշերայն բանտէն փախչիլ: Հետու դաշտի մը մէջ քիւրտ հովիւներու յարեցաւ, որոնք իրեն զգեստները կողոպտեցին: Յետոյ կաթուղիկոսին կողմանէ երկու ձիաւոր հասան զինք բռնեցին, չարչարելով էջմիածին բերին. կաթուղիկոսը հաւատոյ դաւանութիւն պահանջեց, որպէս զի արձակէ. Սարգիս առանց իր դաւանութիւնը վնասելու՝ տուաւ գրաւոր դաւանութիւն մը որ ընդունելի չեղաւ: Գրուածքն այրեցին եւ զինք շղթայակապ բանտարկեցին, ուր մնաց ամբողջ ձմեռը, մինչեւ հիւանդացաւ: Շղթաներն արձակեցին, առանձին խուց եւ գիւրութիւններ տուին, որով Սարգիս ազդին անդին նամակներ ղրկեց: Այս էջմիածին գրուած նամակներէն երկուքը (21 Յունիս Հ. տ. 1788 եւ 15 Յուլիս Հ. տ. 1790) գրուած են ի Հռոմ առ Շնորհագրիչ Աբբեպ. Սոեփ. Ասլանտիլեան, որ ժամանակաւ նոյն նեղութիւնները կրած էր Էջմիածին: Այս նամակներով Սարգիս փրոփականտայէն եւ Ս. Քահանայապետէն կը խնդրէ, որ հաճին զինք ազատել: Էջմիածնի եպիսկոպոսներն իմացան եւ զինք Սեւանայ վանքն աքսորեցին, ուր վերջին աստիճանի տառապանքներ կրեց վանականներէն: Այստեղ մնաց երեք տարի եւ երեք ամիս: Նոյն միջոցին նամակներն իրենց տեղն հասնելով՝ Երեւանի խանէն եւ ազդեցիկ իշխանութիւններէն թուղթ եկաւ կաթուղիկոսին որ Սարգիսն արձակէ: կաթուղիկոսը զինք Էջմիածին բերել տուաւ, ուր քանի մ'ամիս թեթեւ բանտարկուեցաւ, եւ վերջապէս հերակլ թագաւո-

ըին որդւոյն՝ Թիֆլիսի կորկի խանին կողմանէ երկու հոգի եկան, սեւանէն գառնալէն տարի մը ետքը, եւ անոնց հետ Թիֆլիս փախաւ. 20 օր քաքուչիններու քով մնաց եւ անկէ Մոլտավիոյ ճամբով Պոլիս անցաւ: 1796 Մայիս 13ին (Հ. տ.) կը գրէ Կ. Պոլսէն, թէ Էջմիածնէն Պոլիս հասեր է տարւոյ մը մէջ մեծ նեղութեամբ: Ի Կ. Պոլիս շատ տարիներ կաթուղիկեայց քով ապրեցաւ իբրեւ միսիոնար: 1802 Մայիս 6 թուականաւ Կ. Պոլսոյ Աւստրիական տեսպանը B. de Testa ձեռագիր վկայագիր մը տուած է՝ թէ Սիստովի խաղաղութեան 12դ յօդուածին համեմատ՝ Սարգիս Վ. Պաղտասարեան Թէքիրտաղցի աւստրիական պաշտպանեալներու ցանկը գրուած է: 2 Յունուար 1804ին Կ. Պոլսոյ Մոնս. Ֆոնտոն նուիրակը խոստովանանք լսելու իրաւունք տուած է իրեն, ինչպէսնաեւ Երուսաղէմ երթալու համար 4 հոկտ. 1805 թուակիր յանձնարարական մը: 1822ին Ղալաթիա "ի վանս ՀԷղվիթաց„ կը բնակէր, մինչեւ որ 1828ին ուրիշ կաթուղիկէից հետ Պոլսէն աքսորուեցաւ, Հռոմ հասաւ Սեպտ.ի մէջ, ուր Բրօբականտա զինք սիրով ընդունեցաւ, եւ իր շէնքին մէջ առանձին բնակարան տուաւ "ընդ հովանեաւ երից սրբոց մոգուց,,, ուրկէ է 1833ին գրած մէկնամակը, ուր նաեւ վախճանեցաւ 1834ին, 83 տարեկան, որուն 1882 Ապրիլին Ս. քահանայապետէն տնօրինում տրուած էր պատարագի մէջ բերնուց չգիտցածները զանց առնելու, աչքի տկարութեանը պատճառաւ:

Վիեննայի Մխիթարեանց Կ. Պոլսոյ Վանատան մատենադարանի "Գիրք օրինակաց„ (տպ. 1750) մատենին սկիզբը կայ ստորագրեալ՝ "Սարգիս Վրդ. Պաղտասարեան Թէ+էրխանցի„, որ անտարակոյս նոյն անձն է:

Սարգիս Վ. Թէքիրտաղցւոյ վիճակակից եղաւ նաեւ Սահակ քահանայ, ծնած Ախալցխա 28 Յունիս 1753, որդի Խաչատուր քահանայի: Ասիկայ այնչափ նշանաւոր էր հմտութեամբն ու քարոզութեամբը, որ Ղուկաս կաթուղիկոս զինքը Ախալցխայի նուիրակ անուանած էր, որ անսովոր բան էր ամուսնացեալ քահանայի համար, եւ իրեն համար կ'ըսէին՝ թէ եւ ոչ իսկ Թիֆլիսի առաջնորդն Անդր Մարտիրոս Եպ. կրնար անոր հետ վիճաբանիլ: Ան Մարտիրոս Եպ. 1769ին Սիմէոն կաթողիկոսին կողմանէ Ախալցխայի նուիրակ ղրկուած էր յատուկ ֆէրմանով Բարձրագոյն Դրան, որպէս զի այնտեղ կաթողիկէները հալածէ: Մարտիրոս եկաւ տիրացաւ երեք եկեղեցիներուն երեք տարի, քափուչին կրօնաւորները բերդ մ'աքսորել տուաւ, իսկ չորս հայազգի եկեղեցականները՝ այն է պողոս Վ. Լեւոնեան, Ալքեպ. Ախալցխայի, Տէր Յովհ. Ճիկոնեան (Gigonanti), երկուքն ալ Հռոմայ Դպրատան աշակերտ,Ստեփ. Վ. Աւթանտիլեան, փոխանորդ Լեւոնեանի, եւ Տէր Յակոբ, կապանք Էջմիածին ղրկեց, ուր երեք տարի բանտ եւ խոշտանգանք կրելէն ետեւ աղատեցան չորսն ալ, Լեւոնեան եւ Աւթանտիլեան Հռոմ գացին, ուր Լեւոնեան ձեռնադրուէ

կարգուեցաւ, եւ ասոր մահուընէն ետեւ Աբ-
թանաիլեան յաջորդեց՝ Սրբեպ. Թիֆլիսի ձեռ-
նադրութեամբ: Արդ Սահակ այս Մարտիրոս Վ.ին
աշակերտելով՝ անոր հոգին ստացաւ եւ կաթո-
ղիկեայց սկերիմն էր: Երբ տարիէն Մարտիրոս
մեկնեցաւ, հոգիներն հանդարտեցան. Սահակ
ամուսնացաւ եւ կարին գնաց, ուր Հայերու
գլխաւորին՝ Եփրիկ օղու Գրիգորին միջնորդու-
թեամբ՝ 1776 փետր. 28ին Յարութիւն Ար-
քեպ.էն քահանայ ձեռնադրուեցաւ: Ախալցխա
դարձաւ, Հայոց հովիւ եղաւ ութիշ երեք ծեր
քահանաներուն հետ: Որչափ ալ կաթողիկեայց
հակառակ կը խօսէր, բարեկամացաւ հայ կա-
թողիկէից ժողովրդապետ Յովհ. Վ. Մաքան-
տրեանի հետ: Ախալցխայի աղքատ ժողովրդեան
օգնելու համար՝ դրամահաւաքութեան եղաւ,
կարին եկաւ, ուր հայ կաթողիկեայ քահանայի
մը հետ վիճաբանելով յաղթահարեց, որով համ-
բաւն աւելի մեծցաւ: Անկէ Կ.Պոլիս անցաւ, ուր
Զաքարիա Պասրիարքէն սիրով ընդունուեցաւ.
այստեղ հայ կաթողիկեայ եկեղեցականաց հետ
յարաբերութեան մէջ մտնելով՝ մտքին մէջ
համոզում կազմեց, եւ արդէն ի նկատի կա-
թողիկեայ եղաւ, ինչպէս գրէ 10 Մարտ 1785
թուակիր նամակով: 1790 Դեկտ.ին Սահակ
ժանտախտէ բռնուեցաւ եւ հայ կաթողիկեայ
Յովհ. Մաքանտրեան քահանային խոստովանե-
ցաւ, եւ հաղորդուեցաւ: Ցետոյ առողջանալով
յաջորդ տարին Զատկէն ետեւ իր եկեղեցին
գնաց եւ հոն պատարագեց. Պատարագին մէջ

յիշեց Հռոմայ քահանայապետը եւ յետոյ կա-
թողիկոսը, եւ կաթողիկէութիւն քարոզեց. եր-
կու ամսոյ միջոցին քաղքին ժողովրդեան կէսէն
աւելին իրեն յարեցաւ: Նոյն միջոցին Ախալ-
ցխայի փաշան փոխուեցաւ եւ տեղն եկող Իսակ
փաշա կարնեցի Գրիգոր Եփրիկեանի որդի՝
Հաճի Ալապաջա վաճառականէն 1600 քսակ
դրամ փոխ առաւ: Ալապաջա պայման դրաւ,
որ փաշան Սահակ երէցը բռնել տայ եւ էջ-
միածին ղրկէ, զոր սիրով կատարեց: Սահակ
շղթայակապ էջմիածին հասաւ Սեպտ.ին մէջերը:
Ղուկաս կաթողիկոս ատեան կազմեց, ուր Սա-
հակ հաւատքին համար դատապարտուեցաւ
բանտի: Քահանայական սքեմ հագուցին, յե-
տոյ թշնամանքներով հանեցին, մօրուքը ածի-
լեցին, գլուխը թրիք կապեցին, երեսը կպրա-
ձիւթ քսեցին եւ իշու վրայ նստեցուցին եւ
վաղարշապատի գիւղին մէջ պտըտցուցին, մու-
նետիկ կարդացընելով՝ թէ "Այսպէս պիտի ըլ-
լայ փառնկացողին վիճակը„: Ցետոյ բանտար-
կեցին, դուռը հիւսեցին եւ վերին ծակէն հաց
եւ ջուր միայն կ'իջեցընէին: Այստեղ մնաց
ձմեռն ու ամառը, հիւանդ եւ ծիւրած, մինչեւ
որ 1792ին Ապրիլին՝ նախորդ Շէրիֆ Մահ-
մուտ փաշա յաջորդեց եւ իր բարեկամին՝ Սա-
հակ երիցու էջմիածին բանտարկուիլը լսելով՝
պաշ չուխաատարը ղրկեց քանի մը հոգւով: Ասոնք
էջմիածին չհասած՝ կաթողիկոսը Սահակը բան-
տէն հանեց, քանի մ'անգամ գանակոծել եւ
գլուխը գերծել տուաւ եւ տաճկական զգեստ

մը հագցընելով յանձնեց եկողներուն։ Սահակ գուշատ եւ տկար՝ չէր կարող ձի նստիլ, ղինք ստիպուեցան ձիու վրայ կապել տախտակներու։ Ախալցխա գրեթէ մտեցած էր, երբ Հոգին աւանդեց, 38 տարեկան, 3 ամսուան եւ քանի մ՚օրուան, Թունաւորուածի նշաններով։ Պաշտօնեան մարմինը մերձաւոր խոշավանքը տարաւ, որ ըստ օրինի Թաղուի. վանականք մերժեցին, եւ տաճիկք ղինք այնտեղերը Թաղեցին։ Իր յիշատակը տակաւին կենդանի է տեղւոյն ժողովրդեան մէջ։ Ղուկաս կաթողիկոս ինքնին կը յիշատակէ այս բանտարկութիւնը եւ զՍահակ խայտառակելը՝ 1791 Դեկ.ին Ախալցխացիներուն գրած նամակին մէջ (Ազնեան Գ. ՔՀ. Դիւան Գ. էջ 554)։

Անտոնեան Միաբանութեան դիւանին մէջէն այս տեղեկութիւնները քաղած ժամանակս՝ հաճոյական անակնկալ մ՚եղաւ ինծի գեր. Աբբահայր գեր. Հ. Ռափայէլ Թ. Վ. Միասէրեանի կողմանէ, որ մատենադարանին մէջ կախուած շատ հին իւղաներկ պատկեր մը (41×33 սմ.)՝ աւանդաբար Ս. Սահակ անուամբ ճանչցուած, ներկայացուց ինծի, եւ ուր որ հին գրով գրուած "Տէր Սահակ Ախըսխացի„։ Ասիկայ մեր Սահակ երիցուն պատկերն է, պարզ քահանայի զգեստով երիտասարդ մը, դեղին մօրուքով, աջը բռնած սկիհ մը, որուն մէջէն օձ մը կ՚ելլէ, նշանակ Թիւնաւորման։

Սարգիս Աբբեպ. Սարաֆեանի հետ շփոթուած է գարձեալ ուրիշ Սարգիս Եպ. մը։

Ինչպէս վերն (երգ Գ.) յիշատակեցի, մեզի ժամանակակից երեք հեղինակներ՝ Սարգիս Աբբեպ. Սարաֆեանի կաթուղիկէ հաւատքն ընդունիլը կը դնեն 1727—40 Հալէպ կամ Լիբանան Աբրահամ Արծիւեան եպիսկոպոսին (յետոյ կաթուղիկոս) ձեռաք. մինչդեռ, ինչպէս ժամադիր ըրաւ զիս Գեր. Հ. Ռափ. Թ. Վ. Միասէրեան, Աբբահայր Անտոնեան Միաբանութեան, իրենց դիւանէն ցոյց տալով, այն Սարգիս Եպիսկոպոսն Երուսաղէմի միաբան խաբլանեանն է, որ Գրիգոր Շղթայակիր Երուսաղէմի Պատրիարքէն (9 Սեպտ. 1715—1749 փետր. 12 †) ղրկուած էր Անտոնեան Միաբանութեան Քրէյմայ վանքը՝ այնտեղ Հանդիպող եւ կաթուղիկեայ եղող ուխտաւորները լրտեսելու համար։ Բայց ասիկայ յարեցաւ Միաբանից, նոյն վանքն երկու տարի մնալէն ետեւ Հռոմ գնաց (Հ. Իս. Սրապեան, "Հանդէս Ա.„ 1902, էջ 291—2)։ Հաւանականաբար իրն է հետեւեալ տապանագիրը, որ կը գտնուի Հռոմայ կաթուղիկեայ Հայոց Ս. Մարիամ Եգիպտացի եկեղեցին, որուն օրինակն ինչպէս նաեւ Հռոմ գտնուած ուրիշ Հայ տապանագիրներ ղրկեց ինծի վերջերս Հռոմէն Գեր. Անտն Վ. Իսկենտէրեան, Գատըքէօյի Հայ կաթուղիկեայց ժողովրդապետը, որուն նաեւ հրապարակաւ կը յայտնեմ շնորհակալութիւններս։

ԱՑՍ Է ՏԱՊԱՆ ՍԱՐԳԻՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ
ԱՇԱԿԵՐՏԻ ՏԻՐԱՑՈՒ ՍԻՄԷՈՆԻ ՈՐ

ԵԿԵԱԼ Ի ՀՌՕՄ ՎՃԱՐԵԱՑ ԶԿԵ ԱՆՆ ԻԻՐ Ի ԹՎԻ ՓՐԿՉԻՆ ՌՉԻԹ (= 1729) Ի (Ն· Տ·) ՅՈՒՆՎԱՐԻ ԺԲ·ԻՆ

Ա֊յս Խաբլանեան Սարգիս Եպիսկոպոսին ժամանակ Երուսաղեմի միաբան եւ Դամասկոսի ալքեպիսկոպոսն Ստեփանոս Բերիացի Գունաի ազգաւոհմէն, Երուսաղէմ 30 տարի լուսահանութեան պաշտօն վարելէն ետեւ՝ նոյնպէս Անտոնեանց քրէյմայ վանքը քաշուեցաւ իբր 1727ին, Աբթիւեան Աբրահամ Եպիսկոպոսին ձեռքը ուղղափառ դաւանութիւն տուաւ եւ 1737ին 105 տարեկան վախճանելով Անտոնեանց վանքին դամբարանը թաղուեցաւ (Հ· Իս· Սրապեան, Հանգ· Ա·, 1902, էջ 292, Davidian S., Biografia di Abramo Pietro I, Cairo 1861, p. 68)։ Մարտիրոսներն 1736 Սեպտ· 30ին ի Լիբանան, Լօայիզա վանքին Ս· Աստուածածին եկեղեցին գաւառական Սինհոդոս մը գումարած են, եւ ի մէջ այլոց նաեւ Տրիպոլեան Թոդոսի վճիռները ընդունած։ Ա֊յս Սինհոդոսին հրաւիրուած էին նաեւ Աբրահամ Աբթիւեան եւ Ստեփանոս Բերիացի եպիսկոպոսները. սակայն վերջինս ծերութեանը պատճառաւ անձամբ երթալ չկարենալուն՝ իրեն ներկայացուցիչ ղրկած է Անտոնեան Միաբան Հ· Դիկոլայոս Ծ· Վ· Միրզեան, որ Աբթիւեանին հետ փոխանորդաբար ստորագրած է Սինհոդոսի վճռոյն (Ընձանագրութիւնք տպագրուած են ի Հռոմ, Բրօբագանտայի տպարանը, 1820ին)։

9.

Սարգիս Եւդոկիա փոխանորդ կը դնէ եւ տարիէ մը կը դարձնէ. Կ.Պոլսոյ ամէն եկեղեցիներու մէջ քարոզ կու տայ։ Իր հակառակորդները, Բալուզի Մանուէլ քահանայ, Սափրիչ Յովհաննէս՝ ինքնակենսագրութիւնը։ Սարգիս Երուսաղեմի նուիրապետութեան հաշիւը կը ներկայացնէ։ Սարգսի աշակերտ Յարութիւն Պետանեան։ Դարձեան կը դարձուի Պատրիարքութենէն եւ կը վախճանի։ Սարգիս կը խօսի դամբանականը։ 1771ին Սիմէոն Կաթողիկոս զՍարգիս կ'ուզէ նուիրակ անուանել։ Սարգիս կը մեռնի. 29 Սեպտ. 1772ին Յովհ. վ. Նուրտինեանին հետ Պոլսէն կը մեկնի. 24 օրէն Սալսիլիա կը հասնի։

Քիչ մը կազդուրուելէն ետեւ՝ սկսաւ այցելութիւն տալ ծանօթներուն։ Նախ Յակոբ Պատրիարքին գնաց։ Պատրիարքն յարատեւ փղձկեցաւ, ինչպէս բոլոր ներկաները. վասն զի Պատրիարքը բազկատարած ներողութիւն խընդրեց իր ըրածներուն. իսկ Սարգիս ներելով գրկեց եւ համբուրուեցան. Սարգիս չուզեց բնաւ աքսորանաց յիշատակութիւն ընել, այլ զուարթ խօսակցութեան մը փոխեց։ Այնուհետեւ այցելութիւն տուաւ Աբրահամ Ամիրա Քուէլէանի, որ Սարգսի սերտ բերեկամն էր եւ ազատութեան առաջին պատճառը, եւ որ յաւաչ՝ եպարքոսի վաճառապետ Ղազարոսին եւ Պետրոսին հաշուընկերն էր։ Սարգիս անոր շնորհակալ եղաւ եւ մեծ պատուով ընդունուեցաւ։ Ցետոյ մի առ մի վարդապետաց եւ իշխանաց այցելութիւն տուաւ, եւ միշտ կը յորդորէր անցեալը մոռնալով՝ սիրով ապրիլ միասին. եւ ամէնքն ընծաներով եւ նուէրներով զինք մխիթարեցին։

Քանի մ'օր ետքը Սարգիս Յակոբայ ներկայացաւ, եւ ըսաւ որ Եւդոկիոյ առաջնորդութենէն կը հրաժարի, եւ խնդրեց որ Թոյլ տայ Կ.Պոլիս ապրելու քաշուած եւ առանձին: Յակոբ ընդդիմացաւ, ըսելով որ ասոր հրովարտակն արդէն ելած է, եւ գէթ տարի մը նոյն առաջնորդութիւնը վարէ: Սարգիս տեղի տուաւ, սակայն Պոլիս մնաց եւ Եւդոկիա իրեն փոխանորդ մը կարգեց:

Այս ամէն դէպքերուն պատճառաւ Սարգիս ծանր պարտուց տակ ինկած էր, դրամ չունէր հատուցանելու, եւ տպագրած գրքերն ալ անվաճառ կեցած էին: Իշխանները երբ լսեցին, իրմէ հաշիւն ուզեցին աքսորանաց պատճառաւ եղած ծախուց: Այս հաշիւն իշխանք եւ ի մասնաւորի Աբրահամ Քուլէլեան, Յակոբայ ներկայացուցին, եւ պահանջեցին որ սոյն գումարը հատուցանէ Սարգսի: Յակոբ թէեւ ընդդիմացաւ, սակայն չկրցաւ իշխանաց հակառակիլ, ամբողջն հատոյց Սարգսի, եւ քիսս ղրկած հարիւր ոսկին ալ շնորհեց: Նոյնպէս Սիմէոն Վ. Նուիրակ, որ աքսորման օրը Սարգսի հարիւր ոսկի փոխ տուած էր, ամբողջը շնորհեց:

Այսպէս Յակոբ Թոյլ տուաւ Սարգսի որ ուզած տեղը բնակի, եւ ուզած եկեղեցին կիրակի եւ տօն օրեր քարոզ խօսի: Սարգիս ասով բոլոր անցեալը մոռցած, ստէպ Յակոբայ կ'երթար, կը տեսակցէր, ինչպէս նաեւ բոլոր Ամիրաներու դռները բաց էին իրեն համար, եւ մեծ չքով զինք կ'ընդունէին: Տարի մ'ետքը Սարգիս

հրաժարեցաւ Եւդոկիոյ աթոռը փոխանորդով կառավարելէն, եւ կը բնակէր մերթ Ս. Գէորգայ եկեղեցին եւ մերթ Յակոբ Պատրիարքի քով Ս. Աստուածածնի եկեղեցին. յաճախ կ'երթար Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցին Ղալաթիոյ, Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցին, Սկիւտարի եկեղեցին, եւ Սեւ ծովու նեղուցին եկեղեցիները, եւ քարոզ կու տար ամէն տեղ:

Անշուշտ այս միջոցներուն պիտի վերաբերի հետեւեալ նամակն Յակոբ Պատրիարքի, զոր 15 Դեկտ. 1761ին գրած է Սարգիս Արքեպիսկոպոսին (Դիւ. Լիվ.):

Ը.

Սիրով սրբոյ Հոգւոյն եւ Յիսուսաձիր ողջունիւ ծանիր սիրելի իմ եւ պաշտօնակից եղբայր Սարգիս Աստուածաբան վարդապետ, զտածկէվար Ջէրմանի սուրբէթս որպէս յամենայն եկեղեցիս, նոյնպէս այդր առաքեցաք. յառաւօտուն որ է Կիրակի յատեանն մոլլայի կամ գիտողի զգպրուԹիւն տաճկի մի բնԹեռնուլ տացես, եւ ըստ միաձեպին գծանուացումն արտացես լաւ Թէմպէհիւ եւն. լինելով ողջ ի Տէր ի Պարծանս Յկ.յ. Պար" կոս"պօլ". ՌՄԺ (= 1761). դեկտ. ԺԵ. (Յակոբայ կնիքը, որ կը կարդացուի (փակագիր) "Յակոբ վարդապետ ՌՃՂ.„ = 1741):

Եւ ահա գարձեալ իրեն դէմ հակառակորդներ ելան, որոնց գլխաւորներն էին Յօհան սաիրիչ, Տիվրիկեցի Մովսէս եւ Մեծմատենեան, որոնց պարագլուխն էր ուղղափառաց միշտ հակառակող Մանուէլ քահանայ: Այս անձինք ինչպէս Սարգսի, նոյնպէս Յակոբ Պատրիարքի,

եւ յետոյ Գրիգոր Պատրիարքի դէմ հակառակեցան միաբանքն զէնքերով: Ասոնցմէ Բալուզի Մանուէլ քահանայի մասին բաւական գրած է Չամչեան (գ. էջ 867—871, 875, 876). ինչպէս նաեւ Գրիգոր Պատրիարք Պասմաճեան իր Ցիշատակարանին մէջ (էջ 238 "Բալուզի Մանուէլ երէց եւ Ակնցի Աբրահամ", վերջինս "Պատրիարքարանի Գափու Օղլանի"։) Սիւնեաց մասին յիշատակութիւն չկայ. միայն Յօհաննէս Սաւրիէ ունի ինքնակենսագրութիւն մը, զոր ուրիշներ չեն յիշատակեր եւ որմէ կ'իմանանք թէ ինքը Ագուլեցի է եւ տիրացու, իմանկութենէն կաթողիկեայ, եւ Յակոբ Նալեան զինք երեք անգամ թիւրան Նետել տուած է հաւատքին համար, որմէ ետ կեցած է յետոյ: 1755ին Կ.Պոլիս, Բարսղի տպարանին մէջ տպուած է "Գիրք որ կոչի Լուծիչ տարակուսանաց", գործ Յովհաննէս Սաւրիէի (զոր Հ. Ասատուր, անդ էջ 149, սխալմամբ Մանուէլ Սրմաքէշի կուտայ, որ շարադրող կամ խմբագրողն է, ինչպէս նաեւ Մանուէլի "Գաւազան կրկնազօր"ը 1750ին տպագրուած կը գտնէ, մինչդեռ այն գրութեան տարին է, եւ տպագրուած է 1780ին): Այս "Լուծիչ" գրքին մէջ (էջ 5) կը կարդանք. "Բան առ բարեմիտ ընթերցօղդ, ի յօհաննիսէ սաւրիչէ... գոլով իմ ամաց իրրեւ եօթանց եւ կամ ութից, անկեալ էի ի ձեռս նորաբոյս թօնթրկեցւոց այսինքն ախտարմայից, եւ նոքա ուսուցեալ էին ինձ զաղանդն իւրեանց: Եւ յորժամ եղէ ամաց իրրեւ քսանից՝ սկսեալ իմ

այնուհետեւ՝ զըպարտել զմայրս իմ, զՀայաստանեայսս սուրբ եկեղեցի... բայց Աստուած... աղեաց երիցս... Տեառն Յակոբայ Աստուածաբանի եւ Պատրիարգի կոստանդնուպօլսոյ, որ պատժեաց զարժանիս պատժոյ՝ տալով ի քիւրկն զնս: Բայց ես զկնի բազում ժամանակի լլեալ ի նմանէ բազմաւ աշխատութեամբ եւ վշաստու... եւս առաւել չարացեալ եղէ քան զառաջինն... Երդ մնացեալ ի միջի նոցա ամս 25 յետոյ ամենագթածն Աստուած ...եւ աց զաչս մտայ իմոց... եղէ... վերահասու, որ մայրս մեր սուրբ եկեղեցի Հայաստանեայցս՝ է ճշմարտապէս ուղղափառ եւ անբիծ... Ապա որոյ եւ ես հաւաքեցի ի գրեանց զբանս բազումս... եւ զժողովեալս զայսոսիկ՝ յոլով ստիպմամբ եւ մեծաւ պալատանօք, ետու շարադրել սիրելի եղբօրն իմոյ տիրացու Մանուէլի վոքրկան... Նուաստագունեղ Յօհաննէս Սաւրիէ:" Ցիշատակարանին մէջ ալ (էջ 159) կ'ըսուի "... Արդեամբք եւ գոյիւք Ագուլեցի սաւրիչ Տիրացու Յօհաննէսին, որ ի չքաւորութենէ իւրմէ՝ ընծայեաց զամենայն զոր ինչ ունէր... յիշեսջիք... զի վերոյիշեալ սաւրիչ տիրացու Յօհաննէսն հանդերձ ծնողքն պաղատասարիւ եւ թագուհեաւ: Այլ եւ յիշել աղաչեմ զվոքրիկ Մանուէլս, զշարադրօղս գրքոյս, զշարօղս եւ զցուցօղս կապարեայ գրոց...:"

Արդ վերոյիշեալ անձինք միշտ Սարգսի քարոզներուն ներկայ կը գտնուէին՝ անոր բերնէն ուղղափառական բառ մը կամ խօսք որսա-

լու համար. եւ սկսան ամէն տեղ զինք բամբասել։ Կ'ըսէին, թէ Սարգիս Ս. Յակոբայ նուէրները կլլեց, զոր Զմիւռնիա ժողված էր Նուիրակութեամբ, թէ քարոզներուն մէջ կ'ըսէ թէ "աւելի աղէկ է բոլոր տարին պահք չպահել քան թէ ընկերը բամբասել", թէ "սխտան հատիկը արքայութեան դուռը չի կրնար բանալ", թէ կ'արհամարհէ ազգին պահքերը, աղուհացից մէջ եւ այլ ուրբաթ օրեր ձէթ կ'ուտէ, ինքը զուտ փռանկ է, քաղկեդոնական-ները կը սիրէ եւ Լուսաւորչեաններուն կ'ատէ։ Այս եւ նման խօսքերով պարզամիտները Սարգսի դէմ կը գրգռէին, եւ տեսնելով որ Յակոբ Պատրիարք բոլորովին լուութիւն կը պահէ, եւս առաւել կը գրգռուէին։ Սարգիս Պատրիարքին դիմեց եւ ըսաւ թէ պէտք չէ լռել այս հալոցներուն առջեւ, ապա թէ ոչ զինքն ալ կը զրպարտեն. վասն զի ասոնք քիչ եղբը Պատրիարքին դէմ ալ խօսելու եւ գործելու սկսան, զինք մատնելով տէրութեան։ Վերջապէս Յակոբ Սարգսի խնդիրը ներկայացուց կնգղաւորաց ժողովին, որոնք Սարգսէն Երուսաղեմայ Նուիրահաւաքութեան հաշիւը պահանջեցին։ Յակոբ թէպէտ գիտէր որ Սարգիս ամբողջն Երուսաղէմ հասուցած էր եւ Գրիգոր Շղթայակիր Պատրիարքէն ընկալագիր առած էր եւ ինքն ալ վրան ստորագրած էր, սակայն լռեց։ Ուստի, իբրեւ գահերէց, պատասխան պահանջեց Սարգսէն։ Սարգիս ծիծաղելոս հարցուց Պատրիարքին. "Ս. Յակոբայ առաջնորդը

կամ փոխանորդն ասո՞նք են արդեօք, որ համար կը պահանջեն, եւ միթէ Ձեր Տէրութեան ծանօթ չէ, որ այս տուրքերը Ձեզի յանձնեցի, եւ Դուք ինծի հաստատական տուիք Ձեր կնքով։" Մինչ Յակոբ լուռ կը կենար, Սարգիս ներկայացուց ընկալագիրը եւ կարգալ տուաւ լուի լուի ամենեցուն. որուն վրայ Յակոբ ամօթահպարտ եւ նեղացած՝ յանդիմանեց ամբաստանիչները, եւ ասոնց ուրիշ զրպարտութիւնները ջնջեց։ Ասոր վրայ ներկայ եկեղեցականք եւ իշխանք պահանջեցին, որ պատժուին եւ բանտարկուին ամբաստանողք։ Յակոբ ստիպեց ձերբենք զղջալու եւ Սարգսէն թողութիւն խնդրելու, զոր եւ Սարգիս սիրով շնորհեց, խրատելով ի մասնաւորի զՄանուէլ։ Եւ այնուհետեւ ամէնքն աւելի եւս սկսան յարգել զՍարգիս եւ ակնածիլ իրմէ։ Այս Մանուէլը յանդգնած էր նաեւ Մխիթարեանները նախատել, սակայն ճոռոմաբան չ. Մկրտչին սուր գրչին հանդիպելով՝ ի սիրտ խոցուած էր։

Այսուհետեւ Սարգիս Արքեպ. Պալատու եկեղեցին կը ընակէր եւ կը քարոզէր։ Այնտեղ Սարգսի աշակերտեցաւ Սամաթիացի ուսումնասէր պատանին՝ Յարութիւն Պետանեան, որդի Պալեղլի եւ Յովհաննու, որ լաւ ուսանելէնետեւ ուղեց թէպէտ եկեղեցական ըլլալ, բայց մնաց աշխարհական, եւ եղաւ վաճառական ի Կ.Պոլիս եւ 1772ին Սարգիսը, յետոյ Սամուէլ Եպ. Երզնկացին, Գրիգոր Պատրիարքն պատմաձեան, եւ Յարութիւն Եր-

քեպ. Էջմիածնի Հռոմ փախցուց, ինչպէս պիտի տեսնենք:

Քանի մը տարի ետքը Սարգիս Պալաթիոյ Ս. Գր. Լուսաւորիչ եկեղեցին հաստատուեցաւ եւ Հոն սկսաւ նորէն քարոզել: Ա՛յս միջոցին (1764ի սկիզբն) Յակոբ Պատրիարք, մահացու հիւանդ կը պառկէր Սկիւտարու Երուսաղէմեան վանքը, ուր Սարգիս Արքեպ. ստէպ կ'այցելէր, կը մխիթարէր, եւ զինք յաւիտենական կենաց կը պատրաստէր, անցեալ գործերը յիշեցընելով զղջման կը յորդորէր: Յառաջ կը բերէր այն գլուխները՝ զոր ընդդէմ ուղղափառութեան տպած էր, թէպէտ ինքն Յակոբ ալ ըրածնեըուն վրայ գոհ չէր: Ասոր Յակոբ պատասխանեց թէ վերջին անգամ գիրք մ'ալ տպած է ժամամուտքի եւ աղօթքի վրայ (Գիրք աղօթից ամենայն անձանց Հարկաւոր, Կ.Պոլ. Տպ. Աստուածատուրի, 1760), որուն մէջ ուղղափառական շատ բան կայ: Ասոր Սարգիս պատասխանեց, թէ "ասոր մէջ կամքդ բացայայտ չէ, ինչպէս բացայայտ է ուղղափառաց դէմ գրածներուդ մէջ:„ Սարգիս տեսնելով որ Յակոբ չ'ուզեր որ այլ եւս վրան խօսուի, լռեց:

Յակոբ զգալով որ հիւանդութիւնը կը սաստկանայ, ուրիշներուն խորհուրդին անսալով՝ ուզեց որ իր տեղ ուրիշ մը Պատրիարք ըլլայ: Առաջարկեց Սարգսին, որ հրաժարեցաւ եւ երդմամբ պնդեց որ բնաւ յանձն չ'առնուր: Ա՛յս ժամին Սարգիս 9 Յունուար 1773ին Լիվոռնոյէ կը գրէ առ Հ. Ռափայէլ Սուքիասեան

ի Հռոմ (Դիւ. Ընտ.), թէ Գազզիոյ եւ Նափոլիի դեսպաններուն տուած վկայականներուն մէջ գրուած է "եւ վասն բռնադատելոյ Հասարակութիւնն առ ի յանձնել Պատրիարգ, եւ զոշ ընդունելոյս„: Յետոյ Պրուսայու առաջնորդ Սամուէլ Եպ. ինք առաջարկեց, որ նոյնպէս մերժեց, ինչպէս վերն յիշեցինք: Վերջապէս 13 Մայիս 1764ին ժողովին մէջ ինքն ալ պատգարակի վրայ գանուելով՝ բռնի հաւանեցուցին Երուսաղէմի Վէրէլ Գրիգոր Վ. Պասմաճեանը պատրիարքութիւնը յանձն առնելու:

Յամին 1764, Յուլիսի 19ին, Վարդավառի երկրորդ օրն Բշ. իրիկուն ժամը 12ին Յակոբ Պատրիարք մաշարայական ախոռէ փոխեցաւ յաստեացս: Յաջորդ օրն՝ ժամը 3ին մարմինը փոխադրուեցաւ Հանդիսիս Պէյօղլուի Հայոց գերեզմանոցը, եւ Յակոբ կաթողիկոսի գամբանին քով թաղուեցաւ: Օծողն ու գերեզմանի կարգը կատարողն էր Էջմիածնի նուիրակ "քաջաքարող Յարութիւն Ալքեպ. Բասենցի„: Ներկայ էին Գրիգոր Պատրիարք, Սարգիս Արք. Սարաֆեան, բազմութիւն յոյժ վարդապետաց, քահանայից, իշխանաց եւ ժողովրդոց: Կարգը կատարուած ժամանակ ժողովուրդն այնպէս բռնած էր գերեզմանին շուրջը, որ Գրիգոր Պատրիարք ամբոխը հեռացընելու համար, հրամայեց Սարգիս Արքեպ.ին որ գամբանական մը խօսի: Սարգիս Արքեպ. Սարաֆեան քիչ մը հեռու բարձր գերեզմանաքարի մը վրայ ելաւ, եւ սկսաւ խօսիլ: Ականատեսն Սարգիս գրիչ

Յովհաննիսեան, որ այս մանրամասնութիւնները կ'աւանդէ (ձեռագիր Տր. Վ. Թորգոմեանի), "Համեղաքարոզ" Սարաֆեանի այս դամբանականը հետեւեալ կերպով կը յիշատակէ. Սարգիս Ալքեպ. "սկսաւ մեծաւ հառաչմամբ, եւ սրտառուչ կերպիւ, արտասուալիր աչօք, եւ հեկեկեալ ձայնիւ, աւաղել եւ ողբալ զմարգկային բնութեան լպրծիւն եւ անկայուն լինելն ի վերայ երկրի եւ միշտ ի հոսման եւ ի ծորման գոլն ի սկզբանէ մինչեւ ցկատարած, եւ զաշխարհիս ունայնութենէն, եւ զսին սաղարթիւք պաճուճեցեալ ցլինելութենէն, եւս եւ յուսայն եւ ի նանիր իբր առ աչօք եղեալ ցհնշտութենէն՝ դարովեալ ամբաստանեաց, բերելով զօրինակս շահատես, եւ զառակս օգտատուս եւ զնուաստս: Եւ յետոյ զմիայն գովաստանութեան միանգին եւ նպատակն, եւ օգտաբեր շահատուութեան արժանին եւ ընդունելին, այսինքն՝ զաստուածային առաքինութենն գովելով գովեաց եւ ներբողեաց, եւ այսու կերպիւ միսիթարեաց սիրելոց եւ զովացուցեալ ապահովացոյց զժողովուրդն սակաւիկ ինչ:

"Եւ յաղագս հանգուցելոյն սկսաւ ասել այսպէս. Եղբարք իմ սիրելիք, ահա արդ տեսէք, մեր մեծապատիւ եւ սիրելի հոգեւոր սրբազան հայրն լուսահոգի՝ թէ որպէս վճարեաց զկեանս իւր, եւ զմեզ զամենեսին որբացոյց իրաւի եւ կաթոգնեալ միջաբեկս արար. եւ արդ տեսէք թէ որպէս ակունքն իւր լուսաւորք զորս ունէր երեկն եւ եռանդն, այժմ՝ դադարեալք են ի տեսանելոյ. բերանն ի խօսելոյ զաստուածային քարոզութիւնսն վարդապետելոյ՝ եւս յօրհնելոյ զմեզ լռեալ են աւասիկ. տեսէք եւ այժմ եւ զձեռն որ ոչ կարէ վերացուցանել եւ խաչակնքել զձեզ, եւ ասել առ ձեզ խաղաղութիւն ընդ ձեզ եւ այլն, եւ ականջքն ի լսելոյ զքերմեռանդ աղօթքն ձեր, եւ առ Աստուած մատուցանելոյ (իբրեւ զհրեշտակն կուռնելեայ). արդ զկեալք ի լսելոյ եւ խոցեալք զգալապէս, եւ ոչ օրշափ առ Աստուած խմանալաբար, եւ ինքն իսկ բոլորովիմբ զկեցեալ է ի համայնից զգայութեանց եւ շարժութեանց, եւ բովանդակ դասուց եկեղեցականաց ի հոգեւոր պարերգութեանցն, եւս ձեզ նման հոգեւոր եւ սիրելի որդեկացդ ի տեսութենէն հեռացեալ մեկնեցաւ այսօր. ուրեմն պարտիք եւ գուք վասն նորա առ Աստուածն զորովագութ ջերմեռանդապէս աղօթս մատուցանել, զոր մխիթարիչ Հոգին Սուրբ Աստուած զձեզ եւ զմեզ մխիթարեսցէ, եւ զՀոգի երանելոյ պատրիարքիս այսորիկ, ի լուսեղէն խորանն ընդ սրբոցն իւրոց զմայլեցուսցէ տեսութեամբ իւրով:"

Գրիգոր Պատրիարք որ միշտ յարգած էր զԱարգիս եւ զնա "Հայր վարդապետ" կ'անուանէր, թոյլ տուաւ որ նախկին տեղը՝ Ս. Գր. Լուսաւորիչ բնակի: Տարի մ'ետքը՝ 1765ին Ղալաթիոյ քահանայք Սարգսի խոսքերէն ահաճ անոր գարան մը լարեցին: Վասն զի Սարգիս քարոզներուն մէջ կը յորդորէր, որ

հաւատացեալք գիտուն եւ բարեկիրթ Տէրտէրներուն խոստովանին. եւ որովհետեւ Ղազարեթիոյ Տէրտէրները տգէտ եւ անկիրթ էին՝ ամէնքը ասոնցմէ հեռացան։ Ասոր վրայ Տէրտէրներ տան մը մէջ գաղտնի ժողով գումարեցին, Սարգսի դէմ ամբաստանագիր մը ստորագրեցին եւ ղրկեցին Պատրիարքին։ Տէրտէրները կը խնդրէին՝ որ Սարգիան անկէ հեռացընէ, որպէս զի ժողովուրդն իրենցմէ չպաղի եւ իրենք ալ հանգարտին. վասն զի Սարգսին միտքն է, կ'ըսէին, որ ժողովուրդը իրենցմէ հեռանայ եւ երթայ կաթոլիկ քահանաներուն խոստովանի։ Նոյն տնէն ուր ժողովք կազմած էին, կին մը վուրթաց Սարգսին իմացուց։ Սարգիս չհաւատալով՝ ժամարարին գնաց, եւ հարցուփորձով իմանալով իրականութիւնը, իսկոյն կանչեց Աւագ Տէր Յօհանը, որ նոյնն հաստատեց։ Երեկոյեան ժամերգութենէն ետեւ՝ իշխանք եւ ժողովուրդ եկեղեցւոյ սրահն ելան, որոնցմէ ղրմանս Սարգիս մէկդի առաւ, եղածը պատմեց եւ ստուգած ըլլալն իմացուց։ Ասոնք զայրացան երիցանց դէմ, եւ պահանջեցին որ պանդուխտ երէցները եկեղեցիէն հեռացուին։ Բայց Սարգիս զերենք հանդարտեցուց, երիցունք եկան Սարգսէն թողութիւն խնդրեցին, զոր եւ պատրիարքը լսելով՝ զՍարգիս մխիթարեց եւ երիցունքը սաստեց։

Յարութիւն Արքեպ. Բասենցի 1763ին կաթողիկոսի կոչմանէ Կ. Պոլիս նուիրակ ղրկուած էր, եւ այլեւայլ եկեղեցիներ պտըտելէն ետեւ,

նաեւ Ս. Լուսաւորիչ նուէր պիտի հաւաքէր (1766). եւ որովհետեւ տրամադրելի սենեակ չկար, Սարգիս իր սենեակն անոր տուաւ եւ ինք Միջագիւղ գնաց, ուր եկեղեցին սենեակ չունենալուն, պատրիարքն անոր համար տուն մը վարձեց, ուր Սարգիս ամառը բնակեցաւ։ Սարգիս տեղւոյն եկեղեցւոյն մէջ ամէն կիրակի կը քարոզէր, նոյն տեղ բնակող բազմաթիւ իշխաններ զինք շատ կը յարգէին, մանաւանդ Զօպանեանք եւ Սիմէոն Աստուածատուրեան։ Պէշիկթաշի ազգայինք ալ, որ եկեղեցի չունէին, Սարգսի քարոզին կու գային։

Յամին 1771 Սիմէոն կաթողիկոսն Էջմիածնի ուղեց զՍարգիս իւր նուիրակն ընել ի Կ. Պոլիս. իր այս կամքն յայտնեց Զաքարիա Վ. ի, որ այն ատեն նուիրակ էր Էջմիածնի, եւ հրամայեց որ այս մասին խօսի Սարգսին հետ։ Սակայն Սարգիս ծերութիւնը պատճառելով հրաժարեցաւ։ Տարի մ'ետքը Սարգիս եկեղեցւոյն երէցները սաստեց գործուած անկարգութեան մը համար, որուն անոնք բարկանալով եւ կողմնակից գտնելով՝ Սարգսի դէմ Պատրիարքին ամբաստանութիւն գրեցին։ Բայց Գրիգոր Պատրիարք քննելով անոնց արարքը՝ յանդիմանեց զերենք, եւ հրամայեց Սարգսին անսալ, որոնք Սարգսէն ներում խնդրեցին։

Սարգիս վերջապէս կը խորհէր դարձեալ Եւրոպա երթալ, եւ Հռոմ անցընել իր վերջին օրերը. բայց Տաճկաց եւ Ռուսաց պատերազմը, իր գրքերուն անվաճառ մնալն արգելք կ'ըլ-

լային: Վերջապէս տեսնելով՝ որ Կրիգոր Պատրիարքը կ'ուզէ վերջնականապէս հրաժարիլ պատրիարքութենէ, ուրիշներուն եւ իւր աշակերտ Նուրհինեան Վ.ին յորդորներուն անսալով՝ փութացուց կատարումը. գրքերու վաճառումը կարգադրեց, տանը կահկարասին քոյրերուն տուաւ, եւ ամենայն ինչ ոսկւոյ վերածեց, Մարսիլիա գացող նաւ՝ մը վարձեց, Նուրհինեանին հետ բոլորովին գալտնի մեկնեցաւ Պոլսէն 29 Սեպտ. 1772ին, եւ 24 օր նաւելէն ետեւ Մարսիլիա հասաւ:

10.

Սարգսի հաւատարին բազմաթիւ հետեւողներու անունները: Իր մեկնումը Պոլսոյ մէջ մեծ տպաւորութիւն գործեց: Սամուէլ Եպ. Լաճեան, Պրուսայի Առաջնորդը: Վազար Անտիոմին Արքեպ. Տրապիզոնի կաթողիկեայ. Կարմելի Տէտէ Յովհաննէս Վ.: Յարութիւն Արքեպ. Բասենցւոյ նամակը. Յարութիւն Պետանեանի ընդարձակ նամակը: Գր. Պատմաճեան Պատրիարքի ընդարձակ կենսագրութիւնը: Յարութիւն Արք. Բասենցւոյ կենսագրութիւնը: Սարգիս ի Մարսիլիա, ի Լիվոռնոյ. հիւանդութեանն սկիզբը: Կ.Պոլսեցի Յակոբ Մեսրոպ Արքեպ. Քեահեայ Ազապեան. Կ. Պոլսեցի Ալեքսանդր Արսլանեան, Արքեպ Վանայ. Սիմոն Եպ. Ուռմուտեան, Սամուէլ Եպ. Երզնկացի կաթողիկեայք ի Հռոմ: Սարգիս հոգեվարքը, իր կտակը, մահը, թաղումը: իր հոգւոյն հանգար մշտնջենաւոր Պատարագ. իր հիմիմը, գինանշանը, տապանագիրը:

Սարգիս Արքեպ. սրտով եւ վարդապետութեամբ ուղղափառ կաթուղիկեայ՝ 1754էն մինչեւ 1772 ջանաց քարոզութեամբ ապգն ուղղափառութեան բերել, եւ յաջողեցաւ շա-

տերը վաստկիլ թէ եկեղեցականներէն, եւ թէ իշխաններէն ու ժողովրդէն, որոնց ոմանց անուններն ստորեւ մեր հրատարակած նամակներէն պիտի իմանանք: Շատ խօսեցաւ վարդապետաց եւ իշխանաց հետ, որ իրենց եկեղեցւոյ կաթողիկեայ հաւատքէն տարբերութիւնը միայն Յունաց եւ Ասորւոց ձեռօք յառաջ եկած է, եւ թէ պէտք է թօթափիլ իրենց հին հաւատքին այս յաւելուածները: Սակայն այլեւայլ նկատումներ թոյլ չէին տար ամենուն այս քայլն առնելու: Ինքն ալ արդէն եօթանասունն անցած եւ հիւանդագին՝ ուղեց իրրեւ ուղղափառաց մէջ կեանքին մնացորդն անցընել եւ անոնց մէջ մեռնիլ: Ընկեր նա եւ մեծ ծրագիր մը՝ ազգին օգտին համար, զոր կը յուսար գործադրել տալ ի Հռոմ, ինչպէս վարն իր գրութիւններէն պիտի տեսնենք:

Սենք թող տանք զինքն առ այժմ ի Մարսիլիա, եւ տեսնենք, թէ ինչ'ը անցան կ.Պոլիս իր մեկնումէն ետեւ, եւ իր հետեւողներէն ի մասնաւորի երկու նշանաւոր անձնաւորութիւնները նկատողութեան առնունք, այն է՝ Կրիգոր Պատրիարք Պասմաճեան, եւ Յարութիւն Արքեպ. Բասենցի: Երրորդին՝ Պրուսայի Առաջնորդ Սամուէլ Եպ. Երզնկացւոյն վրայ վերն արդէն խօսեցայ: Այստեղ կը յաւելում նաեւ հետեւեալները, որով վերը տարակուսական թողածներս կը լուսաւորուին: Վերն յիշուած Սարգիս Վ. Թէքիրտաղցւոյ

նամակներէն (դ.խ. Ընտ.) կը քաղեմ հետեւեալ տեղեկութիւնները: Մեր այս պրուսայի Առաջնորդ Սամուէլ Եպ. Երզնկացւոյ մականունն է Լաճեան, եւ բոլորովին սխալ է Ուղուրլեան Վ.ի աւանդածն՝ թէ Լոճեան եպս. 1773ին ի Հռոմ վախճանած ըլլայ. վասն զի Սարգիս Վ. Թէքիրտաղցի, տակաւին սարկաւագ եւ աշակերտ Պօղոսեան, 20 Ապր. ն. տ. 1776ին Հռոմէն կը գրէ "առ Սամուէլ Լաճեան Եպ. Պրուսայ՝ ի Պրուսայ", գրձեալ 20 Մայիս Հ. տ. 1776ին "առ Գումիւշեան Իսահակ Սարկաւագ Սամուէլ Եպս.ի Պրուսայու ի Պրուսայ" (այս սարկաւագն էր, որ Սամուէլի հետ Հռոմ գացած էր), եւ վերջապէս նոյն տարւոյ Յունիսին "առ Սամուէլ Եպ. ի Պրուսայ": Սարգիս Պոլիս դառնալէն ետեւ գրած նամակներուն մէջ ալ, ինչպէս նաեւ իր ինքնակենսագրութեան մէջ կը յիշատակէ Սամուէլ Եպ.ը: Ասոնցմէ կ'իմանանք, որ Սամուէլ Վ. Լաճեան, Երզնկացի, Եպ. Պրուսայի, 1775ի վերջերը կամ 1776ի սկիզբը իր կաճ կարասիքը Հռոմ Հայոց Եկեղեցւոյն շնորհելով՝ Պոլիս դարձած է իր սարկաւագին հետ, եւ դարձեալ իր թեմը գացած. իսկ 1782—3ին Խաչատուր Հաստատուած է: Սամուէլ Պրուսայէն 150 ղր. փոխ կը ղրկէ Սարգսին Վենետիկի Յովհաննէս Սերբոսեան Մարքիզին ձեռօք. Սարգիս ալ Հռոմէն անձնական թուղթեր կու տայ Սամուէլին, եւ Խաչատուր սարկաւագին խրատ կու տայ հաստատուն մնալու հաւատքին մէջ: Սամուէլ դարձեալ իւր եկեղեցւոյն յարած կ'երեւայ, վասն զի Սարգիս Հռոմ յանդիմանութիւն կը կրէ իր մեծերէն Սամուելի հետ հաղորդակցութեան մէջ ըլլալուն, դարձեալ Սամուէլ 1778ին ի կ.Պոլիս Սարգսէն կը պահանջէ իր պահանջքն 100 ղր. եւ զինք կը նեղէ, եւ վերջապէս Սարգիս Վ. 1783ին կ'ուզէ խոսգիւղ երթալ, եւ Սամուէլը խրատել ու դարձի բերել: Թէպէտ եւ կ.Պոլսոյ Պալաթի Ս. Հրեշտակապետ եկեղեցւոյն մէջ պահուած Սամուէլ Եպ.ի աշխատասիրած գործը՝ "կրթութիւն մտածական եւ ջերմեռանդութեան աղօթից տեառ", (Բարգէն Վ., "Լոյս" 1905, էջ 967) շատ կաթողիկէական կը հնչէ:

Յովհաննէս կոլոտ Պատրիարքի աշակերտ էր նաեւ "Ղազար Վ. Պոնտոսեան, որ անմարմին կոչիւր" (կոլոտ, անդ, էջ 71, 203): Ասիկայ Տրապիզոնի առաջնորդ ըլլալով՝ 1741ին Էջմիածին Ղազար կաթողիկոսէն Տրապիզոնի եպիսկոպոս ձեռնադրուած է ("Առաջնորդական եւ վկայական կոնդակը", տես Տաշեան, անդ, էջ 1031—2) եւ իր դասընկեր՝ Սարգիս Արքեպ.ին հաւատոյն աշակերտելով՝ 1760ին վենետիկ գացած է (Հայ-վենետ. էջ 343): Ղազար 1764ին Հռոմ կը գտնուէր. վասն զի Անտոնեանց Մատենադարանին թիւ ՂԸ. "Հաւաքածոյ. ձեռագրին սկիզբը կը կարդանք. "Գիրքս Սրբոյն Գրիգորի Դիւսաւորչին Յիշատակ կարգեաց Լիբանանցի կրօնաւորացն Հայոց ուղղափառաց ի կարգէ սրբոյն Անտոնի մեծի զար-

պին Յանապատի Վաղար Արհի Եպիսկոպոսն Պոնտոսի, ի մեծն Հռոմ վասն նորաշէն վանուցն սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին սրբոյն Պետրոսի ի Վաթիքան թվին մարմնաւորութեան Փրկչին 1764 Մայիսի 15։ Որ է ընդ հովանեաւ եկեղեցւոյն սրբոյն Պետրոսի ի Վաթիքան։» Իսկ 1766ին Ընքոնա էր (թղթ. Պետրոս տի Գաբրիէլի Վայսէրլի, գրեալ 7 Յունիս 1766 Ընքոնա առ Հ. Գր. Վ. Նիփոթի ի Հռոմ. Տիւ. Ընտ.)։

Ահասիկ իր եպիսկոպոսական ձեռնադրութեան կոնդակը.

Յիսուսի Քրիստոսի ծառայ Տէր Վաղար կաթողիկոս առաքելական Եկեղեցւոյն Քրիստոսի, եւ յաջորդ սրբոց Առաքելոցն Բարդուղիմէոսի եւ Թադէոսի, եւ մեծի Հայրապետին մերոյ սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին. եւ ծայրագոյն Պատրիարգ Վաղարշապատու քրիստոսահիմն եւ աստուածակառոյց երկնահանգէտ եւ տիեզերական սրսվբեաձեմ եւ քրովբէապար, ագինաստրաս եւ արեգակնաքատակ Աթոռոյս սրբոյն Էջմիածնի, եւ ամենայն Հայոց։ Յորմէ ժամանեալ հասցէ դիր օրհնութեան եւ նամակ պահպանութեան. Շնորհք առաքելական, եւ աստուածային բազմապատիկ օրհնութիւնն. եւ նախախնամական զթութիւնն ի վերայ սիրապահ եւ աստուածահնար օրհնեալ ծովահաեաց քաղաքիդ Տրապիզոնու. նաեւ Քիրասունու, Խրիզայու, եւ այլ ամենայն գիւղորէից բոլոր թեմի. եւ վիճակի դորին. եւ ի միջի գոցին կառուցեալ եւ հաստատեալ սրբոց եկեղեցեաց եւ եկեղեցականաց մանկանց. սրբանուէր եւ երկնահրաւէր քահանայից, սարսափելի խորհրդոյն սպասաւոր սարկաւագաց. պերճապատիւ եւ փառապարդ

իշխանաց. ազնուամիտ եւ իշխանաշուք մեծատանց. գոյիւք զեղուն եւ բնչիւք յոգնաբեղուն Դօլմաթաւորաց. իմաստախոհ եւ հանճարեղ վաճառականաց, հաւատարիմ եւ հարատած գանձապետաց, եւ իրիցփոխանաց, քրանավատակ եւ արդարավաստակ հողագործաց, եւ այլ առհասարակ ամենայն ժողովրդականաց խմբիւ մեծամեծնամեծաց (sic) եւ փոքունց արանց եւ կանանց, ծերոց եւ տղայոց, երիտասարդաց եւ կուսից, եւ ամենայն չափու եւ հասակի ի Քրիստոս Աստուած հաւատացելոց եւ լուսաւորչածին երամոյդ խնդալ ի Տէր. Ամէն։ Շնորհք՝ սէր՝ խաղաղութիւն, եւ օրհնութիւն յԱստուծոյ Հօրէ գերակրելնական պատճառ էին ինքնագոյի. զթութիւն եւ ողորմութիւն ի նորին իսկակից բանին էահանի նոյնազօրի. սէր եւ քաղցրութիւն համապատուի նոյին ամենազօր սուրբ Հոգւոյն կենարարի, իջցէ եւ հանգիցէ ի վերայ ձեր եկեսցէ եւ բնակեսցի առ ձեզ, իբրեւ զյորձանս գետոց, եւ որպէս զվտակս աղբերաց. անպառ խաղաղմամբ եւ առատապէս ծաւալմամբ։ Ընդ սրոյ Հովանաւորութեամբն զօրաշէնք միշտ, ամէն։ Զոր օրհնութիւն աստուածային, մաղթանք եւ բարեխօսութիւն ամենօրհնեալ սրբուհւոյ Աստուածածնին, եւ սրբոյն Յովհաննու Կարապետին. եւ սրբոյն Պետիանոսի նախավկային, եւ սրբոյն Գրիգորի մերոյ Լուսաւորչին, եւ ամենայն սրբոց երինաւորաց եւ երկրաւորաց առ ձեզ լիցի, եւ օրըստօրէ լցուսցէ զձեզ փառօք, պատուօք եւ արդասաւիր ճոխութեամբ, իբրեւ սրթա եւ գոստան աղաւրթախիտ եւ պտղալից դրախտ անկեալ ի գնացս Հոգւոյն վտակաց, կալ մնալ ձեզ խաղաղական կենօք, եւ պարագայից ամօք. յամերամ ժամանակօք, եւ խոր խաղաղութեամբ, եւ անապրատում ուրախութեամբ մինչ ի խորին ծերութիւնն։ ամէն։ Այլ եւ օրհնեսցէ զձեզ Տէր Աստուած մեր եւ զարդարեսցէ Հոգւով եւ մարմնով,

ամարք եւ տեղեաք, արգասիք եւ գաւառաք, գարմանք եւ գաւակաք, ընչիք եւ ապրանաք, վարձք եւ վաստակաք, այգեստանաք, եւ բուրաստանաք, սիրելեաք եւ բարեկամաք, կենդանեաք եւ ննջեցեալք, առաք եւ արաք, եւ ամենայն գոյականաք ամէն: Եւ ընդ աստուածապարգեւ տեառնատեղուն օրհնութեան նամակաւս՝ ծանուցումն լինի Հոգեւոր որդեկացդ մերոյ՝ եւ լուսաճնունդ զաւակացդ մօրս հաւատոյ սուրբ Էջմիածնի. քանզի ասէ վիրկիչն մեր, թէ Որ խնդրէ առնու: Արդ եւ դու զղջացար վարդապետան. առաջնորդն ձեր՝ առաքեալ էիք առ մեզ՝ հանդերձ բազմակնիք մահտարիւ եւ վկայական թղթով ձերով, որք եւ խնդրեալ էիք բազմաք աղաչանաք զի զնա եպիսկոպոս արարեալ ձեզ՝ յղեաք առ ձեզ, վասն որոյ կամեցաք զնդրուածս ձեր կատարել եւ մեք այժմ, բայց՝ արդելեցաք. վասն զի՝ թէպէտ ունէր առ ինքն զհամահաւատնական եւ զվկայական թուղթն ի ձէնջ, սակայն ի սիրելի եղբօրէ մերմէ, եւ ի Հոգեւոր Հօրմէ իւրմէ Յովհաննիսէ Վարդապետէ՝ Պատրիարգէն Բիւզանդիոյ՝ ոչ ունէր ընդ ինքեան զվկայական թուղթ: Իսկ այժմ, իբրեւ եհաս առ մեզ եւ ի նմանէ թուղթ վկայական՝ զի ձեռնադրեսցուք զսա ձեզ եպիսկոպոս: Սակս որոյ ես Հոգեւոր Հայրս ձեր՝ յուսայ աղաչանաց ձերոց բարեխնդիր որդեկացդ իմոյ. եւ բան խնդրոյ Պատրիարգ Վարդապետին, եւ բան վկայութեան անձին իւրոյ, յոգնախուժք հանդիսիւք եւ բազմահաւաք ժողովրդովք Հաւատացելք եւ ի շնորհատու Աթոռոջս, եւ շնորհօք ամենատուրբ Հոգւոյն Աստուծոյ, եւ Հայրապետական իշխանութեամբ իմով տալ դմա, զի նոքօք զվանքն ձեր շէն եւ պայծառ պահեսցէ որ է Հոգւոց ձերոց յատկապէս տուն: Մի ոք յանդգնեալ ձեռնամուխ լինիցի յառաջնորդական արգիւնան, եւ կամ հատցէ եւ կամ ներհակեսցէ առաջնորդիդ ձերոյ, եւ կամ զնաս ինչ հասուսցէ

դմա, եւ կամ սրբոյ վանիցն. զի այնպիսին առաքելածային հրամանին եւ մեր իշխանութեանս լինիցին ներհակք, որ եւ ոչ մեասցի առանց պատժոյ: Իսկ կատարօղք հրամանաց մերոց օրհնեսցին ի յԱստուծոյ. եւ ի սրբոյ Իջմանտեղոյն Բանին Աստուծոյ, եւ ամենայն Սրբոց նորա, եւ իմինջ, ամէն:

Գրեցաւ առաջնորդական եւ վիրայական կնդակս ՌՃՂ թուին, ի վերարարի մուան, առ դրան Սուրբ Էջմիածնի:

[Զեռագիր Մատենադարանին Մխիթարեանց Վիեննայ թիւ 564:]

Սարգսի Պոլսէն մեկնելէն ետեւ՝ բազմաթիւ գրութիւններ (Դիւ. Լիվ.) ղրկուեցան իրեն, իրեն հետեւող մեծամեծներէն ու բարեկամներէն: Եւ ինչպէս Ստեփ. Վ. Աբրահայր Մխիթարեանց վենետիկէն կը գրէ 9 Յունուար 1773ին առ Սարգիս Արքեպ. ասոր Պոլսէն անակնկալ մեկնելուն պատճառաւ "բարեկամք գրապայծառութեանդ տրտմեալ են եւ այլք զարմացեալ եւ ապշեալ...": 14/25 Նոյ. 1772ին ի վէզիր խան գրուած նամակի մը մէջ՝ իրենց ցաւը կը յայտնեն անոր Պոլսէն հեռանալուն եւ իրմէ զրկուելնուն համար եւ յաջողութիւն կը մաղթեն հետեւեալ ստորագրողներ. "Մարտիրոս մահտեսի Յակոբ Հովհաննէս, Պօղոս եւ Զօպան Պետրոս, եւ Գաբրիէլ, եւ Աղէքսանդր, Նիկողոս, Միքայէլ, Աբրահամ, Հաճի Տատ, փոքրիկ Մկրտիչ, Յօհաննէս Նօտար Պէկզօղեան, Յարութիւն Հովհաննէս, Թոմա, Յո-

Հաննէս եւ Անտոն Սարգիսեան, եւ կը հաղորդեն եւս "քէօթահիայու տեսէ Յօհաննէս վարդապետին„ Հոկտմբ.ին եկած նամակաւ ղրկած ողջոյնը: Սոյն տեսէ Յովհաննէս վ. 1764ին կարնէն կուսինա եկած էր, եւ հոն կաթողիկէ վարդապետութիւնը քարոզած (Տաշեան, էջ 991): Դարձեալ 18/29 Նոյ. 1772ին ի Պուրուչէշմէ գրուած նամակին մէջ ստորագրողն պետրոս ցաւ կը յայտնէ մեկնելուն համար, եւ ներողամտութիւն կը խնդրէ զինքը վշտացընողներուն համար: Նոյն նամակին վրայ ստորագրած է նաեւ „Alessandro Mighirdici di Pietro" որ պետրոսին որդին կ'երեւայ: 8 Դեկտ. 1772ին ի կ.Պոլիս "պետրոս տի Զաքարիա„ եւ "պետրոս տի Մուրատ„ կը հաղորդեն ի մէջ այլոց թէ "Աղնուական Աբրահամ աղան եւ Սրապիոն աղան խուլելեանք բազում սիրով ողջոյն մատուցանեն:„ 22 Մարտ 1773ին ի կ.Պոլիս արքունի փողերանոցի մէջ կը գրէ "գալուս մարքարեան„ Սարգսի գրամներուն փոխադրութեան մասին ի ձեռն "փեթրոս Զաքարիայի„: 3 Ապր. 1773 ի կ.Պոլիս "պետրոս տի Զաքարիա„ կը գրէ գրամներու փոխադրութեան մասին, եւ թէ գլքերը վէնետիկ կը ղրկէ արկղով: Կ'ողջունեն, կ'ըսէ, "Աբրահամ աղան եւ Սրապիոն էլէկին, պատուելի Սեղբոսեան աղայենք, եղբայրս Յակոբ Աղան, Մուրատեան պետրոս աղան եւ Անտօն աղան....„: 14 Սեպտ. 1772 ի կ.Պոլիս գրուած նամակաւ "Մխիթարեանց Մկրտիչ„ կը պայմանաւորի Սարգսի հետ, որ վերջինս "զՄարկոս ավետիսի պատարագէ հայկական տպագրեալն վերաթարգմանէ եւ ի փռանկստան տպագրել„ տայ:

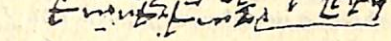
Բայց ամենէն ընդարձակ եւ հետաքրքրական նամակը գրած է Յարութիւն պետանեան, Սարգսի ձեռնասուն աշակերտը, զինքը փախցընողը, եւ անշուշտ բժիշկ պետան պէյի պապը ("Հանդ. Ամս.„ 1896 էջ 47), որուն մէկ նամակն ալ հրատարակեց Տրդատ Եպ. Պալեան ("Արեւ. Մամուլ„ 1905, էջ 465—8): Պետանեան մեր այս նամակին մէջ կը ստորագրէ Սարգսի պատճէն մեկնելէն ետեւ անցած դարձածները: Այս նամակն ամբողջովին կը հրատարակեմ: Առաջին նամակը Բասենցի Յարութիւն Արքեպ.ին է, գրուած Յարութիւն պետանեանի ձեռօք, եւ ստորագրուած Բասենցիէ, զոր նմանահանութեամբ կը գնեմ: Երկրորդը նոյն թղթին վրայ իբր շարունակութիւն գրած է պետանեան 28 Հոկ. 7 Նոյ. 1772 առ Սարգիս Արքեպ.: Իսկ երրորդը նոյնպէս պետանեան գրած է նոյն թղթին վրայ առ Յովհ. Վ. Նուրիենեան:

Մեծապ. եւ Գնդ. եղբօր իմոյ, ջողդուղ սրտիւ աւակնդ մոտօ սիրեցեղոյ յիմեն Տեառն Սարգսի Արքեպիսկոպոսի Կեսարու խնդալ միշտ ի տէր:

Զբարեաւ մնայական գիրդ ընկալայ զողջոյնդ ի ձեռն իմ որոյ մատչելի՝ մատուցի, յորոյ զգաւրձ փոխարինին ընկալցիս ահա համբոյր յարդանաց: Իսկ սիրելի եղբայր իմ պատուական, բազում ցաւս

թողեր ինձ, ոչ՝ յարժանին վայր դիմելովդ, այլ մարմնապէսն անջատմամբդ, որոյ վասն մորմոքին աղիք իմ, խորովի սիրտ իմ, ուր հովուես, ուր հանդուցանես եւն, արածեալդ ի շուշանս, թառուցեալդ ի բարձունս խնկաբերաց, եւ դի անցեր՝ ապա եւ ոգի բաղձանացս ի տառապել ցնս. խնդրեցի զքեզ, եւ ոչ գտի. կոչեմ, եւ ոչ առաս ձայն. ահա երդմնեցուցանեմ զդստերս Երուսաղէմի՝ դրաւոր բանիւս, զի պատմեսցեն քեզ, եթէ խանդակաթ եմ ի սէր քո, դիր ուրեմն զնս իբրեւ դնիկ ի վրայ սրտի քոյ, եւ իբրեւ զմատանի ի վրայ բազկի քոյ: Արդ՝ խնդիր իմ այս է ի յարդուքենէդ, զի մի ինասցես յոմանէ աստնդականաց վիրաւորեալ, որոյ փոխանակ ահա ես խնդրեմ զներումն. ազաչեմ ածել ի միտ զՅիսուսին զանսխուքեան զնշան, որ յաղագաղակէ հրէից "արիւն դորա ի վերայ մեր եւ ի վերայ որդւոց մերոց", եւ ի կեղծաւորական լուացմանէ ջրով՝ Պիղատոսի, ընկալաւ վնաս ի սրտի ջրոյ եւ արեան, եւ ի ժամ առ հայր պատարագելոյն՝ ի նշան անոխակալութեան՝ սիդաւ խոցեալ՝ եհան վաղվաղակի զարիւնն եւ զջուր. եւ զի պատուական նուիրիւն քո ահա մատուցեր զննացեալ կեանդ՝ զուխտաւոր պատարագ, մի լնցի ախտաւոր ոխակալութեամբ, ուստի մաղթեմ ներել: Նաեւ խնդրեմ զշնորհնաւոր եկաւորութիւն դրոյդ եւ զորպիսութեան կացութեանդ ծանօթութիւն: եւ առ ամիրայս միաժամ աղջոյնդ թէ ներ գրոյն առ իս, եւ թէ որոյ արժէ յատուկ գրով. այլ եւ պահանջեմ ի սիրոյդ թախանձանօք, զի յատկապէս դիր մի սիրոյ եւ օրհնութեան՝ առանց ինչ կնճռանաց բանից՝ գրեսցես առ մահտեսի Գասպար ամիրայն, եւ առ իս յղեսցես. զի ես մատուցից նմա. զայսոսիկ դեթ ի սէր նուաստութեանս աչառեալ կատարեսցես. եւ զայլոքն ոգ աստուածընկալ հանապազ մատուցես առ Տէր վասն իմ, ուստի կարօտիմ միշտ, եւ լեզի անձն զերապայծառ պատուականութեանդ միշտ ի

խնամս Տեառն աղջ եւ հանդարտ յամերամ ժամանակս ի հրճուանս իմ, որ եմս:

Արտիֆիոն Պետրանեանաս: Երկնաժամման արժանաւոյդ յօդս ջանդրութեան սրբազան վայրիս թողուցելոյ զձեզ՝ արտասուագին շրջուցեալ՝ զնմիացիցն ցանկամ հաւքրտալ ձեռս:

1772 Յունվարի $\frac{7}{\text{ԺԲ}}$ ինկս ի Կ. Պոլիս:

Եւ քանզի յատուկ է վիրաւորելեաց այն ինչ յրնկալնուլն վէր՝ զառաջինն մինչ ոգիքն են ի բերան վիրին՝ ոչ այնքան դժալ ղցաւ, այլ ի հեռանալն ջերմութեան եւ սրոյ՝ ուժգինս ցաւագնիլ, ըստ այսմ օրինակի եւ իմում դիպեցաւ սրտի, զի ցկեա բաժանման ձեր զոչ ինչ զբեթէ զդացի. իսկ ապա բանակք փղձկանաց՝ հրոսակօք արտասուաց պաշարեալ զինու ցաւոց կսկծանաց՝ խոցոտեցին զսիրտ տառապեցելոյս. ուստի եւ զաւուրս երիս յերեր տատանեալ անսփոփ տխրութեամբ, յաւուր հինգշաբաթի գնացի ի տուն պարոն Միքայէլին յոր տեսի եկեալ գԳաբրիել վրդպ. յորոնել զտէրութիւնդ ի պէտս սսական ժողովոյ խնդրանօք Պատրիարգին. որում պատասխանեցի զքէն գնալ ի Թառապեա, եւ ի ժողովն յայն գնալոյ անկարելի լինիլն, որ գարձաւ այնու ալաքէմով՝ ի Պատրիարգարանն. իսկ ի միւսում աւուր, որ օրն էր ուրբաթ՝ յանցանել կէս աւուր, եկն վէքիլ տիրացու Սարգիս, եւ կոչեալ յեկեղեցի զնրդ Հարցանել, զոր սալաքէմով չկարացի գարձուցանել, քանզի եռաղուգեան հանդերձաւորեալ յաւագադրանէն՝ շրջելոյ էր մինչեւ ցդատանել ապա երդմնեցուցի առաջի սեղանոյ եւ պատմեցի յայնմ պահու, յորում արտահնչեալ էք ի կոկորդէ կոկորդիլոսի

իսմայելական տէրութեան. որ ձեռն ընդ գօսի դարձաւ միջակտուր: Եւ յաւուր երկուշաբթի խորհրդակցութեամբ Բեդրօ տի Զաքարիային գնացի ի տուն ապլային, որ յառաջուց բերել տուեալ էի զնեա ապլային, եւ նստեալ ի սեղան զոչ ինչ խօսեցայ ցյագենալ, յորում էին 2 քորքդ եւ 2 քեռորդիքդ, ապա բան արկեալ ի մէջ բազմավզով կացութեանց տէղւոյս, եւ զհանդարտութեան տեղւոյդ միչեւ ամենից լինիլ ցանկալի վայրդ ժամանեալ, որում վերաբերեցի, եթէ ուրեմն որպ ձեռն գտանիցէ, երթիցէ, ասեն, երանի. ապա գնացօղք երթիցեն ի խաղաղութիւն, ասեն՝ ամէն, յայնժամ հանի զհնուղեն, եւ մատուցի սիրոյս յօհաննիսին, որ բացեալ եւ կարդա ինչ ընթերցեալ՝ թուղթն անկեալ ի ձեռաց ի լայս հեկեկանաց հատաւ, նոյնպէս եւ Պօղոսն հեծութեամբ հարցաբանեալ միաբերան ապա սկան բարձրաձայն ողբալ, ապա ուրեմն բայան բերանք ազգ չեեմարան քաւերդ երկոցուն, ումն ձեռն ի գլուխ հարկանէր, միւսն զհերս ճղեր, աղաղակ դաշման, հոծ ողբերգութեան, գոռիւն կականման, լալիւն կոծանաց, ձիշ կոպկոպանաց անվերջանալի. ժամանակն գինշերային, ձայնք զգիւղն զղտեին, մինթաբէի, ոչ լսէին. աղաչէի, ճչէին. ասատէի, խոտէին. ապա սկայ անիծանել յանձն առնուլս զայս պաշտօն. եւ յայն վրդով լուսացաւ երեքշաբթին. յորում կոչեցի զմահտեսի յակօբ եւ զյօհաննէս աղայան զօհրապեանց, եւ զյօհաննէսն փեսայ պարոն Գալուստին, եւ զտէր Ասուածատուրն. երկու քորքդ, եւ Պօղոս քեռորդիդ, որք բացեալ զկնիք բանալոյն եւ զտունն, եւ բան տէֆտերին զննեալ աւելի քան զգրեալն գտեալ բարձին յաւուր յայնմիկ բազում արտասուօք, եւ բանալին տուաք մահտեսի յակօբին. յայսմանէ սարած եցաւ լուր չուտդ, եւ ոչ կարէի շրջիլ համարձակ ի փողոց, զի ամենայն ոք հարցանէր, եթէ ոնր եւ վասն էր

գնաց. սմն ափսոսայր, սմն աւազէր, սմն երանէր, սմն զպատճառս անիծանէր. սմն զամօթի հարկանէր, սմանք ի խիղճ տառապէին, մասն ընդ բերան հիանային, կէսք ասէին՝ չէաք արժանի այնպիսի անձին վայելման. այլք ասէին թէ ընդ բուն բարս բնթացաւ, զորոց կսկորդ բռամբ խզէի բանից իրաւանց, որք բազմին զկաւրծս եւ զառնային: Ապա կոչեցայ զնս արթուն անուն աթոռապետն[1], եւ զմի բան միջէս հարցաբանեալ՝ բազում կսկծանս սրտի յուսացոյց, որ չէր ձեւական բերանվաճառութիւն, միչեւ յարտասուս հարկանիլ, եւ ծանոյց խորհրդաբար, եթէ թաղումնճին ասայ ինձ առաքել յեկեղեցիս զքարոզիչս ի ծանուցանել ժողովրդեան որպէս երբեմն յաւուրս Յակոբայ զքէն. եւ ասացի՝ ասէ, թէ ոչ ես առնում ինչ զնմանէ բան ի բերան յատենի, եւ ոչ քեզ ախորժիմ. եւ արգելեցի ասայ, նաեւ յանձնեայ ինձ լռելեայն գրել քեզ՝ ի նման. ողջոյն սիրոյ եւ բազձանայ. զոր ահա ընկալցիս. եւ տէրութիւնդ ի գրել առ իս գիր՝ յատկապէս ներ դրոյս գրեցեալս նմա ողջոյն, զոչ ինչ յուցեալ ի չարէ մինչեւ յբարի: Ահա տեսեր զքաջութիւն հսկողին՝ որ անարի կարծեցեալ՝ ի քէն, եւ կասկածանացդ վայրապարութիւն. բայց թհաւնճին գուցէ գրիցէ ածել ապատակ սիմնական, ընդ որ տարածեալ եմ ցանոյ: Նաեւ Բասենեան Ճարութիւն վարդապետն քանիցս կոչեցայ զնս, եւ զցաւս սրտին եցոյց սակս անձանօթ լինելոյն գնացիցդ, զի կարօտ էի՝ ասէր, վերջին օրհնութեանն. եւ թէ ասնջնմ ի խղճէ, մի գուցէ եւ զնս համարիցի ի գաւառս ներհակաց՝ մինչ երբեմն խօսքի զրանս իբր զներհակս, իսկ զիտաւորութիւն իմ էր ընդդիմաբանութեամբս փաստին իւրում՝ զվրդով սրտին գադարել. որ թէ՝ ասէ՝ ունիցի

---

[1] Գրիգոր Պատմաճեան Պատրիարք Ծ. Թ.

ինչ սրտմնայաւութիւն՝ ներեսցէ յայսմ մասի միաւիտ սխալանացս, եւ ահա ի վերագոյնդ գրոյս իմով գրչաւ՝ եւ իւր ձեռացն ստորագրութեամբ գրեաց դիր սիրոյ, զոր ընկալեալ ըստ գրեցելոյն կատարեսցես. եւ մանաւանդ զյատուկ գիրն առ Գասպարն մի զանց առնուցուս, եւ զառ այլս պարզ օրհնաւաք ողջոյնդ. որոյ օրըստօրէ բորբոքի հուր կարօտիդ, որ եւս առաւել հրդեհի անյիշաչարութեամբդ: Այլ եւ մեծ պետրոս ամիրային ընկալեալ զգիրդ՝ արտասուօք գրել ետ զառ քեզ գիրն որ ընդ գրոյս, եւ կարի բղձադին հաւատով ցանկայ քեզ, ինդրէ եւս միշտ ի քէն զգիր օրհնութեանդ, եւ յանձնեաց ինձ գրել առ քեզ, որ զիսկական կենդանագիրն հաւատաի նմանութեան Պետրոսի վիմին հաւատոյ ներհուն ճարտար պատկերահանի միոյ դեղագրել տայես, եւ յամենայնի զուարճալի տեսաւորութեան պարագայիւք յարդարեալ առաքեսցես, եւ զդիմն վճարէ սրբան եւ լինիցի՝ գուցէ նուիրանօք. եւ կարօղ է գտանել ձեռն քո զհրաշալի մասն ինչ նշխարաց Պետրոսի առաքելոյ, եւ առաքեալ առ նոյն միաւիտ լի հաւատով եւ բղձիւ մեծաւ խնդրօղ Պետրոս մեծ ամիրային վերոգրեալ, որ ոչ լինի ըստ միւս սեւաչէին Պետրոսի նուիրանացդ ղջալ քեզ ի վերջոյ: Իսկ եւ Մարտիրոս եւ մահտեսի Յակոբ Հովսեանն ամիրայքն եւս յայժ կարօտանօք գրել ետուն առ քեզ գիր սիրոյ, զոր ընկալեսուս ընդ գրոյս. որոյն դործոյ յաւուրս յայսոսիկ յաջողեցաւ քանի մի մեծամեծ ուրախալի իրք. նոցա եւս գիր սիրոյ օրհնութեան գրել մի դանդաղեցիս՝ նաեւ ընդ առաջին գրոյդ գրեսցես առ իս ղորպիսութիւն տրամադրութեան գյօհաննէս քարոյ սարկաւագէ, որ ըստ կանոնիդ պատրաստ է շարժիլ՝ որպէս եւ գրես: Արդ Սամուէլ վարդապետն ի նոյեմբերի 7ին եկն ի Պրուսայու, եւ ըստ քոյդ է եղանակ գալստեան նորին

ի ձեռն նոյն սրանց՝ որովք դուք եւ նպատակն՝ յոր դուք չուեցեր. ժամանակն մերձ ընդ մերձ, ւերբ առաջինն ելանէ նաւ. բայց յոր նաւահանգիստ ելանելն տակաւին անյայտ. զի յաջողման պատրաստ նաւուս սպասէ ուր եւ դնայցէ նաւն, որ ողջունեաց մեծաւ սիրով, եւ ընդ աճապարելդ հիացաւ. որոյն դժուարացաւ եղանակ ելից, ուստի Պատրիարքարանն եւ ի Գասպարբարանն թափառի առ չտալոյ առիթ, եւ քարոզէ թէ անդրէն ի Պրուսայ դնալոյց եմ, զի մանաւանդ յօհաննէս վարդապետ հաբեշին իւր ընդ իւր է, ոչ կարէ գտանել զկերպ անյաւտման, ՏԷր յաջողեսցէ զդնացս իւր. զինի որոյ կարի դժուարանայ բասենդուցնն: Ապրիլին վերն թղթոյ հացագործին հոգացի եւ առ նոսա վասն էր յատկապէս ոչ էիր գրեալ ողջոյն, որոյ մխիթարութիւն միայն այն է: Նաեւ զքառասուն զուռչն իսկոյն Պօղոսն ետ թէյդէիդ առ ի ոչ վաճառել զերդ այլոց ի մնալ յիշատակ իւրեանց: Իսկ եւ առ ոչինչ համարեալ զաղաչանս իմ ոչ էիր յատուկ ձեռամբդ ստորագրեալ զգիրդ որ առիս, ոչ գիտես, զի ողջունեալքն նախ զստորագրութիւնն կամին տեսանել ի հաւաստութիւն, զոր այսուհետեւ ոչ զանց առնուլդ աղաչեմ:

Եւ արդ մունետիկք ստութեան յամաւրդ հանեալ են զքէն լուր, որպէս թէ ի քիոս ելեալ քո յեկեղեցի իմն Յունաց քարոզեալ ես. զոր ոչ հաւատամ: Ադամ վարդապետն եկն Յոմայիլիա: Աւետիք վարդապետն եկն Յոկնիմիտու, եւ ողջունէ զքեզ, որ գարձաւ ի տեղի իւր անդրէն: Փոքր որդի Թագաւորի տեղոյս սուլթան մուհամէտ անուն վեցամեայ հասակաւ՝ ի ծաղկի ցաւէն մեռաւ յոկտեմբերի: Յուրբաթի գուք անցիք ի Նեղուցէն, ի նոյն աւուր եկ՝ ցաւելի Պարոն Դաւթի Զմիւռնացւոյ ի մարմնոյն, եւ ի շաբաթի թաղեցաւ: Տակաւին Ասկէր օղլուն ի բանտի է: Նաեւ Սարգիս Խալիճայի որդի Անտօն

աղայն Համբոյր ընծայէ սրբազան աջոյդ, եւ ուր լինիլդ ի ծանուցանելդ ինձ, ի ձեռս իմ ընծայ առաքելոց է մէկ պատուական միւճէսսէմ թէսթիմել, ինքն քիմիոնի ասաց, գու եթէ այլ գուշնով ախորժիս, գրեա ինձ: Տէր Իսահակս, Պալատու Տէր Գրիգորն, Տէր Փիլիպպոսն, տիրացու Գէորքն, տիրացու Տէվլէթն ընդ որդւոյն, տիրացու Ռափայէլն, տիրացու Պօղոսն Պետանեան բղձիւ, Զօհրապեանքն բոլոր, Պարոն Գալուստն, յատկապէսն Ղաբանցի Տէր Գէորքն քո, Սանտալճի մահտեսի Ստեփաննոս (որոյ աներ Տագէս ամիրայն ողբական աւազաբանութեամբ ասացեալ է, Հայ վախ. եթէ դերիս աւուրս գկնի չուգայն իմանայի. ի Պօղոսէն սուրհանդակաւ գարձուցանէի, զսիրան առեալ Հանդարտ հանգուցանէի յապահով տեղի:) Պարոն Մկրտիչն Գաբրիէլեան (որոյ ի տուն եմ այժմ. որ աղաչանօք խնդրէ ոչ գանոյ առնուլդ գԱբրէլեան տպագրութեան օր մի յառաջ կատարելն. զոր եւ ես աղաչեմ) Պարոն Միքայէլն իմ յոյժ մեծաւ սիրով: Մուրատեան Պաղտասար եւ Գասպար ամիրայքն, եւ Ռափայէլ աղայն որդի Պաղտասար ամիրային, եւ Յարութիւն չէլէպի թոռն (որք կալիսականին պարապին վարժութեան) եւ այլք բազումք, որոց բնաւքն բղձիւ փափաքանաց՝ կարօտիւ՝ բաղձանաց ցանկան համբուրել զոտիդ ներքանս. եւ Կիւմիւշխանցի պարոն Ստեփանին եւս յատկապէս ողջոյն գրեսցես, որ կարի խանդակաթ է ի սէր քո, եւ համբոյր նուիրեաց բղձիւ մեծաւ, զոր ճանաչես լինել սրտի եկեղեցւոյ: Սրբա ամենեքին եւ Յօհաննու վարդապետի սիրելի աշակերտին քոյ ընծայեն սէր եւ համբոյր կարօտի. եւ բնաւանիքդ համանգամայն արտասուք բազումք կարօտակէզ սրտիւ համբոյր գարշապարաց նուիրեն: Այլ եւ վ. հ. Անանիայն, եւ վ. հ. Դանիէլն համբոյր ընծայեն: Եթէ հասեալ իցես ի սուրբ Հռօմ ցանկալի, մատուսցես

գհամբոյր բերանոյս փափաքանաց ճառտական բանիւդ վ. հ. Գէորք վարդապետի, որում սիրահար եմ յոյժ յոյժ: Զսիրական նիզամից ոչ ինչ էր գրելոյ արժան, վասն այն գդրիչս բնդ ականջիդ իմացութեան խնայեցի. զի յանձնեցին Տէր Մարկոսին գրել առ սրգին, առ ի ընդունել գնախկին վճիռն ձեր. օհ եւ օհ: Տեղւոյս կացութիւնն սրպէս թողեր, այնպէս է անզանազան: Աղաչեմ անդրէն՝ մի ուշեք գրեսցես գիծանս, որ բազում բարեկամացդ է բան: Զտուժանս անմեղ բամբասելոց հատուցանել եւ պատրիարգ վարդապետն Տէր Յօհաննիսին, զի յամենեցունց զանխլին՝ յառաջուց ինքնին վճարեալ է, այժմ էառ 280 ղրշ. եւ բուրմունք աէրտէրին օրրատ օրէ յաճախ՝ մինչեւ բարեկամացն եւս սկսան դարձիլ քիմք: Սօֆճի մահտեսի Յօհաննէսի կինն բաժանեցաւ առանց հանդիսաւոր խայտառակութեան, զուստերս այրն, եւ զդստերս կինն առեալ: — Իսկ եւ դայս ծանիր, զի ի հոկտմ. Ինչին ի սրսայ գրեալ էր առ քարց սարկաւագ յօհաննէսն, եթէ գժտութիւն ինչ անկեալ ի մէջ Եփրեմին եւ Հալէպու առաջնորդ Գաբրիել վարդապետին, զոր բազում բազում կերպիւ տագնապեալ Եփրեմն, ապա ի գիշերի թիւֆէկով սպանել առեալ է զԿաբրիել վ. ն. գլուխդ ողջ լիցի: Այլ եւ այսօր կրկին յանձնեաց մահտեսի Գասպար ամիրայն յատկապէս գրել առ տէրութիւնդ բազում ճարտարութեամբ խօսեցեալ, զոր բնկալցիս անբծութեամբ, եւ հատուսցես մտերմաբար: Իգնիմիտու պառաչնորդութիւնն ձգեալ զմի մսան եառուն երկան Պօղոս վ. Սահակեան, այսինքն զՄուհալըճճն, զՔիրմաս, զՊալըքէսէր, եւ զարբանեակս սոցին, գուցէ կացցէ զամիս 3, զսոցա մի բան միջէս ունիս իմանալ մերձ ժամանակն ի Ս. վ.էն կենդանի ձայնիւ: Վերոյ Պետրոս Ամիրայի խնդրած Պետրոս առաքելոյ պատկերն ամենեւին անզանցառնելի

է. զոր ինդրէ կանգուն ի վերայ ասից. իսկականն լինելոյ է ի հնութեանն հաւատոյ աւանդութեամբ նմանութիւնն ելոյ է. լաւ չերչիվէով, եւ ի ներքոյ գանուն իւր յիշատակեալ: Նաեւ մինչեւ ի տէրութենէդ ոչ առնում գիր, ոչ գրեմ, զի տակաւին ղտեղիդ ոչ գիտեմ. եւ ողջ լեր ի Տէր ի պարծանս նուաստագոյն որդեկի քոյ որ եմ

Յիսուսի ծառայ Արութիւն Պետանեան կ. Պոլսեցի:

(Նոյն թղթոյ վրայ նոյն գրով՝).

Յատկական սիրով սիրեցելոյ առ յինէն յօհաննիսի խոհեմազարդ եւ մաքրակենցաղ վարդապետիդ Համբոյր սրբազան աջոյն կարօտիւ ընծայեմ:

Յայնմ ժամու. անյատեալ եմ ի ձէնջ որպէս մարմնի ի հոգւոյ՝ լքեալ լուծեալ կմախեալ թօշկացեալ. բայց յուսով ի սէր սրտի միութեան, ի նշան որոյ՝ գրաւոր անընդհատ հաղորդակցութեան՝ ուշաբերեալ զգաստացայ, արդ տես դու ինձ աստէն եւ զդիպուածոյս զարմանաւոր հանդիսաւորութիւն. քանզի ելի յաւազդրան նաւահանգիստն, եւ տեսի՝ ի բարձր եզը նորին իբր ի գիտանոցէ գիտաւորել՝ զղեղայր քո զմահտեսի Մուրատն, որ փութացեալ առ իս զձէնջ հարցանէր, եւ զնաւ ձեր տեսեալ ինդայր զընթացան օրհնէր. ասեմ նմա, աղօթս արա, զի զապրանս պատուականս բարձի ի նա, յորմէ ահա գամ, որ զայնպիսի բանս բարբառեայ յանգէտս, մինչեւ՝ ի սրտէս ի ծով արտասուաց ողղղել. ապա ի լսելն զկնի ուխտաւորց՝ ծանուցեալ զայնօրեայն ասացեալս՝ զի՞չ ոչ ասայ մ՚ել անդուէթ՝ շա՞տ համարեցար նաւս հասանել եւ զկարտօս իմ առնուլս եւ զայլ նմանս. զոր իմովհանն մխիթարեալ հանդարտեցի: Արդ՝ ի պօղոսէն զդրեալդ գիր մատուցի, որ կրկին եւս ինձ գրել

զպատասխանն՝ զոր ահա ընկալեալս զայս՝ համարեալ եւ զնս երկրորդ մահտեսի Մուրատ եւ յերկուց միակ գիր: Բազում կարօտ ի նմանէ, որպէս եւ յինէն, մեծաւ սիրով համբոյր, եւ ինդիր աղօթից եւ մշանջենաւոր եկաւորութեան գրոյդ բաղձանս եւ ինդիր, զոր եւ ես երկրորդեմ. աղօթէ առ Աստուած վասն հանդարտութեան քոյ, զոր եւ ես ոչ մոռանամ. փափաքումն անդրէն տեսութեան քոյ, որ յինէն նոյնպէս. յաւ կսիծանայ վասն բաժանման առ ի քէն, որում մեծապէս կցորդիմ. միշտ յիշատակ քո ի բերան իւր, յոր զանգանեմ քան զնա: Արդ զոր աղջունեալ ես ի գրիդ որ առ նա, ամենեքեան բազում սիրով համբոյր աջոյդ նուիրեն. բայց զերկուս անուանս մոռացեալ ես գրել նոցա աղջոյն, այսինքն՝ պարոն Սէֆէրին եւ խոճայ Եօրկիին, նոքա եւս զսուրբ աջդ յանկան համբուրել. ամենեքեան ընտանիք քո ողջ են. մանկունք եղբօր քոյ ի զարգացումն են, եւ օրհնութեանդ կարօտին. բոլոր բարեկամդ հանդարտ են՝ որպէս տեսեալդ էիր. Սէլվի անուշն քո տուի եղբօր քոյ, զմխիթարութեան բան ոչ անխայեմ ի նմանէ, եւ խիտ առ խիտ գնամ ի խանութն միշտ: Սակայն ինդրեմ ի քէն, զի ահա յորոյ առ Հայր Վարդապետն գիր առաքեցաւ, եւ վասն որոյ ինդիր եղեւ կամ յատուկ գիր եւ կամ յատուկ ողջոյն արիութեամբ վճարել տայես զհամային ի ստացումն բարեաց համբաւոյ մշանջենաւորութեան եւ ի բորբոքումն սիրոյ սիրահարելոյ, եւ մի ցրտութեամբ մոռացութեան կամ քինախնդրութեան զչիջումն համբուրել. եւ յամենայն գիրս՝ որ ի բերանոյ հայր վարդապետին, զյատուկ ձեռին իւրոյ ստորագրութիւնն դնել տացես. եւ այս բաժմութիւն ի ձէնջ առաքելի գրեանդ հարկաւոր լինելն յաւաչնում նուագիս է, եւ ոչ միշտ, զի ապա ի կամս ձեր է: Մի ինչ քամահանաց եւ վրէժինդրութեան բանս գրել ձեռն արկանիցէք

եդեալ զբանս անբանիկ կարօղ գձեզ վանելոյ, որով առաւել պարծին, քան պապանձին. այլ լինելով անյիշաչար թողուլ անյուշ. որք ահա շինին ըստ ինքեանց, եւ շինեսցին առ յապային անշէջ բոցով խղճի մտաց, իւրաքանչիւրքն կառկածեալ մի թէ ես իցեմ, մի թէ ես իցեմ. այսինքն ինքնանախատ կշտամբութիւն պապանձական ամօթ հարութեամբ առաւել է քան զբրէական պատիժ՝ զոր կրեն. զի այնպէս խոհեմութիւն քո իմաստասիրեսցէ: Եւ ցայսօր ոչ մի ինչ վատաբանութիւն, այլ հնչակ բարեաց, անէծ պատճառ եղելոց, փափաքումն բղճագին անուանն լսոց, եւ ողբ կսկծանաց վասն բաժանման առնեն ամենայն, այլ գինչ քան զայս մեծ բարեբասութիւն. իսկ եթէ անարգութիւն ինչ ի թշնամեաց այսուհետեւ շշնջիցի, իսկոյն դրեմ ձեզ. զի միշտ չէիք առաջի բանակ թշնամեաց՝ ասպատակչաց ներկայութիւն, բնդ որ լինի մարտիւ հանդիպիլ. ահա զայսօրիկ ոչ համարձակեցայ դրել Հայր վարդապետիս, զոր որճացաս եւ ծանուցաս, զի բնդ ձեր եւ զբարեհամբաւութեան ձերոյ կամիմ անմոռ կենդանութիւն: Այլ եւ ամենայն ամրոյք, էջեպիք, քահանայք, եւ բարեկամք համբոյր եւ սէր բնծայեն քեզ, զորոյ անուանս եթէ դրէիր, ոչ բաւէր հնդապատիկն թղթոյս. յատկապէս Տէր Գէորքն, Տէր Փիլիպպոսն, Տէր Սահիանն, Տիրացու Գէորքն, թողում զայլս, զի եւ ժամանակն ահա ոչ ներէ. ամենեւին գառ իս գիրն քո յատուկ, եւ գՀայր վարդապետիս իւր ստորագրութեամբ մի պակասեցուցանել ապաչեմ. զի եւ ես այնու մխիթարիցիմ. եթէ համայն գրեանս առ իս հասուցանել հաճիք, չէ բնդունայն, զի փութով հասուցանեմ ի տեարս, զոր այլոց չէ փոյթ. եւ առ այժմ ոչ էր հարկաւոր այլ դրելի. այլ սիրէ լեր ի Տէր Յիսուս բնդ բազում ժամանակս բոլորեալ ամայ ի հրճուանս նուաստութեան իմոյ,

որ եմ յետին ամենեցուն, քայլ ոչ ի սիրելոյ պսիրելիդ իմ ի Քրիստոս.

Ցիսուսի ծառայ անպիտան
նուաստ Արութիւն տէր Պետան.

$17\frac{\text{ԻԱ}}{11}72$

ի Կոստանդնուպոլիս

Հասցէ ի ձեռս Տեառն Սարգսի Շնորհալի Արքեպիսկոպոսի Կոստանդնուպոլսեցի Սառաֆ օղլու հնչակեցելոյ բազում բարեմեամբ:

Գալլիական ձառս
Գուցէ ձեռամբ Սամուէլ վարդապետի

ի Մարսիլիա, կամ ի ուրդրձ հոմ
ևս կամ ինդ ևս իցէ:

Սարգսի կ. Պոլսեն մեկնելէն ետեւ՝ իրեն հաւատակից բարձրաստիճան եկեղեցականներէն երեքն անոր ետեւէն գացին: Առաջինն եղաւ Սամուէլ Եպ. Երզնկացի, Առաջնորդն Պրուսայու, որ 4 Դեկտ. 1772ին փախաւ գնաց Հռոմ, ինչպէս տեսանք:

Անոնց ետեւէ մեկնեցաւ Գրիգոր Պատրիարք Պաստմաճեան: Ասոր վարուց մասին հետեւեալ տեղեկութիւնները քաղած եմ, եւ վերջնականապէս ստուգած անոր մահուան թուականն ու տեղը:

Գրէգոր Ծ. Վ. Պաստմաճեան կամ Աբոռաճաքրեան, Պատրիարքն կ. Պոլսոյ, ծնած 1715ին ի կ. Պոլիս, էր թոռն Սամաթիոյ "Ս. Գէորգայ եկեղեցւոյ Աւագերէց Տէր Մովսէս քահանայի„, որուն եղբայրն էր Տէր Մարտիրոս քահանայ, եւ ասոնց սերունդէն մէկ դարու մէջ

եօթը քահանայ յառաջ եկած էր, ինչպէս կը գրէ ինքն Գրիգոր Վ. ինքնագիր կենսագրութեանը մէջ, զոր գրած է 1784ին իջուածք ուր ննջալէն ետեւ ի Վենետիկ եւ յԱնքոնա մինչեւ 1789, դժուարընթեռնլի գրով մը։ Այս մի միակ սկզբնագիրը կը պահուի ի Կ.Պոլիս Անտոնեան Միաբանութեան դիւանը. Բարգէն Վ. Կիւլէսէրեան հրատարակեց զայն փարիզ "Ցիշատակարան„ 1905—7։ Գրիգորի հայրը, որ հաւանականօրէն (տէր) Աստուածատուր կը կոչուէր, կ'ըսուէր "Պասմաճի օղլու„ (Սարգիս դպիր Սարաֆ Յովհաննիսեան, ձեռագիր)։ Գրիգոր 22 տարեկան Երուսաղեմայ վանքին միաբան ըլլալով՝ աշակերտած է Երուսաղեմի Թորոս կամ Թէոդորոս Վ. Կորդուացի (Մշեցի, Խոբենացի, Ճգնազգեաց) պատրիարքի (1752—1761 Սեպտ. 6 †)։ 1750ին ուխտաւորներ բերելով Երուսաղեմէն ի Կ.Պոլիս, հոս մնաց եւ Եւդոկիա Նուիրակութիւն ընելով դրամ հոն ղրկեց ("Ցիշատակարան„ էջ 207)։ 1757ին Թորոս պատրիարքն Երուսաղեմի զինք Կ.Պոլսոյ փոխանորդ՝ Վէքիլ անուանեց, եւ Թորոսի մահուանէն ետեւ՝ յաջորդը կարապետ Վ. Գանձակեցի (Արեւելցի) (23 Մարտ 1762—1768 Յունուար 24 †) նոյն պաշտօնին մէջ հաստատեց զինք 14 դեկտ. 1762 թուակիր թղթով (անդ, էջ 209)։ Գրիգոր Վ. 1758ին կամարակապցի Մահտեսի Ալէքսանեան պետրոս Ամիրայի եւ Ղազար Ամիրայի միջնորդութեամբ, որոնք արքունի վաճառապետ էին, յաջողեցաւ

հրովարտակ մը ձեռք բերել, զրով Երուսաղեմի Ս. Աստուածածնի գերեզմանին վրայ Հայոց ունեցած հին իրաւունքը հաստատուեցաւ (Ա. Ա. Ալպոյաճեան, "Բիւզանդիոն„ 1905, թ. 2734)։ 1762ին ի Կ.Պոլիս գումարեալ ժողովը թէպէտ զինք Երուսաղեմի Թորոս պատրիարքի յաջորդ ընտրեց, սակայն ինքն ամենայն հաստատութեամբ հրաժարեցաւ (անդ, էջ 87)։ 1763ին գումարեալ, Մայր Եկեղեցւոյ գէմը՝ Երուսաղեմատունը շինեց (էջ 89), 1762 Մայիս 11ի հրդեհին Մայր Եկեղեցւոյ շուրջն այրած տներուն հողը գնելով։ 1764ին Մայիս 13ին ի համագումար ժողովի Ցակոբ պատրիարք Նալեան հիւանդութեան պատճառաւ հրաժարելով՝ ամենուն հաւանութեամբ վերջապէս զԳրիգոր Ծ. Վ. ընտրեցին պատրիարք, որ ամենայն սաստկութեամբ ընդդիմանալէն ետեւ՝ ստիպուեցաւ հաւանիլ պատրիարքին եւ ժողովրդեան թախանձանաց, Մայիս 15ին Բ. Դուռը գնաց, ու պատրիարքական խիլաթ հագցուցին իրեն (էջ 232)։ Իր պատրիարքութեան ժամանակ շատ նեղութիւններ եւ զրպարտութիւններ կրեց, զոր կը ստորագրէ "Ցիշատակարանին„ մէջ. յանդիմանուեցաւ հակառակորդներէն՝ թէ "դու ես որ զազգդ բոլոր լատինացուցեր եւ հնազանդեցուցեր եկեղեցւոյն Հռոմայ եւ Հայրապետիներին„, (էջ 153) թէ "զէ իբր զՍարգիս (Սբ-ֆէտ) եւ զՄատուէլ (Պրօ-օպյօ) եպիսկոպոսունս ես իցեմ զնոսա առաքող յարեւմուտս՝ տալով նոցա եր-

կուսին ՌՃ (= 800) քսակ փողս հարկադիրս լինելով ի վերայ նոցա թէ գնացէք եւ ի յանդանօր դպրատունս բացէք եւ սահմանեցէք որ ես աստի յորդորեալ մարդիկ առաքիցեմ աստի առ ձեզ վասն ուսնելոյ զլատինականս„, եւ թէ ՝զբոլոր զպգն իմ եւ զժողովուրդս հնազանդեցուցեալ վախին Հռոմայ եւ հետեւիլ նմա։ Ուստի բոլոր ժողովուրդք հայոց ընթանան ի յեկեղեցիս լատինացւոց„ (էջ 238)։ Պատրիարք ընտրուելու ժամանակ խոստացան իրեն որ անմիջապէս եպիսկոպոս պիտի ձեռնադրուի, սակայն երբ 1767ին ուղեց Էջմիածին երթալ, եւ Սիմէոն կաթողիկոս իր թղթովն խոստացաւ մինչեւ կարին եւ նոյն իսկ Կ.Պոլիս գալ ձեռնադրելու, գասպար ամիրային համակառակեցաւ. Սիմէոն կթղս. ալ թոյլ չտուաւ որ Պոլիս եպիսկոպոսներէն ձեռնադրուի (Համեմատէ՝ Ալանեանց, անգ՝ էջ ՃՀԹ ՃՂ եւն։)

„Յիշատակարանի„ մէջ կը յիշատակէ նաեւ հետեւեալները։ 1765ին Տրապիզոնի առաջնորդ էր Երզնկացի Գաբրիէլ կոչեցեալ Ամանաս Եպիսկոպոսն, որ էր "այր սակաւահաւատ եւ ամբարիշտ„, որմէ շատ կրեց Գրիգոր (էջ 151)։ 1765ին "լիրբ եւ անհարկի պահպոլը կոչեցեալ Սանտալճի Սարգիս . . .„ աքսորուեցաւ Ադիանոպոլ։ 1768ին Տիգնաճի օղլու կոչեցեալ Սարգիս երէցն Սամաթիոյ եկեղեցւոյն քահանայն "ըստահակեալ . . . քրիստնէր„ (153)։ 1769 Դեկտ.ին "Պուրու պալըճ օղլու Երամ սուտ քրիստոնեայն„ մատնած եւ ըզպարտած է զԳրիգոր (153)։

1770 Նոյ.ին "Մովսէս ոմն կարգաւոր միտեալ ի աղանդս այլազգեաց„, շատերը լեզուագարեցուց, կարծելով թէ Գրիգորն է պատճառ (153)։ Սոյն ուրացեալ Մովսէսին դէմ ոտանաւոր մը գրած է "Բանասէր տիրացու Մինաս, ի ծնէ կոյր, ի կարգէ մուրացողաց„ (Սարգ. գպ.)։ Նոյն տարին Պոլիս կը գտնուէր ՃօՃօ անուն Սեբաստացի կարապետ վարդապետն, առաջնորդն Սեպուհոյ լերին, "այր սուպ եւ անճոռնի„, որմէ շատ կրեց (154)։ Այս կարապետ Վ. կը գրէ Ազթամարայ մէկ ձեռագրին յիշատակարանին մէջ. "Թուին ՌՄԻԲ (= 1773) յուլիս 23, ես մեղապարտ կարապետ Վ. երկրէն Սեբաստիոյ, աւելածու սուրբ Լուսաւորչայ գերեզմանին, որ ի լեառն Սեպուհոյ, Ստամպօլու Գրիգոր պատրիարքն աքսորս առաքեաց զիս ի ծովապատ անապատն Լիմայ„ (Հ. Ս. Էփրիկեան "Բագմավէպ„ 1898 էջ 515)։ 1772ին "Թոխաթցի Տէր-Սահակ օղլու կոչեցեալ Ցարութիւն եպիսկոպոսն, ատեցեալն եւ բանադրեալն ի Սիմէոն կաթողիկոսէ„, Պոլիս եկաւ, որմէ շատ վիշտ կրեց Գրիգոր (154)։ 1772ին Յակոբ Պատրիարքին աշակերտը Պետրոս Վ. Ստամպօլցի մեռաւ, եւ ժառանգները գատ ըրին Պատրիարքին դէմ (154)։ Նմանապէս Խալուցի Մանուէլ երէցն եւ իւր երբեմն գործակատար Ակնցի Աբրահամ իր վրայ այլեւայլ ամբաստանութիւններ ըրին, եւ թէպէտ Մանուէլ աքսորուած էր Յակոբ Պատրիարքէն, սակայն Գրիգորի ժամանակ Պոլիս եկած էր, եւ Սիմոն ամիրայի ստիպելը է զԳրի-

գոր, որ Մանուէլին ներէ եւ դարձեալ փիլըն տայ: Աբրահամ Եպիսկոպոսն Ատապատցի, որ Սիմէոն կաթողիկոսի կողմանէ Զմիւռնիայէն Կ.Պոլիս եկած էր, եւ կաթողիկոսը կ'ուզէր զինք իրեն փոխանորդը դնել, գաղտար ամիրան էր, որ Աբրահամի աքսորման հրովարտակը հանել ստիպեց, եւ հրամայեց որ զԱբրահամ Իւսկիւտար ճաշի հրաւիրէ, խմցընէ, եւ յետոյ պատրաստ ը-ո-ւ-ի յանձնէ, որ զինք տանի: Այս առթիւ կը յիշէ Գրիգոր, Ակնայ գիւղէն Էպուչէխցի Սահակ Վ.ն եւ Սրքեպիսկոպոսն, իբրեւ պատրիարք Հայոց Կ.Պոլսոյ (1707 Յունուար 22—26 Սկպտ., վերստին 30 Դեկտ. 1708—1714) որովհետեւ կաթողիկեայ եղած էր, կէտիկ փաշային անցած ժամանակ՝ Հայերը պատուհանէն Թաւրեցին զգարշութիւնս ապաւառից ի գլուխ նորա„ (187): Ընմանապէս կ'ըսէ. "Ովաննէս պատրիարքն Կոստանդնուպոլսոյ Բալըշեցի, յարեան ի վերայ նորա ի մէջ յեկեղեցւոյն սուսերօք եւ բրօք, վասն ճանաչելոյ նորին զշնմարտութիւն եւ հետեւելոյն նմա, որ ոչ սակաւ զաղմուկս յարուցին եւ նախատական բանս եւ հայհոյութիւնս խօսեցան եւ այնքանս որք կամէին ի կենաց հանել զինքն„ (189):

Իգնատիոս Եպս. Աբրահկերցի, կաթողիկեայ, իր մէկ գրութեան մէջ կ'ըսէ Գրիգորի մասին. "Զաքարիա Վ. Նուիրակն Էջմիածնի... զնոյն սրիկայն, որք էին հակառակք Յակոբ Պատրիարգին, յարոյց եւս ի վերայ Գրիգոր

Պատրիարգին, որք երբեմն զփողս խնգրէին, եւ երբեմն ի վերայ ուղղափառաց զՀալածանս յարուցանել դրդէին, նա եւս առաւել ախտացեալ ի մոլութիւնս այլեւայլ բարուրանս յօդէին ի վերայ նորա, եւ քանիցս անգամ արզուհալ եւտուն ընդդէմ նորա՝ ասելով, թէ փառնկացեալ է, եւ կամի զժողովուրդն բոլոր կաթոլիկ առնել: Եւ այսու ոչ շատացեալք այլ եւս քան զեւս առաւել խստացեալք ի չարութիւնս, զբանս անօրէն բարուրանայ յօդեալ, արզուհալ եւտուն վերստին, թէ սա ի մանկութենէ տաճկացեալ է, եւ այժմ քրիստոնեայ է եղեալ, վասն որոյ յամենայն կողմանէ անճար մնացեալ կամաւ իւրով հրաժարեցաւ ի Պատրիարգութենէն, եւ եղեալ գնաց ի Կիպրոս, եւ անտի ի Հռոմ, ուր զգուտան հոգոյն, եւ զմարմնոյն հանգստութիւն գտեալ ապահովացաւ:„ Եւ այսպէս զղուած՝ 1772 փետր. 2ին, Դշ. օրը, Պատրիարքական եկեղեցին ժողովք ըրած է; հրաւիրելով վեց եպիսկոպոսներ, եւ հրաժարած է Պատրիարքութենէ: Սակայն ներկայք որ հազարէ աւելի էին, մերժեցին հրաժարականը, եւ 200է աւելի կնքով մահազական գիր տուին, զոր գրած էր իւր փոխանորդն ու վէրնէ Եւգոկիացի տիրացու Սարգիս, յորում կ'ըսէին թէ գոհ են իրմէ եւ իրեն հակառակորդները պիտի ճնշէն. որով ստիպուեցաւ շարունակել, բայց անոնք իրենց խոստումը չպահեցին (անգ. "Ազգեցութիւն... առազգն„, որ տակաւին տպուած չէ): Բայց երբ Սարգիս Արքեպ. Սարաֆեան 1772 Սեպտ. 29ին

Պոլսէն փախաւ, ինքն ալ քիչ ետքը վերջնականապէս հրաժարեցաւ պատրիարքութենէ (էջ 233)։ 1773 Հոկտ. 22ին կիրակի օրն, Ս. Խաչի Գիւտի տօնին, Գասպար Ամիրայն զԳրիգոր կը կանչէ Առաքել Ամիրային տունը, ուր ամիրայք եւ խորհրդականք ժողովուած էին, եւ կ'ըսէ Գրիգորին. "Դուն հրաժարիլ կ'ուզես, մենք չենք ընդունիր։" Սակայն Գրիգոր կը պնդէ իր հրաժարականին վրայ, եւ 1773 Նոյ. 28ին նոր ժողովն կը հրաւիրէ մեծամեծները. սակայն Գասպար ամիրան ժողովոյն նախընթաց օրը Գրիգորին կը հրամայէ հակառակ անոր ընդդիմութեան՝ որ ժողովին մէջ չերեւայ, այլ Իւսկիւտար փակուի, եւ ինքն Ամիրայն ժողովին մէջ հրաժարման խօսքը կը բանայ եւ ընդունիլ կու տայ։ Գրան տրուելի յայտարարութեան մէջ Գրիգոր հրաման կ'ուզէր, որ կարենայ ուզած տեղը բնակիլ, ինչպէս իր նախորդն Ցակոբ։ Սակայն ամիրայն չընդունիլ կու տայ այս կտորը։

Հրաժարելէն ետեւ Գրիգոր իբր տասն ամիս Իւսկիւտար փակուած մնաց. վասն զի Գասպար Ամիրայն թոյլ չէր տար որ դուրս ելլէ. եւ երբ Ամիրայն վարդավառի տօնին վանք կու գայ, Գրիգոր մինչեւ անգամ՝ Ամիրային ոտքն ինկած՝ կը խնդրէ որ թողու երուսաղէմ երթալ. Ամիրան կ'ընդդիմանայ. Գրիգոր կը խնդրէ թէքիրտաղի առաջնորդութիւնը, կը մերժէն։ Իրեն կ'առաջարկեն որ Էջմիածին երթայ՝ յուսացընելով որ կաթողիկոս կ'ընտրէ. կամ Ամթարիան երթայ առաջնորդ ընտրէ։ Գրիգոր վերջապէս

կ'որոշէ որեւէ կերպով հեռանալ Կ. Պոլսէն եւ մեկնիլ ի հեռու։ Նոյն միջոցին Կիպրոսի առաջնորդութիւնը ազատ ընտրելով՝ կը խնդրէ, կ'ընդունի, եւ 1774 Հոկտ. 26ին կը մեկնի Պոլսէն։

Սակայն Մուրատեան Գասպար Ամիրայն թող չի տար որ Գրիգոր մեկնելու օրն իր ծերունի մօրմէն հրաժարական եւ օրհնութիւն առնու, այլ նոյն գիշերը "ի ձեռն Համբարձումին իւրոյ Իւսկիւտարցւոյ" Զօպանեանց օրհնեալ տնէն ուղղակի փոքրիկ մակոյկ մը դնել կու տայ։ Ճամբան փոթորկէն ուղեւորներէն ոմանք կը խղդուին, եւ ինքն հազիւ հրաշքով Կիպրոս կը հասնի։ ("Ճիշատ." "Ողջունագիր... առ ընթերցողս գրուած 30 Մարտ 1789, տակաւին անտիպ։)

Բայց իր բուն որոշումն էր Եւրոպա երթալ. 11 ամիս ետքը նաւ մը գտնելով երկար ճամբորդութենէն ետեւ, հասաւ Վենետիկ 1776 փետր. ի մէջ, եւ հոն Հայոց եկեղեցւոյն մօտ տուն մը վարձեց։ Ասկէ Ս. Ժողովոյն գրեց հեռու երթալու եւ Ս. Քահանայապետին ներկայանալու համար։ Ս. Ժողովը զինք սիրով հրաւիրեց եւ Հայոց օթեւանին մէջ իրեն համար մանաւոր տեղ պատրաստել տուաւ. ինչպէս կը գրէ Հռոմէն Սարգիս Վ. Թէքիրտաղցի առ Սամուէլ Եպ. ի Պուրսա 1776ին (Դիւ. Ընտ.), "զՏէր Տիմոթէոսի սենեակն ծեփեցին եւ ներկեցին եւ ի միջի գկահս ամենայն եւ վարագուրքն ի փրօփականտայէն. եւ մեծ մուխվանը եւս իւր զատեցին"։ Ըստ ն. տ. Մայիս 28ին Վենետիկէն մեկ-

Ներցաւ Գրիգոր Հետն առած Մխիթարեան վանքէն Հ. Ստեփան Վ.ն իբր թարգման եւ գաղատացի սարկաւագ մը, իբրեւ փոքրաւոր, եւ գնաց "առ ցանկալին ամենայն ազանց քրիստոնէից". Հոն ամէնէն սէր եւ շատ յարգանք տեսաւ: Հռոմ մնաց իբր իւն ամիս: Ս. Ժողովէն խնդրեց որ Ծովեզերեայ քաղաք մը բնակի. Թոյլ տրուեցաւ Անքոնա նստիլ: 1777 Ապրիլի ՌՋ Անքոնա գնաց, եւ հոն բնակեցաւ իբր վեց տարի: Ւ.յնուհետեւ խնդրեց Ս. Ժողովէն որ Վենետիկ բնակի, վասն զի Անքոնա փոքրիկ Հայ մատուռ մը եւ քահանայ մը միայն կար, եւ ինքը տեղւոյն լեզուն ինչպէս նաեւ լատիներէն չէր հասկընար եւ դժուարութիւն կը կրէր: 1782ին (Ապրիլ 24ին՝ Թուղթ Ստեփ. Աբբ. առ Ցարութիւն Աբբ. Բասենցի, Դիւ. Ընտ.) Վենետիկ փոխադրուեցաւ, ուր Մխիթարեանց վանքը մնաց քանի մ՚ամիս (18 Մայ. 1782, Թուղթ Ստ. Աբբ. առ Ցարութիւն Աբբ. Բասենցի, Դիւ. Ընտ.), մինչեւ որ քաղքին ՌՋ յարմար բնակութիւն գտաւ: Տեղւոյն Հայերէն, մանաւանդ Սեղբոսեան Յովհաննէս Մարքիզէն մեծ հիւրընկալութիւն տեսաւ:

Անտոնեան Հարց Մատենադարանին Թիւ ՃԳ գրչագիր ձեռագրին իբրեւ պահպանակ դրուած նամակ մը գտայ. այս նամակը գրած են "Ստամպօլու" վեց եկեղեցեաց քահանայք եւ ժողովուրդք առ նշանաւոր ոմն Գրիգոր Վարդապետ, որ երբեմն Կ. Պոլսոյ վերջին առաջնորդ օրհնուած եւ զայն հովուած էր, եւ սոյն գրու-

թեան ժամանակ հեռու տեղ մը կը գտնուէր: Դրողները՝ 40—50 երէց, որոնց անկ էր ըստ հին սովորութեան Պատրիարքի ընտրութեան առաջին ձայնը տալ, կը յանուցանեն թէ Զաքարիա Պատրիարք գահընկէց եղաւ, որ զերծնիք շատ չարչարած էր, եկեղեցիներու ծախուց պատճառ եղած, եւ արգելած էր այդ Գրիգոր Վ.ին՝ ինչպէս նաեւ Հոգեւոր Տիրոջ (կաթողիկոսին) անունը յիշատակել: Քահանայք թէպէտ կ՚ուզեն Գրիգոր Վ.ը դարձեալ Պատրիարք դնել, սակայն այլք արգէն որոշեր են Երուսաղէմէն կարապետ Վ.ը բերել եւ անոր անուան պատրիարքութեան պէրաթ հանել տուած են: Նոյն միջոցին Գրիգոր Վ.էն նամակներ կը հասնին, որուն վրայ քահանայք կ՚ուրախանան եւ ժողովրդեան կամքին համեմատ Սուլթ Մանասդրը (Ս. Գէորգ եկեղեցի Սամաթիոյ) ժողովք կազմելով՝ թէպէտ կ՚ուզեն կանոնք եւ օրինաք դարձեալ զԳրիգոր Վ. Պատրիարք դնել, սակայն ժողովուրդը կը պատասխանէ, թէ արգէն պէրաթը կարապետ Վ.ի անուան հանուած է, ուստի քահանայք պէտք են ասոր ճարը գտնել: Իսկ Շէհրի Շէհլէպի, Խոճա Սէֆէր եւ Խոճա Գասպար կ՚աւելցընեն նաեւ՝ թէ Գրիգոր Վ. ծերացած է, անոր համար թող կարապետ Վ.ին վրայ մնայ պէրաթը: Ուստի, կ՚ըսեն քահանայք, թէ իրենք միշտ զԳրիգոր Վ. իբրեւ հովիւ կը նկատեն, եւ եթէ Պոլիս գայ, կրնայ կամ՝ կարապետ Պատրիարքի հետ միաբանիլ եւ ինքը միայն հոգեւոր կառավարութիւնը կատարել.

եւ կամ գիւրութեամբ կրնան յետոյ պէրքը Գրիգոր Վ.ին անուան գարձընել։

Խնդիր է արդ, թէ այս նամակը ո՞ր Գրիգոր վարդապետին ուղղուած է, որ երբեմն պոլսոյ Առաջնորդ Պատրիարք եղած ըլլայ։ Թողտալով Գրիգոր Ա. (1526—1537) եւ Գրիգոր Դ. Խամնեցի (ընտր. 31 Հոկտ. 1801—1802 Հոկտ. 21) պատրիարքները, որոնց հետ ամենեւին առնչութիւն չունի նամակս, կը մնայ նախ Գրիգոր Բ. կեսարացի՝ ըստ ընկալեալ ժամանակագրութեան, որ պէտք ունի ուղղուելու, 1601—1610, 1611—21, 1623—26 Առաջնորդ-Պատրիարք կ.Պոլսոյ։ Յակոբ երէց, եղբօրորդի Գրիգոր Վ. կեսարացւոյ, Յիշատակարանի մը մէջ (Բարգէն Վ., "Լոյս„ 1906, էջ 1184 ծան.) հակառակ ծանօթ հեղինակներու ժամանակագրութեան, կ'աւանդէ թէ Գրիգոր 1633ին գարձեալ Պատրիարք եղած է Կ.Պոլսոյ եւ 1636ին (եւ ոչ՝ 1635ին ըստ այլոց) ի Կ.Պոլիս մեռած եւ թաղուած է ի Ս. Գր. Լուսաւորիչ եկեղեցին Ղալաթիոյ։ Եթէ այս չէ մեր փնտռած Գրիգոր Վ., այն ատեն պէտք է որ ըլլայ մեր Գրիգոր Վ. Պասմաճեանը։

Նամակիս Գրիգոր Վ. կեսարացւոյ վերաբերեալ նպաստաւոր պարագաներն են. 1. Իր ժամանակ կար Զաքարիա Վ. Վանեցի՝ կրկին անգամ Պատրիարք Կ.Պոլսոյ, որուն յաջորդ կրնար Գրիգոր կեսարացին ընտրել ուզուիլ, երբ անիկայ Կ.Պոլսէն հեռու (Պրուսա, Լեհաստան, Կեսարիա) կը գտնուէր։ 2. Նամակին մէջ յիշուած Շէհրի Զելէպի, Խոճա Սէֆէր եւ Խոճա Գասպար անուններն ալ՝ այս ժամանակի կը յարմարին, երբ կար Շահին Զելէպի, եւ առեւելեան (ջուղայեցի) հարուստներ, որոնք "Խոճա„ տիտղոսն ունէին, որ յետոյ գրեթէ անհետացաւ ի Կ.Պոլիս։ 3. Անտոնեանց Մատենադարանին յիշեալ ձեռագրին կազմը 1655ին նորոգուած է, ուստի կրնար յիշեալ թուղթն իբրեւ ալեզարդ կողքին դրուիլ։ 4. Սաղմոսի մը շատ կարեւոր յիշատակարանը կ'աւանդէ (Հակառակ Հ. Ասատուրի, էջ 91, եւ այլոց) որ մինչեւ 1633 Զաքարիա Պատրիարք էր. "Գրեցաւ ի թուականիս Հայոց ՌՀԲ (= 1633) ի գիւղաքաղաքս Իւսքիւտարի, ի գուռն սուրբ Կարապետին։ Էս տարին Զաքարէ վարդապետն մանզուլ արին ստամպօլցիք։ Սուրբ Կարապետոյ ՌՒՃ՝ ղուռուշ։ Իւսքիւտարոյ. քահանայք եւ ժողովուրդք նոր գնեցին զեկեղեցին։ Աշխարհ մեծ եւ շատ աղմուկք եղաւ ի մէջ սոցա։ Ի թուականիս այսմիկ Կոստանդնուպոլսոյ քահանայք եւ ժողովուրդն մահալ եւ արժանի տեսան կեսարացի Գրիգոր վարդապետն դնեսպանօք խաւուրեցին բերին Յոհան ոսկեբերան Հայրապետին աթոռին արժանի արարին„ (Տէրոյենց, "Հյստն.„ 1847, թ. 27—80), որ եւ վախճանեցաւ 1636ին (Սրուանձտեանց Գ., Թորոս Աղբար, Ա. էջ 294, ուր կայ նաեւ Գր. Վ. կեսարացւոյ կտակը)։

Դիտելու է որ Զաքարիա Վանեցւոյ յաջորդը կարապետ չէր. ոչ 1623ին եւ ոչ 1633ին

պատրիարքանալու ժամանակ Գրիգոր կեսարացի ծերունի կրնայ համարուիլ, քանի որ 1595ին վարդապետ ձեռնադրուած էր, որմէ մինչեւ մահը 41 տարի կ'անցնի, եւ հաւանաբար 60—65 տարեկան մեռած է։

Իսկ Պասմաճեան Գրիգոր Պատրիարքին ինպատաստ կրնայ հետեւեալները դիտուիլ. Զաքարիա կաղզուանցի Պատրիարքն (30 Նոյ. 1773—1781 Մայիս 20 գահընկէց) էր որ թէ կաթողիկոս Գրիգոր Պասմաճեան նախկին պատրիարքին եւ թէ Էջմիածնի Ղուկաս նորընտիր կաթողիկոսին անունը չէր ուզեր որ յիշուի, եւ իր անգթութեանցն ու գոռոզութեանը համար ժողովուրդը ղինք գահընկէց ըրաւ եւ տեղը Պատրիարք դրաւ Յովհաննէս Համատանցին կամ Պաղտատցին (2 Յունիս 1781—1782 Մարտ 23), որ Երուսաղեմայ միաբան էր եւ Պրուսայի առաջնորդ։ Նամակին մէջ յիշուած երեք ամիրաներէն միայն Գասպարի համար կրնանք ըսել՝ որ հաւանաբար Պասմաճեանի ժամանակակից եւ հակառակորդ Մուրատեան Գասպար Ամիրան ըլլայ։

Սակայն ասոր ալ կը հակառակի այն պարագան՝ որ Յովհ. Համատանցի ինչպէս նաեւ Յովհ. Խուլ չեն կոչուիր նաեւ "կարապետ", եւ առջինը թէպէտ Երուսաղեմի միաբան՝ բայց Պրուսայէն բերուեցաւ։ Արդ, քանի որ Զաքարիայի մը յաջորդող ուրիշ "կարապետ" Պատրիարք մ'անծանօթ է, (Թող կեսարացի կաթողիկոս կամ Կրպօ աշխարհիկ քահանան, որ յետոյ վարդապետ եւ եպիսկոպոս ձեռնադրուեցաւ, վասն զի տարբեր ժամանակ մը 1676—1689 հինգ անգամ Պատրիարք եղած է, առանց Զաքարիայի մը յաջորդած ըլլալու,) կարելի է թերեւս որ նամակս ուղղուած էր Գրիգոր վ. Պասմաճեանի։ Երկու դէպքին ալ նամակս կարեւոր ըլլալուն՝ ամբողջապէս հոս կը հրատարակեմ.

"Ստամպօլու վեց եկեղեցւոյ. քահանայքն եւ միաբան ժողովրդենէ. հասցէ շատ կարօտով ողջոյն հօրն մերոյ սուրբ հայրն մեր Տէր Գրիգոր վարդապետին. առաջնորդ եւ խաչանց բանականաց. գլուխ եկեղեցւոյ. ախոյեան հաւատոյ. պարիսպ քրիստոնէից. եւ կարկիճ անհաւատից. հովապետ հօտին տիրական. բարեւն նազելի. եւ ամենեցուն գովելի. շքեղաշուք շնորհալի. ի փառաց զարդուն նոր սիոնի. բոլորից տենչալի. եւ համայնից բաղձալի. գերամաքուր եւ ամենայն շնորհօք ի լի. բազմերջանիկ սուրբ հայրն մեր. տեառն տէր Գրիգոր քաջ բարեւնապետիդ։ Ի հեռաստանէ իբր զծոյլ մեծաւ փափաքանօք եւ ջերմեռանդ սիրով համբուրելով համբուրեմք զսուրբ գարշապարդ. եւ շնորհակալ եմք ի քոյին սրբութենէդ. եւ հարցանելով հարցանեմք զքեզ ի բարին։ Եւ թէ զմեր անարժանութիւնս հարցման արժան առնէք նա. եւ եմք տկար հոգով. եւ առողջ մարմնով. ձերում սուրբ աղօթիւքդ։ Եւ արդ արժանապատիւ սրբութեանդ ծանուցումն լինի քեզ տէր վարդապետ որ զաքարիայն՝ որ մանզուլ եղաւ շատ նեղութիւն եւ չարչարանք եղեւ մեզ, որ լուեալ էք բազմաց՝ որ զեկեղեցիքն. շատ ըստակէն փողէն հանեցին. ապա ի մեռնէ պատրիարգ ուղեցին. մեր միաքն. ի մեր կամքն ի հրամանքն էր. ապա մեկ հեղէ ի հրամանուդ անունն յիշելոյ

վախեցաք. պատճառ այս է. որ զաքարիային զՀրամանուցդ անունն, եւ զՀոգեւոր տէրին անունն ավաներուն դէմ յիշատակել: Ասաք Թէ կարապետ երուսաղէմէ պիտի բերեմք. պարաթն այլ կարապետ վարդապետին անունն եղեւ, որպէս որ բազմայ լուեալ էք: Ինչ երկարեմք զբանն. յետ որ զՀրամանուցմէ Թղտերն՝ որ եկաւ ի մեզ հասաւ նա՛ կարդացաք շատ խնդումն եւ ուրախութիւն եղեւ մեզ: Յետ նորա ժողովուրդն ի մեզ ասացին քահանայիցն. Թէ դուք քահանայք էք. գնացէք ձեր մէջն սիւնհոդոս արէք, տեսէք կանոնօք եւ օրինօք առաջնորդն գալ որ այնէք, նա՛ մենք այլ զայն ընդունիմք: Քահանայքն որչափ որ կային. Զ. եկեղեցոյ ժողվեցան ի սուրբ մանաստրըու եկեղեցուն միաբան. Խ. Ծ. երէց. քննեցին վասն առաջնորդութեան համար. խօսք եղաւ. ասին Թէ գրիգոր վարդապետն ըստամպօլու վըրայ է աւրհնուէր. կանոնօք եւ օրինօք. պարտ է մեզ դգրիգոր վարդապետն առաջնորդ ընդունել: Եւ դարձեալ եկին քահանայք առ ժողովուրդն եւ ասին Թէ ժողովուրդ մեզանէ ուղեցիք հոգեւոր առաջնորդ. ահա մենք կանոնօք եւ օրինօք բնական գրիգոր վարդապետն է մեր առաջնորդն. ահայ մենք ժողովուրդ ձեզի ծանուցաք դուք լաւ գիտէք: Եւ ապա ասին ժողովուրդն ինչպէս անեմք. ահա պարաթն հանած է կարապետ վարդապետի անունն. յետոյ չէհրիյ չէլէպի. խոճայ սէֆէր. եւ խոճա գասպար, եւ այլ սիրելիք եւ բարեկամք. ասացին Թէ ծերութեան ժամանակէ չէ պարտ այլ ազգայ դուռն որ երթայ. եվէլ պակաս խօսքներ լսէ վարդապետ- ահա անոր համար մենք այսպէս կարապետ վարդապետի վըրան պարաթն: Եւ դարձեալ ասին քո հրամանուցդ բարեկամքներն. Թէ աստուած առաջնորդէ որ ինքն ի հոս գայ. նա՛ անժամանակն կամք անէ հեշտ է պարաթն լինալու: Ապա տէր վարդապետ այնպէս մի կարծեր որ

զՀրամանքդ չուզելոյն. գկարապետին անունն գրեցին ի մէջ պարաթին. այլ զՀրամանքդ խնայելոյ համար մէկ հեղէ տաճկին բերանն չիտվաք. ապա Հրամանքդ ես մեր հայր. մեր առաջնորդ. մեր հովիւ. մեր Թագ ու պարծանք: Եւ Թէ կամենաս կարապետ վարդապետն հետ հայր որդոյ պէս գթալով որ դուրսի երկիրներն նուիրակէ. եւ քո Հրամանքդ հոգեւոր դատաստան առնես. եւ Թէ ասես որ Թէ ես պատրիարգ եմ նա՛ պարաթն գնմ անունս պիտի լինի նա Հրամանքդ մեր հայրն ես մեզ խրատատու ես. դու քալ գիտես պարաթն այլ Հրամանուցդ անունն անելու հանգիստ կուլինի:„

Գրիգոր պատրիարք վենետիկ հաստատուելէն երկու տարի ետքը (1784) միակողմանի իշխանագք ունեցաւ, որ անբուժելի էր, սակայն Ս. ժողովոյ նպաստներով լաւ խնամուեցաւ (էջ 202—6): Հինգ տարիէ աւելի՝ մինչեւ 1789 անկողնոյ գամուած էր (էր 243) եւ նոյն միջոցին գրեց Բաբգէն վ. ի հրատարակած "Յիշատակարանը„: 1789ին Մարտ 30 Թուականաւ գրեց վերջին "Ողջունագիր առ պատրիարգն Երուսաղէմի„, ինչպէս նաեւ "Ազգեցութիւն պատմաղօրէն առ Ազգն Հայոց որք են ի Ստամպօլ„:

Ասկէետեւ կ'երեւայ Թէ դարձեալ Անքոնա փոխադրուած է: Վասն զի Ընտանեանց Դիւանին մէջ կայ Գրիգորի մէկնամակն՝ գրուած Անքոնա ի 4 Սեպտ. ի 1789 առ Աւթանտիլեան Ստեփան ձեռնադրիչ Արքեպիսկոպոսն Ախալցխայու ի Հռոմ (1785—1795) ի պատասխանի անոր 220գ. 1789 Թուակիր Թղթոյն: Այս Թուղթն այլեւայլ տեսակիտէ հետաքրքրա-

կան ըլլալուն՝ ամբողջովին յառաջ կը բերեմ։

"Ցեղեկութիւնք վասն բանից ոմանց եւ արարմանց հայոց, հարկադրեալք յանձնաց ազնուականաց, գրեալ ծանուցան։

ՎԱՍՆ ԱՐՔԱՅԻՆ ՔԻՒՐԵԼԻ Է։

Հայք ի հաստարակ դաւանութեան ասեն. մի անձն, մի դէմ, եւ միաւորեալ մի բնութիւն։ Ի վերայ այսմ բանիս բազումք խօսին զբազումն, եւ զանազանս։ Այլ թէ ինչ միտս ասացեալ, ոչ է բացորոշեալ։ Այլ զկնի յարեն եւ ասեն. յերկուց բնութեանց միաւորեալ մի բնութիւն. զոր ի բանէն յայնմանէ առեալ. մի է բնութիւն։ Վասն որոյ մեք այսչափս կարացաք գիտել, որպէս ասացաւ։

ՎԱՍՆ ԷՒՒՐԻՊԻՆ։

Եթէ հայք իցե՞ն իմացեալ յիսուն տարեօք յառաջ զուղղափառութիւն քաղկեդոնի սուրբ ժողովոյն, եւ զտումարի սրբոյն Լէոնի։ Առ այս ջանացին հայք, զի հնարիւք, եւ պատճառաւ իմիք բառնայցէին զբան նզովից. վասնորոյ բարձին։ Զի իբր կամեցողութեամբ դեսպանի գալստեացդ եղեւ բարձումն. բայց միայն ի կոստանդնուպոլիս, եւ զայն՝ բազում ահիւ եւ դողութեամբ վասն ահի հաստարակութեանց, եւ խառնիճաղանճ ժողովրդոց, զոր մեք ականատեսքն էաք վասն անցից անցելոց։ Այլ ի յայլ տեղիս անխափան ասի այն բան նզովից. զոր օրինակ ի Լիմիաճին, ի Յերուսաղէմ, եւ կամ ի յայլ տեղիս ասեն մինչեւ ցայսօր։ Իսկ ի ձեռնադրութեան քահանայից ժամանակին զայն տեղ նզովից անցանեն, եւ ոչ ընթեռնուն, որպէս ի յաւուրս մերում պատուէր տուեալ ձեռնադրօղ եպիսկոպոսին զայն բան նզովից ոչ ընթեռնուլ, եւ ոչ յիշատակել, այլ՝ անցանել զայն տեղին, եւ զբան նզովից. բայց բազում ահ, եւ երկիւղ կրեցեալ լինէր, մինչեւ որ աւարտէր։

ՎԱՍՆ ԵՐԵՐԴԻՆ։

Որ այն երեք ազգք ոչ են դաւանակիցք, եւ ոչ ունին ընդ հայոց հաղորդակցութիւնս ի յաստուածայինս։ Բայց զի հայք ընդունին զնոսա ինքեանց որպէս թէ կցորդ եւ հետեւօղս իւրեանց, եւ կոչելով զնոսա այսու կոչմամբ իբրեւ եամախս, այսինքն երկրորդս ինքեանց։ Այլ մեք ոչ գիտեմք, թէ առ ինչ վաղճան։ Եւ պատրիարգն Երուսաղեմի Թէոդորոս եպիսկոպոս հայոց՝ ձեռնադրեաց զմի ումն ի նոցանէ քահանայ, որ ի յաղթէն Ասորոց. որ այս ստոյգ է։ Այլ ի վերայ այսր գործողութեանս ոչ սակաւ շփոթութիւնս եղեալ ընդ ազգին այնմիկ, այսինքն ընդ ասորոց։

ՎԱՍՆ ՂԱԶԱՐԻՆ։

Որ վասն օձնեցւոյն։ Քանզի յառաջագոյն լուեալ մեր ի ծերունեաց, որ ուղղափառ հայոց ի յանուանէ եւ ի համբաւոյ նորա խրտուեալ լինէին։ Բայց այժմ լսեմք եւ տեսանեմք, որ ի յոմանց յարդի եւ մեծարի։ Այլ զի օհան անուամբ կան քանիք, որք եղեալք են յառաջագոյն, զորոց բանք եւ պատմութիւնք ընդ իրեարս խառնին, որք միան անորոշ։ Նմանապէս բանք եւ պատմութիւնք ընդ իրեարս խառնին վասն ներբսէս անուամբ եղելոցն այնպէս միան անորոշ, որպէս Ցոհաննէս, զոր ասացաք ի վերոյ։

ՎԱՍՆ ՀՒՆԳԵՐՈՐԴԻՆ։

Ոչ երբէք լուեալ, եթէ որոնեցին Յաստգովք եղեալ ժողովոյն քաղկեդոնի. որ զայս եւս

ահա նոր լսեմք: Այլ թէ եղեալ է, կամ թէ ոչ, զայն մեք ոչ գիտեմք:

Վասն վեցերորդին:

Որ է վասն տաթեւացւոյն, զի ի գիրս տեսեալ, եւ ի ծերոց մերոց լուեալ, որ նոյն ինքն գրիգոր տաթեւացին է աշակերտ վերոդրեալ ովհաննու որոտնեցւոյ, որ ի պատարագի նոցա յիշատակի, որոց զոծոնն երբեմն ծօնէին ընդ Յովհաննու Երուսաղէմայ հայրապետի: Իսկ եւ զայն միւս տաթեւացին, որ գրիգոր անուամբ, որ իբր վկայական մահուամբ կատարեալ ըստ ասից ոմանց, որ մեք ահա նոր լսեմք զնմանէ. որոյ պատմութիւն առի եւ լսի, այլ մեք ոչ եմք տեղեակք:

Վասն եօթներորդին:

Վասն պարասմայ. զայն չար պարասամ հայք զնա ոչ գիտեն, եւ ոչ թէ ճանաչեն, կամ ընդունին զնա. այլ միայն զնա գիտեն, որ ընդ տրիփօնի վկայի ծօնի. եւ զմիւսն, որ յիշի ի պատարագի ընդ միանձնուհան Հարց սրբոց:

Վասն ութներորդին:

Ի մկրտելն երեխայից, եւ ի կոչելն նորա Պարասամ անուամբ, ոչ թէ յանուն նորին, այսինքն Պարասմայ մկրտին, այլ ի յանուն ամենասուրբ երրորդութեան մկրտեցեալք. եւ մկրտօղ քահանայն եւս այնու դիտաւորութեամբ, եւ ոչ թէ ի յանուն պարասմային: Նմանապէս եւ վասն եկեղեցւոյն, որ ի Թօխաթ՝ ի յանուն սրբոյ է, եւ ոչ թէ ի յանուն այնմ չար պարասմայ, վասն այն յարգեն, եւ պատուեն հայք, որք եւ ի յանուն սուրբ կոչեցեալոյն, եւ ոչ թէ ի յանուն այնմ չար պարասմայ: Այսպիսի խորութիւնք, եւ տարաճայնութիւնք,

որք ձգեն նոքա, որք կան ի յարեւելս, ոչ այլ ինչ, եթէ ոչ վասն անիրաւ մամոնայի, զի այնու լցուսցեն զափս իւրեանց: Ուստի առ այս ասեմք, զի ահա ազգ մեր փչացաւ, եւ ի մոխիր դարձաւ պատճառաւ տուժեցմանց, որ վասն այսմ, զոր տէր ինքն ողորմեսցի:

Վասն իններորդի:

Ի գնալն ուղղափառաց ի յեկեղեցիս Հայոց ոչ ուղղափառաց. ուղղափառաց Հայոց անհնար է, թէ կարիցեն առնել բանս ինչ ուղղափառապէս. զի ըստ դիտմանս մերոյ ասեմք զայս, զի Հայք որք են ոչ ուղղափառք, թողուցուն առնել ուղղափառապէս. քանզի ոչ ի խոստովանութիւնս, եւ ոչ ի պատարագելն ուղղափառապէս. եւ զի թէպէտ վասն երթեւեկութեանց նոցին լռեն, որ զայս ի սակաւ ժամանակս. այլ՝ զկնի խնդրեն զդաւանութիւնս հաւատոյ, եւ վասն ոչ ընդունելոյ զերկու բնութիւնս, այլ զմի բնութիւն, եւ տալ նզովել զժողովն քաղկեդոնի, եւ զայլն որ ընդ նմին: Որոց նախկին քաջութիւն եւ մեծագործութիւն այն է, զի խստանայցեն ի վերայ ուղղափառաց, եւ զցասումն օր ի վերայ (աւուր) սաստկացուսցեն: Վասն որոյ եթէ առ այս գլխաւորքն Հայոց վասն հաստատութեան ուխտի եւ պայմանի իմիք գիրս եւս տայցեն, ոչ է յոլսալի բանից եւ գրոց նոցա. վասն զի հաստարակութիւնք եւ խառնիճաղանճք նոցին ոչ դադարին եւ ոչ ի յետս մնան ի չար արարմանց իւրեանց, զորոց զփորձն առեալ, եւ զբաժակ գառնութեան արբեալս եմք, եւ ի բազում տեսեալ զբարիբարոյութիւն բարուց նոցա:

Վասն տասներորդի:

Այս բանս եւ փունթս քան զամենայն գժուարս երեւի, որ տայցեն Թուղ Հայքն ոչ ուղ-

զափառքն քահանայից ուղղափառաց, եւ միսիոնարաց, որ ի գալն նոցին ի ժամն հայոց ոչ ուղղափառաց, քարոզս տայցեն, կամ ուղղափառապէս առնիցեն զժամերգութիւնս, եւ պատարագս մատուցանիցեն. զի զայս անհնարինս երեւի մեզ, միայն թէ Աստուծոյ յատուկ ողորմութեանն կարօտի, որ զայս այսպէս գիտակ լերուք. եւ կամք ձեր հրամանոցն է:

Վասն տգիտութեան գրոյս, եւ անյարմար գրուածոյս ներումն խնդրի. վասն զի միտ մեր եւ տեսողութիւնք աչաց մերոց նուազեցեալ, եւ գայսչափս հազիւ հազ կարացեալ, զի ամբ աւուրց կենաց մերոց ի չափն հասեալ, որ ի թիւս եօթանասուն եւ չորս եղեւն ընանեցեալ:

Սիրելոյդ մերոյ Տեառնէ Տեառնէ Ստեփաննոսի Գերապատուոյդ ընծայի ողջոյն, ողջ լիր:

Որովհետեւ հարկաւոր է, զի ամենայն ոք ճանաչելոյ զչափ անձին, վասն որոյ ահայ յայտ առնեմք ձերումդ գերապայծառութեանն, որ ահա հասին առ մեզ գիր գրեցեալն յօգոստ. 22ին, ուստի եւ մեր ընթերցեալ ծանեաք զմիտ գրուածոյն, որք էին նիւթք ներբագոյնք: վասն որոյ ի միտ ածեալ արժան վարկաք խոստովանիլ զոկարութիւն, եւ զանկարութիւնս մեր առ բանս ձեռնամուխ լինելն. որոյ պատճառն է, զի միտք մեր խեղաթիւրեալ, որ զայս առաւել վասն մերոյ տկարութեան, որ ի յամենայն կողմանէ, որպէս որ յայտ է: Միայն թէ զայսքանս կարացաք տալ տեղեկութիւնս ըստ մերոյ կարողութեան զի մեք այժմ այսչափս միայն գիտեմք, որ մեք զմեզ ունիմք ընդ հովանեաւ սրբոյ եկեղեցւոյ եւ ընդ հովանեաւ սրբոյ ժողովոյն, եւ ընդ պաշտպանութեամբ նորին, եւ նստեալ լուիկ միայն ի տան մերում, աղօթողս լինել վասն հաստատութեան նորին, եւ վասն խաղաղութեան ա-

մենայն աշխարհի, հոգալով դհոգ տկարութեան եւ ծերութեան մերոյ, զի մինչեւ զաւանդն առ աէրն իւր աւանդիցի:

Գրեալ էք զտկարութենէ ձերոյ, վասն որոյ յոյժ ցաւ եղեւ մեզ, ուստի խնդրեցաք, եւ մատուցաք զաղօթս, զի ինքն աէր տացէ զկատարեալ առողջութիւնս, եւ պահեսցէ զերապայծառութիւնդ ընդ հովանեաւ խնամոց իւրոց:

Սիրելւոյն մերոյ, եւ հոգեւոր զաւակին ձերոյ հեզահոգի վերապատուելի Տէր Գրիգոր վարդապետին, եւ պարոն դաւիթին, եւ պլըզ հարցանօզ սիրելեաց եւ բարեկամաց ողջոյն եւ սէր ընծայի, լիցին ողջ ի տէր:

Ի Անքօնայ 1789, սեպ. 4.

Գրիգոր Վարդ. եւն:

Թէ Գրիգոր պատրիարք այսուհետեւ ինչ վախճան ունեցած է, անծանօթ էր ցայժմ: Ալիշան Հ. Պ. կը գրէ (Հայ վէնետ. էջ 344) թէ 1776—1791 ի վէնետիկ էր եւ 1791ին Թրիեստ վախճանած է: Զամչեան (Պ. Տ. 1783 էջ 877) կ'ըսէ. "չոքաւ յերկիր քրիստոնէից, ուր կայ մինչեւ ցայսօր՝ հոգացեալ միայն զփրկութենէ հոգւոյ իւրոյ:„ Իսկ իր "Խրատճանին„ մէջ (վէնետ. 1812 էջ 479) կ'ըսէ. "չոքաւ յերկիր քրիստոնէից եւ անդ վախճանեցաւ:„ Հ. Ասատուր (Ընդ. Օր. 1901 էջ 151) կ'ըսէ. "1774ին առաջնորդ եղաւ Կիպրոսի, ուր մնաց 11 ամիս. ապա գնաց Եւրոպա եւ դարձաւ նորէն պոլիս. 1787ին պոլիս էր, եւ նոյն տարին ներսէս Աշտարակեցիին հետ գնաց Էջմիածին, ինչպէս կը վկայէ Տէր Գաբրիէլ քահանան իր

Ծաղկաթաղէն մէջ։„ Ասիկայ յայտնի է որ ամբողջ ջուլին սխալ է, ինչպէս ըսուածներէն յայտնի է։ Այս Ծաղկաթաղէ մասին քիչ մը վարը պիտի խօսիմ։

Ես գտայ Գրիգոր Պատրիարքի մահուան ճիշդ թուականը։ Անտոնեան Հարց մատենադարանին մէջ կայ 1728ին ի վենետիկ տպուած "Միսաք Քարոզողաց։„ Ասոր սկիզբը մաքուր գրով գրուած է.

"Փոխեցաւ յաստեացս. 1791 յունիսի 22։

Ի գրոց Գրիգոր Պատրիարքի կոստանդնուպօլսեցւոյ Աստուածատրեանց, 1791, յունիս 18։„

Նմանապէս նոյն մատենադարանին՝ Serpos, Compendio Storico, Venezia 1786, T. I—III, երեք հատորին սկիզբն ալ նոյն գրչէն գրուած է. "ի գրոց Գրիգոր Պատրիարգի Աստուածատրեանց կոստ. 1791. Յուլ. 18,,, ուրիշ քանի մը գրքերու վրայ կայ նոյն գրութիւնը, որմէ յայտնի է թէ 1791 Յունիս 22ին վախճանած է եւ Յուլիս 18ին իր գրքերն ու գրուածները Անտոնեան Հարց ձեռքն անցած են։ Նոյն Միաբանութեան գիւանին մէջ կայ նաեւ Գրիգորի գամբանին տապանագրին օրինակը. սակայն այս մասին նոր մանրամասնութիւն չի յայտնեը։ Անհաւասիկ սոյն տապանագիրը.

ՏԱՊԱՆ ՇԻՐՄԻ՝ ՏԵԱՌՆ ԳՐԻԳՈՐԻ,
ՀՕՐ ՄԵՐՈՑ ՆԱԽՆՈՑ՝ ԱՆՈՒԱՆԱԿՐԻ
ԲԻՒԶԱՆԴԱՑԻՈՑ՝ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ,
ԱՍՏՈՒԱԾԱՏՐԵԱՆ՝ ԲԱՐՈՒՆԱԿԻ։

ՍԱ ՊԱՏՐԻԱՐՔ՝ ԼԵԱԼ ԱՐԾԱՆԻ,
ՀԱՑԿԱԶՈՒՆԵԱՑՆ՝ ԻՐԻՒԶԱՆԻՒ.
ԱՊԱ ԿԱՄՕՔ՝ ԻՒՐ ՀՐԱՇԱՐԻ,
Ի ԼՐՈՒՄՆ ԱՄԱՑ՝ԸՆ ՏԱՍՆԵԿԻ։

ԳԻՄԵԱՑ Ի ՀՌՈՎՄ՝ ՄԱՑՐԸՆ ԲԱՐԻ,
ԸՍՏ ՆԱԽՆՈՑՆ ԻՒՐ՝ ՕՐԻՆԱԿԻ։
ԱՌ Ի ՆՄԱՆԷ՝ ՊԱՏՈՒԱՍԻՐԻ,
ՈՐՊԻԱՊԷՍ՝ ԸՍՏ ԱՐԾԱՆԻ։

ԳԱՑ ՊԱՆՊԻԽՏԻ՝ ՑԱՑՍՄ ՔԱՂԱՔԻ,
ԽԱՂԱՂԱԿԱՆ՝ ԿԵՆՕՔ ՓԱՑԼԻ.
ՄԻՆՉԵՒ ԿՈՉՄԱՄԲ՝ ԸՆ ՏԻՐՈՒՆԻ,
ՓՈԽԻ ՅԱՆԱՆՑ՝ ԻՒՐ ՀԱՑՐԵՆԻ։

Բարերախտաբար Թրիեստի Հայ կաթողիկայ վախճանելոց մատեանը կայ այսօր, զոր Թրիեստի Մխիթարեանք իրենց Հաստատութեանէն ի վեր, այն է 1773—1810, կանոնաւորապէս բռնած են, ինչպէս նաեւ Մկրտելոց եւ պսակելոց գիրքը։ Այս մատեանը կը պահուի Թրիեստի S. Maria Maggiore եկեղեցին, ուր ես 1895ին ընդօրինակած եմ վիեննայի վանքին մատենադարանին համար (Տաշեան, Ցուցակ, թ. 454). Ասոր մէջ ահա կը կարդանք այսպէս (Թղթ։ 39ա).

"Կզ. Ցամի Տեառն 1791 եւ յունիսի 22. վախճանեցաւ գերապատիւ գրիգոր վարդապետն Աստուածատուրեանց, որ էր պատրիարգ ամենայն Հայոց կոստանդնուպօլսի, իւր 78 ամեայ։ եւ թաղեցաւ ի մանաւոր գերեզմանի ի գերեզման-

նատան որ առաջի դրան եկեղեցւոյն սան ձիուս-
թօր։

Ես Հ. Կոմիտաս կարապետեան վար-
դապետ Մխիթարեան եւ եկեղեցպան
հաստատեմ։ „

Ասկէ յայտնի է որ Գր. Պատրիարք 1789էն ետեւ թրիեստ փոխադրուած եւ այն-
տեղ վախճանած է 22 Յունիս 1791ին։

Ես նոյն 1895 տարին գացի S. Giusto եկեղեցին, այս գերեզմանը փնտռելու, սակայն եկեղեցւոյն շուրջը գերեզմանի հետք չկայ, ամենայն ինչ վերցուած, յարդարուած եւ քա-
ղաքին կենդրոնական գերեզմանոցը փոխադրուած է։ Սակայն այն տեղ ալ չկրցայ գտնել Գրիգոր Պատրիարքի յիշեալ տապանագիրը, ինչպէս նաեւ իմ խնդրանօքս այս օրերս մեր Միաբան-
ներէն մէկը փնտռեց գերեզմանատան մէջ եւ չգտաւ։ —

Գրիգոր Պատրիարքին կնիքին նմանահա-
նութիւնը հոս կը դնեմ. մենագիրներուն ըն-
թերցուածն է «Գրիգոր վարդապետ Պատ-
րիարք ՊՄԱԳ„ (= 1764)։ Ասիկայ կը գտնուի 1771 նոյ. 5 Թուականաւ ի կ.Պոլիս գրուած հրամանագրի մը վրայ, որով Պատրիարքը հրա-

ման կու տայ Յովակիմ Արքեպիսկոպոսին, որ կարենայ աւագ սարկաւագ ձեռնադրել Թէ-
քիրտաղի Պաղտասարեանց տիրացու Սարգիսը, որ Թէքիրտաղի Առաջնորդ Յակոբ Վ.ին աշա-
կերտն է եւ անկէ վկայագիր ունի (Դիւ. Անտ.), զոր վերն յառաջ բերի։

Սարգիս Արքեպ. Սարաֆեանի հետեւող երրորդ բարձրաստիճան եկեղեցականն էր Յա-
ռ-Ռիւ-ն Վ. Բաւէնցի, նուիրակ Արքեպիսկոպոսն Էջմիածնի, որ 1781ին Եւրոպա մեկնեցաւ ուղղափառաց մէջ իւր կեանքին վերջն անցընելու համար։ Ասիկայ ծնած էր 1695ին ի Բասէն, եւ Էջմիածնի միաբան ըլլալով՝ Մինաս Ակնեցի կա-
թողիկոսէն (ընտր. 13 Յունիս, օծեալ 15 Սեպտ. 1751—1753 Մայիս 12 †) Արքեպիսկոպոս ձեռնադրուեցաւ։ 1754ին Աղէքսանդր Բ. Բիւ-
զանդացի Ղարաղաշ կաթողիկոսն Էջմիածնի (ընտրեալ 1754—1755 նոյ. †) զինք Եւդո-
կիա իբրեւ նուիրակ գտնելով՝ նոյն քաղքին Առաջնորդ կարգեց (Զամչեան, գ. 865). ուր 1755ին Էջմիածնէն եկող թղթատարէն իմա-
նալով՝ որ Աղէքսանդր կաթողիկոս վախճանած է, տեղւոյն եկեղեցիներուն մէջ հրատարակեց՝ թէ Սահակ Վ. Ադաֆին, Զմիւռնիոյ Նուիրակ-
Առաջնորդն է կաթողիկոս, ինչպէս ալ ի կ.Պո-
լիս նոյնն ընտրուեցաւ 20 Յունիս 1756։ 1755ին Յարութիւն Արքեպ. կ.Պոլիս եկաւ, եւ Յակոբ Պատրիարք անոր տեղ Բարսեղ Վ.ն Եւդոկիոյ Առաջնորդ դրաւ։ 1756ին, երբ Սիմէոն Վ. Երեւանցի Էջմիածնի Նուիրակ եկաւ կ.Պոլիս,

Յարութիւն Արքեպ. Պրուսա գնաց եւ հոն մնաց մինչեւ 1759, Սամուէլ Եպ. Երզնկացւոյ Առաջնորդութեան ժամանակ։ Այս մասին հետեւեալը կը գրէ Վանքեան Արիստ. Եպ. ("Բիւզանդիոն" 1906, թ. 3127). "Յարութիւն Վ. Բասենցի. (1756—1759) կամ իբր նուիրակ կամ իբր առաջնորդ Պրուսա գտնուած է։ Պրուսայի Հայոց մէջ երկպառակութիւն եւ կրօնական վէճեր առաջ գալու պատճառ կ'ըլլայ դէպ ի Հռոմէականութիւն միտում ցոյց տալով։ Իրեն հետ Պրուսա գտնուած է Սարաֆեան Սարգիս Վ., որ յետոյ առաջնորդ եղած է կեսարիոյ եւ Գաղատիոյ եւ Հուսկ ուրեմն Հռոմէականութիւնն ընդունած է։ Պրուսայի մէջ ասկէ առջի սերունդին պատկանող ծերուններէն շատեր նողկանօք կը յիշէին Բարսենցի Յարութիւն Վ. մը, որ Պրուսայի Հայերն երկպառակած է կրօնական խնդիրներով։ Լեզուական աղաւաղում մ'է անշուշտ Բարսենցի կոչումն որ Բասենցին ըլլալ ցոյց կու տայ։ Այս Բասենցին Թոքատի նուիրակ ալ եղած է, եւ քանիցս Կ. Պոլսոյ մէջ եկեղեցական գործոց խառնուած։ Ի վերջոյ 1751ին Էջմիածինը ձգելով գացած է Թրիեսթէ, Մխիթարեանց վանքն ապաստանած է Հռոմէականութիւնն ընդունելով։ Մեռած է 1756ին 101 տարեկան եւ թաղուած է ի Թրիեսթէ։ Հաւանական է որ Բասենցի աւելի նուիրակի հանգամանքով Պրուսա գտնուած ըլլայ. վասն զի ոմանք Սամուէլ Երզնկացին 1756ին պաշտօնի մնած կը կարծեն։" Ցայտնի է որ Սարգիս Արքեպ.ի

մասին այստեղ գրուածները ըղծրոմին սխալ են ժամանակագրօրէն. ինչպէս նաեւ յիշուած "1751" եւ "1756" թուականները, ինչպէս քիչ ետքը կը տեսնենք։

Երբ Էջմիածնի Յակոբ Ե. Շամախեցի Կաթողիկոսն (1759—1763 Մարտ 21 †) վախճանեցաւ, Բասենցի Յարութիւն Արքեպ. Կաթողիկոսական ընտրելի կը նկատուէր, եւ Էջմիածին գումարուած ժողովին մէջ գտնուելով՝ ինք առաջարկեց ընտրել Սիմէոն Վ. Երեւանցին, որ եւ ընտրեցաւ (Ջամչեան, Գ. 871 2)։ Սիմէոն Կաթողիկոս նոյն 1763 տարին Հոկտ.ին Կ.Պոլիս ղրկեց զՅարութիւն Արքեպ. իբրեւ նուիրակ, որ ճամբան թղթերը գողցուելուն պատճառաւ Եւդոկիա շատ սպասած էր (Աղանեանց, անդ. էջ 6—10)։ 1763ին վերջն արդէն Կ.Պոլիս հասած էր եւ նուիրակութիւն սկսած պալատու Ս. Հրեշտակապետ եկեղեցիէն (Սարգիս Գպիր, ձեռագիր)։ Կ.Պոլիս Նալեան Յակոբ Պատրիարք՝ իր մահուանէն († 19 Յուլ. 1764) յառաջ, անոր յանձնեց իր սեպհական եկեղեցական սպասներէն մաս մը իբրեւ նուէր Էջմիածնի (Ընդ. Օր. էջ 144)։ Բասենցի՝ Նալեանի թաղման ալ ներկայ գտնուեցաւ, ինչպէս վերն յիշեցինք։ Սիմէոնի եւ Յարութիւնի յարաբերութիւնները հեզհետէ ձգտելով (Աղանեանց, անդ, էջ 750—1), 1767ին իրեն տեղ Էջմիածնի նուիրակ եկաւ Զաքարիա Եպ. Կաղզուանցի Փոքուզեան, որով Յարութիւն Արքեպ. Պոլիս անպաշտօն մնաց։

Սարգիս Արքեպ. երբ 1772ին Պոլսէն Հռոմ մեկնեցաւ, Ցարութիւն Արքեպ. ալ կ'ուզէր անոր հետեւիլ, ինչպէս Ցարութիւն պետա-նեանի ընդարձակ նամակին մէջ յիշուեցաւ, ինչպէս նաեւ 13 փետր. 1773ին Ստեփ. Վ. Աբբահայրն Մխիթարեանց վենետիկէն կը գրէր առ Սարգիս Արքեպ. ի Լիվոռնոյ (Դիւ. Լիվ.)։ "...Գրեն, թէ եւ Բասենցի Ցարութիւն վարդապետն ունի միտս փախչելոյ, զոր զգացեալ են բազումք եւ շփոթութիւն մեծ հանեալ։ Զնոյն գրեն եւ վասն առաջնորդին Գաղատիոյ...։" Սակայն Սամուէլ Եպ. Երզնկացւոյ եւ Գր. Պասմաճեան Պատրիարքի մեկնումէն շատ ետքն հազիւ կրցած է յայտղըընել, այն է 1781ին. (սխալ է Ա. Պէրպէրեան, Պատմ. Հայոց, Կ. Պոլ. 1871 էջ 435 գրուած թուականն փախստեան՝ "14 Օգ. 1771"։) կ'երեւայ թէ վենետիկ, ինչպէս նաեւ Հռոմ երթալէն ետեւ՝ 1781 Օգ.ին մէջ վենետիկէն մեկնած եւ Թրիեստ հասած է, ինչպէս յայտնի կ'երեւայ Ստեփ. Վ. Աբբայի Մխիթարեանց ի վենետիկ առ նոյն Ցարութիւն Արքեպ. գրած 22 Օգ. 1781 թուակիր Նամակէն (Դիւ. Անտ.), ուր կ'ըսուի. "...իմացայ զյաջողութեամբ հասանիլ ձեր ի մէջ երկուց աւուրց ի Թրէստ...։"

Թրիեստի մէջ ապրած է տեղւոյն Մխիթարեանց հետ սերտ բարեկամութեամբ, նոյն Սիւանութեան նորընծայ քահանաները ձեռնադրելով։ Հետաքրքրութեամբ հետեւած է արեւելքի մէջ անցած ազգային դէպքերու,

ինչպէս իրեն ուղղուած նամակներէն յայտնի է։

Աղանեանց (անդ, էջ 852) Ցարութիւն Արքեպ.ի մասին կը գրէ ի ծանօթութեան. "Այս Ցարութիւն Վ.ը (Բասենցի) Կ. Պոլսի եւ շրջակայից նուիրակութեան գործը աւարտելուց յետոյ Պրուսայի առաջնորդ կարգուեցաւ. այնտեղից գնաց Վենետիկ եւ Տրիեստ, տանելով իւր հետ Ս. Աթոռի արդիւնքները, ուստի Սիմէոն կաթողիկոսը մի թղթով դիմեց տեղական կառավարութեան, որի համաձայն վերջինս ստանալով նորանից աթոռապատկան բոլոր դրամները՝ Ս. Էջմիածին ուղարկեց, իսկ իրան՝ Ցարութիւն Վ.ին զրկելով եպիսկոպոսական պատուից՝ հաւասարից արեղաներին եւ նոցա պէս ոռճիկ էր տալիս արքունիքից, մինչեւ որ փոքր ժամանակից յետոյ վախճանեցաւ այնտեղ (ժամանակագր.)։" Մեր ընթերցողներուն յայտնի է որ Ցարութիւն պրուսա էր 1756—9, իսկ նուիրակութիւնը անկէ ետքը վերջացուց (1763—1767). մինչեւ 1781 Կ. Պոլիս էր Ցարութիւն Արքեպ., որ միջոցին Սիմէոն կաթողիկոսն ինչո՞ւ չպահանջեց "Ս. Աթոռի արդիւնքը", եւ ի՞նչպէս կարողացաւ Սիմէոն իւր իսկ մահուընէն ետեւ († 26 Յուլ. 1780) հաղիւ 1781ի վերջերը Թրիեստ հասնող Ցարութիւնէն գանձել պահանջքները։ Ե՞րբ լսուած է որ Եւրոպա կաթողիկէ կառավարութիւն մը՝ "տալիքի" մը պատճառաւ եպիսկոպոսական պատուէ զրկած ըլլայ կամ զրկելու իշխանութիւն ունեցած ըլլայ։ Դժբախտաբար կա-

հողևկեայ Հասարակութեան վրայ ոչ-կաթողիկէից գրածները գրեթէ ամէնքն այսպէս սխալ կամ խեղաթիւրեալ են։ Այսպէս նաեւ «ծերունի Գաբրիէլ պատկանեան», «Ծողկաւաղ ի Լիակատար կենսագրութենէն սրբազան Հայրապետի Ներսեսի Ե...» («Արշալոյս Արարատեան» 1874, թ. 987) ըսելէն ետեւ՝ թէ Ցարութիւն Բասենցի Յակոբ Նալեան պատրիարքի ժամանակ (1741—9) պաղտասար դպրի վարժարանին աշակերտած ըլլայ, միւնչդեռ Ցարութիւն Բասենցի 1754ին Արքեպ. նուիրակ էր Եւդոկիոյ մէջ, կ'ըսէ թէ Ղուկաս կաթողիկոսի ընտրութեան ժամանակ (1780), անիկայ կաթողիկոս չընտրուելուն տժգոհանալուն Եւրոպա փախած ըլլայ. նոյնը կը կրկնէ նաեւ «Արարատ»ի մէջ (1875 էջ 173—5). միւնչդեռ վերը գրուածներէն յայտնի է, որ Բասենցի արդէն իրը 1750ին կաթողիկեայ էր, եւ 1772—3ին Սարգիս Սարաֆեանի, Սամուէլ Երզնկացւոյ եւ Կրիգոր պատրիարք պատմաճեանի ետեւէն կ'ուղէր Եւրոպա երթալ։ Վերջնոյս նկատմամբ ալ նոյնպիսի յերիւրանքներ գրած է (անդ, թ. 997) ինչպէս վերն յիշեցի։

Ցարութիւն Արքեպ. վախճանած է 14 Մարտ 1796ին ի Թրիեստ 101 ամեայ, եւ իբրեւ Եպիսկոպոս՝ թաղուած է քաղաքին Լատինաց S. Giusto աթոռանիստ եկեղեցին, փոքր գրան ձախակողմը, եւ նոյնին գրսի կողմը մարմարեայ տախտակի վրայ գրուած է տապանագիրը՝ հայերէն եւ լատիներէն։ Այս մասին գրած էի

«Հանդէս Ամսօրեայ»ի մէջ (1896 էջ 86). Ցարութիւն Արքեպ.ի տապանագրին «...վրայ Հայկական եկեղեցի մը ուրուագծուած է, վրան երկաթագիր ՍՒ Է.ԺԴ(միածին) գրուած. ասոր տակը կայ հետեւեալ արձանագրութիւնը.

ՏԻՐՈՒՆԵԱՆ ԿՈՉՄԱՆ ԵՂԵԱԼ ԶՈՒԳԱ ԿԻՐ
ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԱՆՈՒՆ ՄԵԾ ԽՈՐՀՐԴԱ ԿԻՐ
ԾԸՆՈՒՆԴ ԲԱՍԻՆՑՈՑ ՐԱՔՈՒՆ ԲԱՐԻ ՉԻՐ
ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԷՋՄԻԱԾՆԻ ՉԻՐ
ՄԵԾԱՆՈՒՆ ԱՐԴԵԱՄԲՔ ԲԱՆԻՒՔՉՆՈՐՀԱՉԻՐ
ԶԻՄԱՍՏՈՒ ՏԱՒԻՑ ԽՈՒՋՕՂ ԱՆՁԱՆ ՉԻՐ
ԹՈՂԵԱԼ ԱԶԳԱՑՆՈՑ ԸՋՉՈՒՔ ՅՈՓՆԱ ԴԻՐ
ԴԻՄԷ ՄԵՆԱԿԵԱՑ ՅԵԻՐՈՊԵԱՆ ԽԸՆ ԴԻՐ
ԱՅԼ ՅԱՌԱՋԵՑԻՆ ՓԱՌՔ ՎԱՅԵԼՉԱ ԴԻՐ
ԻՆՔՆԱԿԱԼՔ ԿՐԿԻՆ ՆԸՄԻՆ ՊԱՏՈՒԱ ԴԻՐ
ՄԱՐԻԱՄ ԹԻՐԵՋԱ ԴՀԻՈՑՆ ԳԱՀԸՆ ՏԻՐ
ԵՒ ԵՐԿՐՈՐԴՆ ՅՈՎՍԷՓ ՈՐԴԻՆ ԲԱՐՁԸՆ ՏԻՐ
ԵՐԿԵԱԿ ՈՒԹ ԱՄՕՔ Ի ԹՐԻԵՍՏ ՅԱՐԿԱ ԿԻՐ
ԱԶԳԻՆ ԵՒ ՏԵՂԻՈՑ ՎԵՀ ԱՐՁԱՆԱ ԳԻՐ
ԶՈՐ ԵՒ ՄԱՀԱՒԻՒԹ ՔՈՒՆ ԱՍՏՈՒԱԾԱ ԴԻՐ
ՀԱՐԻՒՐԱՄԵՆԻ ԱՄՓՈՓԵԱՑ Ի ԴԻՐ
ԱՅՍ ՔԵԶ ՀՐԱՀԱԶԱՆ ՎԱՅՐՍ ՆԻՐՀԱ ԿԻՐ
ՄԱՀ ԵՒ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ Ի ՄԻ ԼԸԾԱ ԿԻՐ
Ի ԹՈՒԻՆ ՀԱՅՈՑ ՌՄԻԽ· ՄԵՀԵԿԻ Ք·

1796 Ի ՄԱՐՏԻ 17։

«Ասոր կը յաջորդէ լատին արձանագրութիւն մը, այժմ մաշած ըստ բաւականի, որուն իմաստը նոյն է վերնոյն հետ։ Այս Ցարութիւն

Արքեպիսկոպոսի մասին Տրիեստի անցեալ դարու հայ (Մխիթարեանց) ժողովրդապետութեան "Գիրք վախճանելոց" մատենին մէջ կը կարդանք. "Յամի Տեառն 1796, ի 14 Մարտի, ի 9 ժամու առաւօտու վախճանեցաւ ի ծերութեան գերապատիւ Բասէնցի Յարութիւն վարդապետն, եւ Արհիեպիսկոպոսն Էջմիածնի՝ յառաջագոյն ընկալեալ զսուրբ խորհուրդս, ի հասակի հարիւր եւ մի ամաց (որպէս ի մի գրուածոյ իւրմէ ի յայտ եկեալ է, եւ թէպէտ ի թուղթն Այցառուղի մեռելոց գրեցաւ 96 ամաց)։ Եւ յերրորդ աւուր, այս է ի 16 ամսոյս յուղարկաւորեցաք ի Սուրբն Յուստոս։ Եւ մարմին նորա եդաւ առաջի փոքր դրան նոյն եկեղեցւոյն։ Ցորոյ վերայ դնիլ ունի եւ վէմ քանդակագործ", որ է մեր յառաջ բերածն։ Հանգուցելոյն "Արհիեպիսկոպոս Էջմիածնի" տիտղոսն 1800ին տրուեցաւ (Ս. Փողովէն) վիեննայի Մխիթարեանց առաջին Աբբահօր՝ գ.եր. Աստուածատուր Վ. Բարիկեանին։

Ա.հաւասիկ յիշեալ լատիներէն տապանագրին հաղիւ ընթեռնլի մասը, որմէ կը հասկըցուի նաեւ որ պիտս Զ. քահանայապետին ներկայացած է, եւ թէ իւր տապանագիրը շինել տուեր է իր մտերիմ բարեկամը Յովսէփ Բասէնցի։

D. O. M.
PASCHALI ARUTIU
ARCHIEPISCOPO ARMENIO PASSENIAE NATO
PII...I..SIT DOCTRINA
RI RI XI AN...DANARI CONIEPTU
APOSTOLICAE ROMANAE SEDIS

I RIYIRINII PRYIQIMO
PIO VI. PONT. MAX.
...ICISSIMO IMPR.
JOSIPHO II. IP. MARIAE IP. THERESIAE
PII..REMVM ACCIPIO
IIRCISSIS IN TECESSV
VITA AD. ANNUM PROPE CENTISIMUM
PRODUCTA
PRID. ID. MART. A. D. MDCCXCVI
PII SANCITO DIUNCTU
RAETREO OPII 19. SUIO AMICISSIMO
JOSEPH. PASSENZI
II. I. L. M. P.

Դառնանք այժմ Սարգիս Արքեպիսկոպոսին, զոր Մարսիլիա թողուցինք։

Սարգիս Արքեպ. 40 օր Մարսիլիա մնաց այն տեղ քառասնօրեայ առողջապահական հսկողութեան տակ (lazaret)։ Ասկէ այլեւայլ տեղեր նամակներ գրած է, ինչպէս կ'երեւայ Ստեփ. Աբբային 9 Յունուար 1773ին առ Սարգիս գրած նամակէն, որուն մէջ կ'իմացընէ Ստեփ. Աբբային թէ Մարսիլիայէն գրած նամակն ընդունած է եւ Հռոմէն պատասխանը գրած, ինչպէս նաեւ Գէորգ Վ. Հռոմէն կը գրէ 30 Դեկտ. 1772ին առ Սարգիս Արքեպ. թէ Սարգսի 16 Հոկտ.ին "Մարսիլիայու Նազարէթէն" առ ինքն գրած նամակն ընդունած է, որուն մէջ Սարգիս կը խնդրէր, որ ի Հռոմ իրեն յարմար վարձու տուն մը գտնէ Գէորգ Վ., վասն զի չ'ուզեր Հայոց Տունը բնակիլ։ Դարձեալ 9 Յունուար 1773ին "Յովհաննէս տէ Սէրբոս" մարքիզը կը գրէ Վենետիկէն թէ Սարգսի Մարսի-

լիոյ Լազարեվեն 15 Հոկտ. Թուականաւ գրած նամակն ընդունած է։

Այնուհետեւ Նուրտինեան Յովհ. Վ.ին հետ մեկնեցաւ Մարսիլիայէ, եկաւ Անթիպ (Antibes), անկէ Գենուա (Genova) եւ Բիզա եւ վերջապէս Լիվոռնոյ, ուր հասաւ 18 Դեկտ. 1772ին, հայ կաթողիկեայ եկեղեցին իջեւանեցաւ, եւ տեղւոյն հայ հասարակութենէն մեծ ընդունելութիւն գտաւ։

Սարգիս Արքեպ. Ս. Ծննդեան օրերն անցընելէն ետեւ՝ կ'ուզէր Հռոմ երթալ հաստատուիլ եւ հոն մեռնիլ։ Բայց քանի մ'օր ետքը երեւան ելաւ իր մէկ հին հիւանդութիւնը՝ ուղեղոտութեան դժուարութիւններուն հետեւանք։ Այս հիւանդութիւնը թէպէտ քիչ մ'ետքն անցաւ՝ սակայն յետոյ վերստին սաստկացաւ։

Նոյն միջոցին ինքը Հռոմ երթալու նախապատրաստութիւնները կը տեսնէր։

Լիվոռնոյի Դիւանատան բազմաթիւ նամակներու մէջէն այս մասին հետեւեալ տեղեկութիւնները քաղեցի։

Գէորգ Վ. 30 Դեկտ. 1772ին կը գրէ Սարգսի, թէ 16 Հոկտ. Թուականաւ Մարսիլիայէն գրած նամակին համեմատ՝ իրեն յարմար տուն մը պիտի վարձէ. եւ 10 Մարտ 1773ին գարձեալ որպիսութիւնը հարցընելով՝ կ'ապահովցընէ, որ ինք ի Հռոմ ըստ արժանւոյն ընդունելու համար պէտք եղածները կը կարգադրէ։ Արդէն ինքը Սարգիս Ս. Պօղոսեն հետը բերած էր Գաղղիոյ եւ Նէապոլսոյ դեսպաննե-

րու կողմանէ ջերմագին յանձնարարականներ, եւ ինչպէս Տուրացցոյի Արքեպ.ն Fra Giacomo 3 Յնր. 1773 Թուականաւ Հռոմէն կը գրէ Սարգիս Արքեպ.ին, նաեւ Ս. Պօղոսի Կաթողիկեայ Հայոց Առաքելական փոխանորդն (Vi-r)՝ Մէրաստեան կամ Տայի-Սիմոնեան Աթանաս Արքեպ. Հռոմկլայ (1758—1779) իր մասին շատ լաւ խօսող նամակ մը գրած է իրեն, ինչպէս նաեւ Ս. Ժողովոյ քարտուղար Մօնս. Պօրճիային։ Նաեւ Վենետիկէն Սեղբոսեան Յովհաննէս Մարգիզ կը գրէ 3 Յնր. 1773 Թուականաւ առ Սարգիս Արքեպ. Թէ Դեկտ. 23ին Լիվոռնոյէն գրած նամակն ընդունած է, ինչպէս նաեւ Ս. Պօղոսէն հետը բերած Խուլէլեան Աբրահամ ամիրային յանձնարարականը, թէպէտ եւ ինքն առանց ասոր ալ աչակից պիտի ըլլար իրեն՝ "վասն ի սկզբանէ հետէ սերտ բարեկամութեան առ մեզ.„ եւ իմանալով որ հիւանդութեանը պատճառաւ հազիւ Զատկէն ետքը պիտի երթայ Հռոմ, կը հրաւիրէ զինք ի Վենետիկ, որպէս զի իւսին Հռոմ կատարելի գործին մանրամասնութեանը վրայ, եւ պէտք եղած յանձնարարականները տայ կարդինալներուն։ Սեղբոսեան Մարքիզ կը հաղորդէ նաեւ՝ թէ իր եղբարքն Պետրոս եւ Ընտոն կ'ողջունեն զինք, ինչպէս նաեւ "քո աշակերտ Պետրոս Վ.ն., որ է իրեն աքսորակից Պետրոս Վ. Էօրտէկճեան, որ այս միջոցին Վենետիկ հաստատուած էր։

Ըսպէս ամենայն ինչ նախապատրաստեալ էին եւս՝ 1773 Յունուար 9ին Ս. Ժողովոյ

քարտուղար Մօնս. Պօրճիային նամակ մը կը ղրկէ, Հռոմ երթալու թոյլտուութիւն խնդրելով։ Հետեւեալն է այս նամակը, որուն Սարգսի ձեռօք գրուած օրինակը կը պահուի Լիվոռնոյի դիւանը։

Մեծաւ պատկառանօք եւ յարգանօք մատչիլ ըղձանալեմ առ բարձրաբերձ եւ երկնահոչակ Սինայն բանաւոր, այսինքն՝ ի համբոյր Սրբազան գաղշապարայ ծայրագոյն քահանայապետին դիւնուորեցելոյ Սրբոյ Եկեղեցւոյ, եւ անյողդողդ փոխանորդի Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, նաեւ ճշմարիտ յաջորդի Սրբազան առաքելոյն Պետրոսի, Տեառն կղեմէսի ԺԴ.դ՝ ունողի յերկրի գլխականս երկնից։

Համանգամայն շուրջ գնովաւ եղելոյ բազմաչեայ քերօփէից, այսինքն՝ գերազանց եւ Սրբոյ ժողովոյն կարտինալաց, մեծաւ հպատակութեամբ համբոյր խոնարհական մատուցանեմ մաքուր քղանցից նոցին. ի ձեռն քոյոյ վեհամափառ գերազանցութեան։

Եւ հետեւապէս պարտաւանդիմ ծանուցանել քոյոյ վեհանձնութեան եւ գերիմաստութեան՝ որ ես հաւատարմագոյն խորհրդահաղորդ Սրբոյ ԺողովոյնԶի ես յետնեալս եւ աւելածուս ի խումբս ուղղափառ եկեղեցականաց Հայոց, յամի Տեառն 1744 եկեալ ի մեծ քաղաքդ Հռոմ ի համբոյր ոտից Բենեդիկտոս ԺԴ. քահանայապետի, որ էր յայնժամ խորհրդական սրբոյ ժողովոյն մեծանիւեօր լերբարին առ Տէր Հանգուցեալն, որ առաւել օգնական եղեալ մեզ յամենայն կողմանէ, եւ ներկայացոյց զմեզ առաջի ծայրագոյն քահանայապետին, որ եւ նոյնն թէ սրբան եզական եւ յատկագոյն յատկօրինութիւնս եւ բարերարութիւնս շնորհեաց մեզ, այժմ ոչ է ժամանակ մի ըստ

միոջէ դրել վեհմութեանդ. եւ մանաւանդ գերազանց սրբազան ժողովին ի ձեռն գերամբարձ կարտինալ կարաճային Հայոց յորդորեաց զանարժանութիւն մեր մնալ ի Հռոմ ձեռնադրող սրդւոցն ած Պրօպականտա ֆիտէյի։ Նաեւ ետ ձեռնադրել մեզ զերիս քահանայս, եւ զերկուս սարկաւագունս ի լեկեղեցին Հայոց, յորոց միոյն է մեծանիւեօր Դաւպան, որ է այժմ այդր։ Բայց մեք վասն ուղղափառական գրեանս ի վէնետիկ քաղաքի, եւ կատարել զայլ օգտակար մատածմունս ի յօգուտ ազգին մերոյ. աղաչեցաք թոյլատրել զմեզ գնալ ի վէնետիկ, որ եւ գնացեալ կատարեցաք զգեղեալն ի մոի մերում, որպէս եւ տեսանի։ Եւ զկնի անցանելոյ ամաց ոմանց՝ վերստին դարձաք ի Հռոմ, եւ մնալով այդր վեցամեայ ժամանակաւ, ապա հրաման առեալ ի քահանայապետէն եւ ի Սրբոյ Ժողովոյնգնացաք ի Կ.Պոլիս։ Եւ թէ անգանօր զինչ, եւ զորպիսի հալածանս կրեցաք, եւ զորքան օժանդակութիւնս արարաք ուղղափառացն Հայոց, եւ որպիսի քարոզութեամբ վարեցաք յայտնապէս ի հոյակապ եկեղեցիս Հայոց, եւ զայլ այսպիսի իրակութիւնս տեսանելոց է Աստուծով Սրբազան Ժողովնքեւ հանդերձ, ի ձեռն ճշմարիտ վկայական դրեանց գերազանց դեսպանացն Ֆրանսայու եւ Նապօլեոյ, որք ականջալուրք եւ ականատեսք գոլով ամենայն որպիսութեանց առիթ եւ կրիչ մերոյ վկայեալ հաւաստապէս գրեն առ գերազանց կարտինալս թագաւորութեանց իւրեանց, այսինքն առ... զորս ունիմ այժմ ընդ իս, առ ի բերել այդր։ Վերջապէս որպէս առաջին նուագի գալըսաեան իմոյ այդր, ներշնչմամբն Աստուծոյ ձեռնտու եւ օժանդակ եղեւ ինձ հանգուցեալ Մօնսինեօր Լերբարին, այսպէս եւս այժմ ակն ունիմ ի յԱստուած, թէ նախապատրաստեալ իցէ զքեզ առ ի լինել նեղելոյս առաւելագոյն նպաստ եւ օժան-

գակ: Ուստի զկնի բոլորովին յանձնելոյ զամենայն կամս եւ զհաճութիւնս իմ ընդ Տրամանի Սրբոյ Ծողովոյն, զնոյնս յանձնեմ նաեւ ըստ ամենայնի քումդ գերահանճար խոհականութեան եւ բարեհաճութեան:

Հուսկ յետոյ ծանուցանեմ վեհմութեանդ, զի այժմ ի Կ.Պոլիս երկոքին կողմունքն Հայոց, այսինքն ուղղափառաց եւ ճիզմատիքաց ի մեծամեծաց միչեւ ցփոքունս ակնապուշ եղեալ նկատեն ի կողմնս յայս, առ ի դիտել զդիարգութիւնն, եւ ուր կայանալն որպիսութեան մերոյ:„

Ընդ նոյնպէս 9 Յունուար 1773 թուականաւ կը գրէ առ Հ. Ռափայէլ Արբայ Անտոնեան Միաբանութեան եւ առ Հ. Դէորգ Վ.ի Հռոմ (Տիւ. Անտ.), յորում կ'ըսէ թէ Լիվոռնոյ պիտի ձմեռէ, եւ չ'ուզեր Հռոմ Հայոց տունը բնակիլ, ուր չորս եպիսկոպոս եւ շատ քահանաներ կան, եւ կը յաւելու "...Նաեւ ոչ է պարտ գաղիլ ի ձէնջ եւ զայս, զի ունիմ ընդ իս զերկու յանձնարարական գիրս Յոյժ պիտանիս եւ գործունեայս, գրեալ մինն ի Կալլիացւոց Դեսպանէն, եւ միւսն ի Նապօլսոյ Դեսպանէն առ գերազանց կարծինալս Թագաւորութեանց իւրեանց, ի յորս վկայեն հաւաստօրէն զհրապարակական եւ զառաքելական քարոզութիւնէս, զջատագովութիւնէս որ վասն ուղղափառ հաւատոյ, զաքսորելոյս ի Կիպրոս վասն ճշմարտութեան կաթուղիկէի, եւ վասն բռնադատելոյ հասարակութեանն առ ի յառնել պատրիարգ, եւ զոչ ընդունելոյս, նաեւ սակս այլոց այսպիսեաց...„

Ս. Ծողովոյ քարտուղարն ասոր կը պատասխանէ 23 Յուն. 1773 Նամակաւ, թէ այժմ Հռոմ շատ հայ եպիսկոպոսներ կան եւ Հայոց Տունը Ս. Մարիամ Եգիպտացի տեղ չկայ, թէ Ս. Ծողովոյ արկղը շատ ծանրաբեռնեալ է, եւ թէ Արեւելք ուղղափառ ժողովուրդն եպիսկոպոսի պէտք ունի, եւ Սարգսի Հոն գտնուիլը շատ արդիւնաւոր կ'ըլլար. ի վերջոյ կը գովէ անոր բազմարդիւն կեանքը: Ասոր կը պատասխանէ Սարգիս 8 Փետր. 1773 Թուակիր Նամակաւ, որուն Սարգսի ձեռաք գրուած օրինակն է այս.

Ընկալայ զպատուական գիրն Գերապայծառութեանդ զրեալն ի յունվարի 23 եւ ընթերցեալ զայն յաւէտ ուրախացայ ի սրտի իմում, եւ զիտացի զմտերիմ բարեկամութիւն Գերապայծառութեանդ որ առ իս: Ի պատասխանատրութիւն որոյ ասեմ հեզութեամբ եւ խոնարհութեամբ, թէ գալուստն իմ ի Հռօմ ոչ դիտեր զօգուտն անձին իմոյ ի կողմանէ գրամոյ, եւ այնպէս տալ զձանձրոյթ ինչ արկեղ սրբոյ Ծողովոյդ, այլ՝ ուներ միայն զմտանաւոր նկատումն հարկաւոր իրակութեանց ազգին իմոյ եւ յատկապէս անձին իմոյ: Եւ ելանելով իմ ի Կոստանդնուպոլսոյ, ոչ սակաւս թողի անդէն ի յուղղափառ դաւանութեան լուսաւորեալս եւ հաստատեալս նաեւ անձինս մեծամեծս ազգին իմոյ քրոնաչան վարդապետութեամբք եւ վարժեցուցմամբք, զորս գործեցի մինչեւ ի խոր ծերութիւնս իմ յոյս՝ պեպեպս հալածանաց եւ աքսորանաց հանդերձ, զորս միշտ կրեցի եւ կրեմ ի ներհակութենէ ախտակիր հակառակորդաց անտի, որք օր ըստ օրէ անհ(հաճան°) նաեւ էի ի մեծագոյն վտանգի կրելոյ զառաւելագոյնս քան զորս կրեցի. եւ զի մի այսու վհատիցէին առաւել քան թէ շահաւէտիցէին ուղղափառքն

ազգին իմոյ, սակս այսորիկ լաւագոյն համարեցայ խոյս տալ ի Կոստանդնուպոլսոյ. որպէս յայտ է բոլոր ազգին իմոյ, ի ճշգրիտ վկայութենանց դեսպանացն Վաղղիոյ եւ Նապոլսոյ, զորս ունիմ ընդ իս: Եւ առ այժմ որովհետեւ գտանին անձինք ոմանք ի վէնէտիկ, որք սպասեն գնալոյն իմոյ անդ, յօժարութեամբ վասն ոմանց մասնաւոր գործառութեանց իմոց, յորոց ազատացեալ Աստուծով դիտաւորութիւն ունիմ գալոյ այդր առ ի մատուցանել դյարգութիւն իմ համբուրիւ սրբազան ոտին ամեներջանիկ վեհապետին նաեւ վանմայրդոյից, եւ քումդ գերապայծառութեան:

գերապայծառութեան քում

ի յալիկուռնա փետրվարի 8, 1773

ամենախոնարհ ծառայ

Սարգիս Արքեպիսկոպոս:

Մինչեւնոյն ժամանակ Սարգիս դիմած է նաեւ այլեւայլ ազգեցիկ անձանց միջնորդութեան: Այսպէս 20 Մարտ 1773 թուականաւ Fra Giuseppe Mª. Dobbia Min. Conv. ստորագրող վրանկիսկեանը կը գրէ Հռոմէն առ Սարգիս, թէ միսիոնէ ետ դարձած ըլլալով՝ Ադրիանուպոլսոյ եւ կ.Պոլսոյ վրայ տեղեկութիւններ տուեր է Սրբազան քահանայապետին, ի մասնաւորի Հայոց վրայ, որոնք մէտ են ի կաթողիկէութիւն, եւ ըսեր է թէ աւելի ընդարձակ եւ ճիշտ տեղեկութիւն կրնայ տալ Սարգիս Արքեպ., զոր թէպէտ անձամբ ճանչցած չէ, բայց համբաւը գիտէ. եւ թէ ըսուեր է Սարգսի մասին՝ թէ Սրբազան քահանայապետը շատ սիրով

պիտի լսէ զինք, եւ ամենայատուկ սիրով պիտի ընդունի:

Նաեւ Հ. Գրիգոր Նէփօթ Անտոնեան Միաբանութեան Մեծաւորն ի Հռոմ կը գրէ 5 Մայիս 1773ին առ Սարգիս, թէ վերջին գրութեանը համեմատ՝ գացեր է առ "Ցունաց Եպիսկոպոսն, որ Ցիսուսեանց կարգէն է, եւ խօսակցութեան արդիւնքը կը հաղորդէ այսպէս. "Նախ ասաց թէ Սրբազանն հաճեցաւ յետ ստուգելոյն զամենայն եւ հրամայեաց մննսինեօռ Պօրճիայուն զի գրիցէ ձեզ գիր կոչման զի եկիջիք ի Հռօմ. ի սկզբան թէպէտ պատմեաց զամենայն, բայց ոչ հաւատացին նմա. եւ ապա այլ իմն փաթէրայ եկեալ է նոր ի կ.Պոլսոյ. նմա հարցին ի վերայ քոյ. եւ նոյն փաթէրայն պատմեալ է որպէս ինքն եպիսկոպոսն պատմեալ էր նոցա. յայնժամ հաւատացին նմա...: Պօրճիայուն ոչ գրելոյ պատճառն այս է նախ՝ եպիսկոպոսունս ոչք են աստ տեղաւորեցից եւ ապա հոգասցուք զնա...: Երկրորդ բան նորին այս է. եթէ ուղղապէս եկեալ իցէր՝ մինչեւ ցայժմ բան նորին կատարիւր: Երրորդ ասաց թէ այժմ ելեալ գայցէ, մինչեւ քանի մի ամիս բան նորին ուղղի, քանզի ոչ է որպէս այլ եպիսկոպոսունս ոչք ոչ գիտեն լեզու եւ ոչ եւս կարեն համարձակօրէն խօսիլ...:"

Նմանապէս վերոյիշեալ Տուրայցցոյի Արքեպիսկոպոսը 26 Ցունիս 1773ին կը գրէ Սարգսին, թէ պէտք չէ յուսահատիլ, այլ սպասել. ինք տեսնուած է Պօնս. Պօրճիայի հետ, որ ըսեր

է թէ Սարգիս Արքեպ. սրտին մէջն է. եւ ինչպէս որ Աղեքսանդր Եպիսկոպոսին գործը կարգադրեց, կը յուսայ նոյնպէս կարգի դնել Պրուսայի Եպ.ին գործը, եւ յետոյ Սարգիս Արքեպ.ին գործին պիտի նայի, որ արժանի է ամենայն ինամոց: Տուրացցոյի Արքեպ.ը կը գրէ նաեւ՝ թէ անոր (Սարգսի) մասին գրեր են որ վճռեսիկ պիտի երթայ կղերիկոս ձեռնադրելու, եւ թէ հարուստ է՝ 20.000 ղր. ունի. սակայն Մօնս. Պօղճիա պաշտպաններ է ղինք:

Եւ իրօք, ինչպէս 20 ցնր. 1773ին Տուրացցոյի Արքեպ.ը կը գրէ Սարգսին, եւ կը յիշէ Անտոնեան Միաբանութեան Մեծաւորն ի Հռոմ՝ Հ. Գրիգոր Վ. Նէվիօթ իր ժամանակագրութեան մէջ՝ թուական 1773, այս միջոցին Հռոմ Ս. Մարիամ Եգիպտացի եկեղեցւոյն մէջ կը բնակէին կաթողիկեայ վեց Հայազգի եպիսկոպոսունք: Ասոնք են՝ 1 Կ.Պոլսեցի Յակոբ Մեսրոպ Քեահեա Արապեան, Արքեպ. Լամբրոնի եւ Տարսոնի, որ 1742ին ի վեր Հռոմ էր: 2. Յովհաննէս Դասպասեան, Արքեպ. Մարտինի: 3. Գրիգոր Արքեպ. Թիֆլիզեցի: 4. Աղեքսանդր Արքեպ. Վանայ, ի միաբանից Աղթամարայ: 5 Դաղստացի Սիմոն Եպ. Ումուտեան: Եւ 6. Սամուէլ Եպ. Երզնկացի, Առաջնորդն Պրուսայի: Առաջնոյն վրայ ուրիշ առթիւ կը գրեմ: Վերջնոյն վրայ ընդարձակ տեղեկութիւններ տուի վերը, որոնց վրայ կը յաւելում նաեւ հետեւեալները: Սամուէլ Եպ.ի յօրինած յիշեալ աղօթագրքէն ունի նաեւ գիւտ քհ. Ա-

ղանեանց (տես "Լումայ. Թիֆլիզ, 1900, Գիրք Ա. էջ 273—4) այս վկայագրով. "Կրթութիւն տեսր ջերմեռանդ. թեան աղօթից, ժողովեալ եւ յարմարեալ ի Սամուէլ ընչին անիմաստ Աբեղայէ եւ վերատեսչուէ Պրուսայու, ի հայրապետութեան Տ. Յակոբայ ամենից Հայոց կաթուղիկոսի Շամախեցւոյ, յամի տեառն 1760 յունվարի 3, իսկ Հայոց 1209, ի Պրուսա քաղաքի ի Ս. Աստուածածնի եկեղեցւոյ": Միքայէլ քհ. Ալշճեան վերջերս գրեց ("Արեւելք, 1908, թ. 6751), թէ Սամուէլ Եպ. Պոլիս հաստատուելէն նաեւ՝ (երբ արդէն 1776ին Հռոմէն վերադարձած եւ 1778ին աթոռէն հրաժարած էր,) 1779ին Տնանկ Աղքատաց սնտուկին յանձնեց 2.500 ղր. որպէս զի ասոր տոկոսով "իր մահուընէն վերջը աղքատ դասակարգէ որբ աղջկան մը հարսանեկան օժիտը պատրաստուի":

Իսկ միւսներու վրայ հետեւեալ տեղեկութիւնները ժողված եմ:

Յովհաննէս Դասպասեան, Մարտինի չորրորդ հայ կաթողիկեայ Արքեպիսկոպոսն՝ էր եղբօրորդի առաջին հայ կաթողիկեայ Արքեպ. Մելքոն Դասպասեանի: Վերջինս Բրօբականտայի աշակերտ էր եւ 1684ին Մարտինի ամբողջ հայ հասարակութիւնը կաթողիկեայ ըրած եւ ինքն 1716ին ի Կ.Պոլիս նահատակուած է: Յովհաննէս ծնած է 1715 Յունուար 21ին Մարտին, 1735 Մայիս 30ին Հռոմ գացած եւ Բրօբականտայի աշակերտած է, 1746ին ի Հռոմ Ս. Մարիամ Ե-

գիպտացի Եկեղեցւոյ մէջ քահանայ ձեռնադրուած է Սարգիս Ընք. Սարաֆեանէ, նոյն տարին դարձած է Մարտին եւ ժողովրդեան ծառայած։ 1767ին գրած է գեղեցիկ մենուէթիւն մը Ս. Պատարագի (օրինակ մը Մոգրն. Անտ. Թ. Մկդ)։ 1768ին Մարտինի Առաջնորդ ընտրուեցաւ, եւ կղեմէս ՃԴ Ս. Քահանայապետէն հաստատուելով 1768 Ապր. 30ին, նոյն տարին Սեպտ. 4ին Արքեպ. ձեռնադրուեցաւ ի Զմմառ կիլիկիոյ Մխայէլ պետրոս Գ. կաթողիկոսէն Հայոց Ուղղափառաց։ 1869ին Օգ. ին Զմմառ գնաց եւ ԹԷ կաթողիկոսին եւ ԹԷ Ս. Քահանայապետին հրաժարական մատուցանելով՝ ընդունուեցաւ հրաժարականը։ 1770ին Հռոմ հաստատուեցաւ, ուր գրքեր գրեց եւ թարգմանութիւններ ըրաւ։ վախճանած է 58 տարեկան 1773 Ապր. 4ին եւ թաղուած Ս. Մարիամ Եգիպտացի եկեղեցին։

Տապանագիրը հետեւեալն է՝

ԱՍՏ ԵՆ ՈՍԿԵՐՔ ԱՌՆ ԻՄԱՍՏԻ
ՄԵՐՏԻՆԵՑԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ
ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԹԱՄՊԱՍ ԿՈՉԵՑԵԼՈՑ
ՄԵԾ ՄԵԼԳՕՆ ԵԼԲՕՐ ՈՐԴԻ
ՍԱ Ի ՀՌՕՄ ՑԻՄԱՍՏ ՄԱՐԶԻ
Ի ՓՐՈՓԱԿԱՆՏԱ Ի ԴՊՐՈՑԻ
ԱՊԱ ԵՊՍ ՕԾԵԱԼ

ՑԻԻՐ ՔԱՂԱՔԻ ՀՈՎԻԻ ԿԱՐԳԻ
ՑԵՏՈՑ ԵԿԵԱԼ ՎԱՄՆ ՈՒԽՏԻ
ԴԱՑ Ի ՀՌՕՄ ԱՍՏ ԲՆԱԿԻ
ՑԻՍՈՒՆ ԵԻ Ը ԱՄՍ ԼՑԵԱԼ
ՆԱ Ի ԿԵՆԱՑ ԱՍՏԻ ՓՈԽԻ

ՅԱՄԻ ՅՆ ՄԵՐՈՑ ՓՐԿՉԻ
ՀԱԶԱՐ 2 ԼՕԹԱՆԱՍՈՒՆԻ
Ի Դ ՕՐՆ ԱՊՐԻԼԻ

—

ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՊՕՂՈՍ ՍԲ ԺՈՂՈՎՈՅ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐ
ՎԱՄՆ ՅԻՇԱՏԱԿԻ ԻՒՐՈՑ ԲԱՐԵԿԱՄԻՆ
ԵՏ ԿԱԶՄԵԼ ԶԱՐՉԱՆՍ

Տապանագիրս ունի նաեւ լատիներէն մաս մը, որուն օրինակը չունիմ։ Այստեղ մահուան տարին կը գրուի 1770, մինչ ստոյգն է 1773 Մարտ 24 ի 23 ժամուն յաւուր Ծաղկազարդի, ինչպէս կը տեսնուի Անտոնեան Մխաբան Հ. Գրիգոր Վ. Դերսէսեանի Հռոմէն գրած մէկ նամակէն (Տիւ. Անտ.) ինչպէս նաեւ Սարգսի 9 Յունուար 1773ին առ Մօնս, պօրճիա գրած նամակէն, զոր վերն յաւաչ բերի։ Սուրբ ժողովոյ քարտուղարն է Stephanus Borgia.

Գրիգոր Ալիշեան, Թիֆլիզեցի, երբ եւ ինչպէս Հռոմ եկած եւ հաստատուած է, անծանօթ է ինձ։ Այսչափն ստոյգ է՝ որ 1773ին սկիզբը Հռոմ կը գտնուէր, ուր կոնդակ մը գրած է (Տիւ. Անտ.) փետր. ամսոյ մէջ։ Ինքն կաթողիկոսէ Հայոց Ս. Մարիամ Եգիպտացի եկեղեցւոյ հոգեւորն ապրած է իբրեւ կաթողիկոս, հոն ալ վախճանած է 98 տարեկան՝ 19 փետր. 1774ին, եւ նոյն եկեղեցւոյ մէջ թաղուած։ Իր տապանագիրն է հետեւեալը, որ սխալագիր է եւ վերջընթեր տողին մէջ կրկնութիւններ ունի։

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ԹԻՓԼԻԶԵՑԻ
ՊՐԻԳՈՒՐ ԱՐՔԵՊԿՈՍԻ
ԱՂՈՑ ԵԱՆ
ԻՐ ԱՄՕՔ՝ ՂԸ ԱՄԵԱՆ
ՀԱՆԳԵԱՒ ԱՍՏ ՅԱՄԻ
ՏՆ ՌԻՃՀԴԻ ԴԻ ԵԻ Ի ՓԵՓԵՏՐԻ
ԺԹ ԱՄՍ ԵԱՆ

—

ՅԻՇԱՏԱԿ Ի ՏԱՊԱՆՍ Ի ՍԻՑՑԻԼԻՆՑ ՔԵՒՀԻԱՑ
ԱՐԱՊԵԱՆ ՄԵՍՐՈՊ ԱՐՔԻՊՍ ԼԱՄԲՐՕՆԻ ԵԻ
ԹԱՐՍԻՍԻՆ

Հ. Ալիշան (Հայ-վենետ. էջ 344) կը յիշատակէ "Գրիգոր Եպիսկոպոս„ մը՝ վախճանած եւ թաղուած 1773ին ի Ս. Ղազար վենետկոյ, որ սխալ կ'երեւայ. վասն զի Հ. Յ. Թորոսեան (Վարք Մխիթ. էջ 476—480) չի յիշեր զայս իր հրատարակած տապանագիրներուն մէջ: Իսկ Ուղուրլեան վ. (անդ էջ 224) կը յիշէ զԳրիգոր ի հռոմ Ս. Յարիամ եգիպտացի թաղուած 1774ին, բայց կ'անուանէ "Արքեպիսկոպոս Տրէնտոյ„ (Իտալիա!), առանց մանրամասնութիւն մը յիշելու: Աւելի տեղեկութիւններ առ այժմ կը պակսին:

Աղէքսանդր Արքեպիսկոպոս Արուեստան Ուղուրլեան վ. (անդ, էջ 224) հռոմ ապրած եպիսկոպոսներու վրայ խօսելով կը գրէ. "Աղէքսանդր վանեցի եպիսկոպոս ի միաբանից Աղթամարայ, † յամին 1781: Իսկ Աղէքսանդր պատրիարքին Ասլանեանի տապանն է Ս. կաթողիկէ եկեղեցւոյն մէջ ի փողոցն Չորից Աղբերց որ վախճանեցաւ ի հասակի 96 ամաց:„ Վերջ-

նոյս լատիներէն եւ հայերէն տապանագիրն ընդօրինակեց հնձի համար գեր. Յովսէփ վ. Մոմճեան ի հռոմ, որուն կը յայտնեմ շնորհակալութիւնս այստեղ: Այս տապանագրէն կը հասկըցուի, թէ Աղէքսանդր Ասլանեան, ծննդեամբ կ.պոլսեցի, վանայ Արքեպիսկոպոս էր. հռոմ գացած եւ ուղղափառ հաւատոյ գաւանութիւն տուած է Սրբազան Քահանայապետին, եւ Ս. Երրորդութեան կարգի վանքին մէջ իւր բնակութիւնը հաստատելով, վախճանած է 1792ին, Մայիս 19ին, 96 տարեկան, եւ թաղուած է S. Carlo եկեղեցին (ի փողոցի Alle 4 fontane): Ահաւասիկ սոյն տապանագրին օրինակը:

D O M
ALEXANDER ASLAN
PATRIA
CONSTANTINOPOLITANUS
DIGNITATE
VANENSIS ARCHIEPISCOPUS ARMENUS
QUI
OMNIA RELINQUENS
UT
NON PERDERET OMNIA
AD
HANC S. SEDEM FILIALI OBEDIENTIA
VENERANDAM
VENIT
ET IN HAC TRINITARIA RELIGIOSA DOMO
RELIGIOSO RECEPTUS HOSPITIO
MORTIS MEMOR
VIVENS
HL
OBIIT DIE XIX MAJI P. A. MDCCICII AET.
XCVI

ԱՅՍ Է ՇԻՐԻՄ ՐՈՆ ՏԻԱՌՆ
ԱՍԼԱՆԵԱՆ ԶԱՐՄ ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԻՆ
ԾՆՆԴԵԱՄԲ ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍԵԱՆ
ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՎԱՆ ՔԱՂԱՔԻՆ
Ի ՄԻԾ ՀԱՅԱՍՏԱՆ ԸՇԽԱՐՀԻՆ
ՍԱ ԵԿՆ Ի ՀՌՕՄ ԱՌ ԳԱՀ ՊԵՏԻՆ
Ի ԴԱՒԱՆԻԼ ԶՀՇՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆ
ՈՒՂՂԱՓԱՌԱԿԱՆ ՀԱՒԱՏՈՑՆ
ՀԱՆԿԵԱԻ Ի ՏԻՐ ԱՄՕՔ Ղ ՎԼՏՅԻՆ
ՅԱՄԻ ՏԱՒՈՒՆ ՌՉՂՔ ՄԱՅԻՍԻ ԻԹ ԻՆ

Ընդուշտ շատ հետաքրքրական էին Աղեքսանդր Արքեպ. ի առաջնորդութեան եւ Հռոմ մեկնելուն պարագաները, սակայն չկրցայ տեղ մը յիշատակութիւն գտնել. Աղանեանցի Դիւան Գ. եւ Դ. ի մէջ, որ Սիմէոն եւ Ղուկաս կաթողիկոսներուն գործերուն ամփոփոյքն է, ուր կը յիշուին ուրիշ կաթուղիկէից խնդիրներ, Աղեքսանդր Արքեպ. ի վրայ յիշատակութիւն չկայ: Ձեռքս անցած բազմաթիւ նամակներէն միայն երկուքին մէջ կը գտնեմ յիշուած (3 փետր. 1773 ի Հռոմ, եւ 12 Օգ. 1775 ի Վենետիկ), որով կ'իմանանք թէ 1772ին վերջը կամ 1773ի սկիզբը Հռոմ հասած է Աղեքսանդր Արքեպ.: Վերն յառաջ բերուած տապանագրէն կ'իմացուի նաեւ՝ որ Ուղուրլեան Վ. կը սխալի երկու Աղեքսանդր Եպիսկոպոս դնելով, փոխանակ մէկի, այն է Աղեքսանդր Ասլանեան, կ. պոլսեցի, Արքեպ. վանայ: Իսկ Աղեքսանդր Ասլանեան Պապրէպ գոյութիւն չունի:

Սիմէն Եպ. Ուժմուտեանի մասին վերն այլ եւայլ առիթներով տեղեկութիւններ տուի: Ասոնց վրայ կը յաւելում նաեւ՝ որ ինքը

1726—9ի միջոցին էջմիածնի կաթողիկոսէն Եպիսկոպոս ձեռնադրուած է, եւ 1766ին հոկտեմբերին Զմիւռնիոյ ճամբով Վենետիկ հասած է (թուղթ տէր Ստեփաննոսի Ջուղայեցւոյ 25 Հոկտ. 1766 ի Վենետ. առ Հ. Գր. Նէվիօթի ի Հռոմ, Գիւ. Ազգ.): Սիմէն Եպ. վախճանած է 76 տարեկան եւ Հռոմայ Ս. Մարիամ Եգիպտացի եկեղեցւոյն մէջ թաղուած է: Տապանագրին օրինակն է հետեւեալը.

ԼԻՈՆԱՐԴԵՆ ԱՆԴՈՆԻԼԼԻՆ ԻՇԽԱՆ ԱԶԳԻՆ
ՀԱՅՈՑ ԼՏ ԿԱԶՄԵԼ ԶԱՐՁԱՆՍ
ՏԱՊԱՆ ՇԻՐՄԻՍԻ ՈՒՄՈՒՏԵԱՆԳ ՂԱՏԱՑԻՈՑ
ՍԻՄԷՕՆԻ ԳԻՏԱՊԵՏԻՆ ՔԱՀ ԲԱԲՈՒՆԻՈՑ
ՈՐ ՄԻՇՏ ԵՂԼԻ ՆԽՆՁՈՑԶ ՍԲ ՀԱՒԱՏՈՑ
ԲԱՆԻԻ ԳՈՐԾՈՎ ՆՄԱՆ ՀՈՎՈՒԱՑ ՏՆ ՄԵՐՈՑ
Ի ՅԱՔՈՐԱՆՍ ԱՌԱՔԵՑԱԻ Ի ՀԵՐՁԵԼՈՑ
ԵԻ Ի ԲԱՆՏԻ ՇՂԹԱՑԵՑԱԻ ՀԱՆԳՈՑՆ Գ ՈՂՈՑ
ՆՒԵԻ Ի ԹԻՍ ԳՏՈՐՏԵԼ ԸՆԴ ԳԵՐԵԼՈՑ
ՎՍ ՈՒՂՂ· ՍԲ ՀԱՒԱՏՈՑՆ
ՀՌՕՄԱՑԵՑԻՈՑ Ի ՎԻՃԱԿԷՆ ՏԱՐԱՇԽԱՐՀԻԿ
ՎՏԱՐԵՑԱԻ
ԱՅՍ ԲԱԶՈՒՄՍ Ի ԲԻՒԶԱՆԴԻԱ ՀԱՆԳԻՊԵՑԱԻ
ՈՂՈՐ Ի ՅՈՒԼԻՍ ԵԿՆ Ի ՀՌՕՄ ԲՆԱԿԵՑԱԻ
ՇՆՈՐՀՍ ԳՏԵԼ ԸՍՏ ՁԵՌՆԱԴՐԻՉ ՍԱՀՄԱՆԵՑԱԻ
ԵՕԹՆ ՏԱՐԻ ՅՕԹԵՎԱՆՍ ԲՆԱԿԵՑԱԻ
ԼՑԵԼ ԵՒՈՒԲԲՈ ԳՈՎԵԼ ՎԱՐՈՒԲ Ի ՏԻՐ
ՀԱՆԳԵԱԻ
ԵՕԹՆ ՏԱՍԱՄԲ ՎԵՑ ԱՒԵԼԻ ԼԻ ՀԱՍԱԿԱԻ
ԱՄԻ ՓՐԿՉԻՆ ՈՐ Ի ՎԻՄԻՍ ՓՈՐԱՓՐԵՑԱԻ

1774 ՅՈՒՆԻՍԻ 3

Ընդհ. Ալմաստեան Եպ.ին կնիքն ու պատկերը, զոր ուրիշ առթիւ կը հրատարակեմ:

Նոյն ժամանակները Հռոմէն մեկնած եւ Անքոնա հաստատուած էր՝ կոլոտ պատրիարքի աշակերտներէն Ղազար Անմարմին, Եպիսկոպոսն Տրապիզոնի, ինչպէս վերը գրեցի, եւ 1766էն ի վեր նոյն տեղ կաթողիկեայ Հայոց հոգեւոր ու եկեղեցին ապրելով՝ վախճանած է 18 փետր. 1783ին (Հ. Ղ. Ալիշան, Սիսական, Վենետ. 1893, էջ 452)։ Խոսրով վարդապետ (Ցանկ Առաջնորդաց... Տրապիզոնի, Արեւելք, 1901 թ. 4630—4), Ղազարի եւ Տրապիզոնի նախորդ հայ կաթողիկեայ առաջնորդներուս վրայ հազիւ անգողակի, եւ այն՝ սխալ ակնարկութիւններ կ'ընէ։

Վերը յիշեցի Սահմ. Վ. Աբրահօր 13 փետր. 1773ին առ Սարգիս Աբգեպ. գրած նամակը, որուն մէջ կը յիշուի Թէ Գաղատիոյ Առաջնորդն ալ միտք ունի Հռոմ փախչելու։ Այս միջոցին կ'երեւայ Թէ Գաղատիոյ առաջնորդն էր Ստեփան Վ. որ արդէն 1763ին առաջնորդ էր (Տիւան Գ, էջ 123 եւայլն)։ Հաւանական է որ ասիկայ կոլոտի աշակերտն ըլլայ (տես կոլոտ, էջ 71)։ Կոլոտի աշակերտն էր նաեւ Ադամ Վ., որ ինչպէս Ցալուխիւն պետանեանի վերն յառաջ բերուած (28 Հոկտ. 1772) ընդարձակ նամակին մէջ կը յիշուի, 1772ին Խամայիլայէն Պոլիս եկաւ։ Ադամ Վ. արդէն 1751ին Ալքեպ. եւ Առաջնորդ էր Խրիմու, որ նորոգեց Ս. Խաչ աթոռանիստ վանքը։ (Տես արձանագրութիւնը՝ Բժշկեան Հ. Մ., Ձանապարհորդութիւն ի Լեհաստան, Վենետ.

1830, էջ 325, եւ Տէր-Աբրահամեան Ց., Պատմ. Խրիմու, Թէոդոսիա, 1865, Մասն Բ. էջ 153)։

Հռոմ երթալու մասին Սարգսի գրած, եւ առ հասարակ իր ինձ ծանօթ վերջին նամակն է 14 Յունիս 1773ին առ Հ. Գր. Նէփօթ գրածը (Դիւ. Անտն.), զոր այստեղ յառաջ կը բերեմ, եւ կը դնեմ նաեւ նմանահանութիւնը՝ չորս անգամ պղտիկցուած՝ իսկ իր ստորագրութիւնը ճիշդ բնական մեծութեամբ։

Աստուծով

Հասցէ գիրս ի ձեռս Հ. Գրիգոր Նէփօթիճ Սարգիս եպիսկոպոսական (ասոր կից օտար գրով անշուշտ Հ. Գրիգորէն գրուած, հասնելու օրն՝) 1773 յունվարի 19

Խոնարհագոյդ Տեառն Տեառն Հ. Գրիգոր մաքրակրօն վարդապետի սիրով եւ յարգանօք ողջոյն ընծայեմ։

Ի Լիվոռնայ 1773 յունվարի 14։

Ի յունիսի 5ին գրեալ գրոյդ ծանեայ զոմանս խորհրդականս ծանօթութիւնս եւ իրակութիւնս թագաւնս վասն իմ ի կողմանէ սրբազան քահանայապետին, հաղորդեալ քեզ թագնաբար ի գերապայծառ Մօնսինեօր Գրիգոստօմոյէն, եւ չնորհակալ եմ զայդմանէ։ Ուստի ընդ այս գրոյս եղեալ գիրն իւր կնքովին խիստ ծածկապէս դու ինքնին ձեռամբդ տայցես նմա. եւ փոխադարձապէս՝ եթէ ինքն եւս տայցէ քեզ խորհրդաբար զգիր իմն առ իս առաքելի՝ աղաչեմ, զի ի մէջ քո գրոյդ եղեալ յղեսցես զայն. եւ զբոլոր ծախսն փոստիոյն համանշանեսցես ի յիմիք տեղւոջ. զի Աստուծով ի ժամանակին զընաւեան հատուցից հրամանուցդ։ Նաեւ Սիրելի եղբօր մերոյ Գերա-

պայծառ Սամուէլ վարդապետին բանն, այսինքն՝ թէ գիացուԹիւնն արդենական, թէ Սրբազան Փափին Հետն կեօրիւշմիշ ըլլալն, եւ թէ գիարԹն, եւ գայլ պարագայս այսպիսիս որք պատկանին առ նա ծանուցանես մեզ. զի սրտագիւր լինցուք: Մեր տկարուԹիւնն տակաւին ոչ ապաքինեցաւ բոլորովին ի մէնջ. այլ դեռ եւս կրեմք զմնացորդն. գուցէ մաքրափայլ աղօԹիւք ձերովք բուժեսցի ի սպառ: Ձեր միաբան Վ. Հ. կարապետ որդեակն մեր եկեալ եհաս աստ կարգեալ գուռաթի ի վերայ Հայոց ի Սրբոյ Ժողովոյն եւ այժմ նստի յեկեղեցին Հայոց, որոյ Տէր տացէ գկարողուԹիւն առ ի խոհեմապէս կառավարել. զի սակաւ ինչ խառնափնԹոր է կացուԹիւնն Հայոց որք են աստ. ի մէջ որոց իրակուԹեանց ոչ ներախառնեմ ես զիս բնաւ, եւ այժմ զոչ այլ ինչ գրելի եւ ծանուցանելի ունիմ վերապատուելուԹեանդ, այլ միայն խնդրել զաղօԹս առ Աստուած վասն կատարեալ առողջուԹեան խօթացեալ եւ տառապեալ անձինս՝ որոյդ եւս Տէր Յիսուս տացէ առողջուԹիւն հոգւոյ եւ մարմնոյ, մնալ քեզ ողջ ի շնորհս Տեառն, եւ ի պարծանս իմ

որ եմ անարժանագոյն ծառայ Տեառն

Սարգիս վարդապետ եւ Արքեպիսկոպոս

Կեսարիոյ:

Մինչդեռ Սարգիս այսպէս պատրաստուելիքն կը տեսնէր երկրաւոր Յաւիտենական քաղաքն երթալու՝ նախախնամութիւնը կարգադրած էր վերին Յաւիտենական քաղաքը չուելու։ Իր հիւանդութիւնն յաջորդաբար կը մեղմանար եւ կը սաստկանար։ Բժիշկներու խորհրդով 1773 փետր. ամսոյ մէջ եկեղեցւոյ բնակարանէն փոխադրուեցաւ քաղաքին օգաստուն մէկ տունը, ուր կը բնակէր իր ազգականներովը նաեւ Կ.Պոլսեցի Պետրոս Վ. Մուրատճանեան, Ուրբանեան Պապրանոցի աշակերտն։ Սարգսի գործելու կանոնաւորութեան եւ սրտին բարութեան վկայ է՝ Լիվոռնոյ հանելէն ետեւ՝ եկեղեցին բնակելու առեն՝ եօթն օրուան մէջ ըրած ծախքին վճարման թուղթը, որուն տակ Սարգիս հետեւեալը կը գրէ իր ձեռօք. "Ահա վերոգրեալ բոլոր խարճին ըստակն, որ կանէր 57 լիրէ, եւ 8 կապրին, զորս ի մէջ եօթն աւուր խարճել վկայեաց կօվէլնաթօռն եկեղեցւոյն ի պէտս իմ, ի կողմանէ սուրբ Լուսաւորիչ եկեղեցւոյն, որ ի Լիվոռնայ. եւ ես հաւատացի ըստ բանի նորա, որ եւ Աստուած չէն պահեսցէ զսուրբ եկեղեցին, եւ տէր լուսաւորեսցէ զՀոգիս այսպէս բարի ախտակ եգողացն. ամէն։ Ես նուաստ ծառայ Տեառն Սարգիս Արքեպիսկոպոս Կոստանդնուպօլսեցի ձեռագրովս հաստատեմ զվերոգրեալս։" Եւ առ հասարակ մինչեւ թաղումն եղած ծախքին մանր հաշիւն ալ բռնած է հաւատարիմ աշակերտն Յովհ. Վ. Նուրտինեան։

Բնակարանի փոփոխութիւնն ալ չկրցաւ հիւանդութեանն օգնել։ Տեսաւ որ մնացած են վերջին օրերը, ինքնայօժար կամքը ընդունեցաւ խոստովանութեան, Թոշակի եւ վերջին Օծման Ս. Խորհուրդները Մուրատճանեան վարդապետէն, եւ փետրուարին վերջը կտակն ալ պատրաստեց։ Կ'երեւայ թէ այս միջոցին Հռոմ ղրկած պիտի ըլլայ Գաղղիոյ եւ Նէապոլսոյ դեսպաններէն եւ ուրիշներէն հետը բերած յանձնարարականները, որոնք այսօր իր թղթերուն մէջ չեն երեւար։

Քանի մ'օր ետքը հիւանդութիւնը մեղմացաւ. սակայն ամիս մ'ետքը նորէն սաստկացաւ, եւ ինքը հոգեւոր պատրաստութիւնները կատարելով՝ մահուան կը սպասէր։

Գարունն հասաւ. Սարգիս ինք զինք լաւ զգաց, ուզեց Հռոմ մեկնիլ եւ հոն մեռնիլ։ Նոյն օրերն Յովհ. Սեղբոսեան Մարքիզը վենետիկէն գրեց Սարգսին, որ անպատճառ վենետիկ երթայ եւ հոն քիչ մը հանգիստ ընէ, ինչպէս ուրիշ անգամ ալ գրած էր, այսպէս նաեւ 27 փետր. 1773ին, միասին 30 ոսկինպաստ ղրկելով։ Ասոր մէջ կը ծանուցանէր նաեւ, որ Սարգսին դրամը Կ.Պոլսէն վիեննայի վրայով վենետիկ բերել կու տայ, ինչպէս որ 26 Յունիս 1773ի նամակով ալ անոր ձեռքն հասցուց հաշուովը, որ էր ոսկի 1651, լիրէ 13, սօլտի 4։

Սարգիս ուզեց վենետիկ երթալ, սակայն բժիշկները թոյլ չտուին։ Ինքն ալ կառքով պտոյտ մ'ընելով՝ համոզուեցաւ որ անկարող է

ճանապարհորդելու: Որոշեց մնալ Լիվոռնոյ, ուր թէ ազգայինք եւ թէ օտարազգիք կ'այցելէին եւ կը մխիթարէին զինքը, որոնց մէջ էր Լիվոռնոյի կուսակալը, Բիզայի փոխ-Տեսուչը եւն: Բժիշկներն ի սկզբան հիւանդութիւնը չէին ճանչցած, ի վերջոյ գտան եւ հաստատեցին՝ թէ ունի ջէռղոռ-ռիւն ըրթ, արդէն շատ հինցած, որ յառաջ եկած էր տխրութենէ եւ մեծ տառապանքէ՝ աքսորանաց ժամանակ վաստկուած. արեան շրջանը խանգարած էր, եւ հիւանդութիւնն անբուժելի էր: Սարգիս մահը մօտալուտ տեսաւ. ուզեց որ զինք Լիվոռնոյի եկեղեցւոյն մէջ թաղեն: Պետական նօտար մը կանչեց, ջնջեց իւր առաջին կտակը, եւ Յուլիս 30ին նոր կտակ մը շինեց, որով իւր ստացուածոց ժառանգ կը կարգէր Լիվոռնոյի Ս. Գր. Լուսաւորիչ հայ կաթողիկէ եկեղեցին, ուր իր հոգւոյն համար մշտնջենաւոր պատարագներ հաստատեց, որոնց տարեկան պատարագիքն ի սկզբան պիտի տրուէր Նուրտինեան վարդապետին՝ ցորչափ կ'ապրէր վերջինս, պարտաւորելով զինք ամբողջ տարին նոյն եկեղեցւոյն մէջ իր հոգւոյն համար պատարագ մատուցանել: Նաեւ սահմանեց, որ իր գրամով եկեղեցւոյն աւագ խորանը շինուի պատուանդանէն մինչեւ վեր համակ ընտիր մարմարիոնէ: Նմանապէս իւր պատարագի զգեստն եւ թանկագին սկիհն՝ եկեղեցւոյն պատարագիչ Եպիսկոպոսին թողուց. աղքատներու համար ողորմութիւններ սահմանեց. իր քոյրերուն՝ որոնք կարօտ էին, քիչ մը

գրամ, եւ Նուրտինեան Վ.ին իր գրքերն ու զգեստուց մէկ մասը: Դարձեալ ժառանգող եկեղեցին կը պարտաւորէր իրեն հոգւոյն համար տարին քսան ձայնաւոր պատարագ մատուցանել. իսկ մարմինը պիտի թաղուէր եկեղեցւոյն աջակողմեան դասը, շիրմի մը մէջ եւ վրան մարմարիոնէ կափարիչ մը պիտի դրուէր: Իր այս վերջին կամաց կատակատար կարգեց եկեղեցւոյն նոյն ժամանակի վեց թաղականները: Եւ թէպէտ նոյն օրերը այս Թօսկանեան երկրին Դուքսն արգելած էր եկեղեցւոյ մէջ մեռեալ թաղելը, բայց Հայք աղերսագիր մը տալով հրաման առին՝ ըստ կտակին՝ Սարգիս Արքեպ.ը եկեղեցւոյ մէջ թաղելու: Որմէ ետեւ Սարգիս հրաման ըրաւ՝ որ գերեզմանը փորուի եւ կազմ ու պատրաստ կենայ:

Իտալերէն կտակին բնագիրը հաշիւներով հանդերձ կը պահուի այժմ Լիվոռնոյի Հայ եկեղեցւոյ դիւանը: Կը գնեմ այստեղ սոյն կտակին օրինակը, զոր հաճեցաւ զրկել ինձ ըստ խընդրանաց՝ Լիվոռնոյի եկեղեցւոյն այժմու Մեծաւորն գերյ. Գր. Ծ. Վ. Պահապանեան:

Copia del Testamento del fù Monsignor Sergio Arcivescovo di Cesarea in Cappadocia di Nazione Armena, Rogato dal Notaro Dᵉ Antonio Del Testa del 30 Luglio 1773. —

Al Nome di Dio Amen. L'anno di nostro Signor Gesù Cristo Mille Settecento Settanta

Tre. L'Indizione sesta, e questo di Trenta del mese di Luglio; Clemente Decimo quarto S. D. Sede, e S. A. R. l'Arciduca Pietro Leopoldo Gran Duca di Toscana Nono nostro Sovrano Dominante.

Fatto in Livorno, e al 3° Piano di una Casa vicina alla Chiesa degli Armeni, abitato presentemente dal Sig^r Giovanni Muradgia Armeno; Quivi presenti N° 1:

N° 1 Marco Antonio di Marco Antonio Tarabino della Valictina.

N° 2 Carlo di q^m Pietro Magri.

N° 3 Francesco del q^m Giuseppe Magrini.

N° 4 Angiolo Alegrini quod. Michele.

N° 5 Antonio Bonini quod. Francesco.

N° 6 Pietro Magri di Carlo tutti e cinque di Bergamo.

N° 7 Giovanni Domenico Eccerin di Giovanni Dom^co di Livorno, tutti e sette Testimoni Rogati e Pregati dal Infrascritto Testatore.

Essendo che non vi sia cosa più certa della morte e nè più incerta dell'ora di essa. Ed essendo da Uomo prudente di pensare sempre al di lui Caso, e specialmente quando il Corpo è indisposto; Essendo stabilito che l'Uomo moia una sol volta; al che riflettendo come saggio e prudente l'Illmo e Rmo Monsignor Sergio Arcivescovo di Cesarea in Cappadocia di Nazione Armena, ma nativo di

Costantinopoli, e perciò rapporto a noi Forestiere come egli ratificò alla presenza che sopra; E causalmente di passaggio in Livorno da me benissimo conosciuto, e Sano per la Dio Grazia di Mente, Sentimento, Vista, Loquela ed Intelletto, sebbene ammalato convalescente di corpo posto a sedere sopra un Canapè. Percio a fine che dopo la di lui Morte non nasca alcuno scandalo o litigio intorno alla di lui Eredita, essendo determinato di fare l'Inf.^to suo Testamento nuncupativo, che si chiama „Sine Scriptis"; Di cui è che revocò, annullò e cassò primieramente un altro Testamento fatto già solennemente e che fù chiuso e sigillato da me medesimo infrascritto fino dal di 24 Febbrajo 1773. Ricevuto in forme e rimesso al pubblico Notarile Archivio della citta di Firenze e successivamente ancora qualunque altra sua disposizione di ultima volontà che avesse fin qui fatta; Intendendo e volendo che in tutto e per tutto si debba stare al presente nuncupativo Testamento, che si protesta di fare a forma dei privilegi accordati ai Forestieri in questo felicissimo Stato di Toscana nelle veglianti Leggi di ammortizazione, nella maniera che appresso, cioè:

In primo luogo Raccomandò e Raccomanda l'anima sua al l'Onnipotente Iddio suo Creatore, alla Santissima Vergine di lui

Madre, al di lui Angelo Custode, a S. Gregorio Illuminatore, e a tutta la celeste corte di Paradiso. E quando separata sarà questa dal corpo ordinò al medesimo la sepoltura nella chiesa di S. Gregorio Illuminatore della Sua Nazione Armena di questa città, e a tale effetto ordina e vuole che dagli Infrascritti suoi Sig^r Esecutori, e a spese della sua Eredità li sia fatta in detta chiesa una sepoltura con decorosa lapide inscritta di marmo; e precisamente nella parte destra del coro di detta chiesa, nella quale ordina e vuole che seguita la di lui Morte, sia pubblicamente esposto il di lui cadavere e li siano celebrati i solenni funerali, con Messa parimente solenne per mezzo dei Sacerdoti di sua Nazione e secondo il Rito loro, ai quali Sacerdoti dovrà darsi per l'assistenza ai funerali sud^i e a quanti saranno un zecchino fiorentino per ciascheduno, e che in detta chiesa li siano celebrate Quaranta Messe piane di Requie con Elemosina d'un Piastrino.

Interrogato poi da me se volesse lasciare alcun Caritatevole sussidio ai Poveri della Congregazione di S. Giovanni Batt^a della città di Firenze, Rispose non volerli lasciare cosa alcuno. Ma Jure Legati Lasciò e Lascia al l'Opera di S. Maria del Fiore di detta città di Firenze la solita Tassa di Lire Tre e soldi Dieci in ogni.

Item Jure Legati Lasciò e Lascia ai Poveri Armeni di questa città Zecchini Otto Fiorentini per una volta solamente.

Item Jure Legati Lasciò e Lascia ai Poveri di questa città Due Zecchini Fiorentini da distribuirsi nel giorno de' suoi Funerali.

Item Jure Legati ed in ogni miglior modo e titolo che di Ragione Lasciò e Lascia alle Sig^re Maria e Eva sue sorelle carnali dimoranti in Costantinopoli Zecchini Dieci Fiorentini per ciascheduna, quantunque non abbiano alcun bisogno.

Item Jure Legati Lasciò e Lascia al suo Diletto Discepolo e Reverendo Sacerdote Giovanni Nurdin di Diarbechir in Mesopotamia, attualmente presso detto Sig^r Testatore commorante tutti g'i Abiti del medesimo, escluse le due Pelliccie migliori, tutte le biancherie e tutti i Libri e Mobili di ogni sorta, esclusi oro, argento e gioje che li ritrovano in questa città al tempo della di lui Morte. Dichiarando inoltre e confessandosi in ogni di essere vero e legittimo debitore di detto Giovanni Nurdin della somma di Zecchini Cento sessanta Due e mezzo f^ni: qual somma ci vuole che li sia dopo la sua morte puntualmente restituita e pagata dagli Infrascritti suoi Sig^r Esecutori.

In tutti gli altri suoi Beni Immobili che non saranno in questo Granducato Mobili se

moventi, Azioni, Ragioni, Denari, Crediti, Argenti ed ori, gioje, posti in qualunque Luogo del Mondo, e tanto presenti che futuri, Erede universale con la sua Bocca nominò e nomina e vuole che sia:

La Chiesa sopradetta di S. Gregorio Illuminatori della Nazione Armena di questa città, con l'infrascritti pesi, obblighi e condizioni, cioè:

Primo con obbligo che di detta sua Eredità si prelevino prontamente zecchini Sette Cento Fiorentini, e questi si impieghino a frutto dagli Infrascritti suoi Sig^r Esecutori in questo Stato di Toscana, ò a Censo, ò a Cambio, ò in tanti Luoghi di Monte ai piaceri dei medesimi Esecutori, dell'annuo frutto di detti zecchini Settecento si debba formare e stabilire una Uffiziatura di Messa Quotidiana per l'anima sua in detta Chiesa con fondare a tale effetto del detto Capitale una Cappellania da godersi in perpetuo da un Sacerdote Armeno, E alla medesima Cappellania per quando sarà fondata, il detto Sig^r Testatore ha nominato, e nomina, presentò, e presenta per primo Rettore il sopradetto Sacerdote Giovanni Nurdin, per dover ottenere la nomina Gius patronato in futuro di detto Benefizio ai Rappresentanti pro tempore di detta Chiesa; E tale Fondazione dovrà essere fatta prontamente dai detti suoi Esecutori S e r v a t. S e r. v a n d; Incaricandoli di devenire alla celebra-

zione degli Atti, a ciò necessari previe l'opportune suppliche, e con tutte le solite formalità, che si usano, e vengono disposte dalle leggi di Toscana nella fondazione di simili Cappellanie et in ogni.

Secondo con obligo e peso parimente di dover erogare Zecchini Sessanta cinque circa in Paramento Vescovile secondo il Rito Armeno, per uso de Pontificali, e perchè sempre debba rimanere in detta chiesa all' occorrente.

Terzo con peso ed obbligo ancora di erogare la somma di Zecchini Mille simili nel fare costruire l'altar Maggiore di detta Chiesa dedicata alla Sacra Famiglia e S. Giovanni Batt^a, che corrisponda ed accompagni gli altri due altari delle Cappelle, di Marmi fini e scelto disegno; al quale altare ordina detto Sig^r Testatore che venga apposta l'impronta delle sue Armi, ed una Iscrizione in Idioma Armena e sua traduzione in Latino per la futura memoria dell' Erezione di detto altare.

Quarto con condizione finalmente che ogni restante di detta sua Eredità debba erogarsi in benefizio ed uso di detta Chiesa, dovendo farsi primieramente un nobile, e Decoroso Calice d'Argento; e se altro avanzasse in quello che piacerà a detti Esecutori, sia per supplire a quel di più che potesse im-

portare il detto Altare, perchè sia Decoroso e Magnifico, sia per il detto Paramento Vescovile, o tutto altro che occorrere possa per detta Chiesa sua Erede; alla quale ingiunge l'obbligo e peso di fare celebrare in perpetuo per l'anima de Esso Sig^r Testatore N° Venti Messe Cantate in venti Domeniche dell' anno, et in ogni.

Esecutori della presente ultima sua volontà in tutte e singole le sue parti nominò e nomina, e prega che sieno i presenti e attuali Governatore e altri Ufiziali, Rappresentanti la sud^a chiesa Armena, esclusi per altro quelli che godono del Privilegio clericale, con incarico ad essi soltanto e non ad altri di dare Esecuzione alla sud^a sua disposizione nel tempo e termine di Mesi Dieci dal giorno della sua morte, per quanto sara possibile; E attesa la stima che ha nelle proprie persone de medesimi Li liberò e libera da qualunque Inventario e Rendimento di Conti,

E questa dice essere l'ultima sua volontà. quale intende e vuole che vaglia quanto valere puole, e nel modo, a forma che li permettono e Leggi del Granducato, incaricando gli Esecutori ad importare la Grazia nel Caso, che vi si ricerchi; ed in ogni migliore e più valido modo.

E benche il Sig^r Testatore abbia espresso a me Notaro Inf^to alla presenza che sopra

chiaramente in Lingua Toscana la detta sua disposizione e specialmente la nomina del suo Erede; Pure per ogni Cautela ed ad ogni altro miglior fine et effetto di Ragione constano personalmente avanti di me e Testimoni sud^i, il Rdo sacerdote D. Pietro Muradgia il medesimo come intelligente e perito della nativa Lingua Armena e della nostra Toscana ha asserito d'avere interpretato e spiegato tutto il contenuto del presente Testamento a detto Sig. Testatore, quale ha confessato e confessa trovarlo in tutto e per tutto coerente alla di Lui Intenzione ed essere percio l'Ultima sua volontà, in ogni.

Et in Fede della presente Copia scritta tutta di mia propria mano mi soscrivo e sigillo con il mio Sigillo Notarile.

D^e Antonio del Testa N. P. F.

Ապա Օգոստ. եւ Սեպտ. ամիսներուն մէջ Սարգսի Հիւանդութիւնը սաստկացաւ. եւ ինքն ամէն շաբաթ կը խոստովանէր եւ կը հաղորդուէր։ Վերջին օրերն օրհնեց ի մանաւորի իր աշակերտն Տուրտինեան վարդապետը, աղօթեց իր բարերարներուն համար, թողութիւն տուաւ իր թշնամիներուն, զամէնքն Աստուծոյ խնամոց յանձնեց, եւ զուարթադէմ անտրտունջ իր մաքուր հոգին աւանդեց Աստուծոյ 1773ին, Հոկտ. 1ի գիշերը՝ 2ի անցնելու առաջին ժամուն առաջին քառորդին վերջը, 74 տարեկան։

Հոկտեմբեր 2ին՝ շաբաթ առտու լուսանալուն՝ մարմինն եպիսկոպոսական զգեստներով զարդարուած՝ բազմեցուցին իր տան մէջ, եւ հաւատացեալք սկսան գալ եւ աղօթել։ Ցետոյ ճաշու ժամուն թափոր կազմեցին Հայք, օտարազգիք, զինուորք եւ երիցունք, խաչիւ, խաչվառաւ, ջահիւք եւ խունդ բազմութեամբ հաւատացելոց եւ սկսան շարժիլ։ Թափորին մէջտեղը դագաղը բարձած էին 12 լատին քահանայք, երկու կողմանէ վառեալ զինուորներ, եւ Հայեր մոմեղինօք։ Առջեւէն կ'երթային լատին կրօնաւորաց խմբեր, որոնք իրենց ծիսին համեմատ կ'երգէին։ Հանդիսադիրն էր տեղւոյն Հայոց ժողովրդապետն՝ Ընտռնեան Միաբան Հ. կարապետ Վ. Հալաճեան, որուն կ'ընկերանային պետրոս Վ. Մուրատճա եւ Ցովհ. Վ. Նուրտինեան։

Այսպէս թափորը մեծ շքով քաղաքին գլխաւոր փողոցէն եւ հրապարակէն անցաւ, հասաւ Հայոց եկեղեցին եւ դագաղը դրուեցաւ մահարեմին վրայ։ Հոն ժողովրդապետն ձայնաւոր պատարագ մատոյց եւ պաշտօն կատարեց։ Նոյն օրն իրիկունը դարձեալ եկեղեցին խմբուեցան դասք քահանայից եւ ժողովուրդք։ Քահանայապետի կարգը կատարուեցաւ, հանգուցեալը զարդերէն մերկացուեցաւ, ուրիշ դագաղի մէջ դրուեցաւ, եւ իջեցուեցաւ իր պատրաստած դամբարանը, աւագ խորանին առջեւ դէպ ի ձախակողմը։ Տապանին մէջ դրին՝ կապարեայ անօթի մէջ ամրացուած, իր համառօտ կենսագրութիւնը, զոր Նուրտինեան վարդապետ գրած էր

հայերէն, եւ իտալերէնի թարգմանած էր Մուրատճա պետրոս Վ.։ Մահն ու թաղումն արձանագրուած է նաեւ եկեղեցւոյն Մեռելոց գրքին մէջ։

Ցետոյ Նուրտինեան վարդապետ տապանագիր մը շինեց Հայերէն, որ եւ քանդակուեցաւ կափարչին վրայ։ Նուրտինեան Վ. նաեւ Սարգսի նախ փոքրիկ կենդանագիրը նկարել տուաւ, զոր յետոյ ճարտար նկարիչ մը մեծցուց, եւ աւանդատան մէջ կախուեցաւ։

Այս կենդանագիրներն այժմ չկան Լիվոռնոյ, եւ այժմու գերեզ. Մեծաւորը թէեւ շատ հետամուտ եղաւ, բայց չկրցաւ գտնել Լիվոռնոյի մէջ։ Ինչպէս ինք 4 Յուլ. 1906 թուականաւ ինձ կը գրէ, նոյնն այժմ Հռոմ ի Ս. Վլասպիտի ըլլայ։ Վասն զի իր գիմումին վրայ՝ գեր. Գոյունեան Վ. գրեր է իրեն՝ թէ "Սարգիսեանի նկարը կայ կ'ըսուի ի Հռոմ, սակայն որը ըլլալը յայտնի չէ"։ Կը յուսամ ուրիշ առթիւ ստուգել, գտնել եւ հրատարակել։

Վերն յառաջ բերուած կտակին համեմատ՝ Լիվոռնոյի Հայոց Ս. Գր. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյն մէջ մինչեւ ցայսօր կը մատուցուին մշտնջենաւոր պատարագները։ Այս մասին կը գրէ Ուղուրլեան Մ. Վ. (անդ, էջ 167—8)։ Երկրորդ մշտնջենաւոր պատարագն "է Սարգսի Արքեպիսկոպոսի Սարաֆեանինն, որ հաստատեալ կոնդակաւ Բիզայու Արքեպիսկոպոսին յ7 փե-

տրուաբի 1775, հանգուցեալ բարեյիշատակ Արքեպիսկոպոսն իւր կտակագրովն պարտաւորեց եկեղեցւոյն ժամանակակից երեսփոխանքն որ իրմէ թողեալ ստացուածոց մեծագոյն մասին գումարն ծառայեցընեն իրեն հոգւոյն մշանջենաւոր պատարագի միոյ մատուցմանն համար, եւ այն ի ձեռն հայազգի քահանայի միոյ մեր եկեղեցւոյն մէջ ի Լիվոռնոյ։ Սահմանեալ գումարն էր 7840 ֆրանք։ Ի սկզբանն՝ յընթացս դարու միոյ ըստ պարտաւորութեան մատուցան ամենօրեայ պատարագք. բայց յետոյ մայրագումարին պակասելովն՝ պետութեան վճարեալ ծանր տուգանաց պատճառաւ, տնօրինեց Ս. Գահն, որ այնուհետեւ յիշեալ մշանջենաւոր պատարագի պարտաւորութիւնն իւրաքանչիւր տարի միայն հարիւր պատարագաց մատուցմամբ վճարուի։

Նոյնպէս եկեղեցւոյն աւագ խորանը համակ մարմարեայ շինուած է 1778ին սոյն կտակին համեմատ, եւ խորանին երկու կողմը դրուած է ճերմակ եւ դեղին մարմարիոնէ խաչեալ՝ Սարգսի Արքեպիսկոպոսի զինանշանը, որ տապանագրին տակն ալ կ'երեւայ։ Սոյն զինանշանը գերյ. Մեծաւոր Վ. բնական մեծութեամբ գծագրած ղրկած է ինձ, եւ ես նմանահանութիւնը կը դնեմ վարը բոլորովին պզտիկցուած։

Սոյն աւագ խորանին ճիշդ ետեւը այս առթիւ փորագրուած է հետեւեալ հայերէն եւ լատիներէն արձանագրութիւնը։

"Կերտեալ կառուցաւ մարմարիոնեայ յօրինուած խորանիս եւ սեղանոյս, արդեամբ եւ ընչիք կոստանդնուպոլսեցի Շնորհալի Սարգիս Արքեպիսկոպոսին մեծի կեսարիոյ Կապպադովկեցւոց. ի թուին Հայոց ՌՄԻԷ։ 1778։"

„Haec ara pingui haereditate Sergii De Alexandro Sarafoglou Constplni Caesarae in Cappadocia Archiepiscopi, Quinquennio post obitum in hanc formam redacta est. Die I Junii MDCCLXXVIII."

Իսկ հայերէն եւ լատիներէն տապանագիրն հրատարակած է Ուղուրլեան Վ. (հայերէնը՝ "Հանդէս Ամսօրեայ„ 1890 էջ 17, 62 եւ պատմ. Հայոց գաղթականութեան ի Լիվոռնոյ, վենետ. 1891 էջ 100, իսկ լատիներէնը՝ "Հանդէս Ամս.„ 1895 էջ 294)։ Սակայն նոյն հրատարակութեանց մէջ սխալներ ըլլալուն՝ կը դնեմ այստեղ երկուքն ալ իրենց ճիշդ ձեւերովը։ Հայերէն բնագրին բառերուն սկզբնատառերը հետեւեալ ընթերցուածը կու տան՝ "Սարգիս Շնորհալի Արքեպիսկոպոս մեծի կեսարիոյ կապպադովկեայ։"

Ա.	Ի.	Ջ.
ՍՈՓԵՍՏ	ԱՐՇԻ՝	ՄԵՐՋԻՑ	ԿԱՃԱՌ
ՇՆՈՐՀԻՒ	ԲԱԿԵՐՑ՝	ԵԶԱԿ	ԱՆՃՈՒՈ·
ԱՐԹՈՒՆ	ՓԱՐՈՋ՝	ԾԱՓԱՑ	ՊԱՐՋ ՃԱՌ,
ՆԻՐՀՈՒՆ	ԵԶԵՐՑ	ԻՄԱՍՏՍ	ՊԱՏՐԱՍՏ։

ՐԱՒՈՒՆ ՊԱՐԹԻ ԿԱՑՏԱՒ ԱՄՕՔ,
ՈՐԴԻՍ ԻՆՔԵԱՆ ԻՐԿՆԷՐ ԴԱՍՈՒՔ·
ԳԹԱՅ ՍԱՏԱՐ ՍՐՏԻՒ ՈՂՈՔ,
ՐԵՏՈՐ ԿՐԹԵԱԼ ԱԶՆԻՒ ՎԱՐՈՒՔ·
Ի ԾԱԳ ՈՒՂՂԵԱԼ ՐՈՊԷՆ ԿԱՍԵԱԼ,
ՀԱՒԱՏ ՊԱՅԾԱՒ ԻՒՐՈՑ ԵՐԳԵԱԼ,
ՍԱՐԱՍ ՈՐԴՒՈՑՆ ՈՂՈՐՁՔ ԱՐՔԵԱԼ·
ԱԼԻՔՆ ՍՊԱՒԵԱԼ ՑԱՑՍ ՅԱՐԿ
ՆՆՋԵԱՑ

Յամի Տեառն ՌՉՀԳ· Հոկտեմբերի Բ. եւ ըստ Հայոց ՌՄԻԲ։

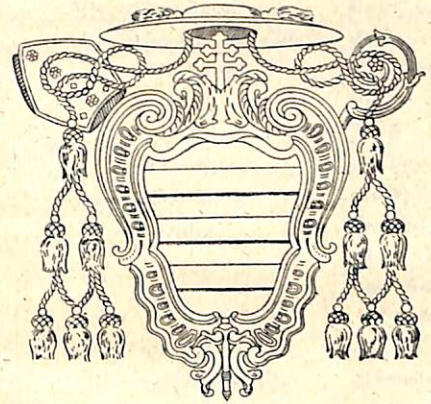
Սկզբնատառք բառից վերնոց յայտնեն զով գոլն աստ Հանգչելոյ։

Յովհաննէս նուրտին պաշտօնեայ բանին,
Յօրինեաց վերինն՝ յարգանս իւր պետին։

D. O. M.

SERGIO ALEXANDRI SARAFOGLU CONSTANTINOPOLITANO
MAGNAE CAESAREAE IN CAPPADOCIA ARCHIEPISCOPO
VIRO DOCTISSIMO SUMMISQUE VIRTUTIBUS ORNATISSIMO
ORTHODOXAE FIDEI PROPUGNATORI CONCIONATORI EGREGIO
ORIENTIS EX METROPOLI ROMAM REDEUNTI
HIC MENSES OCTO PERPESSA EX HYDROPISI OBEUNTI

DIE II OCTOBRIS AERAE CHRIST. MDCCLXXIII.
AETATIS SUAE ANNO LXXIV.
HANC IPSAM ARMENIORUM SUAE NATIONIS ECCLESIAM
HAEREDEM TESTAMENTO RELINQUENTI
CURATORES
TANTO PASTORI GRATI ANIMI MONUMENTUM POSUERE.

ՈՒՂՂԵԼԻՔ ԵՒ ՅԱՒԵԼԻՔ

			Ուղղէ
Էջ	1, տող	7. Ցովյ·	Ցովՙ·
„	32, „	27. յետ կար	յետկար
„	56, „	28. վըշոտու	վըշոտուոյ
„	57, „	28. խորհուրդ	Խորհուրդ
„	63, „	6. վըկայութիւնն	վըկայո՛ւթիւնն
„	73, „	3. վարձ, մեղ	վարձ մեղ
„	82, „	27. Ո–	Ոբ
„	93, „	15. Առ ի	Առի
„	116, „	4. առնոցու	առնո՛ցու
„	140, „	5. անտուսա	անտուսաւ
„	166, „	24. ֆռանք	ֆռանկք, քաղկեդոնիկք, ուղղափառք, կաթողիկեայք,
„	167, „	2. որդին, էր	որդին էր,
„	169, „	14. Ցիշատակարանիին	Ցիշատակարանին
„	176, „	11. spaizoso	spazioso
„	188, „	29. Ստեփաննոս	Ստեփանոս
„	196, „	4. յո՛ել՝ Այս ճամբորդութեան միջոցին՝ 13 Հոկտ. 1758 թուականաւ կը գրէ "Ծառայ Ցիսուսի Քրիստոսի Ցօհաննէս Եպիսկոպոս յաղարիեան ի վերայ աթոռոյ յամէթայ գմիւռնայի„ առ Հ. Ռափայէլ Վ. Աբբայ Անտոնեանց ի Հռոմ, եւ կը ծանուցանէ թէ	

Անտոնեան Միսբան Հ. Ղուկասու եւ Եղբ. Պետրոսի հետ՝ Կրետէ-Սիկիլիոյ վրայէն Լիվոռնոյ հասած են, սաստիկ ալեկոծութիւններ կրելէն ետեւ, եւ այժմ "ի քաւարանն նաւազրեթի„ Լիվոռնոյի 40 օր պիտի մնան: (Դիւ. Անտ.:)

ԷՀ 196, տող 11. յ–Է՝ 1761ին կ. Պոլիս էր. վասն զի Հ. Ցովակիմ Վ. Սահակեան 9 Մարտ 1761ին կը գրէ իրեն վանահայր Հ. Ռափայէլ Վ. Սուքիասեանին ի Լիբանան (Դիւ. Անտ.). "Թէ Իզմիրցի Ցովհաննէս Վ.ն հարցանես, անկուրեցի խոճա Մուրաչանի տունն է. լաւ էր նմա ոչ եղնէր եպիսկոպոս. մէկ լոկ կարգաւոր տան պատիկ լաւ է քան զինք, ոչ մարդ երես նայի, այսպէս երեւի ինձ որ զղջացեալ է եպիսկոպոս եղնալն . . . :„

„ 196, „ 18. յ–Է՝ Ամթայ (Տիգրանակերտի) առաջնորդաց վրայ՝ Շատրճի Երեմիայի դուստրն Սողոմ Համիթ 26 Ցունիս 1775ին կը գրէ առ տիրացու Ցովս. Աթանաս ի Հռոմ (Դիւ. Անտ.). "Ցետոյ գամք յամթայ առաջնորդ Վ.ի կողմանէն զկնի մահտեսի Ցակոբի եղբայր Պետրոս Վ.էն. նմա նստաւ Ցակոբ Բաղեսցին, զկնի իւր որդին Աբրահամն (= Նո–ըմպէնեան), եւս յետոյ նստաւ պօյաճի օղլի կարապետան, որ է աշակերտ Պետրոսի, յետոյ նորա օրն նստաւ ձեր ծաղկն օհան (= Ցովհաննէս Ալարեան՞) ոսկեգործ, 18 օր զկնի Պօյաճի օղլու Կարապետէն, նստաւ Սասընցի Լուսիկ որ կոչի Կարապետ, աշակերտ Աբրահամու, եօթն ամ նստաւ, յոյժ բարեկամ էր ուղղափառաց, բայց յաղթեցաւ Թեանն յառաջ տվին հալապցի Պետրոս Մասուտեան, յակոբեան աղայի եղբայրն է, բայց կարգն Սիսայ առեալ է, ազգականքն լաւ ուղղափառ են, ինքն չար հերետիկոս է, եւ ե ջ ամ հալապ յառաջնորդ եղեալ է, գոյ երեսուն տարի որ եպիսկոպոս է . . . :„

ԷՀ 211, տող 14. յ–Է՝ Ասոր վրայ Սարգիս դպիր Ցովհաննէսեան կը գրէ. "Մարտիրոս Վ.ն Մեղրեցի, որ երկու անգամ ըստամպօլու նըւիրակ եկեր էր, վախճանեցաւ աստ ՌՃԿԶ (= 1717) Օգոստ. ժ օր եւ ի պէյ օղլուն թաղեալ են:„ Իրօք ալ իր դամբանը տեսայ 1908 Մայիս 18ին Հայոց Բերայի գերեզմանոցը, "Հոգեւոր Տիրոջ. (Ցակոբ կաթողիկոս Էջմիածնի † 1680 ի կ. Պոլիս) գերեզմանին արեւմտեան կողմը: Տապանաքարին վրայ կայ եպիսկոպոսական թագ եւ գաւազան, եւ հետեւեալ տապանագիրը՝

ԱՑՍ Է ՏԱՊԱՆ ՀԱՆԳՍՏ
ԵԱՆ ՄԵՂՐԵՑԻ ՄԱՐՏԻՐՈՍ
ԱԾԱՒԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻՆ

ՈՐ ԷՐ ՆՈՒԻՐԱԿ ՍՐ ԻՋՄԻԱ
ԾՆԻ ՈՐ ՀԱՆԳԵԱՒ Ի ՔՍ
ԹՎ. ՌՃԿ ԵՒ ԶԻ. ՀԱՑՐ ՄԵՐ.

Էջ 212,	տող 10.	Հ-ղինակէն	Հեղինակէն
„ 212,	„ 19.	առ-ն	առն
„ 212,	„ 20.	կապադովկիա	կապադովկիա
„ 212,	„ 21.	Վ-ոնանէս	Վոռնանէս
„ 212,	„ 24.	վեհանչնեայ	վեհապնեայ
„ 212,	„ 25.	ուխտի	յուխտի
„ 212,	„ 27.	վանըս	վանս
„ 212,	„ 27.	ամըս	ամս
„ 213,	„ 4.	ի մարտի	մարտ
„ 220,	„ 12.	ի	Ի
„ 227,	„ 13.	Հատ	Հատ
„ 227,	„ 14.	ամբողջը.	ամբողջը
„ 294,	„ 24.	գրէ	կը գրէ
„ 323,	„ 29.	զորսալախէմով	զորս ալախէմով

„ 335, „ 27. *յ-Ը՝ Կ. Պոլսեցիք առ Սիմէոն կթղ. գրած ճանապէն մէջ ալ կը յիշեն, թէ "ահա զմեծ մասն ազգիս մերոյ փառանկացոյց՝ կաշառակուր լինելով ի նոցունց եւ թուլատրելով զսեւագլուխան այնքան զզուեցոյց՝ որ ի փառանկատան գնացին գլխաւորքն ի նոցանէ։ (Եւ այս գնացողքս էին Սարգիսն կեսարացի, եւ Պրուսայու Առաջնորդ Սամուէլ։)„ Դիւան, Ը. էջ 294—5։*

„ 345, „ 24. *յ-Ը՝ Ա յս յիշատակարանն յառաջ բերած է նաեւ Խաչիկ Լեւոնեան (ի վան), "Բիւզանդիոն„, 1904 թ. 2324, բայց կրճատուած եւ տպագրական սխալով։*

Էջ 362, տող 1. *յ-Ը՝ Ինչպէս Սիմէոն կթղ. ի 1775ին գրած մէկ թղթէն կ'իմացուի, Յարութիւն Աբգեպ. 1775ին ի Պրուսա Առաջնորդ էր (Դիւան, Ը. էջ 315), Հռոմ մեկնած Սամուէլ Եպ.ին տեղ։ Բայց 1776ին թեմը թողած, անշուշտ Սամուէլի վերադարձէն ետեւ, "ի տուն Լամայի էլլուն էր անկեալ, եւ յայտնապէս ցուցեալ զներքնատունն եւ զուբացութիւնն իւր ի միաբնադաւան խոստովանութենէն...„ (Դիւան, Ը. էջ 511։)*

„ 364,	„ 18.	1750	1756
„ 378,	„ 11.	1869	1769
„ 378,	„ 17.	Ապր. 4	Մարտ 24
„ 390	„ 18.	Պա-արագներ	Պաշարագներ

ՅՈՒՅԱԿ ՅԱՏՈՒԿ ԱՆՈՒԱՆՑ

Աբրահամ Բ. կթղ. Էջմ., Մշեցի (Խօշապցի), 21, 157, 162։
— Գ. կթղ. Էջմ., Կրետացի, Առջն. Թէքիրտաղի, 21, 22, 24, 157, 8, 160—2։
— Պետր. Ա. կթղ. Կիլիկ. Հայոց Ուղղափառաց, Արծիւեան (Ծովվիզեան), Արքեպ. Տրապիզոնի, Բերիոյ, 173, 213, 219, 257, 8, 297, 8։
— Արքեպ. Աստապատցի, Նուիրակ Էջմ., Առջն. Ամիւռնիոյ, 79, 264, 281, 338։
— — Առջն. Ամթայ (Տիգրանակերտի), Նուրտինեան, 136—8, 148—150, 196, 408։
— Ակնցի, 270, 302, 337։
— Ամիրա Քուէլէեան (Խուէլէլեան), 70, 89, 94, 277, 299, 300, 320, 369։
— Դասպարեան, Խարբերդցի, 167, 169։
— ումն ի Կ. Պոլ., 319։
Ադամ. Արքեպ. Առջն. Խրիմու, աշակերտ Կոլոտի, 327, 384։
Ադրիանու Պօլիս, (Անդրիանու պօլիս, Էտիրնէ). 9, 152, 374։
Ազգանազեան, տ. Ասքանազեան։
Աթանաս Եպ., Առջն. Նիկոմիդիոյ, 179, 191։
— — Առջն. Տրապիզոնի. ԳՒԱՋԱՆ, 336։
— — *Մէրասեան* (Տայի-Սիմոնեան), Փոխ-վիքար Կ. Պոլսոյ Կթղկ. Հայոց, 219, 369։
— Հ. Վ. Տիրոյեան, 145, 200։
Աժտարխան, 137, 149, 340։
Ալեքսան Սարաֆեան, Ակնցի, Հայր Սարգ. Արքեպ. Սարաֆեանի, 9, 152։
Ալեքսանեան, տ. Պետրոս Ամիրա։
Ալեքսանտր, Ալեքսանտրեան տ. Սարգիս Արքեպ. Սարաֆեան։
Ալեքսիանոս Եպ., Առջն. Արաբկերի, 211։
Ալիկուռնա, (Լիվոռնոյ), 374։
Ալիշան, տ. Ղեւոնդ Հ. Վ.։
Ալմահվէրտի օղլու, տ. Յովհաննէս Վ.։
Ալպերտ Մեծ, 188։
Ախալցխա, 151, 270, 1, 281, 243—6, 349։
Ակն, քղք., 338։
Ակռաւոն, 164։
Աղալաք Երեւանցի, 248։
Աղանեանց, տ. Գիւտ քհ.։
Ալպօյաճեան, ա. Արշակ։
Աղապապա, Եփրիկեան, Հաճի, 295։
Աղեքսանդր Ա. կթղ. Էջմ., Ջուղայեցի. 209։
— *Բ. կթղ. Էջմ.*, Դար(ո)աղաշեան. Թիւզանդացի, 138, 149, 359։
— *Արքեպ. Արսլանեան*, Առջն. վանայ, Կ. Պոլսեցի, 312, 376, 380, 2։
— *Մկրտիչ տի Բիեդրօ*, 320։
— ումն ի Կ. Պոլ. 319։
— տ. Ալեքսան Սարաֆեան։
Աղեքսանդրեան, տ. Անդրէաս Վ.։
Աղթամար, 337, 376, 380։
Աղուանից աշխարհ, 136, 148։
Ամէոճի Էֆէնտի, 190—1։
Ամերտօղու Ս. Յովհաննու վանք, 136, 143։
Ամիթ (Համիթ, Յամիթ, Տիգրանակերտ), 46, 135—138, 148—150, 196—7, 407—8։
Ամմտէօղամ (Ամմդերտամ, Մըսըրտամ), 246։
Ամնօրօզ, 336։
Անանեան, տ. Մկրտիչ Հ. Վ.։
Անանիա Հ. Վ. Ճամպազեան (Առաքելեան), Մխիթ. Թրիեստ. 328։
Անդոնէլլի Լէոնարդեան, իշխան ազգին Հայոց ի Հռոմ, 383։
Անդրէաս Վ. Աղեքսանդրեան, 146, 173, 196—7։
Անդրիանուպօլիս (տ. Ադրիանու պօլիս) 9։
Անթիպ քղք. (Գաղղիա) 120, 368։
Անկիւրիա քղք. Անկուրիա, Էնկիւրա, (տ. Գալատիա), 3, 37, 39, 41—3, 47, 184, 255—6։
Անտոն (Անդօն) Սուրբ (ճգնաւոր), 15, 155։ — կարգ, 315։ — Խորան, 224։
— *Ս. Պատուաքի*, 198։
— *Եպ. Մրսրլեան, փոխվիքար կթղ. Հայոց ի Կ. Պոլ.* 288։
— *Վ. Արուքիւնեան*, 288։
— *Վ. Իսկէնտէրեան*, 297։
— *Մուրատեան*, 320։
— *Պօղոսօլի, տպրն. ի վեներետ.* 229, 234—9, 242—7։
— *Սեդրոսեան, Ամիրա*, 369։
— *Սարգիսեան*, 320։
— *որդի Սարգիս Խալիֆայի*, 328։
Անտոնեան Կարգ (Մխիթարեանք), 226։
Անտոնեան Միաբանութիւն, Դիւան, Մատրն., 13, 140, 4, 152, 185—8, 193—4, 207—9, 212—4, 254, 7, 269, 271, 3, 286, 7, 296—8, 307, 314—6, 334, 341, 2, 345, 9, 356, 9, 362, 372—379, 383—5, 407—8։
Անքոնա (Անքօնա), 226, 316, 334, 342, 9, 355, 384։
Աշճեան, տ. Մինաչէլ Տէր։
Աջամ Եպ. ի Գալատիա, 236։
Առաքել Ամիրա, 34։
Առաքելեան, տ. Կարապետ
Ասատուր, տ. Հրանտ։
Ասլան օղլու Թինթին, 186։
Ասկէրեան. տ. Վրթանէս Հ. Վ.։

Ասկէը օղլու ումն ի Կ.Պոլ. 327։
Ասորիք, 20։
Աստուածածին Սբ., 248։
— *Գերեզմ. Յեղմ.* 335։
— *Եկեղ. ի Ղուժպափու Կ.Պոլ.* 36, 96, 301։
— *Եկեղ. ի Պրուս.* 377։
— *Եկեղ. Լոյոլիզպ վանքի ի Լիբանան*, 238։ — *Վանք Բարձրահայեաց Արշնի*, 138—9։
Աստուածատուր կթղ. Էջմ. Համատանցի (Համբատանցի), 209, 210—1։
— *Արքեպ. Էջմիածնի Բաբիկեան, Աբբ. Մխիթ. Վ.Հենն.*, 366։
— *Տէր քհ. Զուղայեցի ի Վ.Հենետ.* 383։
— *քհ. ի Կ.Պոլ.* 324։
— *քհ. Պատմաճի օղլու, Հայր Գր. Պատր. Պատմաճեանի* (*), 334։
— *քհ. Կեսարացի, գրիչ*, 172—3։
— *ի տպարան*, 306։
Աստուածատուրեան, Աստուածատրեան, տ. Գրիգոր Պատր. Կ.Պոլ. Պատմաճեան։
Աստուրեան տ. Սիմէոն։
Աքաննազեան (Ազգանազեան, Ազքանազեան), 30, 46, 69, 95։
Ատանա, 20, 155, 6, 174։
Արաբկիր, 211։
Արամեան ազգ, 98։
Արապեան, տ. Մեսրոբ Ցակ. Արքեպ.։
Արծին Չէլէպի Իփրիմ օղլու, 191։
Արիմանեան, տ. Ցովհ. Վրդ.
Արիստակէս Եպ. Վանքեան, 260—3, 273, 360։
Արծիւեան, տ. Աբրահամ Պետր. Ա. Կթղ.։
Արղնի Բարձրահայեաց Ս. Աստուածածնի վանք, 138—9, 149, 153։
Արշակ Ա. Ալպոյաճեան, 263, 335։
Արուճին, տ. Յարութիւն։
Արուճինեան, տ. Անտոն Վրդ.։
Արսլանեան, տ. Աղեքսանդր Արքեպ.։
Աւազադուռն (տ. Գումգափու, Խումխափու), 323, 330։
Աւգերեան, տ. Մտեփ. Եպ.։
Աւետիք Եպ. Առջն. կեսարիոյ, 179։
— — *Առջն. (*) Իզնիմիտու*, 327։
— *Պէրպէրեան*, 362։
Աւթանտիլեան, Աթթանտիլեան, տ. Մտեփ. Արքեպ.։

Բաբազ օղլու, տ. Մտեփ.։
Բաբգէն ծ.վ. Կիւլէսէրեան, 143, 6, 154, 167, 170, 171, 263, 5, 273, 315, 334, 344, 9։
Բաբիկեան, տ. Աստուածատուր Արքեպ.։
Բաղէշ, 135, 6, 148։
Բաղնեան, տ. Գրիգոր Արքեպ.։
Բառնաբաս, Հ.վ. Պիլէզիկճեան, 251։
Բասէն, 289, 359, 365։
Բատուա, 289։
Բարթողիմէոս Սբ. Առաքեալ 316։
Բարսեղ Սբ. Հայրպատ. կեսարիոյ, 19։
— *Վ. Առջն. Եւդոկիոյ*, 359։
— *տպարան* 302։
Բեղրօ (Փէթրօ), տ. Պետրոս տի Զաքարիա։
Բենեդիկտոս ԺԴ. Քհնյպտ., 49, 53, 194—5, 199, 204, 228, 252, 370։
Բերա, 409։
Բերիա (Հալէպ), 20, 155—6, 173—4, 196, 208, 258։
Բիգա, 120, 124, 368, 402։
Բիւզանդ, Բիւզանդիա, Բիւզանդեան, Բիւզանդացւոց քաղաք, 9—11, 17, 19, 20—3, 31, 37, 42—4, 54—8, 65, 73, 81, 104, 110, 318, 357, 383։
Բիւթանիա, 56, 271։

Գաբուճինաց (տ. Կաբուչին, Կ.(Ք)աբուչինաց) կարգ, 217—8, 247։
Գաբրիէլ Վ. Առջն. Հալէպու. 329։
— — *ի Կ.Պոլ.* 323։
— *քհ. Պատկանեան*, 153, 286, 355, 364։
— *Երեւանցի, Ազալարի որդի*, 248։
— *ումն ի Կ.Պոլ.* 323։
Գաբրիէլեան, տ. Մկրտիչ, Ցովհաննէս.
Գալուս(տ) Մարքարեան, 320։
Գալուստ ումն ի Կ.Պոլ., 324։
Գալօ Աինօր, 198։
Գաղատացւոց աշխարհ, 3, 38։
Գաղատիա, (տ. Անկուրիա, Էնկիւրիւ) 38, 43, 146, 178—198, 207—8, 258, 271, 360—2, 384։
Գաղղիոյ դեպան 374, 389։
Գասպար Ամիրա Մուրատեան մահտեսի, 70, 75, 267, 277, 280, 322—9, 336, 8, 340—6։
— *Խօճա* 343—8։
Գասպարեան, տ. Աբրահամ, Ղուկաս վրպ.։
Գատրքէօյ, 297։
Գարեգին Եպ. Սրուանձտեանց, 345։
— *Հ.վ. Զարբհանալեան*, 234—9, 242—251։
Գենուա քղք., 368։
Գէորգ Սբ. եկեղ. ի Սամաթիա, 74, 96, 279, 287, 301, 333, 343։
— *Եպ. Պտրք. Կ. Պոլսոյ. Առջն. Պրուսայի, Նուիր. Էջմ. Ղաբանցի (Հաբանդեցի)* 56—8, 260—2, 328։
— *Հ.վ. Պաղտատեան Ամթապցի, Միաբ. Վ.Հենետ.* 270—2, 329, 367—8, 372։
— *վ. Մէհտէը օղլու*, 178, 187, 191—2։
— *Տէր, քհ. ի Կ.Պոլ.* 332։
— *Տիրացու կեսարացի*, 112, 250։
— — *ի Կ.Պոլ.* 328, 332։
— *ումն Կ.Պոլսեցի (Պալաթեցի*°) 194։
Գիւտ քհ. Աղանեանց, 249—250, 264, 296, 336, 361—3, 376, 382։
Գումգափու տ. Ղումղափու, Աւազադուռն), 36, 178, 335։
Գումրուեան, տ. Իսահակ սրկ.Գ.։
Գունտի, տ. Մտեփ. Արքեպ.։
Գրաիճեան, տ. Ցովհաննէս

Գասպար Ամիրա Մուրատեան մահտեսի, 70, 75, 267, 277, 280, 322—9, 336, 8, 340—6։
— *Խօճա* 343—8։
Գասպարեան, տ. Աբրահամ, Ղուկաս վրպ.։
Գատրքէօյ, 297։
Գարեգին Եպ. Սրուանձտեանց, 345։
— *Հ. վ. Զարբհանալեան*, 234—9, 242—251։
Գենուա քղք., 368։
Գէորգ Սբ. եկեղ. ի Սամաթիա, 74, 96, 279, 287, 301, 333, 343։
— *Եպ. Պտրք. Կ. Պոլսոյ. Առջն. Պրուսայի, Նուիր. Էջմ. Ղաբանցի (Հաբանդեցի)* 56—8, 260—2, 328։
— *Հ. վ. Պաղտատեան Ամթապցի, Միաբ. Վ.Հենետ.* 270—2, 329, 367—8, 372։
— *վ. Մէհտէը օղլու*, 178, 187, 191—2։
— *Տէր, քհ. ի Կ.Պոլ.* 332։
— *Տիրացու կեսարացի*, 112, 250։
— — *ի Կ.Պոլ.* 328, 332։
— *ումն Կ.Պոլսեցի (Պալաթեցի*°) 194։
Գիւտ քհ. Աղանեանց, 249—250, 264, 296, 336, 361—3, 376, 382։
Գումգափու տ. Ղումղափու, Աւազադուռն), 36, 178, 335։
Գումրուեան, տ. Իսահակ սրկ.Գ.։
Գունտի, տ. Մտեփ. Արքեպ.։
Գրաիճեան, տ. Ցովհաննէս

Դրիգոր Սբ. Լուսաւորիչ, 20, 161, 186, 248, 316—7։
— Գերեզմանը ի Սեպուհ լերին 337։ — Եկեղ. ի Գաղատիա 187։ — Եկեղ. ի Լիվոռնոյ, 145, 388, 390, 402։ — Եկեղ ի Հռոմ, 270, 316։ — Եկեղ ի Ղալաթիա, 96, 104, 111—2, 151, 241—2, 301—10, 344։ — Վանք ի կարին, 240։
— — Նարեկացի, 248։
— — Նիւսացի, 315։
— Բ. կթղ. Սսոյ, (Վահրամ) Վկայասէր, 52, 343։
— Պետր. Ե. կթղ. Կիլիկ. Հայ. Ուղղ., Քիւրէղեան, Արքեպ. Առաջնայ, 257, 258։
— Ա. Պատր. Կ. Պոլս. Լպս. 344։
— Բ. Պատր. Կ. Պոլս. Արքեպ. Կեսարիոյ, Կեսարացի, 342—8։
— Գ. Պատր. Կ. Պոլս. Պասմաճեան (Աստուածատուր(տր)եան), Ծ. Վ. Սամաթիացի, 107—9, 116, 146, 151, 251, 9, 264, 270, 3, 287, 302—9, 311—3, 325, 333 7, 341—9, 355—8. 362—364։
— Դ. Պատր. Կ. Պոլս. Խամկեցի, Արքեպ. 344։
— Գ. Պատր. Նոմի. Շղթայակիր, 18, 31—4, 44—5, 100, 136—7, 149, 156, 157, 160, 177, 192, 264, 297, 304։
— Արքեպ. Եդեսիոյ, Ուռհայեցի, Ա. Ջեռնադրիչ ի Հռոմ, 199, 211։
— — կարնոյ. Բաղինեան, Թ. Ջեռնադրիչ ի Հռոմ, 179, 193—4, 355։
— — Աշոտեան, Թիֆլիզեցի, 376, 379, 380։
— Ծ. Վ. Պահապանեան, Առջև. Հայոց ի Լիվոռնոյ 145, 391։
— Ծ. Վ. Տաթեւացի, 40, 151, 174, 180, 352։
— Հ. Վ. Ներսէսեան, Նիփօթ Միաբ. Անտ. 219, 254, 268, 270, 316, 375—9, 383—5։
— Տէր, Քհ. Պալաթու, 328,
— — գրիչ 168։
— Նիբրիկ օղլու (Եփրիկեան) 294—5։
— Հէրմէթեան, 198։
Դրիզօստոմօ Մօնսինեօր, 385։
Դօմնեվիոս (Կուռնելիոս) Դօմնեվեան ի Լափիտայ, 171։
Դօքէմէն, տ. Մարտինոս Հ.։

Դամասկոս, 140, 150, 298։
Դանիէլ Նպ. ԴԱՐՊԱՍՅԱՑ ԱՆԷՄ., 290։
— Հ. Վ. Տէր Գրիգորեան Մխիթ. Թրեսա. 328։
Դասպասեան, (Թասպասեան) տ. Ցոլհ. Վ.
Դաւիթ Զմիւռնացի, 327։
— ոմն ի Հռոմ, 355։
Դաւիթեան, տ. Սերոբէ Վ.։
Դիոնէսիոս Սբ, 164։

Եաղուբեանք, 274։
Եղեսիա, 199, 211, 214, 255։
Եղիա Վ. Կիւլապ օղլու, Գաղատացի, 178, 180։
Եղիազար արեղայ (կեղծ Լպս.) 255—6։
Եսայեան տ. Պօղոս։
Երամ Ղուրուպալըղա օղլու, 336։
Երեմիա Զատըրճի, 408։
Երեւան, 291։
Երուսաղէմ, (տ. Յակիմ) 19, 31—3, 45, 110, 136, 140, 150—6, 174, 9, 185, 192—3, 263—7, 285, 292—9, 304—7, 322, 334—5, 340—9, 350—2։ — Վանք Յեղմ. 334։ — Վանք ի Սկիւտար 105, 306։
Երրորդութիւն Սբ. կարգ, 381։
Եւա, ապլա, 301։
Եւդոկիա (Թօխաթ), 86—7, 93, 96, 138, 150, 281—9, 290, 299, 300, 334, 359, 361—4։
Եւրոպա, 193, 285—6, 311, 341, 355, 9, 363—5։
Եփրեմ կթղ. Սսոյ, Սուեցի, 329։
Եփրիկեան տ. Աղապապա, Գրիգոր։
Եօրկի խօճա, 381։

Զաքարիա Ա. Պատր. Կ. Պոլս., Վանեցի, 341—8։
— Բ. Պատր. Կ. Պոլս., Փոքուզեան, Կաղզուանցի, Նուիր. Էջմ. Առջև. Պրուսայի, 115, 273, 294, 311, 338, 341—8, 361։
— տ. Պետրոս տի։
Զէյթուն, 207։
Զմիւռնիա (Ըզմիւռնիա), 44—48, 54—5, 64, 79, 80, 98, 174—9, 192—9, 203, 224, 233, 241, 253—7, 260—4, 276, 280, 288, 304, 338, 359, 383։
Զմիւռնոյ վանք, 195, 214, 378։
Զօհրապեանք 328, տ. Ցակոբ, Ցովհաննէս։

Էջմիածին, 14, 20—4, 73—4, 112—5, 136, 148—9, 155—8, 161—8, 180—5, 197, 207—211, 237—9, 242—9, 255, 259, 263—4, 279, 285, 289, 291—5, 306—7, 311, 315—9, 336—8, 340, 346, 350, 355, 359—366, 409։
Էմիրնէ քղք (Ադրիանուպոլիս) 190։
Էրզրում. քղք. (տ. Կարին) 255։
Էփրիկեան, տ. Սուքիաս Հ. Վ. (Եփրիկեան)։
Էօրտէկճեան, տ. Պետրոս Վ.։

Ըզմիւռնիա, տ. Զմիւռնիա։
Ըռաստեանց ընտանիք, 34, 177։
Ըսկիւտար, քղք. (տ. Սկիւտար)։
Ըստամպօլ, քղք. (տ. Յստամպօլ, Կ. Պոլիս, Պոլիս), 184, 219, 348, 408։

Թազունի, Կ. Պոլսեցի, մայր Սարգ. Արքեպ. Սարաֆեանի, 9, 152։
— մայր Սափրիչ Ցովհաննու, 303։
Թադէոս Սբ. Առաքեալ, 161, 316։
Թահմազ խան, 23։
Թամնարալեան, տ. Թովմաս Վրդ.։
Թառապեա գիւղ, 323։
Թասվիրճի, տ. Սահակ։
Թարսիս (տ. Տարսոն) 380։
Թերզի պաշը, տ. Ցովհաննէս։
Թէոդոսիա, 385։
Թէսթա պարոն տը, 292։

Թէքիրտաղ, տ. ([Հ]Ռեդեստոն, Ռոտոսթոյ), 285—8, 340։
Թէոդորոս տ. Թորոս։
Թէօդորոս Ճէննաբ տը Վիլլէոյ, 169։
Թինթին Ասլան օղլու, 186։
Թիֆլիզ (տ. Տփղիս), 210, 249, 292 - 4, 377։
Թովմաս Սբ. Աքուինացի, 171, 193. 235 6։
— Վ. *Թաւմասրալեան*, 191։
— Վ, *Մեծոփեցի*, 194։
— *Զէլէպի Սեդրոսեան*, (Թօմաձօ տի Սէռբօս), որդի Յակոբայ, 245։
— (Թօմա) *Սարգիսեան*, 319։
Թորգոմեան, տ. Վահրամ Տր.։
Թորոս (Թէոդորոս) Պատր. Նղմի., Վ. Կորդուացի (Մշեցի, Խորենացի, Ճգնազգեաց), 334—5, 351։
Թորոսեվիչ, տ. Նիկողայոս։
Թորատ(Թ), տ. (Թօխաթ, Եւդոկիա), 255, 352, 360։
Թրապիզա, 21, 157—8։
Թրիեստ, քղք. (Մխիթարեանք), 47, 184, 197, 237, 288, 355—8, 360—6։
Թօխաթ, տ. Թոքատ։
Թօմաս, տ. Թոմաս։
Թօսկանեան երկիր, 126։

Իգնատիոս Արքեպ. Տարօնոյ, Զէլէպի Փափազեան, Կ. Պոլսեցի, Մխիթ. վէնետ. ԹԱ. Ջեռնադրիչ ի Հռոմ, 207, 285—6։
— *Նպ. Արաբկերցի*, 338։
— *Նպ.* (՞), *Նուիրակ Էջմ.*, Գաղատացի, աշակերտ Սարգիս Աբքեպ. Սարաֆեանի, 47, 179, 197։
— *Վարդապետ*, 174։
Իզնիմիտ, 327, 329։
Ինկիլիթերա, 246։
Ինոմովկենտիոս ԺԳ. Քահանայապետ, 207։
Իսակ փաշա, 295։
Իսահակ, տ. Սահակ Ահագին։
— *Հ. Վ. Սրապեան*, Միաբ. Անտ. 140, 144, 185, 297—8։
— *Տէր ի Կ. Պոլիս*, 328։
— *սրկւգ. Գումրուեան*, աշակերտ Սամ. Աբքեպ. ի Լաճեան, 269, 314։
Իտմայիլա, 327, 384։
Իտալիա, Իդալիա, 48, 145, 151, 248, 266, 380։
Իրիզա, 316։
Իւսկիւտար, Իւսքիւտար, 338, 340, 345։
Իփրիմ օղլու, տ. Արթին։

Լամբրոն, 376, 380։
Լամպէրդինի, 49։
Լամսայի Էէմի, 411։
Լաւուէ[Թ]օ, տ. Հերոնիմոս։
Լեհաստան, 344։
Լեւոն, Լէոն, Լեւօն (տ. Ղեւոնդ), Սբ. Քահանայապետ, 260, 275, 350։
Լեւոնեան, տ. Պօղոս Աբքեպ., Խաչիկ։
Լէմպէրկ, 258։
Լէրքար Մօնսինեօր Նիքօլա 195, 370 1։
Լիբանան, 46, 195, 213, 219, 254—7, 297—8, 407։
Լիգուոնայ, Լիկուոնա, (տ. Լիվոռնոյ). 3. 54, 120, 194, 206։
Լիմ անապատ, 337։
Լիվոռնոյ, (Ալիկուռնայ, Լիգուռնայ, 145—6, 151—2, 175, 183, 193, 199, 203—4, 213—6, 227, 241, 248, 252—9, 265—6, 269—272, 288, 301, 306, 312, 319, 362, 368—9, 370—2, 388, 390—391, 401—3, 407։
Լուի Սէն, 288։
Լուսիկ Սասընցի, տ. կարապետ Վ. Առջն. Ամթայ, աշկ. Աբրահամ Աբք. ի։
Լօայիզա վանք ի Լիբանան, 298։

Խաբլանեան, տ. Սարգիս Եպ.։
Խաչ Սբ. եկեղ. ի Գաղատիա, 188։ — վանք ի Խրիմ, 384։
Խաչատուր քհնյ., Հայր Սարգիս Վ. Թէքիրտաղցւոյ, 293։
— *Տիվրիկեցի*, մահտեսի, 251։
Խաչիկ Լեւոնեան, 409։
Խասգիւղ, 263—4, 272—4, 314—5։
Խզխուզէ, 267։
Խըպրըզ (տ. Կիպրոս), 266։
Խոսրով վարդապետ ի Կ. Պոլ. 384։
Խուլելեան, տ. Քուլելեան։
Խուպիար Տաճի, 191։
Խուռուզէջմէ, 267։
Խրիմ, 384—5։
Խոճամալ Սաֆար, 151։
Խոջավանք, 296։

Ծովիզեան, տ. Աբրահամ Պետր. Ա, կԹղ.։

Կաբուճինաց կարգ, (տ. Գ(Ք)աբուչինաց), 216։
Կալլիացւոց դեսպան, 372։
Կայէն, 57։
Կապալարովկիա, տ. Կեսարիա։
Կարապետ Սբ. 20։ — Վանք Կեսարիոյ, 154, 6, 179։ — Վանք Սկիւտարու 167, 345։
— *Կթղ. Էջմ.* Ջէթուընցի (Ուլնեցի), Առջն. Գաղատիոյ, 185, 189, 199, 207—8, 264, 383։
— *Պտրգ. Կ. Պոլ.* ԿՐՊՕ, քհ., 346։
— *Պտրգ. Նղմի. Գանձակեցի* (Արեւելցի) 334։
— *Պտրգ. Կ. Պոլ. Ընտրեալ*, Վ., Եղմ. Վանքէն, 343—349։
— *Նպ. Գաղատիոյ, Առաքելեան*, 146, 184։
— — *Կեսարիոյ*, 209։
— *Վ.* ՃՕՒՃՕՒ *Սեբաստացի, Առջն. Սեպուհոյ լերին*, 337։
— *Վ. Առջն. Ամթայ, Պօյաճի օղլու աշակերտ Պետրոս Վ.ի, Առջն.ի Ամթայ*, 408։
— *Վ. Առջն. Ամթայ, որ եւ կոչի Սասընցի Լուսիկ աշակերտ Աբրահամ, Աբքեպ.ի* 4։8։
— *Հ.Վ.Հալաճեան, Անտ. Միաբ. Առջն. եկեղ. Հայ. ի Լիվ.* 130, 386, 400։
— *Վ. Ջատըրճը օղլու ի Գաղատիա*, 179, 192։
— *Վ. ի Գաղատիա*, 78, 86։
— *Վ.* (կեղծ Եպ.), 254։
— *Վ.* (կեղծ Եպ. այլ), 254։

Կարապետ Տէր, քհ. Կլայեկեան, Թէքիրտաղցի, 286։
— *մանտեսի*, վէքիլ եւ գանձապետ ԷՋՄ.ի Կ.Պոլ. 211։
— *Սըվաճի*, 137, 149։

Կարապետեան, տ. Կոմիտաս Վ.։
Կարաճիա Կարդինալ, 214, 371։
Կարենեանց, տ. Յակոբ վրժպտ.։
Կարին, քղք., 21, 155—7, 179, 211, 240, 285, 289—294, 320, 336։
Կարլօ Ռիսօլի, Յիսուսեան Ընկերութենէ, 237։
Կարոլոս, Սբ. եկեղ. ի Հռոմ, 380, 381։
Կարուշլացի, 243։
Կեսարիա Կապպադովկացւոց, 3, 17—19, 24, 31—8, 47, 112, 154—6, 161—3, 174, 179, 185, 195—9, 207—8, 212, 218, 223—7, 253—8, 344, 360, 403։
Կեփաս, 62։
Կէտիք փաշա, 338։
Կիլիկիա, 46, 146։
Կիպրոս (Խբպրըզ), 71, 78, 80, 257, 281—82, 339, 341, 355, 372։
Կղեմէս ծ.Փ. քահանայապետ, 378։
— *ծ.Փ.* Քահանայապետ, 370։
Կոլոտ, տ. Յովհ. Պօրք. Կ.Պոլ. Կոլոտ։
Կոմիտաս, Հ. Վ. Կարապետեան, Մխիթ. Թրեեստի, 358։
Կոմիտաս Տէր քհ. Քէօմիւրճեանց, 184, 212։
Կոստանդեան Հէն, 42, 87։
— *Պօլիս*, 87, 103, 110։
Կոստանդենի Հէն, 137։
Կոստանդիան (= Պոլիս) 345։
Կոստանդինեան Պօլիս, 25, 42, 73, 83։
Կոստանդինուպոլիս, Կոստանդնուպո(օ)լիս, 14, 16, 33, 35, 140—9, 150—8, 162, 167, 178, 183, 192—9, 200—211, 216, 219, 229, 234—8, 248—250, 254—265, 272—9, 282—8, 292—9, 300—5, 310—4, 320—4, 335—8, 341—5, 350—9, 360—9, 371—7, 389, 407։
Կոստանդնեան Պօլիս, 9։
Կոստանդնու Հէն, 138։
Կոստանդնուպոլսեան, տ. Սարգիս Արքեպ. Սարաֆեան։
Կովկաս, 252։
Կովուտ, 170։
Կորդուիք, 135, 148։
Կորկի Խան Թիֆլիզի, 292։
Կուլեմոս Վեսինեան, 168։
Կուռնելիոս (Գօրնելիոս), 171, 309։
Կուտինա, 320։
Կրեւէ կղզի, 21, 161, 407։
Կրպօ, տ. Կարապետ Պօրք. Կ. Պոլ. Կեսարացի։

Հալէպ Հալապ, (տ. Բերիա), 297, 329, 408։
Համի Տատ, 319։
Համբարձում Իւսկիւտարցի, 341։

Համիճ, տ. Ամիթ, Տիգրանակերտ, 197։
Հայկ, 11, 58։
Հայրապետ տիրացու Կ.Պոլսեցի, 231։
Հաննա վ. Նպ. յԵղմ., 167, 171։
Հերակլ արքայ վրաց, 285, 291։
Հերոնիմոս քհ. 243։
— *Լաւուռէթօ* (-ռեթոս) Զերվաուինսիոյ, 168։
Հէրմէթեան, տ. Գրիգոր։
Հնդկաստան, 257։
Հոգի Սբ. եկեղ. ի Գալաթիա, 180։
Հոն կղզի, 80։
Հովուեանց, տ. Մարտիրոս, Յակոբ, Յարութիւն։
Հովհաննէս տ. Որոգեստոն։
Հռոմ (Հռովմ, Հռօմ) 49, 50—3, 61, 121—3, 134, 151, 7, 172—5, 182—3, 192—9, 200—9, 211—219, 223—7, 253—7, 265—9, 270—5, 288, 291—8, 306—7, 311—316, 328, 333—9, 341—9, 357, 362—9, 370—9, 380—9, 401, 407, 408, 411։
— *Նոր* (Կ. Պոլիս), 9, 34, 193։
Հռոմկլայ, 369։
Հրանտ Ասատուր, 146, 263, 302, 345, 355։
Հրեշտակապետ Սբ. եկեղ. Պալաթու ի Կ.Պոլ. (տ. Պալաթ) 273, 301, 315, 361։

Ղազար Սբ. կղզ. Վանք ի Վենետիկ, 48, 199, 380։
— *կթղ.ԷՋմ. Նուիրակ ԷՋմ. Առջն. Ջմիւռնիոյ, Ջահկեցի*, 33, 177, 233—9, 242—3, 255, 315—6։
— *Արքեպ Առջն Տրապիզոնի, ԱՆՄԱՐՄԻՆ*, 312, 315—8, 384։
— *Ամիրա, վաճառապետ Էպարքոսի ի Կ. Պոլ.* 71, 82—6, 90, 278, 282—4, 299։
Ղալաթիա, 104, 108, 112, 151, 292, 306—10, 344։
Ղայսարի, 210։
Ղասդաշեան, տ. Ղեւոնդ Բ. Պատր. ԷՋմ. Կ. Պոլսեցի։
Ղեւոնդ Սբ. Հայրապետ կեսարիոյ, 19, 161—2։
— — (Լեւօն Լէոն) Մեծ Քահանայապետ, 33, 55, 60։
— *Հ. Վ. Ալիշան*, Մխիթ. Վենետ. 146, 224, 355, 380—4։
Ղուկաս կթղ. ԷՋմ., կարնեցի, 285—9, 290—6, 346, 364, 382։
— *Վ. Գասպարեան*, Խարբերդցի, 157, 167—171, 233—8։
— *Հ. Վ. Սիմոնեան*, Մխիթ. Թրիեստի, 198։
— *Հ. Վ. Միքաէլ Ընտանեան*, 407։
— *գպիր Վանանդեցի*, 235։
Ղումկափու, տ. Գումգափու։
Ղուրուճէշմէ, 320։
Ղուրուպալըղա օղլու, տ Էբրամ։

Ճէզվիդք, 292։
Ճէննաբ, տ. Թէոդորոս։
Ճիաթօմօ Ֆրա, Արքեպ. Տուրացցոյի, 369։

Ճիուղէբքէ ֆրա, 374։
Ճիուսթօ Սան (Ս. Յուստոս), 358, 364—6։

Մաթոս, Վերակացու Սաբաթից ի Կ.Պոլ. 70. 278։
Մաժակ քղք. 18, 156։
Մալթա կղզի, 267—8։
Մահմուտ Շէրիֆ փաշա, 295։
Մաղաքիա դպիր ի Կ.Պոլ. 169։
Մայմուն օղլու, ս. Պետրոս Վրդ.։
Մանուէլ քհ. Բալուցի, 97—99, 102—3, 270, 299, 301—5, 337—8։
— տիրացու, փաքրիկ, կարճուկ, *Սրմաքէշ*, 302—3։
Մասունեան, տ. Պետրոս Եպ. Ալքն. Ամթ.։
Մավսայ ամրոց, 71։
Մատթէոս Հ. Վ. Քարաքաշեան, Եւդոկիացի, Մխիթ. 252։
— դպիր Վանագեցի, 235։
Մարթա Նուրմինեան, 135, 138, 148։
Մարիամ Սբ., Մուճ, եկեղ. Լատինաց ի Թրիեստ, 357։
— — Եգիպտացի, եկեղ. կաթղ. Հայոց ի Հռոմ, 50, 192, 212—4, 268, 269, 272, 288, 297, 373—9, 380—3։
— Թերեզա, կայսրուհի Աւստրիոյ, 365։
Մարկոս, Տէր, քհ. ի Կ.Պոլ. 329։
— *Ավրէլիանոս*, 320, 328։
Մարմնիդը, 298։
Մարսիլիա, Մառ(ը)ճիլիա, 117—8, 120, 265—7, 299, 312—3, 333, 367, 368։
Մարտին (Մէրտին), 376, 377, 8։
Մարտինոս Հ. Դօրէմէն, Քափուչին, 247։
Մարտիրոս, Սրբ. եկեղ. Մխիթ. ի Թրիեստ, 198։
— Եպ. Առջն. Թիֆլիզի, Անկոթ, 293—4։
— — Մեղրեցի. Նուիրեալ Էջմ. ի Կ.Պոլ. 211, 408—9։
— *Տէր*, քհ., եղբայր Տէր Մովսէս Աւագերիցու ի Կ.Պոլ. 333։
— Ամիրա Հովուեանց, 319 326։
— Զօպանեան, 70, 113, 277, 311։
Մարքարեան, տ. Գալուստ։
Մելքիսեդեկ Վ. Մուրատեան, 153, 385—6։
Մելքոն (Մելքօն) Արքեպ. Առջն. Մէրտինի, Դասպասեան, 208, 257, 288, 377—8։
Մուրատ օղլու, 191։
Մեծմանեան, 97, 301
Մեսրոպ Արքեպ. Լամբրոնի, եւ Տարսոնի, Յակոբ, Սէյտիէնց, Քեահեա Արապեան, Կ.Պոլսեցի, 219, 312, 376, 380։
Մեսրոպ Վ. Ուղուրլեան, 146, 173, 194, 271—2, 314, 380, 2, 402—3։
Մէհտէր օղլու, տ. Գէորգ Վ.։
Մէրապեան, տ. Ամթանաս Եպ.։
Մէրտին, 50, 199, 208, 214։
Մրգսրլեան, տ. Անտոն Եպ.։
Մրգսրտամ քղք. (Ամստերտամ) 231։
Մրգմրեան, տ. Յարութիւն։
Միասէրեան, տ. Ռափայէլ Հ. Վ.։
Մինաս կթղ. Էջմ. Ակնեցի, 244—7, 359։
— Արքեպ. Առջն. Զմիւռնիոյ, Փերուզեան, Ակնցի, 199, 213, 222—224, 253։
— Եպ., Աւագ վարդապետաց Էջմ. 290։
— Հ. Վ. Բժշկեան, 384։
— տիրացու կոյր ի Կ.Պոլ. 337։
Միջազետք (Միջագէտք), 50, 135, 139։
Միջազիւլ (տ. Օրթաքէօյ), 112—3, 143, 151, 311։
Միսիճանեան, տ. Մկրտիչ։
Միրոյեան, տ. Նիկողայոս Հ. Վ.։
Միքայէլ Պետր. Գ. կթղ. Կիւլիկ. Հայոց Ուղղափառաց, Գասպարեան, 196, 214, 258, 378։
— Հ. Վ. Զամչեան Մխիթ. Վենետ. 145, 265, 302, 355, 359, 361։
— Տէր, քհ. Աշճեան ի Կ.Պոլ. 377։
— պարոն ի Կ.Պոլ. 323։
— ումն ի Կ.Պոլ. 319, 328։
Միսիթար Վ. Սեբաստացի, Հիմնադիր Մխիթ. Միաբ. 48, 79, 145, 172, 199, 200—8, 212—8, 220—6, 236, 252, 281։
Մխիթարեան Միաբանութիւն, Վանք, Մատրն. Դիւան Վենետիկի, 145, 183, 197, 200—6, 213—219, 235, 247, 251—2, 257—9, 269, 270, 292, 319, 341—2, 349, 355—357, 361, 366—7։
— Միաբանութիւն, Վանք, Մատրն. Դիւան Վենետայի, 146, 160, 169։
Մկրտիչ Եպ., Գաղնատար Էջմ. 290։
— Հ. Վ. Անանեան, Մխիթ. Կ.Պոլսեցի, 79, 103, 199, 212, 281, 305։
— Հ. Վ. Պօտուրեան, Մխիթ. Վենետ. 145, 201, 235, 251։
— Աղեքսանդր տի Բիէդրօ 320։
— Գաբրիէլեան, 328։
— Միրիճանեան, 320։
— փաքրիկ ի Կ.Պոլ. 319։
Մոլտավիա, 292։
Մոսկով, 137։
Մովսէս Եպ. Առջն. Գաղատիոյ, Տէրզի Շիրին օղլու, 178, 180—9, 208։
— Յոյրենեան, Խորենացի, 52, 182, 233, 245—7։
— ումն կարգաւոր (Եպ. տաճկացեալ) ի Կ.Պոլ. 337։
— Վ. Պիալէրմի օղլու (Պիալէռճեան) ի Գաղատիա, 178—9, 186, 190։
— *Տէր*, Աւագերէց Ս. Գէորգ եկեղ. ի Սամաթիա, 333։
— — քհ. ի Կ.Պոլ. 255։
— *մահտեսի*, գործակալ Էջմ. ի Կ.Պոլ. 249—50։
— Տիվրիկեցի, 97, 130։
Մուհամըտ, քղք. 329։
Մուհամէտ Սուլթան, 327։
Մուրաշան, Անկուրեցի խօճա, 407։

Մուրատ, տ. Պետրոս տի։
— *Նուրտինեան մահտեսի, եղբ. Յովհ. Վ.ի Նուրտինեան*, 159, 330—1։
— *օղլու*, տ. Մելքոն։
Մուրատեան, տ. Անտոն, Գասպար, Մելքիսեդեկ Վրդ., Յակոբ Վրդ., Յարութիւն, Պաղտասար, Պետրոս, Ռափայէլ։
Մուրատճեանեան, տ. Պետրոս Վրդ.։
Մտրկու Վանք (Ս. Գր. Լուս.) *ի կարին*, 240։

Յակոբ Սբ. Առաքեալ, Վանք Յերմ., 31—2, 44, 98, 101, 137—9, 149, 153, 177, 192, 304։
— — *Մծբնայ Հայրապետ*, 248։
— *Դ. կթղ. Լ.ի Մ. Զուղայեցի*, 307, 409։
— *Ե. կթղ. Լ.ի Մ. Շամախեցի*, 361, 377։
— *Պետր. Բ. կթղ. Կիլիկ. Հայոց Ուղղափառաց Յովսէփեանն (Մուրատեան)*, Արքեպ. Երիվոյ, 185, 208, 254։
— *Պտրք. Կ. Պոլ. եւ Նիմի. Արքեպ. Նալեան, Զիմառացի*, 19, 32—8, 43—45, 56—9, 62—9, 70—77, 81—9, 90—99, 100—107, 137, 149, 156, 169, 178—9, 181, 190—2, 249, 262—4, 275—9, 280—8, 299, 300—7, 325, 335—8, 340, 359, 361, 364։
— *Արքեպ. Առջն. Ամթայ, Նուրտինեան, Բաղիշեցի*, 136—7, 148—9, 408։
— — *Առջն. Թէքիրտաղի, Եւդոկիացի*, 286—7, 359։
— — *ի Կարին*, 294։
— *Ծէր, քհ. եղբօրորդի Կ.Պ. Պատր. Կեսարացւոյ*, 344։
— — *քհ. ի Կ. Պոլիս*, 293։
— *Ամիրա Հովուեանց, մահտեսի*, 319, 326։
— — *Սեդրոսեան, մահտեսի*, 237, 245։
— *Աղա, եղբայր Պետրոս տի Զաքարիայ*, 320։
— *Մահտեսի Զոհրապեանց*, 324։
— *Վրժպտ. Կարնեցւոյ*, 167—8։
— *Մահտեսի, եղբայր Պետրոս Վ. ի Առջն.ի Ամթայ*, 408։
— *տ. Մեսրոբ Արքեպ. Արապեան*։
Յակոբեայ, եւ Յովհաննիսի տպարան, 231։
Յակո(օ)բիկ, 215։
Յակոբոս, Հ. Վ. Տաշեան, Մխիթ. Վենն. 146, 207, 212, 224, 315, 320, 357։
Յակոբջան, աղա, եղբ. Պետր. Եպ. ի Մասուեան, 408։
Յարութիւն Արքեպ. Բասենցի, Նուիրակ Իջմ. 112, 259, 266, 285—9, 290, 305—7, 310—3, 321—7, 342, 359, 360—6, 411։
— *Նպ. ծըռասան օղլու, Թոխաթեցի*, 337։
— *Ամիրա Հովուեանց, մահտեսի Իշխան Սահապ աղա*, 246, 319։
— *Զէէլպի Մուրատեան, Թոռն Պաղտասար Ամիրայի*, 328։
— *(Արութիւն) Պետմանեան, (տի Պետան) Սամաթիացի*, 103, 113, 265, 299, 305, 312, 320—2, 330—3, 362, 384։
— *Մըմըճեան*, 213։
— *գպիր, որդի Կարուշլացի Նռներց Պօղոսի*, 244։
— *տիրացու ի Կ. Պոլ.* 232։
— *գրիչ*, 174։
Յիսուս, 322, 332։
— *Փրկիչ, Վանք ի Լիբանան*, 213։
Յովակիմ Պտրք. Նիմի., Քանաքեռցի, 110, 113, 139, 150։
— *Արքեպ. ի Կ. Պոլիս*, 257, 359։
— *Հ. Վ. Սահակեան, Միաբան Ընտռնեան*, 407։
Յովհաննէս (Յո(օ)հան, Յօհաննէս, Ովանէս, Ովհան, Ովհաննէս)։
— *Սբ. Կարապետ*, 317։ — *դամբարանն ի կեսարիա*, 161։ — *Վանք Ամբրտօլու ի Բաղէշ*, 136։
— — *Աւետարանիչ*, 243։ — *եկեղ. Հայոց ի Թէքիրտաղ*, 286։
— — *Ոսկեբերան, Հայրապետ Կ. Պոլսոյ*, 52, 233, 243—5։
— *Հայրապետ Իջմ.* 352։
— *Դ. կթղ. Օձնեցի*, 351։
— *Գ. Պտրք. Կ. Պոլ. Արքեպ. Խուլ*, 346։
— *Թ. Պտրք. Կ. Պոլ. Արքեպ. Կոլոտ, Բաղիշեցի*, 9, 11—18, 21, 25, 31—8, 42—3, 96, 143, 146, 152—8, 160—9, 171—178, 180—9, 192, 238, 262—4, 315, 318, 338, 384։
— *Ժ. Պտրք. Կ. Պոլ. Առջն. Պրուսայի, Համատանցի (Պաղտատցի)* 346։
— *Արքեպ. Ամթայ, Ազարեան, Զմիւռնացի*, 46, 179, 183, 193—7 (սխալմամբ՝ Ամթեցի՝ 196), 204, 407—8։
— — *Նղուսիոյ, Այվազեան (Ածէմեան, Սեբաստեան), Գ. Ջեռնագրիչ ի Հռոմ, Անտ. Միաբ. Բերիացի*, 199, 213, 253—5։
— — *Մէլրտինի, Դասապասեան (Թասպազեան)* 30, 199, 214—6, 371—9։
— *Վ. Ալաճվէրտի օղլու*, 178, 186։
— *Վ. Արիմանեան, Առջն. Թրիեստի կթղ. Հայոց, կեսարացի*, 47, 179, 197—198։
— *Վ. Երզնկացի (Ծործորեցի)* 195։
— *Վ. Թերզիպաշաօղլու, Պաղտացի*, 271։
— *Հ. Վ. Թորոսեան, Մխիթ. Վենետ.* 212, 224, 380։
— *Վ. Մաքսիմտրեան, Յախալցխա*, 294։
— *Վ. Նուրտինեան, (Ճն. Քօսեանց.) Ամթեցի*, 1, 139, 147—8, 150—2, 160, 196, 217, 228 233, 241, 247—9, 263, 9, 299, 312, 321, 328, 330, 368, 388, 390—1, 400—4։
— *Վ. Որոմնեցի*, 351։
— *Վ. Ուռհայեցի*, 208։
— *Վ. Ուռուպճեանց ի Կարին*, 289։
— *Վ. Տէտէ, Կարնեցի*, 312, 320։

Յովհաննէս վ. Տ(Դ)ուրտնեան, կ. Պոլսեցի, 179, 194։
— Հ. վ. Սեբաստացի, աշակերտ Մխիթ. 216։
— վ. Հաբեղայ Սամ. Եպ.ի Լաճեան, 266, 327։
— *Տէր*, Աւագերէց եկեղ Ս. Գր. Լուսաւորչի ի Ղալաթիա, 109, 310։
— — քհ. Ճիկոնեան, 293։
— — քհ. ի կ. Պոլ. 329։
— սրկւդ. ՔԱՐՁ ի կ. Պոլ. 326, 329։
— *Ամիրա*, (Եպուհ. Չէլէպի) Սեդրոսեան. (Սերբոսեան, տէ Սերբոս), 48, 123, 199, 230, 237, 246—8, 272, 314, 342, 356, 367—9, 389։
— Գաբրիէլեան, 167։
— Գրայիչեան, 214։
— Զօհրապեանց, 324։
— Իգնատիոսեան, տիրացու, 244։
— Պետանեան, 103, 305։
— Պէկոզեան, Նօտար ի կ. Պոլ. 319։
— Սանճէմինեցի, ի կարգէ Քարոզողաց, 238։
— Սարգիսեան, 319։
— Տէր, Աբրահամեան, 385։
— *Տէրոյենց* կ. Չամուռճեան, 229, 345։
— Պատկերահան, 205—6։
— դպիր, 171։
— տիրացու, քեռորդի Սարգ. Աբբեպ.ի Սարաֆեան, 324։
— սահփրիչ, Ագուլեցի, ի կ. Պոլ. 97, 299, 301—3։
— սօֆճի, մահտեսի, 329։
— փեսայ Պարոն Գալուստին, 324։

Յովհաննէսեան տ. Սարգիս դպիր։
Յովհաննիսի եւ Յակոբայ տպարան, 251։
Յովսէփի, Հ. վ., Պրուսացի, Մխիթ. 208։
— վ. Աստուածաբան, 161։
— վ. Մոմճեան, ի Հռոմ, 381։
— Ամիանատիրացու, Միաբան Անտոնեան, 408։
— Բ. կայսր Աւստրիոյ, 365։
— Պարխուտար (Պէրխուտարենց) 214—6։
— Թասենցի, 366։
Յուլիանէ եւ Վասիլու հի, 163։
Յուստոս Սբ. տ. Ճիուսթօ Սան։

Նազելի, մայր Ցարութիւն Պետանեանի, 305։
Նալեան, տ. Յակոբ Պաար. կ. Պոլ. եւ Եղմի.։
Նապո(օ)լիս (Նափոլի), 259, 368, 371—4, 389։
Նատրըշահ, 23։
Նափոլի, Նապոլիս 307։
Նեստորեան, 61։
Ներսէս Ե. կթղ. Լչմ. Աշտարակեցի, 355, 364։
— *ք*, 351։
Նէապոլիս, տ. Նապոլիս։
Նիկողայոս Արքեպ. Լէմպէրկի, Թորոսեվիչ, 258։
— Հ. վ. Միքայեան, Միաբ. Անտ. 298։
— *ումն ի կ. Պոլ.* 319։
Նիկոմիդիա, 179։
Նիքօլա, տ. Լէրքար։
Նուրտինեան, տ. Աբրահամ Արքեպ. Ամթ. Մարթա, Մուրատ, Յակոբ Արքեպ. Ամթ. Յովհաննէս վ.։
Նունենց տ. Պօղոս։

Շահաբաս, 23։
Շէնրի Չէլէպի, 343—8։
Շիրին օղլու, տ. Մովսէս Եպ. Գաղատիոյ։
Շնորհալի. տ. Սարգիս Արքեպ. Սարաֆեան, Սարգիս վ.։

Ոսկեբերան, տ. Յովհաննէս Սբ.
Որլանտեան տպարան ի Վենետ. 229։
Ուղուրլեան, տ. Մեսրոպ վ.։
Ումիա օղլու, Ումիւտեան, տ. Սիմէն Եպ. Գաղատիոյ, Սարգիս։
Ուռուպճեանց, տ. Յովհ. վրդ.։

Զամուռճեան, տ. Յովհաննէս Տէրոյենց։
Զամչեան, տ. Միքայէլ Հ. վ.
Զատրըճը օղլու, տ. Կարապետ վրդ.։
Զատրըճի, տ. Երեմիա։
Զերվանտիսիոյ, տ. Ղերոնիմոս։
Զիվիդավէքքիա, Զիւիտվէգէ 266, 268։
Զօ(ո)պանեան, 341, տ. Մարտիրոս, Պետրոս, Պօղոս։

Պալաթ(տ), 279, 305, 315, 328։
— եկեղեցի (Ժամատուն. տ. Հրեշտակապետ Սբ.) 103, 287, 361։
Պալեան, տ. Տրդատ Եպ.։
Պալըքէսէր, 329։
Պալըքլը ի կ. Պոլ. 212։
Պանասպանեան, տ. Կիրիգոր Ծ. վ.։
Պանատուրեան, տ. Պետրոս վ.։
Պաղտասար Ամիրա Մուրատեան, 70, 277, 328։
— *Հայր սափրիչ Յովհաննու*, 303։
— *դպիր ի կ. Պոլ.* 364։
Պաղտասարեան. տ. Սարգիս վ., Ստեփան։
Պատկանեան, տ. Գաբրիէլ Տէր քհ.։
Պարխուտար, տ. Յովսէփ։
Պարսամ Սբ. 352։
—. *Հերձուածող*, 352։
Պարսկաստան, 257։
Պիներտիկտոսի կարգ, 168։
Պետանեան Վրդպ. ի կ. Պոլիս, 51։
— *տ.* Ցարութիւն, Պէտան Պէյ, Պօղոս։
Պետրոս Սբ. Առաքեալ, 49, 275—6, 326, 329, 370։
— — *եկեղ. ի Վաթիքան*, 316։
— *Նախ. Առջն.* Աղէքսանդրիոյ, Գիւնեան, 401։
— *Նախ. Առջն. Ամթ.*, *եղբայր մահտեսի Յակոբին* 137, 149, 408։
— *Նախ. Առջն. Ամթ., Մաստուեան, Հալապցի, յառաջ վեց տարի Առջն. Հալէպի, եղբայր Յակոբջանի*, 408։
— — *Քիւթիւբ, Նուիրակ Էջմ. ի կ. Պոլ., ի Գաղատիա*, 33—7, 177—8, 186։
— *վ. Կօրտէկեան, Գաղատացի*, 47, 78, 179, 198, 248, 281, 369։
— *վ. Մայմուն օղլու*, 178 185։
— *Մուրատեան*, 130—131, 388—9, 400—1։

Պետրոս Վ. Պահատուր օղլու (Պահատուրեան) 178—180. 190—2, 208։
— Վ. Եւդոկիացի, 153։
— Վ. Թիֆլիզեցի, 237։
— Վ. Սատմոյցի, 337։
— Փրա Դոմինիկեան, 172։
— Տղք. Միաբան Անտոնեան, 407։
— *Ամիրա Ալեքսանեան, կամարակապցի, մահտեսի, վաճառապետ Եպարքոսի,* 71—2, 82—6, 90, 278, 282—4, 299, 334։
— — *Մնձ Մուրատեան,* 320—9։
— *Զօպանեան,* 319։
— *Սեդրոսեան, ամիրա,* 369։
— *տի Գաբրիէլ, Ղայսէրլի,* 316։
— *տի Զաքարիա, (տ. Փեթրօ, Բեթրօ տի Զաքարիա)* 266, 320, 324։
— *տի Մուրատ,* 266, 267, 320։
— *տմն ի Ղուրուչէշմէ,* 320։
— *սեւաչեայ ի Կ. Պոլ.* 326։
Պէկոզեան, տ. Յովս. Նոտար։
Պէկօղլու, Պէյօղլու (Բերա), 107, 287—8, 307, 408։
Պէչիկթ(տ)աշ, 114, 311։
Պէտան Պէյ, 321։
Պէրպէրեան, տ, Աւետիս։
Պիւզէնկճեան, տ. Բառնաբաս Ս. Վ.։
Պիղատոս, 322։
Պիոս Ջ., Քահանայապետ, 366։
Պիսէոճի օղլու, տ. Մովսէս Վ.։
Պոլիս, Պօլիս, (տ. Կոստանդնուպոլիս), 32, 45, 56, 63, 85—6, 93, 114—5, 140, 179, 182, 190—2, 222, 248—9, 253, 261—2, 266—9, 273—9, 281—9, 292, 299, 300, 312—9, 321, 337, 340—4, 355, 361, 377, 384։
Պոնտոս, 316։
Պոտուրեան, տ. Մկրտիչ Ս.
Պրոպոնտիս, 68։
Պրուսա, Պուռսա, 257—267, 270—4, 307, 312—3, 326—7, 333, 341. 344—346, 360, 363, 376—7, 411։
Պօղազ Հիսար, 78, 267, 281, 328, 330։
Պօղոս Սբ. Առաքեալ, 165, 243։
— *Պտրք. Կ.Պոլ. Գրիգորեան, Ապրիանուպոլսեցի,* 183։
— *Բ. Պտրք. Եղմի, Վանեցի,* 251։
— *Արքեպ. Ահաւցիսայի, Լեւոնեան, Զ. Ձեռնադրիչ ի Հռոմ,* 271—272, 288, 293։
— *Վ. Ս. Անտ. Միաբ.* 219, 254։
— *Վ. Առջն. Իշխիմիտու, ԵՐԿԱՆ, Սեբի,* 329։
— *Նայեան, դպիր Կ. Պոլսեցի,* 238։
— *Նոնենց Կարուշացի,* 243—4։
— *Զօպանեան,* 319։
— *Պետանեան, տիրացու ի Կ. Պոլ.* 328։
— *Սենեքեան, Յիսուսեան Ընկերութենէն,* 242։
— *քեռորդի Սարգ. Արքեպ Սարաֆեան,* 324, 327։
— *մահտեսի, որդի Տիվրիկցի մահտեսի Խաչատուրի,* 251։

Պօյաճը օղլու, տ. Կարապետ Վ. Առջն. Ամիայ։
Պօյաճըլար գափուսու, 279։
Պօռթօլի, տ. Անտոն։
Պօրձիա Մօնսինեօր Ստեփանոս Պօղոս, 271, 369, 370—9։

Ռափայէլ, Ս. Վ. Թ. Միաբ., Աբբահայր Անտ. Միաբ., 143, 296—7։
— *Ս. Վ. Սուգիասեան, (Թումայեան, Փիւսկիւլճեան) Անտ. Միաբ.* 255, 306, 372, 407։
— *Մուրատեան, որդի Պաղտասար Ամիրայի,* 328։
— *տիրացու ի Կ.Պոլ.* 328։
Ռիսօլի, տ. Կարլօ։
Ռոտոսթոյ, (Ռեդեստոն, Հռեդեստոն, Թէքիրտաղ), 21, 68, 73—7, 153, 157, 257, 277—9, 280—1։

Սագըզ Առասի, 80, 282։
Սալէզեան, տ. Ֆրանչիսկոս Սբ.։
Սախըզգիք, 84։
Սահակ Սբ., 296։
— *Պտրք. Կ.Պոլ. Աբքեպ. Ապուչէխցի,* 358։
— *Հնտրեալ կաթ. Էչմ. Նուիրակ Էչմ. Առջն. Զմիւռնիոյ, ԱՀԱԳԻՆ (Իսահակ),* 52. 55—9, 62—5, 76, 167, 199, 203, 233, 239—241, 257, 260—2, 276, 359։
— *Նազ. Քիլիսի, Տէր-Բարսեղեան, Անտ. Միաբ.* 185, 208։
— *Վ. Սօֆիալեան, փոխվիքար կաթղկեայ. Հայոց ի Կ.Պոլ.* 183, 197։
— *Տէր, Ք՜. Ումիտ օղլու ի Գաղատիա,* 178, 186։
— — *Ք՜. Տիպաճի օղլու ի Սամաթիա,* 336։
— — *Ք՜. Խալթեացի,* 281—5, 293—6։
— *ալայազատ ասպետ Բագրատունի,* 246։
Սահակեան, տ. Յովակիմ Ս. Վ.։
Սաղիմ Սբ., 138, 161—2, 251։
Սաղիմեան վանք Ըսկիւտարու, 105։
Սամաթիա, 74—5, 108, 255, 279, 280, 287, 333։
Սամանի Մօնսինեօր, 221։
Սամուէլ Նազ. Առջն. Պրուսայի Լամեան, Երզնկացի, Ե. Ձեռնադրիչ ի Հռոմ, 69, 106, 257, 259, 262—9, 270—5, 305, 7, 312—5, 326, 329, 333—5, 341, 360—364, 376—7, 386, 410, 1։
Սամսոն, 191։
Սանձէմինեցի, տ. Յովհաննէս։
Սանտալճի, տ. Սարգիս Ստեփան։
Սար(ո,ըր)աֆեան, տ. Սարգիս Աբքեպ., Ալէքսան։
Սարգիս Սբ., 10, 153։ — *Եկեղ. ի Գաղատիա,* 186։
— *Գ. Պատր. Կ.Պոլ. Թէքիրտաղցի (Թրակացի),* 154։
— *Արքեպ. Առջն. Կեսարիոյ (Գաղատիոյ, Ռոտոսթոյի, Եւդոկիոյ), Սարաֆեան (Ալէքսանդր, Աղեքսանդրեան, Բիւզանդացի, Բիւզանդացի*

կեսարեան, Կ. Պոլսեցի, սխալմամբ՝ Թէքիրտաղցի) ՇՆՈՐՀԱԼԻ՝ Գործս Սարգիս Արքեպիսկոպոսիս կենսագրութիւնն ըլլալուն, գրեթէ ամէն էջ կը գտնուի անունս։
Սարգիս Եպ. Խաբլանեան, 281, 296—8։
— Վ. Պաղտասարեան Թէքիրտաղցի (Թէքէրխանցի՞), 281—9, 292—3, 313—5, 341, 359։
— Վ. Բիւզանդացի (Կ. Պոլսեցի), 153։
— Վ. Շնորհալի, 188։
— *Աստուածատուրեան*, Գալաթիացի, 252։
— *Սանտալճի*, ԴԱՀՏԱԼԸ, 336։
— *Սարաճ Յովհաննիսեան*, գպիր, 147, 154, 250, 262, 307, 361, 408։
— Վարդերես օղլու, 192։
— Տէտէ, Թաւիլճցի, 192։
— Քօսեանց (Քօսէնց) 135, 148։
— խալիֆա, 327։
— տիրացու, Եւդոկիացի, վէպիլ Գր. Պասմաճեան, Պատրք.ի Կ. Պոլսոյ, 323, 339։
Սարգիսեան, տ. Անտոն, Թովմաս, Յովհաննէս։
Սաֆար, (տ. Սէֆէր) տ. Խօճամալ։
Սեաւ ծով, 96։
Սեբաստիա, 337։
Սեղբոս իշխան, 43, 190։
Սեղբոսեան Աղայենք, 320, տ. Անտոն Թովմաս, Յակոբ, Յովհաննէս, Պետրոս։
Սեներեան, տ. Պօղոս։
Սեպուհ վեր, 337։
Սերովբէ Վ. Դաւիթեան, 173, 298։
Սեւանայ վանք. 291—2։
Սէֆէր (տ. Սաֆար) խօճա, 343 8։
— *ումն ի Կ. Պոլիս*. 381։
Սըվաճի, տ. Կարապետ։
Սիկիլիա, 407։
Սիմարինկ, 217։
Սիմէոն (Սիմոն) Կթղ. Էջմ. Նուիրակ Էջմ.ի Կ. Պոլ., Երեւանցի, 73—5, 95, 115, 249, 251, 264, 279, 280, 285, 299, 300, 311, 336—8, 363, 382, 410, 1։
— *Եպ. Գաղատիոյ Ումիտ (Ումուտ) օղլու (Ումուտեան)*, 178, 180, 184, 186, 190—2, 271, 293, 312, 359, 361, 376, 382—3։
— *Ամիրա*, 337։
— *Աստուրեան*, 70, 113, 277, 311։
— *տիրացու*, 297։
Սիմոնեան, տ. Տիմոթէոս Վ.։
Սինա լեռ, 370։
Սիսուով, 292։
Սկիւտար (տ. Իւսկիւտար) 301, 306։
Սկօթոս, 167։
Սողոմէ, գուսան Ջաղրճի Երեմիայի, 408։
Սուլումնասաղը (Ս. Գէորգ եկեղ. ի Սամաթիա) 343, 348։
Սուքիաս Հ. Վ. Էփրիկեան, 337։
— *Տէր, քհ. ի Գաղատիա*, 178, 185—7, 190—1։
Սուքիասեան, տ. Ռափայէլ Հ. Վ.։
Ստամպօլ, 266, 269, 342, 347—349։
Ստեփանոս Սք. Նախավկայ, 317։
— *Արքեպ. Գունտի*, Բեբիացի, 281, 298։
— *Եպ. Ախալթախի, Ռեթթանտիլեան* (Ա[վ, փ]-թանտիլեան), Ի. Ձեռնադրիչ ի Հռոմ, 151, 291—4, 349։
— *Եպ. Առջն. Գաղատիոյ, Զէյթունցի*, ՍԱՀԱԿԸ, 188—9, 199, 207։
— *Եպ. Կղզյդիոյպոլսոյ Ազգերեան* (Աբկարեան, Ավ[ւ]քէրեան, Աֆկէրեան), 146, 178, 180—9, 197, 209, 334։
— Վ. Առջն. Գաղատիոյ, 384։
— Հ. Վ. Ասլիկենց, Մխիթ. Վենետ. 342։
— Վ. Մելքոնեան, Աբբայ Մխիթ. Վենետ. 266, 269, 319, 342, 362, 367, 384։
— Վ. Յովհաննէսեան, 214։
— Վ. Ոսկեբաս, Լեհացի, 21։
— Վ. Լեհացի, 179, 195։
— Վ. Պանթոցի, 256։
— Վ. ի Հռոմ, 207, 220։
— *Տէր, քհ. ի Կ. Պոլ.* 332։
— (Ըստէբան) *Բաբաձ օղլու ի Վենետ.* 269։
— *Պաղտասարեան*, 286։
— *Պօղոս Կարգինալ* (տ. Պօրճիա), 379։
— *Սանտալճի, մահտեսի*, 328։
— *Կիւմիւշհանացի*, 328։
Ստեփաննէս, տ. Յովհէփ Ալքսպ., Վրթանէս Արքսպ.։
Մրապեան, տ. Իսահակ Հ. Վ.։
Սրապիոն Զէյթլի Խուլվլեան, 320։
Սրուանձտեանց, տ. Գաբրիէլ Եպ.։
Սօֆիալեան, տ. Սահակ Արքեպ.։

Վահրամ, Տր. Թորգոմեան, 147, 308։
Վաղարշապատ, 295, 316։
Վան, 376, 381, 2, 409։
Վասիլուհի Սք., 163։
Վարդան, Արքեպ. Հոմկէրկի, Յունանեան, 257—258։
Վարդերես օղլու, տ. Սահակ։
Վեհիոյ, տ. Թէոդորոս։
Վենետիկ (Վէնէտիկ), 46—47, 50, 53, 66, 94, 123, 145—6, 167, 170, 179, 182, 192, 198—9, 200, 224, 228—9, 232—239, 241—9, 251—3, 266, 271—2, 285, 315, 319, 320, 333, 369, 371, 4, 6, 380—9, 403։
Վենիենան, Կուլեմոս։
Վէզիր խան ի Կ. Պոլ. 111, 210, 250, 319։
Վէհէշ (= Վենետիկ), 253։
Վէնէժ (= Վենետիկ), 256։
Վէնէցիայ (= Վենետիկ), 202—203, 240։
Վընէժ (= Վենետիկ), 48, 167, 238։
Վիեննա, 143, 146, 169, 389։
Վլաս Սք. եկեղ. ի Հռոմ, 401։
Վրթ(ո)անէս Արքեպ. Կեսարիոյ Ստեփանեան, Նուի-

բակ Էջմ. Բ. Ձեռնադրիչ ի Հռոմ, կեսարացի, 178, 185, 195, 199, 207—213, 222—3, 226։

Վրթանէս վ. Հ. Ասկէրեան, 170։

Տագէս ամիրա, աներ Սեբէ. Սանտալճիի, 328։
Տաճեւացի, տ. Գրիգոր Վ.։
Տաճեւեան, 97։
Տաշեան, տ. Յակոբոս Վ. Հ.։
Տատ Հաճի, 319։
Տարենտիա, քղք. 380։
Տարսոն, 376։
Տէվլէթ, տիրացու ի Կ. Պոլ. 328։
— կին Կարուշլացի Նռնենց Պօղոսին, 243։
Տէր-Բարսեղեան, տ. Սահակ Եպ.։
Տէրզի, տ. Մովսէս Եպ.։
Տէրոյենց, տ. Յովհաննէս։
Տիգրանակերտ, տ. Ամիթ։
Տիգրիս, 135։
Տիմոթէոս Վ. Սիմոնեան, Գաղատացի, 272, 288, 341։
Տիպաճի օղլու, տ. Սարգիս Տէր Ք.։
Տիրոյեան, տ. Աթանաս Վ. Հ.։
Տուրացցոյ, 271, 369, 375—6։
Տուրսունեան, տ. Յովհ. Վ.։
Տրապիզոն, 258, 312, 315—316, 336, 384։
Տրդատ Եպ. Պալեան, 179, 209, 321։
Տրիզնտեան ժողով, 298։
Տրիեսդ, տ. Թրիեստ։
Տրիփօն վկայ, 352։
Տփխիս (տ. Թիֆլիս), 285։
Րաղիպ փաշա, Եպարքոս, 73, 278։
Փարիզ, 134, 324։
Փեթրօ, (տ. Պետրոս) տի Զաքարիա, 320։
Փիղելիոս Երանելի, 217։
Փիլիպպոս Տէր, Ք. ի Կ. Պոլ. 328, 332։
Փրանկիսկոս Սբ. Սալէզացի, 233։
Փրօփականտա, 50։
Փօ(ո)լիս (Կ. Պոլիս), 267—268։
Փօլի (Նափօլի), 268։
Փօրի, Գաղղիական հիւպատոս ի Գաղատիա, 187։
Փօքուզեան, տ. Զաքարիա Պատրք. Կ. Պոլ.։
Քաղկեդոնի, Քաղկեդոնեան ժողով, 60, 260, 275, 350, 1։
Քառասունք Սբ., եկեղ. ի Գաղատիա, 188—190։
Քափուչին (տ. Գաբուջին, Կաբուճին), 288, 292—3։
Քեահեա, տ. Մեսրոբ Ցակոբ Արքեպ.։
Քերովբէ Վ. Կարնեցի, 179, 190։
Քէօթահիա, 320։
Քէօմիւրճեանց, տ. Կոմիտաս Տէր, Ք.։
Քիլիս, 208։
Քիոս կղզի, 80—3, 94, 281—3, 300, 327։
Քիրասոն, 316։
Քիրմաս, 329։
Քիւթիւր, տ. Պետրոս Եպ.
Քիւրտ, 148։
Քուլհ(է)լեան, (տ. Խուլէլեան), տ. Աբրահամ, Սրապիոն։

Քոնայ Վանք, 195։
Քրէյմայ Վանք, 297—8։
Քօսէնց, տ. Սահակ։
Օգոստինոս Սբ. 171—2, 205։
Օմմանցի, Օ։
Օրթաքէօյ (Միջագիւղ), 140։
Փէրաշահի Հաճի, 191։
Ֆիտէլ Սիմսրինկայ, Ք. 217 8։
Փոնդոն Մօնսինեօր, 292։
Փոանկստան, 410։
Փրա Պետրոս, տ. Պետրոս։
Փրանչիսկոս Սբ. Սալէզեան, Սալէզացի, 52, 170, 233։
— ի կարգ, 217։
Փրանսայու դեսպան, 259, 371։
Փրարիա Մօնսինեօր, 289։

Բազուի Հայոց Հոիփսիմեան Դպրոց եկեղ.-ժխտակ. (orthodox)

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ա. Գալէմքեարեան Հ. Գ. Վ., Ուսումնասիրութիւնք Լեհահայոց դատաստանագրոյն: 1. Պիշոփ, Լեհահայոց հին իրաւունքը: 2. Գոլէր, Իրաւունք Հայոց: 1890: Էջ 85+59: Ֆր. 1.25

Բ. Մեձեվիշեան Հ. Գ., Ազգաբանութիւն ազն. գաղմին Տիւզեանց: 1890: Էջ 50: Ֆր. 1.—

Գ. Տաշեան Հ. Յ., Ազաթանգեղոս ատ Գէորգայ ասորի եպիսկոպոսին եւ ուսումնասիրութիւն Ազաթանգեղեայ գրոց: 1891: Էջ ԺԱ+159: Ֆր. 1.25

Դ. Տան Դ., Արեւելեան Հայք ի Վուրովինա: Թրգմ. Հ. Գ. Վ. Գալէմքեարեան: 1891: Էջ 79: Ֆր. —.85

Ե. Տաշեան Հ. Յ. Վ., Ուսումնասիրութիւնք Ստոյգ կալիստենեայ վարուց Աղեքսանդրի: 1892: Էջ Դ+272: Ֆր. 3.—

Զ. Տըվլէ Ա. եւ Գ. Փիտոն, Ուղեւորութիւն ի Փոքր Ասիա: Թրգմ. Հ. Յ. Վ. Տաշեան: 1892: Էջ 82: Ֆր. 1.—

Է. Մաո Ն., Ամառնային ուղեւորութիւնից դէպ ի Հայս: Թրգմ. Ո. Անուխեան: 1892: 89: Ֆր. 1.25

Ը. Գաւիէդ Ա., Նորագոյն աղբերք Մովսիսի Խորենացւոյ: Հտ. Ա.: Թրգմ. Հ. Յ. Վ. Տաշեան: 1893: Էջ Ժ+51: Ֆր. 1.—

Թ. Գալէմքեարեան Հ. Գ. Վ., Պատմութիւն հայ լրագրութեան: Հտր. Ա. 1794—1860: (1 լուսանկարով:) 1893: Էջ 232: Ֆր. 2.50

Ժ. Կոնիբեխի Փր. Կ., Քննութիւնք գրոց Դաւթի Անյաղթի: Թրգմ. եւ յաւ. Հ. Ե. Վ. Տաշեան: 1893: Լ+92: Փր. 1.25

ԺԱ. Գողիկեան Հ. Գ. Վ., Հայք յՆոխսաքեթուպոլիս Դրանսիլուանիոյ 1680—1779: (1 գծկատիպ.) 1893: Լ+533: Փր. 4.50

ԺԲ. Խաչատրեան Գր., Զենոք Գլակ, համեմատական ուսումնասիրութիւն: 1893: Լ+78: Փր. 1.—

ԺԳ. Տէր-Մովսիսեան Փ., Հայ գիւղական տունը: Թրգմ. Հ. Բ. Վ. Պիլէզիկճեան: (6 տխտկ. 55 պտկ.:) 1894: Լ+103: Փր. 2.—

ԺԴ. Գաղիկեր Ա., Նորագոյն աղբերք Մովսիսի Խորենացւոյ. Հտր. Բ. կամ Ցաւելուած: Թրգմ. Հ. Ե. Վ. Տաշեան: 1894: 8° Լ+43: Փր. 1.—

ԺԵ. Տաշեան Հ. Ե. Վ., Ուսումնասիրութիւնք հայերէն փոխառեալ բառից: Ա.՝ Հ. Հիւպշման, Սեմականն փոխառեալ բառեր հին հայերէնի մէջ: Բ.՝ Փրոքէմման կ., Ճունական փոխառեալ բառեր հայերէնի մէջ: Գ.՝ Հ. Հիւպշման, Հայկական Ցատուկ անուանք: 1894: Լ+145: Փր. 2.—

ԺԶ. Տաշեան Հ. Ե. Վ., Մատենագրական Մասն Ուսումնասիրութիւնք. Մասն Ա: Ա—Զ. Նեմեսիոս, Պրոկլ Դիադոխոս, Խոսրովիկ, Գիրք Հերմուածոց, Պրոկլ եւ Սեկունդոս: 1895: Լ+296: Փր. 3.60

ԺԸ. Տաշեան Հ. Ե. Վ., Հայկական աշխատասիրութիւնք հայագէտ Պ. Փէթիէթի, ամփոփուած եւ թարգմ. ծանօթութեամբք: 1895: Լ+202: Փր. 2.5

ԺԸ. Տիդրեան Կ., Սեւ ծովու ուսական եզերքը: 1895: Լ 92: Փր. 2.—

ԺԹ. Գողդիկեան Հ. Գ. Վ., Դրանսիլուանիոյ Հայոց Մետրապոլիսը կամ Նկարագիր Կերլա Հայաքաղաքի ի գիր եւ ի պատկերս: 1896: Լ+352: Փր. 3.60

Ի. Տաշեան Հ. Ե. Վ., "Վարդապետութիւն առաքելոց„ անվաւերական կանոնաց մատեանը. Թուղթ

Ճակոբայ առ Կողբատոս եւ Կանոնք Թադդէի: 1896: Լ+442: Փր. 6.—

ԻԱ. Տումաշեկ Վ., Սասուն եւ Տիգրիսի աղբերաց սահմանները: Պատմական եւ տեղագրական հետազօտութիւն: Թրգմ. Հ. Բ. Պիլէզիկեան: 1896: Լ+62: Փր. 1.—

ԻԲ. Կադրիեր Ա., Աբգարու գրոյցը Մովսէս Խորենացւոյ Պատմութեան մէջ: Թրգմ. Հ. Գ. Վ. Մէնէվիշեան: 1897. Լ+107: Փր. 1.50

ԻԳ. Ճողնաեանեան Հ. Ղ. Վ., Հետազօտութիւնք նախնեաց ռամկօրէնի վրայ: Ուսումնասիրութիւնք եւ քաղուածներ: Մասն Ա. Ռամկօրէն մատենագրութիւնք: Տետր Ա: 1897, Լ+272: Փր. 4.—

ԻԴ. Ճողնաեանեան Հ. Ղ. Վ., Հետազօտութիւնք նախնեաց ռամկօրէնի եւն: Տետր Բ: 1897: Լ+273—522: Փր. 3.—

ԻԵ. Գէդէր Հ., Համառօտ պատմութիւն Հայոց: Թրգմ. Հ. Գր. Վ. Դալէմքեարեան: Ցաւելուածք 1. Ցանկ Հայոց կոտորածներու առթիւ լոյս տեսած գրքերու: 2. Դաւազանագիրք Կաթողիկոսաց եւ Պատրիարքաց Հայոց: 1897: Լ+130: Փր. 1.50

ԻԶ. Մէնէվիշեանեան Հ. Գ. Վ., Գիրք (կամ՝ յօդուած) գրելու արուեստը: Ցաւելուած՝ Գիրք կարդալու արուեստը: 1898: Լ+118: Փր. 1.25

ԻԷ. Խաչատրեան Գր., Մ. Խորենացու նորագոյն աղբիւրների մասին քննադատական ուսումնասիրութիւնք: 1898: Լ+53: Փր. 1.—

ԻԸ. Տաշեան Հ. Ե. Վ., Ակնարկ մը հայ հնագրութեան վրայ: Ուսումնասիրութիւն Հայոց գրչութեան արուեստին: (10 գծկատիպ պատկերով:) 1898: Լ+202: Փր. 2.50

ԻԹ. Դաղդաշեանեան Ե., Փ. Բիւզանդացի՝ եւ իւր պատմութեան խարդախողը: Քննութիւն Մ. Խորենացու աղբիւրների մասին: 1898: Լ+175: Փր. 2.50

Լ. Մանդեանց Լ., Հայկէն քաջքառախօսութիւն: Թրգմ. ի ռուսերէնէ Հ. Գ. Վ. Մէնէվիշեան: 1899: Լ+26: Փր. —.50

ԼԱ. Քօռնեան Հ. Յ. Վ., Հայք ի Զմիւռնիա եւ ի շրջակայս: Հատոր Ա. Զմիւռնիա եւ Հայք. (պատկերազարդ:) 1899: Լ+369: Փր 5.—

ԼԲ. Քօռնեան Հ. Յ. Վ., Հայք ի Զմիւռնիա եւ ի շրջակայս: Հատոր Բ. Զմիւռնիոյ վիճակին գլխաւոր քաղաքներն եւ Հայք. (պատկերազարդ:) 1899: Լ+161: Փր. 2.50

ԼԳ. Գովդիկեան Հ. Գ. Վ., Հայք յԵղիսաբեթուպոլիս Դրանսիլուանիոյ. Բ. Հատ. 1780—1825: 1899: Լ+554: Փր. 5.—

ԼԴ. Գազանճեան Յ., Նուղկիոյ Հայոց գաւառաբարբառը: 1899: Լ+120: Փր. 1.—

ԼԵ. Կաղդիկեան Ա., Հեթանոս Հայաստանի ութ մեհեաններն Ագաթանգեղոսի եւ Մ. Խորենացւոյ համեմատ: Թրգմ. Հ. Յ. Վ. Տաշեան (1 քարտէզով): 1899: Լ+43: Փր. —.70

ԼԶ. Տաշեան Հ. Յ. Վ., Ժողովածոյք առակաց վարդանայ, ըստ Ն. Մառի, տեղեկատուութիւն եւ քաղուածքներ: 1900: Լ+193: Փր. 2.50

ԼԷ. Տաշեան Հ. Յ. Վ., Մատենագրական Մասնը Ուսումնասիրութիւնք. (տես ԺԶ:) Մասն Բ: Լ—Ժ. Խիկար եւ իւր իմաստութիւնն, Ազապետոս եւ իւր Յորդորականք առ Յուստինիանոս, Թղթակցութիւն Աբգարու եւ Քրիստոսի ըստ նորագիւտ արձանագրութեան Եփեսոսի, եւ Դէորգայ Պիսիդեայ Վեցօրեայք: 1901: Լ+384: Փր. 4.50

ԼԸ. Տէր-Պօղոսեան Գր., Նկատողութիւններ Փաւստոսի Պատմութեան վերաբերեալ: 1901: Լ+110: Փր. 1.50

ԼԹ. Վէրէր Ս., Արարատը Ս. Գրոց մէջ: Թրգմ. Հ. Բ. Պիւզիկճեան: 1901: Լ+77: Փր. 1.—

Խ. Սանդալճեան Յովհէփ Վ., Ասորեստանեայ եւ Պարսիկ սեպագիր արձանագրութիւնք կամ

որոնք Նահրի-Ուրարտու աշխարհին պատմութեան կը վերաբերին: 1901: Լ+262: Փր. 4.50

ԽԱ. Խաչատրեանց Բագրատ, Հայ ժողովրդական դիւցազնական վէպը: 1903: Լ+72 Փր. 1.—

ԽԲ. Մեհեճիեան Հ. Գ. Վ., Արդի լեզուագիտութիւնը: Հատ Ա.: 1903: Լ+204: Փր. 3.—

ԽԳ. Մադիկեան Յ., Հայ Բղեսաշխք: Թրգմ. Հ. Թ. Կէտիկեան: 1903: Լ+39: Փր. —.75

ԽԴ. Գանդճեր Հ., Սկզբնաւորութիւնք Բիւզանդեան բանակաթեմներու դրութեան (1 քարտէզով): Թրգմ. Հ. Գ. Գաբանճիլեան: 1903: Լ+83: Փր. 2.—

ԽԵ. Կիւղէկեան Բ. Վ., Ծովք, Ծովք-Տլուք եւ Հոմ-Կլայ, պատմական եւ տեղագրական ուսումնասիրութիւն: (1 քարտէզով): 1904: Լ+117: Փր. 1.50

ԽԶ. Կիւղէկեան Բ. Վ., Կոլոտ Ցովհաննէս Պատրիարք. պատմագրական եւ քննասիրական ուսումնասիրութիւն: 1904: Լ+227: Փր. 3.50

ԽԷ. Պէդէրսէն Հ., Նպաստ մը հայ. լեզուի պատմութեան: Թրգմ. Հ. Գ. Գաբանճիլեան: 1904: Լ+87: Փր. 1.25

ԽԸ. Տէր-Մկրտչեան Գ. եւ Ամատեան Հ. Յ., Քննութիւն եւ համեմատութիւն Եզնկայ նորագիւտ ծեռագրին: 1904: Լ+105: Փր. 1.5

ԽԹ. Գովդիկեան Հ. Գ. Վ., Հայք յԵղիսաբեթուպոլիս: Գ. Հատ. 1825—1904: Լ+658: Փր. 7.—

Ծ. Շահնէք Մ., Հայաստան, Քրդաստան եւ արեւմտեան Պարսկաստան բաբելական-ասորեստանեայ սեպագրերու համաձայն: Թրգմ. Հ. Բ. Պիւզիկճեան: 1904: Լ+222: Փր. 3.—

ԾԱ. Խաչատրեանց Գր., Հայ Արշակունիք ըստ Մովս. Խորենացւոյ, կամ Նոր ուսումնասիրութիւններ Մովս. Խորենացւոյ մասին: Թրգմ. Արսէն Ս. Սիմոնեանց: 1906: Լ+124: Փր. 1.50

ԾԲ. Պեղեռասըճ Հ., Հայերէն եւ դրացի լեզուները: Թրգմ. Հ. Թ. Նէտիկեան: 1907: Լ+ԺԱ+257:
Փր. 5.—

ԾԳ. Հիւրմաճ Հ., Հին Հայոց տեղւոյ անուանները: Թրգմ. Հ. Բ. Պիւզիկճեան: 1907: Լ+Ժ+443:
Փր. 7.—

ԾԴ. Պեղեռասըճ Հ., Հին հայերէնի ցուցական դերանունները: Թրգմ. Հ. Յ. Տաշեան: 1907: Լ+90:
Փր. 2.—

ԾԵ. Գալէմքեարեան Հ. Գ. վ., Կենսագրութիւն Սարգիս Արքեպիսկոպոսի Սարաֆեան եւ ժամանակին հայ կաթողիկեայք: 1908: Լ+ԺԵ+433:
Փր. 7.—

ՀՀ Ազգային գրադարան
NL0181184

